تيسير مصطلح الحديث

زانستی زاراوەکانی فەرموودە

ن/ الدکتور محمد الطحان

و/ عەبدوللا مەلا ئەحمەد

یەکەم چاپ
هەولێر ٢٠١٠

بسم الله الرحمن الرحيم

ناسنامەی کتێب

ناوی کتێب: زانستی زاراوەکانی فەرموودە
بابەت : ئایینی - فەرموودەناسی
نوسینی : الدکتورمحمود الطحان
وەرگێڕانی: عەبدوڵلاّ مەلا ئەحمەد.
نەخشەسازی : کۆمپیوتەری هیوا
چاپ: یەکەم/ ٢٠١٠
شوێنی بڵاوکردنەوە: کتێبخانەی حاجی قادری کۆیی ــ هەولێر

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی (١٣٤٠)ی ساڵی (   )ی پێدراوە.

بڵاوکراوەی کتێبخانەی
حاجی قادری کۆیی
بۆ فرۆشتن و چاپکردن و بلاوکردنەوە
هەولێر کوردستان عێراق
(٠٧٥٠٤٦٧١٣٩٤ / ☎ - ٠٦٦٢٢٣٣٨٦٨)

زانستی زاراوەکانی فەرموودە

تَیسر مُصطَلح الحَدیث

نووسینی

الدکتورمحمود الطحان

عەبدوڵڵا مەلا ئەحمەد

کردوویەتی بە کوردی

یەکەم چاپ

هەولێر

١٤٣١هـ ٢٠١٠ز

پێشەکی وەرگێڕ

بسم الله الرحمن الرحيم

إنَ الحَمدَ للّه نَحْمَدُهُ وَ نَسْتَعِينُهُ وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَ نَعُوذُ بالله منْ شُرُورِ أنْفُسنا وَ منْ سَيِّئات أعْمالنا، مَنْ يَهْده اللهُ فَلا مُضلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضلِلْ فَلا هاديَ لَهُ، وَ أشْهَدُ أنْ لا إلهَ إلا الله وَحْدَهُ لا شَريكَ لَهُ، وَ أشْهَدُ أنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِه وَلا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ) (آل عمران:١٠٢)

(يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثِيراً وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيباً) (النساء:١)

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلاً سَدِيداً يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزاً عَظِيماً) (الأحزاب:٧٠ –٧١).

أمَّا بعد: فإن أصدق الحديث كتاب الله وخير الهدي هدي محمد (ﷺ) وشر الأمور محدثاتها، وكل محدثة بدعة وكل بدعة ضلالة وكل ضلالة في النار.

پاشان:

زانستی فەرمودە یەکێکە لە زانستە هەرە گرنگەکانی شەریعەت، چونکە ئیسلام لە دوو سەرچاوە پێکهاتووە، کە دەبێت مسوڵمانان لێیەوە ڕێڕەوی ژیانی مسوڵمانانەی خۆیانی لێوە وەربگرن، کە ئەوانیش قورئانی پیرۆزو پاشان سوننەتەکانی پێغەمبەری دڵسۆزن (ﷺ) کە ئێمە لێرەدا مەبەستمان دووەمیانە، چونکە سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ) بە گوفتارو کردارو.....هتد، توشی گۆڕانکاریو لارێیی پێ کردنێکی زۆر بۆتەوە، لەلایەن ئەهلی بیدعەو بێدینەکانەوە، بەڵام زانایان یاساو ڕێسا گەلێکی جوانو چاکیان دانا، بۆ سەر لەنوێ پاڵفتەکردنەوەی سوننەت، ڕەزاو ڕەحمەتی خوا برژێت بەسەریاندا بۆ خۆیان و کارو کرداری پاك و بەجێیان.

ئەمە لەسەرەتادا، پاشان ئەم کارە درێژەی کێشا، هەتا دوایی، کە لەم دواییانەو لە ئێستاشدا زانایانو مامۆستایانی بەڕێز کتێب گەلێکی جوانیان لەو بارەیەوەو

بەرێکخستنێکی نوێترو دارِشتنێکی جوان و بە پێزترەوە دانـاوە، خـوای گـەورە پاداشـتی ئەمانیش بداتەوە کە توانیویانە ئەو زانستە پیرۆزە وەك خۆی بهێڵنەوەو پەرەیشی پـێبدەن، جا یەکێك لەو کتێبە بەنرخانەی ئەم دواییە کتێبی (تیسیر مصطلح الحدیث)ی (د. محمـود الطحان)ە، کە یەکێکە لە کتێبە باشەکانی زاراوە ناسی کە لـە نێوەڕۆکی کتێبەکـەوە گەوهەرەکانی ناویت بـە جـوانتر بـۆ ڕوون دەبێتـەوە، بۆیـە بەنـدەش دوای سـەیرکردنو لێکۆڵینەوە لەسەری بۆم دەرکەوت، وەرگێڕانی ئەم کتێبـە بـۆ کـوردی جێگـای سـودی تامەزرۆیانی زانست دەبێت، إنشاء الله، بۆیە پێـی هەسـتام و - بِحَمْدِ اللهِ وَ مُنِّـهِ وَ فَـضْلِهِ وَ كَرَمِه - جێبەجێم کرد.

لـە کاتی وەرگێڕانەکەدا وشەی عەرەبیم زۆر دووبارە کردۆتەوە، ئەمەش تـا کتێبەکـە چێژە ڕەسەنەکەی خۆی هەبێت، و قوتـابیش لـەو وشـانە سـوود وەربگرێـت، و حالـەتی عەرەبی یەکەی باشتر ببێت، چونکە ئەوانـەی کـە توێژینـەوە لەسـەر ئـەم جـۆرە کتێبانـە دەکەن، کەسانی سەرەتایین، وە جگە لـە مـەیش لەهەنـدێ جێگـادا ڕوونکردنـەوەم زیـاد لەوەرگێڕانەکەداوە، و جیام کردۆتەوە لێی، تا تێگەیشتنی زیاتربێت.

ئیتر ئەم وتەیە لـە کورتیدا دەبڕمەوە، و سوپاسی خوای گەورە دەکـەم لەسـەری‌و لــە خوێنەری ئازیزیش داواکارم هەر هەڵەیەکی بینی، ئـەوا خـۆی چـاکی بکـات، یـان بیباتـە خزمەت مامۆستایەکی بەڕێزو ئیصلاحی بکات، بۆیە:

إذا اسـتعرت كتابي و أنتفعت به فاحذر وقيت الردئ من أن تغيره
و أردده لـي سالماً أني شَغَفْتُ به لـولا مـخافـة كتم العلم لم ترهُ

وە لـە کۆتاییشدا دەڵێم:

فياليت الذي يقرأ كتابي دعاني بالخلاص في العذابِ

خوای گەورە هەموولایەك موەفەق بکات بۆ خزمەتی ئیسلام و مسوڵمانان...آمین.

عەبدوڵڵا مەلا ئەحمەد
٢٠٠٣/٧/١٨ - ١٩/جەمادی یەکەم/١٤٢٣
هەورامان - ئەحمەدئاوا

پێشەکی دانەر

بسم الله الرحمن الرحیم

سوپاس بۆ ئەو خوایەی کە منەتی خستەسەر مسوڵمانان، قورئانی پیرۆزی بۆ ناردنو خۆیشی ئۆباڵی پاراستنەکەیی لە سینگەکانو لە لاپەڕەکاندا گرتە ئەستۆ هەتا ڕۆژی دوایی، وە پاراستنی سوننەتی سەروەری پێغەمبەرانیشی (ﷺ) گیرا، وەك تەواوکارێکی پاراستنی قورئان.

دروودو سەلام لەسەر گەورەمان و پێغەمبەرمان موحەممەد (ﷺ) کە خودا کردیە وەکیلی خۆی، بۆ ئەوەی ئەو شتانەی لە قورئاندا ڕونکردنەوەیانی دەوێت ئەو ڕوونی بکاتەوە، وەك دەفەرموێت: (وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ)(النحل: ٤٤) واتە: ئێمە ئەم زیکرەو (قورئان)مان بۆ تۆ نارد تائەوەی کە بۆخەڵکی هاتووە، بۆیان بەیان و ئاشکرا بکەی تا بەڵکو بیربکەنەوە.

جا پێغەمبەر (ﷺ) هەستا بە ڕوونکردنەوەی -ئەم قورئانە- بە گوفتارو کردارو پەسەندکراوەکانی بەشێوازێکی ڕوون و ئاشکراکارانە.

وە خودا لەو هاوەڵانە ڕازی بێت، کە سوننەتی پێغەمبەریان (ﷺ) وەرگرت، لە خودی پێغەمبەرەوە (ﷺ) گوێیان لێ گرتو تێگەیشتن، گواستیانەوە بۆ مسوڵمانان بەو شێوازەی کە بیستبوویان بە پاکی و بەبێ لاڕێیی کردن تیایدا و گۆڕانکاری پێ کردنی.

ڕەحمەتو لێخۆشبوون بۆ پێشینە چاکەکان (السلف الصالح) ئەوانەی کە سوننەتی پاکی پێغەمبەریان (ﷺ) نەوە بۆ نەوە گواستەوە، بۆ سەلامەت بوونی ئەو گواستنەوەیەو گێڕانەوەی، یاساو ڕێسا گەلێکی وردیان دانا، بۆ پاك کردنەوەی لە شێواندن و گۆڕانکاری پێ کردنی بەتاڵکاران (المُبْطِلِين).

باشترین پاداشت بۆ ئەوانەی دوای پێشینەکان (خلف السلف) لە زانایانی مسوڵمانان، ئەوانەی کە یاساکانی گێڕانەوەی سوننەت و ڕێساکانیان لە سەلەفەوە

وەرگرت، جا پوختەیان کردن‌و ڕێکیان خستن‌و کۆیان کردنەوە لە کتێب گەلێکی سەربەخۆدا، کە لەوەو دوا بە (علم مصطلح الحديث – بە زانستی زاراوەکانی فەرمودە) ناوزەدکران[1].

پاشان: لە کاتێکا کە چەند ساڵێك بوو، وتنەوەی زانستی (مصطلح الحديث)م لە کۆلیژی شەریعە، لە زانکۆی ئیسلامی لە (المدينة المنورة) خرابوە ئەستۆ، ئەوەی کە لەوێ دیاریکرابوو، وتنەوەی کتێبی (علوم الحديث)ی (إبن الصلاح) بوو، پاشان گۆڕدراو لە جیاتی ئەو کتێبی (التقريب)ی (إلامام النواوي) دانرا کە کورتەی ئەوەی پێشووە، جا لەگەڵ قوتابیەکاندا هەندێك سەختیمان بینی لەکاتی لێکدانەوەی ئەو دوو کتێبەدا – ئەمەش لەگەڵ شکۆمەندی‌و زۆر سوودمەندی ئەو کتێبانەدا – لە کاتی لێکدانەوەیاندا بەلێکدانەوەیەکی یاساییانە، لەو نارەحەتی‌و سەختییانە درێژ بڕی لەهەندێ باسدا بەتایبەتی لە کتێبەکەی (إبن الصلاح)[2]دا، وە کورت بڕی لە هەندێکی تردا، بەتایبەتی لە کتێبەکەی (إلامام النواوی)[3]دا، هەروەها لە سەختی دەستەواژەکان‌و تەواو نەکردنی هەندێ لە باسەکان[4]، ئەمەش وەك :بۆ نمونە نەکردنی پێناسە، یاخود لە بیرچوونی نمونە هێنانەوە، یاخود باس نەکردنی سوودی ئەم باسە یان ئەوەی تر،، یان نەڕۆشتنە سەر باسکردنی بەناوبانگترین کتێب لەو بارەیەوە، و وێنەی ئەمانە، کتێبی زانایانی پێشووی غەیری ئەمانەیشم لەم زانستەدا هەر بەم شێوازە بینی، بەڵکو هەندێ لەو کتێبانە تەنانەت سەرجەم باسەکانی زانستی فەرمودەشیان لەخۆ نەگرتبوو، هەندێکیشیان پوخت نەکرا

(١) هەروەها ئەم زانستە ناوی (علم الحديث دراية)، و (علوم الحديث) و (أصول الحديث)یشی بۆ بەکاردەهێنرێ.

(٢) وەك باسی (كيفية سماع الحديث و تحمله و صفة ضبطه) کە زیادە ڕەوانە (٤٦) لاپەڕەی لەسەر ڕۆیشتووە.

(٣) وەك باسی (ضعيف) بۆنمونە، باسەکەی لە نۆزدە وشە تێپەڕی نەکردووە.

(٤) نموونەی ئەمە کورت بڕی (إلامام النواوي) یە، لەباسی (المقلوب) دا بەم شێوازە:

المقلوب: (هو نحو حديث مشهور عن سالم جعل عن نافع ليرغب فيه، و قلب أهل بغداد على البخاري مائة حديث إمتحاناً فرَدها على وجوهها فأذعنوا بفضله)

بوون و ڕێك نەخرابوون، پاساویشیان بۆ ئەمە یان ئەوەیە کە ئەو شتانە زۆر ڕوون بوون لایان بۆیە وەلایان ناون، یان پێویستی سەردەمەکەی ئەوان وا بووە، کە لە هەندێ باسی تردا درێژ بڕی بکەن، یان چەند شتێکی تر کە ئێمە دەیان زانین یان نایان زانین.

جا وا هاتە پێش چاوم، کە کتێبێك بخەمە بەردەست قوتابیانی کۆلیژەکانی شەریعەت کەلە زانستەکان و زاراوەکانی فەرمودەدا ئاسان بێت، تێگەیشتنی یاساکان‌و زاراوەکانی ئەم زانستە لەسەریان ئاسان بکات، وە ئەمەش بە دابەشکردنی هەموو باسێك بۆ چەند بڕگەیەکی ژمارە بۆ دانراو (مُرَقَّمٌ)ی زنجیرەیی کە سەرەتاکەی بە پێناسەو پاشان بە نمونەو دواتر بە بەشەکانی....بۆنمونە، وە بە بڕگەی (بەناوبانگترین دانراو تیایدا) کۆتایی دێت، ئەمەیش هەمووی بەدەستەواژەی ئاسان، و شێوازێکی ئەکادیمیانەی ڕوون، کە هیچ گرێ و گۆلێکی تیادا نەبێت، بەڵام نەڕۆیشتوومەتە سەر زۆر لەو جیاوازیانەو گوتە جۆربەجۆرانەو فراوانکردنی بابەتەکان، ئەمەش وەك ڕەچاوکردنی ئەو کاتەی کە دیاریکراوەو تایبەتکراوە تیایدا بۆ ئەم زانستە لە کۆلیژەکانی شەریعەت‌و کۆلیژەکانی توێژینەوە ئیسلامییەکاندا.

ناوم ناوە (تیسیر مصطلح الحدیث) من وانابینم کە ئەم کتێبە، بێ نیازکەری تۆ بوو بێت، لە کتێبی زانایانی پێشوو لەم زانستەدا، بەڵکو من مەبەستم ئەمە بوو، کە کلیلێك بێت بۆ ئەو کتێبانە، و یادخەرەوە بێت بۆ ئەوەی لەو کتێبانەدا هەیە، وە ئاسانکاربێت، بۆ گەیشتن بە تێگەیشتنی ماناکانی ئەوان، کتێبی پێشەوایان و زانایانی پێشوو سەرچاوەیەکە بۆ زانایان و پسپۆڕو شارەزای، (المُتَخَصِّصین) لەم زانستەدا، وە یارمەتی دەرێکی فراوانە، کە زانایان شتی لێوە وەردەگرن‌و تینوێتی خۆیانی پێدەشکێنن.

با لەبیرم نەچێت کە ئەوە باس بکەم، کە لەم دواییەدا هەندێ کتێبی لێکۆڵەرەوان (الباحثین) دەرچوو، کە سودی زۆریان تیادا بوو، بەتایبەتی لە بەرپەرچ دانەوەیان لەسەر ڕاڕایی ڕۆژهەڵاتناسان و لادەران، بەڵام هەندێکیان درێژن و هەندێکیشیان زۆر کورتن، هەندێکیشیان نەیان توانیوە بابەتەکان لەخۆ بگرن، ویستم کە ئەم کتێبەی من نێوەندێك بێت لەنێوان درێژ بڕی‌و کورت بڕیدا وە لە خۆگری سەرجەم ئەو باسانە بێت.

وە تازەگەری لەم کتێبەی مندا ئەوەیە:

١. دابەشکاری (التقسیم):واتە: دابەشکردنی سەرجەم بابەتەکان بۆ چەند بڕگەیەکی ژمارەدار تا تێگەیشتنی لەسەر قوتابی ئاسان بێت[1].

٢. تەواو کاری کردن لەسەرجەم باسەکاندا، لەڕووی شێوازی گشتی باسە کەوە، هەر لە هێنانی پێناسەو نمونەو ...هتد.

٣. لە خۆگرتنی سەرجەم باسەکانی زاراوە ناسی بەشێوەیەکی کورت، بەڵام لەڕوی دابەشکردنی بەندەکان، - باب، باب -کردنیان و ڕێکخستنیەوە، سوودم لە ڕێبازی (إبن حجر) وەرگرتووە، لە کتێبی (ألنخبة)و شەرحەکەیەوە، چونکە ئەو ڕێبازە چاکترین ڕێکخستنێکە کە (إبن حجر) ڕەحمەتی خودای لی بێت پێی گەیشتووە، وە لەسەر بواری زانستیش زۆرترین پشت پێ بەستنم لەسەر (علوم الحدیث)ی (إبن الصلاح) و کورتەی ئەو کتێبە (التدریب)ی (إلامام النواوي)و شەرحەکەی (التقریب) ی (الامام السیوطي) بووە.

وە کتێبەکەم کردووە بە پێشەکی یەكو چوار بەند.

*** بەند ی یەکەم: دەربارەی فەرمودە (الخبر).**

---

(١) لە بابەتی دابەشکردنی باسەکاندا بۆ برگە برگە کردنیان، سوودم لە گەورە مامۆستایانی وەك مامۆستا (مصطفی الزرقاء) وەرگرتووە، لە کتێبەکەیدا (الفقه الإسلامي في ثوبه الجدید)و مامۆستا (د. معروف الدوالیبی) لە کتێبەکەیدا (أصول الفقه) و مامۆستا (د. محمد ذکي عبد البر) لە (مذکرّ)ەکەیدا، کە بۆی دانا بوین، کاتێك کە ئێمە قوتابی بووین لە کۆلیژی شەریعەی زانکۆی (دیمەشق) لە سەر کتێبی (الهدایة)ی (مرغیناني) جا ئەم دابەشکاریە تازەیە گەورەترین کاریگەری هەیە، لە تێگەیشتنی ئەو زانستەدا بە ئاسانی، پاش ئەوەی کە ئێمە لە تێگەیشتن و وەرگرتنی زۆریاندا سەختیمان چەشتوە.

* **بەندی دووەم:** دەربارەی (الجرح و التعدیل).
* **بەندی سێهەم:** دەربارەی ڕیوایەتو بنەماکانی.
* **بەند ی چوارەم:** دەربارەی (إسناد)و ناسینی گێڕەرەوەکانە.

من کە ئەم هەوڵە کەمە دەخەمە بەردەست قوتابیانمانەوە، دان دەنێم بە دەستەو ستانیو کەمو کورتیم لە هەرکەم وکوڕیو ماف پێ بەخشینێکمدا بەو زانستە، دەرونی خۆم بەری ناکەم لە هەڵخلیسکان و هەڵە، جا داوام لەوە هەیە کە چاوی بەخلیسکان و هەڵەیەك دەکەوێت، ئاگادارم بکاتەوە، بە سوپاسەوە، سا بەڵکو پێی بگەم و چاکی بکەم، داواکارم لە خوای گەورە کە قوتابیانو سەرقاڵان بەفەرمودە وە لێی سودمەندبن، وە ئەم کتێبە بگێڕی بەوەی کە تەنها لەبەرخاتری خۆی کرابێت.

الدکتور محمود الطحان

پێشەکی

* کورتەیەکی مێژوویی دەربارەی نەشونما کردنـی زاراوە ناسـی (علم المصطلح) و ئەو قۆناغانەی کە پیایدا تێپەڕ بووە .

* بەناوبانگترین دانراوەکان لەم زانستی زاراوە ناسی یەدا

* چەند پێناسەیەکی سەرەتایی .

کورتەیەکی مێژوویی دەربارەی نەشونماکردنی (علم المصطلح) و ئەو قۆناغانەی کە پیایدا تێپەڕ بووە.

لێکۆڵەرەوەی سەرناس (المُتَفَحِّصْ) تێبینی ئەوە دەکات، کە بنەماو پایە ڕیشەییەکانی زانستی ڕیوایەت و گێڕانەوەی فەرمووده لە قورئانی پیرۆزو سوننەتی پێغەمبەردا (ﷺ) هاتووە، خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرمووێ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا) (الحجرات:٦) واتە : ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە ! ئەگەرکەسێکی تاوانبار هەواڵێکی بۆتان هێنا جا بکۆڵنەوە نەکا لەڕووی نەزانییەوە بەخەڵکی تر زیان بگەیەنن، جا لەکارێ کە کردوتانە ، پەشیمان ببنەوە وەلە فەرموودەی پێغەمبەردا (ﷺ) هاتووە کە دەفەرمووێ (نضر الله أمرأ سمع مناً شيئا فبلّغه كما سمعه فرب مبلغ أوعى من سامع) [1]

وەلە ڕیوایەتێکا هاتووە :(فرُبَّ حامل فقه إلى من هو أفقه منه ورب حامل فقه ليس بفقيه) [2].

واتە : خوا پیت بخاتە کاری کەسێکەوە کە شتێکمان لێ دەبیستێ و بەو شێوەیەی کە بیستویەتی دەیگەیەنێتەوە، جا هەندێ پێ ڕاگەیەنرا و هەیە کەلە گوێگر وریاترەو تێگەیشتوترە. وەلە گێڕانەوەیەکی تر : وەهەندێ لە هەڵگری فیقهـ، هەیە کە کەسێکی تر هەیە لەو فیقهـ، زانترە، وەهەندێ کەس هەیە کەهەڵگری شەرع (فقه)ەو کەچی شەرعزان (فقيه)نییە.

جالەو ئایەتە پیرۆزەو لەو فەرموودە بەپێزەدا پرۆگرامی پێداگیری (التثبت)لە

---

(١) الترمذي : كتاب العلم : وقال عنه حسن صحيح.

(٢) المصدر نفسه،لكن قال عنه حسن وروى الحديث أبو داود وابن ماجة وأحمد ..

وەرگرتنی فەرموودەو چۆنیەتی وەرگرتنی لەڕووی بێداری و شارەزایی و وردەکارییەوەی تیادایە لە گواستنەوەیدا بۆ کەسانی تر

وە وەك گوێڕایەڵیەك بۆ فەرمانی خوای گەورەو پێغەمبەرەکەی (ﷺ) هاوەڵان (رضی الله عنهم) زۆر پێداگیریان دەکرد لە گواستنەوە (النقل)ی فەرموودەداو لەوەرگرتنیدا، بەتایبەتی کە ئەگەر گومانیان هەبوایە لە ڕاستگۆیی گوێزەرەوەکەیدا هەرلەبەر ئەمەش بابەتی ڕشتە (سند)کە زۆربەنرخە بۆ وەرگرتن یان وەرنەگرتنی فەرموودە هاتەکایەوە.

لەپێشەکی (صحیح مسلم)دا هاتووە، لە (ابن سيرين)ەوە کە دەڵێت: نەدەپرسرایەوە لەسەنەد، بەلاّم کە فیتنە سەری هەڵدا، دەیان گوت، ناوی پیاوەکان ، واتە ئەوانەی سەنەدەکە بلّێ، جا ئەوانەی کە ئەهلی سوننە بوون فەرمودەکانیان لیّ وەردەگیرا ئینجا ئەوانەش کە (أهل البدع)بوون، فەرموودەیان لیّ وەرنەدەگیرا[1] ،جا لەبەرئەوەی کەفەرموودە لەدوای ناسینی سەنەدەکەیەوە نەبێت وەرناگیریّ ، بۆیە زانستی (الجرح والتعديل) و قسەکردن لەسەر ڕاوییەکان و ناسینی (متصل و منقطع)ی سەنەدەکان و ناسینی (العلل الخفية) هاتە کایەوە و وەدەرکەوت و هەروەها قسەکردن لەسەر هەندیّ ڕاوی هاتە کایەوە بەلاّم بەکەمی ئەمەش لەبەر کەمی گێڕەرەوەی تانە لیّدراو(مجروح)لە سەرەتاوە – واتە لەو کاتەدا

پاشان زانایان لەم بارەیەوە زیاتر لایەنەکەیان فراوانتر کرد تا باسکردن

و لێکۆڵینەوە لەسەر زانست گەلێك کە پەیوەست بوون بەفەرموودەوە لەڕووی (ضبط)کردن و چۆنیەتی هەڵگرتن و دانەوەیەوە و ناسینی (ناسخ) و (منسوخ) و (غريب) و هتد هاتەکایەوە ئەمە زانایان بە سەرەکی دەیان گواستەوە

(١) مقدمة صحيح مسلم.

پاشان شتەکە بەرەو پێش چوو، وەوای لێهات ئەو زانستانە دەنوسرانەوەو تۆمار دەکران، بەڵام لەچەند شوێنێکی پەڕاگەندەوە لەکتێبەکاندا، کەبەزانستەکانی تریشەوە تێکەڵ کرابوون، وەك زانستی (أصول) و زانستی (فقه) و زانستی (حدیث) وەك کتێبی (الرسالة) و کتێبی (الأم)ی ئیمامی شافیعی، جا لەکۆتاییدا کە زانستەکان پێگەیشتن و زاراوەش (الأصطلاح) جێگیر بوو، هەموو زانستێ سەربەخۆ بوو، لەهی تر جیا بۆوە، کەئەمەش لەسەدەی چوارەمی هیجریدا بوو، زانایان ئەم زاراوە ناسییە (علم المصطلح)یان، لەکتێبی سەربەخۆدا جیا کردەوە، یەکەم کەسێك کە کتێبی تایبەتی تیادا دانا (القاضي أبو محمد الحسن بن عبدالرحمن بن خلاد الرامهرمزي)بوو کەلە ساڵی (٣٦٠)ھ دا کۆچی دوایی کردووە لەکتێبەکەیدا (المحدث الفاصل بين الراوي والواعي)، جا بە ناوبانگترین دانراوی(علم المصطلح)هەر لە سەرەتای جیاکردنەوەیانەوە لە ڕووی دانانەوە، هەتا ئێستا باس دەکەم .

بەناوبانگترینی دانراوەکانی (علم المصطلح)

١.(المحدث الفاصل بين الراوي والواعي) :

(قاضي ابو محمد الحسن بن عبدالرحمن بن خلاد الرامهرمزی) دایناوە، کە لە ساڵی (٣٦٠ هـ)دا کۆچی دوایی کردووە، بەڵام سەرجەم باسەکانی (مصطلح)ی لەخۆنەگرتووە، هەرکەسێکیش کەسەرەتای کتێب دانانی بێت لەهەربابەتێکا یان لە هەر زانستێکدا بەزۆری هەر وایە .

٢. (معرفة علوم الحديث) :

(أبو عبدالله محمد بن عبدالله الحاكم النيسابوري)دایناوە، کەلەساڵی (٤٠٥ هـ)کۆچی دوایی کردووە، بەڵام باسەکانی پوخت نەکردووە، وەشێوازێکی ڕێکخستنی هونەری گونجاوی بەکارنەهێناوە .

٣.(المستخرج على معرفة علوم الحديث) :

(أبو نُعَيم أحمد بن عبدالله الأصفهاني)دایناوە، کەلەساڵی"٤٣٠"ﻫ کۆچی دوایی کردووە، لە ڕێساکانی ئەم زانستەدا ئەوشتانەی کە (حاکم)لە کتێبی (معرفةعلوم الحديث)دا لەدەستی داون، ئەم هێناونی بەڵام چەند شتێکیشی تەرك کردووە، کە بۆ کەسێ کەلەدوایەوە کاری لەسەر بکات دەتوانێ ئەوشتانەش بهێنێ .

٤.(الكفاية في علم الرواية):

(أبوبكر أحمد بن علي بن ثابت الخطيب البغدادي)ی دایناوە کەلەساڵی (٤٦٣ هـ)کۆچی دوایی کردووە، ئەم کتێبە پڕە لە نوسینەوەی بابەتەکانی ئەم زانستە و ڕونکردنەوەی ڕێساکانی ڕیوایەت ، وەبە شکۆمەندترینی سەرچاوەکانی ئەم زانستە دادەنرێت .

٥.(الجامع لأخلاق الرّاوي وأداب السامع):

ئەمیش (الخطیب البغدادي)دایناوە، کتێبێکە دەربارەی ئادابەکانی ڕیوایەت باس دەکات هەروەك بەناوەکەیدا دیارە،کتێبێکە لەبواری خۆیدا تاکە و کرۆکەکەی زۆر گرنگە، مەگەر زۆر بەکەمی دەنا لەسەرجەم بابەتەکانی زانستی فەرمودەدا (الخطیب) کتێبی سەربەخۆی تیادا داناوە جا وایە، کە (الحافظ أبوبکر بن نقطة)دەڵێت : هەرکەسێك کەویژدانی هەبێت، دەزانێ کەفەرموودەناسەکانی دوای (الخطیب) هەموویان پێویستیاری کتێبەکانی ئەون .

٦.(الألماع إلى معرفة أصول الرواية وتقييد السماع):

(القاضي عیاض بن موسّى اليحصُبي)دایناوە کەلەساڵی"٥٤٤"ھ، کۆچی دوایی کردووە کە کتێبێکی گشتگیر نی یە بۆ سەرجەم باسەکانی زانستی (مصطلح) ، بەڵکو لەسەر ئەو شتانە کورت هەڵهێنراوە، کە پەیوەستن بە چۆنیەتی وەرگرتن و دانەوەی فەرمودەو ئەو بابەتانەی کە لەمانە دەبنەوە ، بەلاّم لەبابەتەکەی خۆیدا زۆر باشە ، و لەڕووی پێوەندی و ڕێکخستنیشەوە زۆر جوانە .

٧.(ما لايَسَعُ الُمحَدَّثَ جَهْلَهُ) :

(ابو حفص عمر بن عبدالمجید المیانجي) دایناوە، کەلە ساڵی (٥٨٠) کۆچی دوایی کردووە، کە جوزوەیەکی بچووکە، و سوودی گەورەو زۆری نییە .

٨.(علوم الحديث) :

(أبو عمرو عثمان بن عبدالرحمن)ی شارەزووری ناسراو بە (ابن الصلاح)دایناوە کەلەساڵی (٦٤٣ ھ)دا کۆچی دوایی کردووە وەئەم کتێبەی لەناو خەڵکدا بە (**مقدمة ابن الصلاح**)ناسراوە وەلەسەخاوەت مەندترین کتێبەکانی (مصطلح)ە، کە دانەرەکەی تیایدا ئەو شتانەی کەجیاوازن لەم بارەوە ، لەکتێبەکانی (الخطیب)و ئەوانەی پێش ئەو کۆی

كردۆتەوە وەكتێبێكی پڕ لە سوودە بەلاَم لەسەر شێوازێكی گونجاو رێكی نەخستووە، چونكە شت لەدوای شت وتویەتیەوەو یەكی خستووە وەلەگەلْ ئەمەشدا پالْپشتێك بووە بۆ ئەو زانایانەی كەلە دوایەوە هاتوون ، هەیە كورتی كردۆتەوە، هەیە رێكی خستووە، هەیە بەرەنگاری بۆتەوەو هەیە پالْپشتی لیْ كردووە.

٩.(التقريب والتسيير لمعرفة سنن البشير النذير):

(محي الدين يحيى بن شرف النواوي) دایناوە كە لەسالّی "٦٧٦"ه دا كۆچی دوایی كردووە وەئەم كتێبەی كورت كردنەوەیە بۆ كتێبی (علوم الحديث) ی (ابن صلاح)وە كتێبێكی باشە بەلاَم جارجارە عیبارەتەكانی داخراو، و رەقن .

١٠.(تدريب الراوي في شرح تقريب النواوي):

(جلال الدين عبدالرحمن بن ابی بكر السيوطي)دایناوە كەلەسالّی (٩١١ ه)كۆچی دوایی كردووە كە شەرحی كتێبی (تقريب النواوي)یە هەروەك لەناوەكەیەوە دیارە كە دانەرەكەی تیایدا سودێكی زۆری كۆكردۆتەوە .

١١.(نظم الدُرر في علم الأثر):

(زين الدين عبدالرحيم بن الحسين العراقي)دایناوە ، كەلەسالّی (٨٠٦ ه)كۆچی دوایی كردووە كەبەناوی (الفية العراقي) ناسراوە، كەتیایدا (علوم الحديث)ی (أبن الصلاح)ی هۆندۆتەوە وەشتی لەسەر زیاد كردووە، زۆر باشەو سوود مەندە ، چەندەها شەرحی لەسەر كراوە، لەوانە دووشەرحی خودی دانەرەكەیەتی .

١٢.(فتح المغيث في شرح الفية الحديث):

(محمد بن عبدالرحمن السخاوی)دایناوە كە لە سالّی (٩٠٢ ه)كۆچی دوایی كردووە كەئەمەش شەرحێكە لەسەر كتێبی (الفية العراقي)كەلە فراوانترین و دەولّەمەندترینی شەرحەكانی ئەلفیەیە .

١٣.(نخبة الفكر في مصطلح أهل الأثر):

(الحافظ ابن حجر العسقلاني)دایناوە کەلەسالّی (٨٥٢ هـ)کۆچی دوایی کردووە کە جوزوەیەکی بچوکەو زۆریش کورتە بەلاّم لە سوود مەندترینی کورتیلەکانەو باشترینیانە لەڕوی ڕێکخستنەوە تیایدا دانەرەکەی ڕێبازێکی لە ڕێکخستن و دابەشکاری داهێناوە کە لە پێشیەوە کەسی تر نەی کردووە وەهەر دانەرەکەشی شەرحی کردووە، کەناوی ناوە (نزهة النظر)هەروەك هی تریش شەرحیان کردووە .

١٤.(المنظومة البيقونية):

(عمر بن محمد البيقوني)دایناوە کە لەسالّی (١٠٨٠ هـ)کۆچی دوایی کردووە کەلەو کتێبە کورتانەیە، کە هۆندنەوەی بۆ کراوە کەلەسی‌و چوار دێڕ تێپەڕناکات وەبە کتێبە بەسوودە ناسراوەکان دادەنرێت، وەچەندەها شەرحی لەسەرکراوە .

١٥.(قواعد التحديث) :

(محمد جمال الدين القاسمي) دایناوە ، کەلەسالّی (١٣٣٢ هـ) کۆچی دوایی کردووە ، کە کتێبێکی داڕێژراوو نوسراو (محرر)ی بەسوودە، وە لێرەدا دانراوی زۆرتر هەیە کەناوهێنانیان زۆر دەکێشێ بۆیە کورتم هەلّهێنا لەسەر باس کردنی ناسراوەکانیان و، وەستام، خودا پاداشتی هەموو لایەك بداتەوە.

(فجزى الله الجميع عنا وعن المسلمين خير الجزاء).

چەند پێناسەیەکی سەرەتایی

١. زاراوە ناسی (علم المصطلح):
زانستێکە کە بەهۆی چەند بنەماو ڕێسایەکەوە حاڵەتی ڕشتە (السند) و تێکست (المتن)دەزانرێ، لەڕووی وەرگرتن یان وەرنەگرتنەوە .

٢. بابەتی ئەم زانستە :
بریتییە لە باسکردنی سەنەدومەتن لەڕووی وەرگرتن یان وەرنەگرتنەوە.

٣. بەرهەمەکەی :
بریتییە لەجیاکردنەوەی فەرموودەی ڕاست (الصحیح) و ناڕاست (السقیم) لەیەکتر .

٤. فەرموودە (الحدیث):
أ.لەڕووی زمانەوە : بەمانای تازە دێت ، وەبە پێچەوانەی قیاسەوە لەزمانی عەرەبدا جەمعەکەی (أحادیث)ە.
ب.لەڕووی زاراوەوە :ئەوەیە کە بدرێتە پاڵ پێغەمبەر (ﷺ) لەگوفتارو کردارو پەسەند کراو و ئاوەڵناو (صفة) بۆی.

٥.هەواڵ (الخبر) :
أ.لەڕووی زمانەوە :بەمانای هەواڵ (النبأ)دێت ، کە جەمعەکەی (أخبار)ە .
ب.لەڕووی زاراوە: سێ گووتەی لەسەرە:
١.(الخبر) **هاوڕێکی** (الحدیث)ە : واتە لەڕووی زاراوەوە ماناکەیان یەکێکە .
٢.**پێچەوانەی یەکترن** : (الحدیث) ئەوەیە کەلە پێغەمبەرەوە (ﷺ) و (خبر) ئەوەیە کەلە غەیری پێغەمبەرەوەیە (ﷺ) .

٣.لە (حديث) گشتی ترە : واتە : (حديث) ئەوەیە کـە لـەپێغەمبـەرەوە (ﷺ) هـاتووە، و (خبر) ئەوەیە کەلـەپێغەمبەریش (ﷺ) و غەیری پێغەمبەریشەوە (ﷺ) هاتووە .

٦.ڕێچکە **(الأثر)** :

أ.لەڕووی زمانەوە : واتە پاشماوەی شتێك .

ب.لەڕووی زاراوەوە: دوقسەی ئەسەرە کە ئەمانەن:

١.**ئەوەیە کە هاوڕێکی (حديث)ە** :واتە، لەڕووی زاراوەوە یەك مانایان هەیە .

٢.**پێچەوانەیەتی** : ئەوەیە کە درابێتە پاڵ هاوەڵێ یان تابعی یەك لـە گوفتارو کردار .

٧.**(الأسناد)** :کە دوو مانای هەیە :

أ.دانە پاڵی فەرمودەکە بۆ لای بێژەرەکەی .

ب.زنجیرەی ئەو پیاوانەی کەئەو مەتنە دەگەیەنن جا بەم مانایە هاوڕێکی (سند)ە .

٨. **ڕشتە (السند)** :

أ.لەڕووی زمانەوە : بەمانای پشت پێ بەستراو (المعتمد)دێت هەرلەبەر ئەوەش واناونراوە، چونکە فەرمودەکە پشتی پێدەبەسترێ و ئیعتیمادی دەخرێتە سەر .

ب.لەڕووی زاراوەوە : زنجیرەی ئەو پیاوانەیە کەمەتنەکە دەگەیەنن

٩.**تێکست (المتن)** :

أ.لەڕووی زمانەوە: ئەو شتە یە، کە دەرکەوێت و بەرزبێتەوە لەزەوی.

ب.لە ڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کە جگە لەسەنەدەکە، دەمێنێتەوە .

١٠.(المسنَد) : بەفەتحەی نونەکە :

أ.لەڕووی زمانەوە : ئیسمی مەفعولە، بەمانای (أسند الشئ أليه) واتە درایە پاڵی دێت .

ب:لەڕووی زاراوە : سێ مانای هەیە :

١.هەموو ئەو كتێبانەیە كەتیایدا ڕیوایەتی هەموو هاوەڵێك بەگوێرەی خۆی كۆكرابێتەوە .
٢.بەفەرموودەی مەرفوع و ڕشتە پەیوەست (متصل السند)دەوترێ .
٣.مەبەست پێی (السند)ە ، كە بەم واتایە بێت مەصدەرێكی میمییە .

١١.(المسنِد)بەكەسرەی نونەكە:

ئەوەیە كە فەرموودە ڕیوایەت دەكات بەسەنەدەكەی خۆی ئیتر ئایا ئەوەی كەلەلایەتی زانایە پێی یان تەنها ڕیوایەتە و هیچی تر .

١٢.فەرموودە ناس (المحدث):

ئەوەیە كەسەرقاڵە بەزانستی فەرموودەوە، لەڕووی گێڕانەوە (رواية)و پێزانین (دراية)ەوە وەئاگای بەزۆری ڕیوایەتەكان و چۆنیەتی ڕاوییەكان هەبێت .

١٣. (الحافظ) دوو قسەی لەسەرە :

أ.لەلای زۆربەی فەرمودە ناسان هاومانای (محدث)ە.

ب.وتراوە كەپلەی بەرزترە لە (محدِّثْ)، بە جۆرێك كە ئەوەی كەلەهەر (طبقة)ئاستێكدا، كە دەیزانێت زیاترە لەوەی كە بێ ئاگایە لێی .

١٤.(الحاكم):

ئەوەیە كە زانستەكەی قاڵە بەسەر هەموو فەرمودەكاندا، بەجۆرێك كە هیچی لەدەست دەرنەچووە لێیان تەنها كەمێك نەبێت، ئەمەش لەسەر ڕای هەندێ لە ئەهلی عیلم .

بەندی یەکەم

(الخبر) بەمانای فەرمووده

بەشی یەکەم : **دابەش کردنی فەرمووده بەگوێرەی گەیشتنی بە ئێمه .**

بەشی دووەم : **فەرموودەی وەرگیراو .**

بەشی سێ یەم : **فەرموودەی وەرنەگیراو .**

بەشی چوارەم : **فەرموودەی بەشدار لەنێوان وەرگرتن و وەرنەگرتن دا.**

٢.مەرجەكانی:لە ڕونكردنەوەی پێناسەكەوەدەردەكەوێت كە موتەواتیر بـونی فـەرمووده بەچوار مەرج نەبێت نایەتە دی كە ئەمانەن :

أ.دەبێ ژمارەیەكی زۆر بیگێڕنەوە وەلەسەر لایەنی كەمی ئەو ژمارە زۆرە ڕا جیایی هەیـە ، لەسەرچەند قسەیەك، كە ڕای هەڵبژێرراو ئەوەیە كەدە كەسن[1].

ب.دەبێت ئەو ژمارە زۆرە لەسەرجەم ئاستەكانی سەنەدەكەدا هەبن .

ج.دەبێت عادەتی نەبێت كەئەوانە لەسەر درۆ كۆ ببنەوە[2].

د.پێویستە ئەو فەرموودەیە یان ئەندامەكانی هەست كردن پشت گـیری لێوەبكـات ، وەك ئەوەی كەبلێین ، بیستمان یان بینیمان یـان بـەری كـەوتین (لمسنا)یـان ... بـەلاّم ئەگـەر هەواڵەكـەیان عـەقڵ پـشت گـیری لێـوە دەكـرد وەك ئـەوە كـەبلێی بـۆ نمونـە : دونیـا داهاتووە،وئەفرێنراوە، (العالم حادث)، ئەوە لەم كاتەدا هەواڵی موتەواتیری پێ ناوترێ .

٣.حوكمەكەی:

فەرموودەی موتەواتیر سـودی ئـەو زانـستە دڵ دامەزرێنـەرە یـە(العلـم الـضروري، العلم اليقيني)ەیەی هەیە ، كە پێویستە مرۆڤ بەتەواوی (جازماً) باوەڕی پێی هەبێت، وەك ئەوەی كەشتەكەی بەچاوی خۆی

ببینێ چۆن گومانی نی یە لەڕاستی یەكەی دا هـەردەبێ بـەم جـۆرەش بێـت لەفـەرمودەی موتەواتیردا بۆیە فەرموودەی موتەواتیر هـەمووی وەرگـیراوە، وە پێویـست بـەباس كـردن لەسەر چۆنایەتی ڕاوی یەكانی ناكات .

---

(1) تدريب الراوي ج٢ – ص ١٧٧ .

(2) وەك ئەوەی كە خەڵكی چەند جێگایەكی جیاواز بن ، وەڕەگەزو مەزهەب و هتد .... یان جیاواز بێت ، لەبەر ئەمە جاری واهەیە ژمارەی گێڕەرەوان زیادە، بەلاّم حوكمی موتەواتیر بـونی جـێگیر نابێـت، وەجـاری واهەیـە ژمارەكـە ڕێژەییانە (نسبياً)كەمە، كەچی موتەواتیر بونەكە دادەمەزرێ، بەگوێرەی حاڵەتی ڕاوی یەكان.

٤.بەشەکانی :

فەرموودەی موتەواتیر دەبێتە دوو بەشەوە : کەئەوانیش گوتراو(لفظي) و (معنوي)ین.

أ.**موتەواتیری گوتراو (لفظي)**:ئەوەیە کە لەفزەکەی و ماناکەی هەردووکیان موتەواتیر بن وەك فەرموودەی (من كذب علي متعمدا فليتبوا مقعده من النار)کە نزیکەی حەفتاو ئەوەندە لەهاوەڵان ڕیوایەتیان کردووە، واتە: هەرکەسێ بەئارەزووی خۆی بەدەمەوەﷺ درۆبکات، باجێگای خۆی لەئاگری دۆزەخدا ئامادە بکات .

ب.**موتەواتیری مەعنەوی** : ئەوەیە کەماناکەی موتەواتیر بێت نەك لەفزەکەی .

وەك فەرموودەکانی بەرزکردنەوەی دەست لەنوێژدا کەلە پێغەمبەرەوە (ﷺ) نزیکەی سەد فەرموودە هاتووە، هەموو فەرموودەیەك لەوانە تیایدا هاتووە، کە پێغەمبەر (ﷺ) لەنزاکردندا دەستەکانی بەرز کردۆتەوە، بەڵام لەچەندەها کات و شوێنی جیاوازدا ، هەموو کات و شوێنێکیان (قضية)یەکیان موتەواتیر نییە، بەڵام ئەو ئەندازە هاوبەشەی نێوانیان کەبەرزکردنەوەی دەستەکانە لە پاڕانەوەدا بەموتەواتیری هاتووە ، بەگوێرەی کۆکردنەوەی ڕێگاکانی[1] گێڕانەوە .

٥.بوونی فەرمودەی موتەواتیر :

فەرموودەی موتەواتیر ژمارەیەکی ناوەند هەن لەوانە فەرمودەی حەوزی (کوثر)و فەرمودەی مەسح کردن لەسەر گۆرەوی(الخف)و فەرمودەی بەرز کردنەوەی دەستەکانیﷺلەدوعادا و فەرمودەی (نضر الله أمرأ .....) وهی تریش کە زۆرن، بەڵام ئەگەر سەیری ژمارەی فەرمودە (آحاد)ەکان بکەین، دەبینین کە فەرمودەی موتەواتیر زۆر کەمن ، بەگوێرەی ئەمان .

٦.بەناوبانگترین دانراوەکان تیایدا:

زانایان بایەخیان بەکۆکردنەوەی فەرمودە موتەواتیرەکان داوە ، و لەکتێبی سەربەخۆدا

---

(1) تدريب الراوي ج ٢ / ص ١٨٠

دایان ناون، تالـەسەر قوتابی گەڕانەوە بۆیان ئاسان بێت لـەو دانراوانە :
أ.(الأزهار المتناثرة في الأخبار المتواترة) کە ئیمامی سیوطي دایناوە، بەگوێرەی بابەکان ڕێکی خستووە .
ب.(قطف ألأزهار) کە دیسانەوە هی (سیوطی)یە، پوختەی کتێبی پێشووە .
ج.(نظم المتناثر من الحدیث المتواتر) کە (محمد)ی کوڕی (جعفر) ی (الکتانی)دایناوە .

باسی دووەم
فەرموودەی ئاحاد

١.پێناسەکەی :

أ.لـەڕووی زمانەوە :(الآحاد) کـۆی (أحـد)ە، کەبـە مانـای (یـەك – واحـد) دێــت ، وە هەواڵی یەك کەس (خبرالواحد) ئەوەیە کەیەك کەس ڕیوایەتی دەکات .
ب.لـەڕووی زاراوەوە :ئەوەیە کەمەرجەکانی موتەواتیری تیادا نەبێت[١].

٢.حوکمەکەی :

سوودی زانستی تیۆری (العلم النظری) هەیە، واتــە : ئەوزانــستەی کەلـەســەر تێـڕوانین و بەڵگەدارکردن (إلاستدلال) وەستاوە .

٣.بەشەکانی فەرموودەی ئاحاد بەگوێرەی ژمارەی ڕێگاکانی :

فەرمودەی ئاحاد بەگوێرەی ژمارەی ڕێگاکانی، گێڕانەوەی دابەش دەبێت بۆ سێ بەش .
أ. مشهور   ب. عزیز   جـ. غریب
وەلـەسەرهەریەکەیان بەباسێکی سەربەخۆ دێمە ئاخاوتن.

(1) نزهة النظر ص ٢٦

فەرمودەی بەناوبانگ (المشهور)

١. پێناسەکەی :

أ.لەڕووی زمانەوە : ئیسمی مەفعولە لە (شَهَرْتُ الأمر)ەوەیە کاتێ دەرم خست و ناشکرام کرد وەبەمەش ناسراوە لەبەردەرکەوتنی .

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کەلەسێ کەس زیاتر ڕیوایەتی بکەن، لەهەموو چینێکدا (طەبەقەیەکدا) بەجۆرێك کە نەگاتە پلەی موتەواتیر.

٢.نمونەی مەشهور :

فەرمودەی (أن الله لايقبض العلم أنتزاعا ينتزعه ..)[1]، واتە : خوا زانست و زانیاری لەدڵەکاندا ناشواتەوە و بەدارنین دایناڕنێ لەدڵ و دەروونی خەڵکیدا ....

٣.بلاّوەوە بوو (المُستَفيض):

أ.لەڕووی زمانەوە : ئیسمی فاعیلە و لە (أستفاض)ەوە هاتووە لە (فاض الماء)ئاوەکە، بلاّوبۆوە وەرگیراوە، وەبەمەش ناسراوە لەبەر بلاّو بونەوەی .

ب.لەڕووی زاراوەوە : ڕا جیایی هەیە لەسەر پێناسەکەی لەسەر سێ قسە کە ئەمانەن:

١.(مستفيض) هاوماناى مەشهورە .

٢.(مستفيض) : تایبەت ترە لە (مشهور)چونکە بەمەرج گیراوە لە (مستفيض)، دا کە دوولایەنەکەی سەنەدەکەی یەکسان بن، بەلاّم ئەمە لەفەرمودەی (مشهور)دا بەمەرج نەگیراوە .

٣.(مستفيض): گشتی ترە لە (مشهور)واتە پێچەوانەی قسەی دووەمە.

٤.(مشهور) لەغەیری زاراوەدا (المشهور غير الأصطلاحي) :

مەبەست پێی ئەوەیە کەلەسەر زوبان بلاّو بێت بەبێ مەرجی حیساب بۆ کراو، جا ئەمانە دەگرێتەوە .

---

(1) أخرجه الشيخان والترمذي وَابن ماجة و أحمد .

أ.ئەوەیە کەیەك سەنەدی هەیە .
ب.ئەوەیە کەلەسەنەدیٚ زیاتری هەبێت .
ج.ئەوەیە کەبەهیچ جۆریٚ سەنەدی نەبێت .

١.جۆرەکانی فەرمودەی مەشهوری (غیر الأصطلاحي):

جۆری زۆری هەیە ناسراوترینیان :

أ.ئەوەیە کە (مەشهور) بێت، تەنها لەلای زانایانی فەرمودە : نمونەکەشی ئەم فەرمودەیەی (أنس)ە .(أن رسول الله (ﷺ) قنت شهراً بعد الركوع يدعوا على رعل وذكوان)(١) واتە: پێغەمبەر (ﷺ) بۆ ماوەی مانگێك لەدوای روکوع قنوتی دەخوێند کەتیایدا دوعای لەهەردوو عەشرەتی (رعل) و (ذکوان)دەکرد .

ب.ئەوەی کە (مشهور)ە : لەلای زانایانی فەرمودەو زانایان بەگشتیو خەڵکی : وەك (المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده(٢)، واتە موسڵمان ئەوەیە کە موسڵمانان لە زوبان و دەستی پارێزراو بن .

ج.ئەوەی کە (مشهور)ە، لەلای شەرع زانان وەك : فەرمودەی (أبغض الحلال إلى الله الطلاق)(٣) بووغزێنراو ترین شتی حەلاڵ و ڕەها لای خوا تەلاق خواردنە .

د.ئەوەی کە مەشهورە لەلای زانایانی (أصول): وەك فەرمودەی (رفع عن امتي الخطا والنسيان وما استكرهوا عليه)(٤)، واتە : لەسەر ئوممەتەکەم سزای کاری هەڵەو لەبیر چونەوەو زۆرلێکران هەڵگیراوە .

ه.ئەوەی کە مەشهورە لەلای زانایانی نەحو : وەك فەرمودەی (نعم العبد صهيب لو لم

---

(1)أخرجه الشيخان

(2) متفق عليه.

(3) صَحَحه الحاكم في المستدرك وأخره الذهبي لكن بلفظ (ما) أحل الله شَيئاً أبغَض إليه من الطلاق .

(4) صححه أبن حبان والحاكم

يخف الله لم يعصه)كه ئەصلّى نييە! ماناكەى:چاكترين بەندەصوهەيبە كـە ئەگـەر لـەخواش نەترسايە تاوانى نەدەكرد
و.ئەوەى كە مەشهورە لەناو عامەى خەڵكدا :وەك فەرمودەى (العجلـة مـن الـشيطان) [1] پەلەكردن لـە شەيتانەوەيە

٦.حوكمى فەرمودەى مەشهور

فەرمودەى مەشهور ئيتر (الأصطلاحي)بێت يـان (غـير الأصـطلاحي) لـەخودى خۆيـدا بـە (صحيح – سا غ) يان (غير صحيح) دانانرىّ، بەڵكو بەو جۆرەيە كـە هەيانـە (صـحيح)ە و هەيانە (حسن)ەو هەيانە (ضعيف)ە، بەڵكو هەشيانە (موضـوع)ە ، بـەلاّم ئـەوە هەيـە كـە ئەگـەر مەشـهورى (الأصـطلاحي) بـە (صـحيح) دەرچـوو ئـەوا تايبەتمەنـدى و جـوىّ كەرەوەيەكى دەبێت ، كە پێش فەرمودەى (عزيز) و (غريب) دەخرێت.

٧.بەناوبانگترين دانراوەكان لەفەرمودەى مەشهوردا

مەبەست لەدانراوەكان لەفەرمودەى مەشهوردا ئەو فەرمودانەن كەلـەسەر زوبان مەشهورن نەك مەشهورى (الأصطلاحي) لەو دانراوانە:
أ.(المقاصد الحسنة فيما اشتهر على الألسنة)، كە دانراوى (الأمام السخاوي) يە
ب.(كشف الخفاء ومزيل الألباس فيمن أشتهر من الحديث على السنة النـاس) كـەدانراوى (الأمام العجلوني)يە
ج.(تمييز الطيب من الخبيث فيما يدور على السنة النـاس مـن الحـديث) كـەدانراوى (أبـن البديع الـشيبانى)يە

(1) أخرجه الترمذي وحسنه

فەرمودەی دەگمەن (العزیز)

١.پێناسەکەی :

أ.لەڕووی زمانەوە : صیفەی موشەبەهەیە لە (عَزَّ – یعِزّ) بەکەسرە – وەرگیراوە، واتە کەم و دەگمەن .یان لە (عزَّ – یعَزّ) بە فەتحە، واتە بەهێزو توند بووە وەبەوەش ناسراوە، کەیان لەبەر کەمی و دەگمەنیەتی، یان لەبەر بەهێزی یەتی لەبەر ئەوەی کە لە ڕێگای ترەوە هاتووە .

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کەڕاوی یەکانی لەدووکەس کەمتر نەبن لەسەرجەم تەبەقەو ئاستەکانی سەنەدەکاندا .

٢.ڕونکردنەوەی پێناسەکە :

واتە لەهەر تەبەقەیەکدا لە تەبەقەکانی سەنەد لە دوکەس کەمتر نەبن، بەلاَم ئەگەر لەهەندێ لەتەبەقەکانی سەنەدەکەدا لەسێ کەس زیاتر بون، ئەوە زیانی نییە بەمەرجێ ئەگەر لەتەنها تەبەقەیەکیشدا بێت دووکەس هەر بمێننەوە ، چونکە کەمترین تەبەقە لە تەبەقەکانی سەنەد حیسابی بۆ دەکرێ ، ئەم پێناسەیە بایەخدار (راجح)ترینیانە ، هەروەك (حافظ أبن حجر)وای نوسیوە[1]، هەندێ لە زانایان دەڵێن فەرمودەی (عزیز) ئەوەیە کە دووکەس یان سێ کەس ڕیوایەتی بکەن، وەلەهەندێ لە شێوازەکاندا لە فەرمودەی (مشهور) جیایان نەکردۆتەوە.

٣.نمونەی فەرمودەی (عزیز):

وەك ئەوەی (بخاری و مسلم) ڕیوایەتی دەکەن لەفەرمودەکەی (أنس) ەوە، وبوخاری لەفەرمودەکەی (أبو هریرة)ەوە ڕیوایەتی دەکات کە

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمویەتی (لایؤمن أحدکم حتی أکون أحب ألیه من والده وولده والناس

(1)النخبة وشرحها لە ص ٢١ – ٢٤

اجمعين[1]) واته ئیمانی کامڵ نابێ هیچ کەستان تامنی لەباوك و دایکیو منداڵەکانیو سەرجەم خەڵکی خۆشتر نەویٚ وەك (قتادة)و(عبدالعزیز بن صهیب)یش لە(أنس)ەوە ڕیوایەتیان کردووە، وەهەروەها (شعبة)و (سعید) لە (قتادە)ەوە گێڕاویانەتەوە، و(اسماعیل بن علیة) و(عبدالوارث)یش لە (عبدالعزیز)ەوە ڕیوایەتیان کردووە ، وەڕیوایەتیشی کردووە لەسەرجەمیانەوە .

٤.بەناوبانگترین دانراوەکان تیایدا :

زانایان دانراوی تایبەتیان لەسەر فەرموودەی (عزیز)دا دانەناوە ، وادیارە کەئەمەش لەبەرکەمی و نەبوونی سوودی گرنگە لەو جۆرە دانراوانەدا .

فەرمودەی نامۆ (غریب)

١.پێناسەکەی :

أ.لەڕووی زمانەوە : صیفەی موشەبەهەیە ، بەمانای تاکەوەبوو (المنفرد) دێت، یان بەمانای دوور لەدەورو بەری دێت .

ب.لەڕووی زاراوەوە : ئەوەیە کەتەنها ڕاویەك تاکرەوانە ڕیوایەتی بکات.

٢.ڕوونکردنەوەی پێناسەکە :

واتە ئەو فەرمودەیەی کەتەنها کەسێك بەسەربەخۆیی دەیگێڕێتەوە ئیتر یان لەهەموو تەبەقەیەکدا لە تەبەقەکانی سەنەدەکەدا یان لەهەندێ لەتەبەقەکانی سەنەدەکەدا ، هەرچەندە لەتەنها تەبەقەیەکیشدا بێت وەزیاتر لەکەسێك لە تەبەقەکانی تری سەنەدەکەدا زیان ناگەیەنێت چونکە لای کەمەکە حیسابە .

٣.ناونانی دووەم بۆی :

زۆر لەزانایان ناوێکی تر بەسەر فەرمودەی (غەریب)دا دادەنێن کە ئەویش (الفرد)ە، بەو

(1)البخاري والمسلم.

حوکمەی کەهاومانان، هەرچەندە هەندیٚ لەزانایانیش جیاوازیـان کـردووە لــە نێوانیانـدا هەریەکەیان بەجۆرێکی سەربەخۆ داناوە، بەلاّم (حافظ أبن حجر) لەڕووی زمـان و زاراوە بەهاومانایان دادەنێت ئەوەندە هەیە وتویەتی : لەلای (أصطلاح) ناسان جیاوازیان لەنێواندا کراوە لەڕووی زۆر وکەم بەکارهێنانیەوە ، جا (الفرد)زیاتر بۆ (الفرد المطلق) فەردی (بـیٚ ناوو ناتۆر) بـەکاردێت و (الغریـب) زیـاتر بـۆ فـەردی ناوونـاتۆردار (الفـرد النـسبی)[1] بەکاردێت .

٤.بەشەکانی :

فەرمودەی غەریب بەگوێرەی جێگای تاك ڕەوی بونی دابەش دەکرێت بـۆ دوو بـەش کـە ئەوانیش غەریبی بیٚ ناوو ناتۆر (غریب مطلق)و غەریبی ناووناتۆردار (غریب النسبـي)یە .

أ.(الغریب المطلق)و یان (الفرد المطلق) :

١.پێناسەکەی :

ئەوەیە کەغەریب بوونەکەی لە ئەصڵی سەنەدەکەدایە، واتـە: کەکەسـێك بـە تاکڕەوانـە لەئەصڵی سەنەدەکەدا ڕیوایەتی بکات[1].

---

(١) نزهة النظر،ص٢٨.

(1) ئەصڵی سەنەد، واتە : ئەو ڕووەی کە صەحابی یەکەی تێدایە ، وەصەحابیش ئەڵقەیەکە لەئەڵقەکانی سـەنەدەکە ، واتە : هەرکاتێك صەحابی یەك تەنها خۆی فەرمودەیەکی گێڕایەوە ئەو کاتە ئەوفەرمودەیـە بـە (غریـب)دادەنرێـت بەڕەهایی (الغرابة المطلقة)، بەلاّم ئەوەی کە "مەلاعەلی القاری" تێی گەیشتووە لەو قـەیەی (حافظ أبن حجر) کە "أصل الـسند" ی بەم جۆرە شەرح کردووە، (ئەو جێگایـەی کـە بۆتـە خولگـەی سـەنەدەکە و بـۆی دەگەڕێتـەوە هەرچەندە ڕێگاکانیش زۆر بن، و ئەو لایەنەیەتی کە صەحابی یەکەی تیادایە، چونکە تەنها بوونی ئەو صەحابیـیە بە (غریب)بوون دانانرێت، وەهۆی ئەمەش ئەوەیە چونکە لەنێو صەحابیدا نیـیە کەلە شایەنی خۆیدا نەبێت و (قـدح)ی هەبێت، چونکە صەحابی هەموویان ڕاستن ، وا گومان نابەم کە (ابن حجر)مەبەستی ئەمە بوبێت، (واللە أعلـم) بەڵگەی ئەوەی کە (غریب)ی بەم جۆرە پێناسەکردووە، ئەوەیە کە یەك کەس دەیگێڕێتەوە ئیتر لەهەرجێگایەکدا لەسەنەدەکەدا ئەو تەنها بوونەی بـەخۆوە دیـی بێـت، واتـە، هەرچـەندە تـەنها بـوون (تفـرد)ەکـەش لـەجێگای صەحابیـیەکیشدا بێت، چونکە صەحابی ئەڵقەیەکە لەئەڵقەکانی سەنەدەکە (والعلـم عند اللە تعالی).

٢.نمونەکەی :

وەك فـەرمودەی (أنمـا الأعمـال بالنيـات)[1] واتـە: بێگومـان هـەموو كـارو كردەوەيـەك بەنيەتە، کەتەنها عومەری کوڕی خەتاب ڕیوایەتی کردووە هەربەم شێوازەش ئەو تاکڕەوییە بەردەوامە تاکۆتایی سەنەدەکە وەلەو تاکانەوە چەند ڕاوییەکی تر دەیگێڕنەوە .

ب.(الغريب النسـبي) يان (الفرد النسبي) :

١.پێناسەکەی :

ئەوەیە کەغەریب بوونەکەی لەسەنەدەکەی دایە واتە لـە ڕاوییـەك زیـاتر لەسـەنەدەکەیدا دەیگێڕێتەوە، پاشان ڕاوییەکی ئەصڵی تاك ڕەوانە، لەو ڕاویانە ڕیوایەتی بکات.

٢.نمونەی :

وەك فەرمودەکـەی (مالـك) لـە (زهـری)یـەوە، لـە (أنـس)ە وە (رضـي الله عنـە) أن النبـي(ﷺ) دخل مكة على راسه المِغْفَر)[2] کەتەنها (مالك) لە (زهری) ڕیوایەتی کردووە

٣.هۆی ناونانەکەی :

ئەم بەشە بە (غریب النسبی)ناسراوە، چونکە تاکەوە بونەکەی بەنیسبەت کەسێکی دیاری کراوەوە ڕوی داوە .

٥.لە جۆرەکانی (الغريب النسبي):

لێرەدا چەند جۆرێـك لـەنامۆیی (الغرابـة)و تـاکڕەوی (التفـرد)هەیـە، کـە بـە (الغریـب النسبی)حیسابیان بۆ دەکرێت، چۆنکە غەریب بوون تیایدا هەروا ڕەها (مطلق)نییە، بەڵکو ئەو (غرابة)ە بەنیسبەتی شتێکی دیاریکراوەوە، هاتۆتە دی وەئەوجۆرانەش ئەمانەن:

---

(1) أخرجه الشيخان

(2) أخرجه الشيخان .

أ.تەنها متمانـە پـێ کراوێـك، ڕیوایـەتی ئـەو فەرمودەیـەی کردبێـت، (تفـرد ثقـة بروایـة الحدیث)وەك ئەوەی کەدەڵێت : هیچ متمانە پێکراوێك ڕیوایەتی نەکردووە، جگە لـەفلاَن کەس .

ب.تەنها ڕاوی یەکی دیاری کراو لەڕاوی یەکی دیاری کراوی تـرەوە ڕیوایەتی کردووە، (تفرد راو معین عن راو معین)وەك ئەوەی کەدەڵێن تـەنها فـلاَن کـەس، لەفلاَن کەسەوە ڕیوایەتی کردووە، هەرچەندە لەچەند لایەکی تریشەوە ڕیوایەت کرابێـت لەکەسانی ترەوە.

ج.تەنها خەڵکی شارێك یان ناوچەیەك ڕیوایەتی بکات (تفرد ا هل بلد او اهـل جهـة)وەك ئەوەی کە دەڵێن، تەنها خەڵکی مەککە یان خەڵکی شام ڕیوایەتیان کردووە .

د.تەنها خەڵکی شارێك یان لایـەك، لەخـەڵکی شـارێکی تـر یـان لایـەکی تـر ڕیوایـەتیان کردووە . (تفرد اهل بلد او جهة عن اهل بلد او جهة اخری)وەك ئەوانەی کە دەڵێن تەنها خەڵکی بەسرە لەخەڵکی مەدینە ڕیوایەتیان کردووە، یان تـەنها خـەڵکی شـام لەخـەڵکی حیجاز ڕیوایەتیان کردووە[1].

٦.دابەش کردنێکی تر بۆی :

زانایان فەرمودەی (غریب)یان لـەڕووی نامۆیی (سند) و (متن)یشـەوە دابەش کردووە بۆ :

أ.غەریب بوونی (متن) و (اسناد):کەئەو فەرمودەیەیە کەتەنها ڕاوییەك ڕیوایەتی (مەتن) ەکەی کردووە .

ب.غەریب بوونی ڕشتە(اسناد)نەك تێکست(متن) : وەك ئەو فەرمودەیەی کـە کۆمـەڵێك کەس مەتنەکەی لەهاوەڵانﷺ ڕیوایەت بکەن، وەتەنها هاوەڵێکیشﷺ لـەهاوەڵێکیﷺ ترەوە ڕیوایەتی بکات، (ترمذي)لەبارەیەوە دەڵێت : لەم ڕووە وە نامۆیە ، (غریب من هذا الوجه) .

(1) لەبەر کورت بڕی نموونەم نەهێناوە!

٧.جێگاو پێگە (مظان)ی فەرمودەی (غریب) :

واتە ئەوجێگایانەی کەنمونەی زۆری لەم جۆرەی لێیە .

أ.کتێبی (مسند البزار) .

ب.کتێبی (المعجم الأوسط)دانراوی (الأمام الطبراني) .

٨.بەناوبانگترین دانراوەکان (کتێب)تیایدا :

أ.(غرائب مالك) دانراوی (الأمام الدار قطني) .

ب.(الأفراد)کە دیسانەوە دانراوی (الأمام الدار قطني)یە .

ج.(السنن التي تفرد بكل سند منها أهل بلدة)کە دانراوی (ابو داود السجستاني)یە .

دابەش کردنی فەرمووەدەی (ئاحاد)•

لەڕووی بەهێزیو بێ هێزییەوە:

فەرمودەی (أحاد)هەر لە (مشهور) و (عزیز)و (غریب) ، بەگوێرەی بەهێزی (قوة)و بێ هێزی (ضعف)دابەش دەبێت بۆ دووبەش کە ئەمانەن:

أ.وەرگیراو (مقبول): ئەویش ئەوەیە کە ڕاستگۆیی هەواڵدەرەکە وەپێش دەخرێ و(ترجیح)ئەدرێ، وە حوکمەکەشی ئەوەیە، واجبە بکرێتە بەڵگەو کاری پێ بکرێ .

ب.وەرنەگیراو (مردود) : ئەوەیە کەڕاستگۆیی هەواڵدەرەکە وەپێش ناخرێ و (ترجیح)نادرێ ، وەحوکمەکەی ئەوەیە کەنەبە بەڵگە دەکرێ نەواجبەکاری پێ بکرێ، بەلاّم بۆ هەریەکە لە (مقبول) و (مردود)چەندەها بەش هەیە ، و چەند لەسەر چونێ (تفاصیل)هەیە و لەدوو بەشی سەربەخۆدا باسیان دەکەم، (انشاء الله تعالی) .

بەشی دووەم

فەرمودەی وەرگیراو

باسی یەکەم : بەشەکانی فەرمودەی وەرگیراو .

باسی دووەم : دابەش کردنی فەرمودەی وەرگیراو بۆ کارپێکراو (معمول بە) و کـار پێ نەکراو (غیر معمول بە) .

باسی یەکەم

بەشەکانی فەرمودەی وەرگیراو

فەرمودەی وەرگیراو بەگوێرەی جیاوازی پلەکانی (مراتب)دەبێتە دووبەشی سەرەکییەوە ، کە ئەوانیش ساغ (صحیح)و شیرین و جوان (حسن)ن، وەهەریەکە لەمانەش دەبنە دووبەشەوە کە ئەمانەن (لذاته) و (لغیره) لەکۆتاییدا دەڵێین ، بەشەکانی فەرمودەی وەرگیراو چوارن بەم جۆرە :

١.صحيح لذاته ٢ – حسن لذاته .

٣.صحيح لغيره ٤ – حسن لغيره

بەدرێژی باسی ئەم بەشانە دەکەم بۆت .

فەرمودەی ساغ (الصحيح)

١.پێناسەکەی :

أ.لەڕووی زمانەوە:ساغ (الصحیح)دژی نەخۆش(السقیم)ە، وەئەمە ڕاستییەکەی، (حقیقة)ەکەی بۆ لاشە بەکاردێت، وەبەشێوەیەکی (مجاز)ی بۆ فەرمودەو ماناکانی تر بەکاردێت .

ب.لەڕووی زاراوەوە : ئەوەیە کە ڕشتە (سەنەدەکەی)پەیوەست بێت، بەوەی کە کەسێکی ڕاستاڵ (عادل) و گێڕانەوەی بێ کەم و کوڕی (ضابط) لەکەسێکی تری وەکو خۆیەوە تاکۆتایی سەنەدەکە وابێت، بەبێ بوونی (شاذ)و (علة)بوون تیایدا .

٢.ڕوونکردنەوەی پێناسەکە :

پێناسەکەی پێشوو چەند شتێك دەگرێتەوە، کەهاتنەدی یان پێویستە تا فەرمودەکـە بەسـا غ (صحیح)دابنرێت ، کەئەمانەن:

أ.ڕشتە پەیوەستی (اتصال السند) :ماناکەی ئەوەیە، کە هەموو ڕاوییەك لەو ڕاوی یانە، ئەو فەرمودەیەیان ڕاستەوخۆ لەسـەروو خۆیانـەوە، هەرلەسـەرەتای سـەنەدەکەوە تـا کۆتـایی وەرگرتبێت .

ب.ڕاستاڵی گێڕەرەوەکان (عدالة الرواة):واتە هـەموو ڕاوییـەك لـەو ڕاویانـە بەکەسـێکی مسوڵمان و تێگەیشتوو (بالغ) و عاقڵ وچاکەکار (غـیر فاسـق)وبـە ناپیـاوی (غـیر مخـروم المروءة)ناوزەد کرابێت .

ج.بەهێزی بیری گێڕەرەوە (ضبط الـرواة)واتـە : هـەموو ڕاوییـەك لـەو ڕاوی یانـە (تـام الضبط)بێت ئیتر ئەو (ضبط)ە، هی سنگ بێت، یا کتێب.

د.بێ ناوازەیی تیایدا (عدم الشذوذ) :واتە فەرمودەکـە (شـاذ)نـەبێت کـە (شـاذ) بـوونیش لەگەڵ متمانە (الثقة) دا پێچەوانە دەبێتەوە بۆ کەسێ کەلەو بەمتمانەترە .

ه.بێ عیللـەت بوون (عدم العلـة): واتـە نابێـت فەرموودەکـە (معلـول)بێـت، (علـة)یـش هۆکارێکی گرێـاوی (غـامض)ی شـاراوە (خفـی)یـە ، کەلەصـیحەتی فەرمودەکـە کـەم دەکاتەوە ، لەگەڵ ئەوەدا وەك ڕوکەش سەلامەتی لێ چاوەڕێ دەکرێ .

٣.مەرجەکانی :

لــە ڕوونکردنـەوەی پێناسـەکەوە دەردەکـەوێت، مەرجـەکانی فـەرمودەی صـەحیح، تـا بەصـەحیح دابنـرێ پێـنجن کـە ئەمانـەن:(ڕشـتە پەیوەسـتی: اتـصال الـسند)، ڕاسـتاڵی گێڕەرەوەکان (عدالة الرواة) بەهێزی بیری گێڕەرەوە (ضبط الرواة) ، بێ عیللـەتی (عـدم العلة)، ناوازە نەبوون (عدم شذوذ)، جاهەر کات مەرجێك لەو پێنج مەرجانە نەبوو، ئـیتر ئەو فەرمودەیە بە (صحیح)دانانرێ.

٤.نمونەکەی :

ئەوەی (بخاری)یە، لەکتێبی (صحیح)ەکەیدا هێناویەتی، دەڵێت (حدثنا عبدالله بن یوسف قال اخبرنا مالك عن ابن شهاب عن محمد بن جبیر بن مطعم عن ابیه قال : سمعت رسول اللهﷺقرأ في المغرب بالطور)[١].

واته : (عبدالله)ی کوڕی یوسف پێی ڕاگەیاندین وتی (مالك)لە (ابن شهاب) وەئەویش لە (محمد) کوڕی (جبیر)ی کوڕی (مطعم)ەوە، لەباوکیەوە هەواڵی داوینەتێ کە پێغەمبەرﷺلە نوێژی مەغریب دا سورەتی (طور)ی خوێندووە ، ئەم فەرمودەیە صەحیحە چونکە:

أ.سەنەدەکەی پەیوەستە : چونکە هەموو ڕاوییەك لەو ڕاویانە لەمامۆستاکەیەوە بیستویەتی بەلاّم (عنعنة[٢]) بوونی (مالك)و (ابن شهاب) و (ابن جبیر) ئەوە لەسەر پەیوەست بوون(الأتصال) حیساب دەکرێ، چونکە ئەوانە درۆزن (مدلّس) نین .

ب.ج: چونکە ڕاوی یەکانی ڕاستاڵ (عادل)ن و، بیر تیژ (ضابط)ن.

وە ئابەم شێوازەش لەلای زانایانی زانستی (الجرح والتعديل)باس کراوە.

١.(عبدالله بن یوسف):(ثقة متقن) متمانە پێکراوو وردەکارە .

٢. (مالك ابن أنس): (امام حافظ) .

٣.(ابن شهاب الزهري) : (فقيه، حافظ، متفق على جلالته، واتقانه) .

٤.(محمد بن جبیر)، (ثقة) .

٥.(جبیر بن مطعم) صەحابییە .

د.هەروەها لەبەر ئەوەی کە (شاذ)نییە، چونکە فەرمودەیەکی بەهێزتر لەخۆی پێچەوانەی نەبۆتەوە .

(1) البخاری – کتاب الأذان

(2)(العنعنة)گێرانەوەی فەرمودەیە لەمامۆستاوە بەلەفزی (عن)وە درێژە باسی حوکمی (عنعنة) لەجۆری "معنعن"دا دێت.

ه.چونکە هیچ (علة)ێکیش لەعیللەتەکانی تیادانییە .

٥.حوکمەکەی :

بە کۆڕایی(أجماع)ی زانایانی فەرمودە و ئەوانەی حیسابیان بۆ دەکرێ لەزانایانی (الأصول) و (الفقـه)پێویستە کاری پێ بکرێ، وە بەڵگەیەکـە لەبەڵگەشـەرعییەکان ، بـۆ موسـڵمان نییە،کاری پێ نەکات .

٦.مەبەست لەو گوتەیەیان کە دەڵێـت (هـذا حـديث صـحيح) يـان (هـذا حـديث غـير صحيح):

أ.مەبەست لەم گوتەیەیان :(هذا حديث صحيح) ئەوەیە کە ئەو پێنج مەرجـەی کـەڕابورد تیایدا هاتووەتەدی ، نەك ئەوەی کەلە خودی خۆیدا (نفس الأمر)ەکەی صەحیحە ، لەبـەر دروست بوونی هەڵە (الخطأ)و لەبیرچوونەوە (النسيان)، تەنانەت لەکەسی متمانە پێکـراو (ثقة)شدا .

ب.وەمەبەست لەوگوتەیەیان (هذا حديث غير صـحيح) ئەوەیـە کـە ئـەو پێـنج مەرجـەی کەڕابورد هەموویان یان هەندێکیان تیایدا نەهاتۆتەدی، نـەك ئـەوەی کـە خـودی شـتەکە (نفس الامر)ەکە درۆبێت لەبەر دروست بونی پێکان (الاصابة) لەکەسێکدا کە هەرچەندە هەڵەشی زۆر بێت[1].

٧.ئایا لە ڕشتە (اسناد) دا ، پێداگیری (جزم)دەکرێت بەشێوەیەکی گشتی (مطلق)کە ئەو سەنەدە ، لەدروست ترینی سەنەدەکان (اصح الاسانيد)ە :

ڕای هەڵبژێردراو (المختـار)ئەوەیەکـە پێـداگیری تـەواو نـاکرێ، لەسـەنەددا بـەوەی کـە بەشێوەیەکی گشتی دروست ترینی سەنەدەکانە ، چونکە جیاوازی پلەکانی صەحیح بوون،

(1) تدريب الراوي ج١ / ص ٧٥ – ٧٦

بنیادنراوه لەسەر بۆ گونجـانی (سـند)ەکـە لەهاتنـەدی مەرجـەکانی صـەحیح بوونـدا، وە هاتنەدی بـەرزترینی پلـەکان (الـدرجات)لەسـەرجەم مەرجـەکانی صـەحیح بوونـدا زۆر دەگمەنە، جا باشتر وایە لەمەدا کەدەست هەڵبڕین لەحوکمدان بەسەر (سَنَدْ)دا، بـەوەی کە (مطلقـاً)صەحیح ترینی سەنەدەکانە، لەگەڵ ئەمەشدا گوتەی هەندێ لەپێشەوایان نـەقڵ کراوە ، کەقسەیان لەسەر صەحیح ترینی سەنەدەکان کردووە، بەڕوکەشی (ظاهر) وادیارە کەهەر پێشەوا (الامام)ێك، ئەوەی پەسەند کردووە کەلـەلای خـۆی بـەهێز بـووە، لـەو گوتانە ئەوەیە کە صەحیح ترین ئەمانەن :

أ.(الزهری عن سالم عن أبيه)[1].

کەئەمەش لە (أسحاق بن راهويه) و (احمد)ەوە ڕیوایەت کراوە .

ب.(ابن سيرين عن عبيدة عن علي) [2].

کە ئەم ڕایەش لە (ابن المدينی) و (فلاس)ەوە، ڕیوایەت کراوە .

جـ.(الأعمش عن ابراهيم عن علقمـة عـن عبـدالله) [3] ئـەم ڕایـەش لـە (ابـن معـين)ەوە، وەرگیراوە .

د.(الزهری عن علي بن الحسين عن ابيه عن علي) :کەئەم ڕایـەش لـە (ابـي بکـر بـن ابـي شيبة)ەوە ڕیوایەت کراوە .

هـ.(مالك عن نافع عن ابن عمر) :کەئەم ڕایەش لە (الأمام البخاری)یەوە، ڕیوایەت کراوە

٨.یەکەم کتێبی (مصنف) لە صەحیحی ڕووت (مجرد)دا کامەیە ؟

یەکەم دانراوێ لە صەحیحی ڕووت (مجرد)دا کتێبی (صحيح البخاری)یە پاشان (صـحيح

(1)کە (عبدالله)ی کوڕی (عمر)ی کوڕی (خطاب)ە

(2)کە (علی) کوڕی (ابو طالب)ە .

(3)کە (عبدالله)ی کوڕی (مسعودە) .

مسلم) وەئەم دوانه صەحیح ترینی کتێبن لەدوای قورئانی پیرۆز، وه هەموو ئوممەت کۆکن لەسەر ئەوەی کە ئەوکتێبانەیان وەرگرن .

أ)کامیان صەحیح ترە:بوخاری صەحیح ترە وەسودمەند تریانە، چونکە فەرمودەکانی بوخاری پەیوەستی (اتصال)یان زیاترە و پیاوەکان (رجال)ەکانی خاوەن متمانە ترن وەهەروەها هەڵهێنجراو (استنباط)ی فیقهی تیادایە و چەند خاڵێ (نُکَتْ)ێکی حوکمی تیادایە کەلەصەحیحی موسلیم دا نییە، جا بەم جۆرە کتێبی (صحیح البخاری)صەحیح ترە لەکتێبی صەحیحی موسلیم، ئەمە بەشێوەیەکی گشتی دەنا، هەندێ فەرموودە لە (مسلم)دا هەیە کە بەهێزترن لەهەندێ لەفەرمودەکانی بوخاری وەك گوتراویشە کە (صحیح مسلم)ئەصەح ترە، بەڵام گوتەی یەکەم تەواوترو ڕاسترە.

ب)ئایا ئەو دووکتێبە سەرجەم فەرمودەی صەحیحیان لەخۆگرتووە " یان پابەندبوون پێوەی؟

(بخاری) و (مسلم)لەو دووکتێبە صەحیحەیاندا سەرجەم فەرموودەی صەحیحیان نەگرتۆتە خۆ، و پێوەشی پابەند نەبوون (الأمام البخاری)فەرمویەتی(ما أدخلت في كتابي الجامع الا ماصح وتركت من الصحاح لحال الطول)[1] .

واتە: لەم کتێبەمدا جگە لەصەحیح هیچی ترم تێکەڵ نەکردووە وەلە فەرمودەی صەحیحی تریشم تەرك کردووە، تاوەکو درێژنەبێتەوە ،وە (امام مسلم)دەفەرموێت : (ليس كل شئ عندي صحيح وضعته ههنا أنما وضعت ما أجمعوا عليه) [2] واتە : من مەرج نییە هەموو شتێ لەلام صەحیح بووبێ، لێرەدا دام نابێ، بەڵکو من ئەوانەم داناوە کە کۆڕایی (اجماع)یان لەسەرکراوە .

---

(1) وەلەهەندێ گێرانەوەدا (لملال الطول) واتە،گێرانەوەی زۆر فەرمودەی صەحیحی تەرك کردووە لەکتێبەکەیدا ، لەترسی ئەوەی نەبادا کتێبەکەی درێژ بێتەوە و خەڵکی لەبەر درێژی یەکەی بێ مەیل بن لێی .

(2)واتە. ئەوانەی کەلەلای ئەو مەرجەکانی صەحیحیان تیادا هاتوتە دی ، ئەو مەرجانەی کە ئیجماعیان لەسەر کراوە .

جـ.ئايا زۆر يان كەميان لەفەرمودەى صەحيح لێ بەجێماوە ؟

١.(حافظ ابن الأخرم) دەڵێت :شتێكى زۆر كەميان لێ بەجێماوە لەبەرئەمەش ئينكارى لەگەڵ كراوە .

٢.گوتەى صەحيح لەسەر ئەوەيە، زۆريان لێ بەجێماوە لە (الامام البخارى)يەوە، نەقڵ كراوە، كە گوتويەتى : (وما تركت من الصحاح أكثر) وەفەرمويەتى (أحفظ مائة الف حديث صحيح و مائتى الف حديث غير صحيح)[1] واتە صەد هەزار فەرمودەى صەحيحم لەبەرەو دووسەد هەزار فەرمودەى لاواز (غير صحيح)م لەبەرە .

د.ژمارەى فەرمودەى هەريەكەيان چەندە ؟

١.بوخارى گشتييەكەى (٧٢٧٥)فەرمودەيە بەدووبارەبونەوەكان و بەبێ دووبارەش (٤٠٠٠)فەرمودەيە .

٢.موسليم : بەگشتى (١٢٠٠٠)فەرمودەيە ، بەدووبارەبونەوەو بێ دووبارەبوونەوەش نزيكەى (٤٠٠٠)فەرمودەيە .

هـ.ئەو فەرمودانەى كە (بخارى) و (مسلم)بەجێيان هێشتووە، ئيتر ئەوانى تر لەو فەرمودە صەحيحانە لە كوێن ؟

لە كتێبە باوەڕپێكراو (معتمد) ناسراوەكانى وەك (صحيح ابن خزيمة) و (صحيح ابن حبان)و (مستدرك الحاكم)و چوار (سنن)ەكە، (نسائى) (ابو داود)، (ترمذى)، (ابن ماجة) و (سنن الدار قطنى) و (البيهقى)و هتد... دا هەن .

وەتەنها ئەوە بەس نى يە كە فەرمودە لەو كتێبانەدا بێت، ئيتر صەحيح بێت، بەڵكو پێويستە دەق هەبێت (التنصيص) لەسەر صەحيح بونەكەى تەنها لەكتێبێكدا نەبێت ، كەبەمەرجى دانابێت تەنها فەرموودەى صەحيح بهێنێت، وەك كتێبى (صحيح ابن خزيمة) .

(1) علوم الحديث ص ١٦

٩.قسەکردن لەسەر کتێبەکانی (مستدرك الحاكم) و (صحيح ابن خزيمة) و (صحيح ابن حبان) :

أ.(مستدرك الحاكم): یەکێکە لەکتێبە گەورەکانی فەرمودە، دانەرەکەی تیایدا ئەو فەرمودە صەحیحانەی باس کردووە کەلەسەر مەرج (شرط)ی هەردو پیری پێشەوا(بوخاری و موسلیم)ن (شرط الشيخين)یان لەسەر مەرجی یەکێکیانە و نەیان هێناون لە کتێبەکانی خۆیاندا هەروەك ئەو فەرمودە صەحیحانەشیان باس کردووە کەلەلای خۆی صەحیحن و هەرچەندە لەسەر مەرجی هیچ کامیشیان نەبێت بەشێوەی ئەوەی کە ئەوفەرمودانە سەنەدەکەیان صەحیحە تەعبیری لێ داون، وەهەندێ جار هەندێ فەرمودەی باس کردووە کە صەحیح نین، بەلاٌم ئاگاداری لەسەر داون، وەکەسێکی ئاسانکار (متساهل)بووە لە بەصەحیح دانانی فەرمودەدا بۆیە پێویستە کە بەدواداچوون بکرێ لەسەریان وبە و شێوازەی کە شایانی خۆیانە حوکمیان لەسەر بدرێ، وە (امام الذهبي) بەدوا داچوونی لە سەرکردوون، وحوکمی لە سەر زۆریان داوە، بەو شێوازەی کە بۆیان گونجاوە ، وە تا ئێستاش ئەو کتێبە پێویستی بە بە دوا داچوون (التتبع)وبایەخ پێدان(العناية) هەیە[1]. [1]

ب.(صحيح ابن حبان) : ئەم کتێبە ڕێکخستنێکی داهێنراو (مخترع) ی هەیە، بە گوێرەی (ابواب) و (مسانيد) ڕێك نەخراوە ، هەر بۆیەش ناوی ناوە (التقاسيم و الانواع) وە دەرخستن و دۆزینەوەی فەرموودە لە کتێبەکەیدا، زۆر سەختە، وە هەندێ لە دواییەکان (المتاخرين) ڕێکیان خستووە[2] بە سەر (ابواب) – باب باب – کردنیدا، وە

---

(1) ئێستا برای لێکۆڵەرەوە (المحقق)مان (الشيخ الدكتور محمود الميرة) خەریکی بەدوادا چوونی ئەوانەیانە کە (الامام الذهبي)هیچی لەسەر نەگووتون ، حوکمیان دەدات بەسەردا بەوشێوازەی کە شایستەیان بێت، وەبەنیازە دوای ئەو هەوڵدانە بەچاپی بگەیەنێت .فجزى الله عن المسلمين خيراً.

(2)کە ئەویش (الأمير علاءالدين أبو علي بن بلبان)ە کەلەسالّی (٧٣٩ ھ)کۆچی دوایی کردووە ، وەڕێکخستنەکەشی ناونراوە (الأحسان في ترتيب أبن حبان)

دانەرەکەشی زۆر ئاسانکارە لە حوکم دان بە سەر صەحیح بوونی فەرموودەدا، بەڵام ئاسانکارییەکەی لە ئاسانکاری (حاکم) کەمترە[1].

ج.(صحيح ابن خزيمة) :ئەم کتێبە پلەکەی بەرزترە لە (صحيح أبن حبان)، چونکە بە توندو تۆڵ تربەدوادا گەڕانی بۆ فەرموودەکان کردووە، تەنانەت، بۆ بە صەحیح دانانی فەرموودەیەك بۆ کەمترین قسەیەك لە سەر سەنەدەکە ڕاوەستاوە وهەڵوێستەی کردووە[2].

١٠.ئەو کتێبانەی کەلەو دووکتێبە صەحیحەوە دەرهێنراون (المستخرجات على الصحيحين):

أ.بابەتی (المستخرج):

ئەوەیە کەدانەر کتێبێك لەکتێبەکانی فەرمودە بهێنێت، جا فەرمودەکانی (تخريج) بکات بەسەنەد گەلێك کە هی خۆی بن لەسەر غەیری ڕێبازی خاوەنی کتێبەکە، جا لەمامۆستاکەی یان لە سەروتری ئەوەوە بەیەك بگەنەوە .

ب.بەناوبانگترین (مستخرجات) لەسەر دووکتێبە صەحیحەکە :

١.(المستخرج) دانراوی (ابی بکر الاسماعيلی) لەسەر (البخاری) .

٢.(المستخرج) دانراوی (ابو العوانة الاسفرايينی) لەسەر (مسلم) .

٣.(المستخرج) دانراوی (ابی نعيم الاصبهانی) لەسەر هەردووکیان .

جـ.ئایا خاوەنی ئەو (مستخراجات)انە، لەوکتێبانەیاندا پابەند بوون لەڕوی لەفزیشەوە بەهاوڕێکی لەگەڵ دوو صەحیحەکەدا ؟

دانەرەکانیان پابەند بوون، بەهاوڕێك بوون لە لەفزیشدا لەگەڵ ئەو صەحیحانە ، چونکە ئەوان ئەو لەفزانە ڕیوایەت دەکەن،

(1) تدريب الراوي ١ / ١٠٩

(2) هەمان لاپەڕە لەسەرچاوەی پێشوو .

کەلەمامۆستاکانیانەوە بیستویانەو پێیان گەییوە، بۆیە چەند جیاوازییەکی کەم دروست بووە، لە هەندێ لەفزدا .

وەهەر بەم شێوازەش دانەرانی پێشوو، لە دانراوە سەربەخۆکانیاندا، ئەو فەرموودانەی کە (تخریج) یان کردوون، هەر بەم شێوازە بووە، وەك (البیهقی) و (البغوی) و هاو وێنەکانیان دەڵێن : (رواه البخاری) و (رواه مسلم) لەهەندێکیاندا جیاوازی لە لەفزو ماناشدا دروست بووە، وە مەبەستیان لەو گوتانەی کە دەڵێن : (رواه البخاری و مسلم) واتە : ئەوانە لە ئەصڵدا ڕیوایەتیان کردووە .

د.ئایا دروستە کە لەو کتێبی (مستخرجات)انەوە، فەرموودە نەقڵ بکەین و بیدەینە پاڵ (بخاری) و (مسلم) ؟

لەسەر ئەوەی کەڕابورد دروست نییە بۆ کەس کەلەو کتێبی (مستخرجات)انە، یان لەو کتێبانەوە کە ئێستا باسمان کرد فەرموودە نەقڵ بکات و بڵێت : (رواه البخاری) یان (رواه مسلم) مەگەر بەیەکێ لەم دووشتانە :

١ .دەبێ فەرمودەکە بەرابەری (مقابلة)لەگەڵ ڕیوایەتی ئەو دووکتێبەدا بکرێت .

٢.دەبێ خاوەنی (المستخرج)یاخود دانەرەکە بڵێت (أخرجاه بلفظه)بەم لەفزانە هێناویانە .

ه.سودی کتێبی (مستخرجات) لەسەر دوکتێبە صەحیحەکە ؟

کتێبی (مستخرجات) سوودیان زۆرە، کە دەسوود زیاترە، و (الامام السیوطي)لە (تدریب الراوي)دا باسی کردون[1]، جا گرنگترینیانت بۆباس دەکەم .

١ .بەرزکردنەوەی سەنەدەکە (علو الاسناد)، چونکە دانەری (المستخرج)بۆ نمونە ئەگەر فەرمودەیەك لەڕێگای بوخارییەوە بگێڕێتەوە، ئەوا ئەو گێڕانەوەیە نزمترە لەو ڕێگایەی کەلە (مستخرج)دا ڕیوایەتی کردووە .

٢.صەحیح تر کردنی (الزیادة في قدر الصحیح) ، دەبێتە هۆی زیادکردنی وشەو کامڵ و

(١) تدریب الراوي ج١ / ص١١٥ – ١١٦ .

تەواوكاری كردن لـەهەندێ لـە فەرمودەكاندا.

٣.بەهۆی زۆری ڕێگاكانەوە بەهێزتری دەكات (القوة بكثرة الطرق) : كە سوودەكەیشی (ترجيح)دانە لـەكاتی بوونی پێچەوانەكاندا (المعارضة).

١١.لـەو فەرمودانەی پێشەوایان (بوخـاری و موسـلیم) ڕیوایـەتیان كـردوون كامانـەیان بەصەحیح دادەنرێن ؟

ئـەوەمان بەسـەردا ڕابـورد كـە (بوخـاریو موسـلیم) جگـە لـە صـەحیح هـیچ جـۆرە فەرمودەیەكیان تێكەڵ بە كتێبەكانیان نەكردووە، وە ئوممەتیش كتێبەكانیانی وەرگرتووە جا ئەو فەرمودانە چین كە حوكمی صەحیح بونیان بەسەردا دەدرێ و ئوممەت وەریان دەگرێت چ دەبینی؟!

وەلأم:ئەوەیە كە ئەوفەرمودانەی كـە بەڕشـتەی پەیوەسـت (الاسـناد المتـصل) ڕیوایـەتیان كردبێت ئەوە حوكمی صەحیحی بەسەردا دەدرێت بـەلأم ئـەوەی كەلـە (مبـدأ)سـەرەتای سەنەدەكەی دا ڕاوییەك یان زیاتر كە ناونراوەتە(معلق)كەلە (بخاری)شدا زۆرە، بەلأم لـە (تراجم)ی بابەكانداو پێشەكیەكانیاندا ، وەلـەنێو كرۆكی بابەكانـدا بـەهیچ جۆرێـك نـین، بـەلأم لـە (مـسلم)دا تـەنها یـەك فـەرمودەی تیادایـە كەلەباسـی (التـیمم)دا هـاتووە، كەلـەجێگای تردا نەهاتووە، حوكمەكەی بەم شێوازەیە.

أ.ئەوانەیان كە بەشێوەی دان پیادانانی تەواو (صـیغة الجـزم) هـاتووە، وەك (قـال) وتـی، (أمر)فەرمانی كرد ، (ذكر)باسی كـرد، ئەمـە حـوكمی صـەحیح بـونی بەسـەر (مـضاف الیە)یەكەیدا دەدرێ .

ب.ئەوەی كەدان پیادانانی تەواو (الجزم)ی نییە، وەك (يُروى)ڕیوایەت كـراوە،(ذُكِـرَ)بـاس كراوە، (يحكى)واگێڕراوەتەوە، وەهەروەها (روی) ڕیوایەت كراوە، لە ڕابـردودا (ذُكِـرَ) واباس كراوە ، ئەمە حوكمی صەحیح بوون نادرێ بەسـەر (مـضاف الیـە)ەكەیـدا لـەگـەڵ ئەمەشـدا فـەرمودەی شـێواو (واهٍ)ی تیـادا نـەهاتووە ، لەبەرناوەكـەی! چـونكە بـە (صحيح)ناوزەد كراوە.

١٢.پلەکانی صەحیح بوون (مراتب الصحيح) :

بەسەرمانداراِبورد کە هەندێ لەزانایان باسی صەحیح ترینی سەنەدەکانیان کردووە بەڕای خۆیان، جالەسەر ئەمەو لەسەر بۆ گونجانی هاتنەدی مەرجەکانی تری صەحیح بوون، ئەکرێت بوترێت کەفەرمودەی صەحیح چەند پلەیەکی هەیە :

أ.بەرزترین پلەی ئەوەیە کەڕیوایەت کرابێت بە سەنەدێ لەصەحیح ترینی سەنەدەکان، وەك (مالك عن نافع عن ابن عمر) .

ب.پلەی نزمتر لەوە ئەوەیە کە ڕیوایەت کرابێت لەڕێی کەسانێکەوە کە پلەیان لەپلەی پیاوانی سەنەدی یەکەم کەمتر بێت، وەك ڕیوایەتی (حماد بن سلمة) لە (ثابت)ەوە ئەویش لە (أنس)ەوە .

ج.لەمەش بەدواوە ئەو پلەیەیە کە ڕیواتەکەیان کەمترینی ڕاستگۆیی و متمانە (ثقة)پێ بونیان تیادا هاتبێتە دی، وەك ڕیوایەتی (سهيل بن أبي صالح)لە باوکیەوە، ئەویش لە (أبوهريرة)ەوە، وە دابەش کردنی فەرمودەی صەحیح بۆ حەوت پلە دەکرێتە پاشکۆی ئەم درێژە باسە کە ئەمانەن :

١.ئەوەی کە (بخاري و مسلم) لەسەری ڕێك کەوتبن (کەئەمەش بەرزترین پلەیانە) .

٢.ئەوەی تەنها هی (بخاري)بێت .

٣.ئەوەی تەنها هی (موسلیم) بێت .

٤.ئەوەی لەسەر مەرج (شرط)ی هەردوکیان بێت، وە (تخريج)یشیان نەکردبێت.

٥.پاشان ئەوەی کەلەسەر مەرجی (بوخاری) بێت و (تخريج)ی نەکردبێت .

٦.پاشان ئەوەی کەلەسەر مەرجی (موسلیم) بێت و خۆی نەیهێنابێت .

٧.پاشان ئەوەی کەلەلای پێشەوایان (ابن خزيمة) و (ابن حبان) و ئەوانی تر ، بەصەحیح دانرابێت لەو فەرمودانەی کەلەسەر شەرتی دوو ئیمامەکە نەبێت .

١٣.مەرجی دوو پێشەواکە (شرط الشيخين) :

دوو مامۆستایان، (الشيخان) شەرتێکیان دانەناوە، یان دیاری نەکردووە، زیاد لەو

شەرتانەی کە هەر دووکیان لەسەری ڕێك کەوتوون، لە صەحیح بووندا، بەڵام زانایانی لێکۆڵەرەوە پاش بە دواداچوون و جێگیربوون لە ئوسلوبیاندا، ئەو گومانانەی کە هەریەکەیان هەیانە، کە هەردووکیان بە مەرجیان داناوە، یان یەکێکیان بە مەرجیان داناوە و دەریان خستووە

وەباشترین گوتەیەك کە لەم بارەیەوە گوتراوە ، کەمەبەست لەمەرجی دووشێخەکە یان مەرجی یەکێکیان ئەوەیە کە لەو پیاوانەوە ئەو فەرمودەیە ڕیوایەت کرابێت، کە لە ڕێگای ئەو دووکتێبەدا یان لەیەکێکیاندا هاتوون لەگەڵ ڕەچاوکردنی چۆنیەتی پابەند بوونی ئەو دوشێخە لەڕیوایەت کردن لێیانەوە[1]

١٤.مانای ئەم گوتەیەی زانایان (متفق علیه):

هەرکاتێ زانایانی فەرمووده لەسەر فەرمودەیەك وتیان (متفق علیه) ئەوە مەبەستیان ڕێك کەوتنی دوو شێخەکەیە(بخاری و مسلم)واتە ڕێکەوتنی ئەو دوو پێشەوایە لەسەر صەحیح بوونی، نەك ڕێکەوتنی گشت ئۆمەت بەس ئەوە هەیەکە (ابن الصلاح)وتویەتی:بەڵام کۆ ڕایی ئۆمەت لەسەری پێویستەو تیایشیدا هاتۆتە دی، لەبەر ڕێکەوتنی ئۆمەت لەسەر ئەوەی، کە ئەوەی ئەوان لەسەری ڕێك کەوتون وەرگیراون[2]

١٥.ئایا مەرجە لەفەرمودەی (صحیح)دا کە دەبێت ناوێزە (عزیز)یش بێت ؟

گوتەی ڕاست و دروست لەسەر ئەوەیە، کە مەرج نییە لەفەرمودەی صەحیح دا کە دەبێت ناوێزە (عزیز) یش، بێت، دوو سەنەدی هەبێت، چونکە لە دوو کتێبەصەحیحەکەدا و لە هی تریشدا فەرموودەی صەحیح هەنە، کە (غریب) یشن، وەهەندێ لە زانایان بانگەشەی ئەوەیان کردووە، وەك (الجبائي المعتزلي) و (الحاكم)، وە ئەم گوتەیەیان پێچەوانەی ئەوەیە کە ئۆمەت لە سەری ڕێکەوتووە.

(1) بەوردی لێی تێبگە

(2) علوم الحديث ص٢٤

فەرمودەی جوان و شیرین (الحسن)

١.پێناسەكەی:

أ.لەڕووی زمانەوە : صیفەتی موشەبیهەیەو لە (الحُسْن)ەوە هاتووە كەبەمانای جوان هاتووە.

ب.لەڕووی زاراوەوە: زانایان جیاوازیان هەیە لەسەر پێناسەی (حسن)لەڕووی ئەوەوە كە ناوەندێكە لەنێوان فەرمودەی ساغ (صحیح)و فەرمودەی لاواز (ضعیف)دا، هەروەها چونكە هەندێكیان بەشێكیان پێناسە كردووە، جا ئەو پێناسانە باس دەكەم و پاشان ئەوەیان هەڵدەبژێرم كەلەوانی تر لەلام ڕێكترە .

١.پێناسەی (خطابي):ئەوەیە كە سەرچاوەكەی (مخرج)بزانرێت،وە پیاوەكانی (رجال)ناسراو بن، وە قورسایی (مدار) ی زۆربەی فەرمودەی لەسەرە، وەهەر ئەمەشە كە زۆرینەی زانایان وەریان گرتووە، وەزۆربەی شەرعزانان (فقهاء) بەكاری دێنن[1].

٢.پێناسەی (الترمذي) : هەموو فەرمودەیێك كە ڕیوایەت بكرێت و لە ڕشتە (اسناد)ەكەیدا كەسێك نەبێت، كە تۆمەتبار كرابێت بەدرۆ دەوترێ، وەنابێت ئەوفەرمودەیە (شاذ) بێت، وە دەبێت لەڕووی ترەوە بەو شێوازە ڕیوایەت كرابێت، ئەوە لەلای ئێمە فەرمودەی (حسن)ە[2].

٣.پێناسەی(إبن الحجر) :دەفەرموێت، فەرمودەی (احاد) ئەوەیە كەكەسێكی ڕاستاڵ (عادل)و بیر تیژ (تام الضبط) نەقڵی بكات و دەبێت ڕشتەكەی پەیوەست (متصل السند)بێت، و(معلل)و (شاذ) نەبێت، ئەوە (صحیح لذاته)یە[3].[1] ئەگەر هێزی

(1) معالم السنن ج١ / ص١١

(2)جامع الترمذي مع شرحه تحفة الأحوذي – كتاب العلل، ج١٠ ـ ٥١٩.

(3) النخبة مع شرحها له ، ص٢٩

بیرکردنەوەی (ضبط)کەمترو نزمتر بوو، ئەوە (حسن لذاته)یە[1].[2]
من دەڵێم:وەك بڵێی فەرمودەی (حسن)لەلای (ابن حجر) هەر صەحیحە، بەڵام کاتێ کە (ضبط)ی ڕاوییەکەی تۆزێ کەمتر بێت، کە ئەمەش چاکترین پێناسەیە بۆ فەرمودەی (حسن)، بەڵام پێناسەکەی (خطابي)زۆر ڕەخنەی لەسەرە، بەڵام، (الترمذي) یەکێك لەدووبەشەکەی (حسن)ی پێناسە کردووە کە ئەویش (حسن لغیرە)یە، وەئەصڵیش لەپێناسەکەی دا ئەوەیە کە (حسن لذاته)یەکەیە، نەك(حسن لغیرە)، چونکە ئەو(حسن لغیرە)یە، هەر لەئەصڵدا لاوازە (ضعیف)ە، وە بەپلەی(حسن) گەیشتووە بەهۆی زۆری ڕێگاکانییەوە.

٤.پێناسەی هەڵبژێرراو (المختار) :

بەگوێرەی ئەو پێناسەیەی کە (ابن حجر)کردی، دەکرێ کە فەرمودەی (حسن)بەم جۆرە پێناسە بکرێت، ئەوەیە کە سەنەدەکەی پەیوەست بێت و کەسێکی عادلی وا لێی گێڕابێتەوە کە توانای لەبەرکردنی (ضبط)ی لەکەسانی تر کەمتر نەبێت، ئەمەهەر لەسەرەتاوە تاکۆتایی بەبێ بوونی (شاذ)و (علة) تیایدا .

٢.حوکمەکەی:

لەحوکمدا وەك (صحیح) وایە لە بەبەڵگە کردندا (الأحتجاج) هەرچەندە هێزی لەو کەمترە، هەر بۆیەش زۆرینەی شەرعزانان (الفقهاء) کردویانەتە بەڵگەو کاریشیان پێ کردووە، وە زۆربەی فەرمودە ناسان (المحدثین) و زانایانی (أصول)یش هەرلەسەر ئەوەن، کە بە بەڵگەی بکەن، تەنها هەندێکیان نەبێت لە توندڕەوەکان (المتشددین)، وەهەندێ لە ئاسانکارەکان(المتساهلین)یش خزاندویانەتە ناو جۆرەکانی (صحیح)ەوە، وەك(حاکم)و(ابن حبان)و(ابن خزیمة)ئەمەش لەگەڵ ڕونکردنەوەیاندا بۆ ئەوەی کە پلەی صەحیحەکە کەمترە

(1)المصدر السابق ص٣٤ .

لەيەكەم جاركە باس كرا [1].

٣.نمونەكەى :

وەك ئەوەى كە (ترمذي) هێناويەتى و دەڵێت (حدثنا قتيبة حدثنا جعفر بن سليمان الضبعي عن أبي عمران الجَوْني عن ابي بكر بن ابي موسى الأشعري ، قال سمعت ابي بحضرة العدو يقول قال رسول الله (ﷺ)أن أبواب الجنة تحت ظلال السيوف ... الحديث[2]

واتە : قوتەيبە بۆى باس كردوين، وە (جعفر بن سليمان الضبعي)ش پێى گوتوين كە (ابى عمران الجونى)ئەويش لە (ابى بكر بن موسى الأشعرى) دەڵێت: بيستومە لە بابم لە هێڵى تەماسا، كە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووى : دەرگاكانى بەهەشت لەژێر سێبەرى شمشێر دان .

كە ئەم فەرمودەيە (ترمذى)دەربارەى دەڵێت (هذا حديث حسن غريب).

وە ئەم فەرمودەيە (حسن)ە، چونكە پياوانى سەنەدەكە كە چوارن متمانە دار (ثقة)ن، تەنها (جعفر بن سليمان الضبعي) نەبێت كە (حسن الحديث)ە[3]، بۆيە فەرمودەكە لە پلەى صەحيحەوە دابەستووە بۆ پلەى (حسن).

٤.پلەكانى فەرمودەى (حسن):

هەروەك چۆن فەرمودەى صەحيح چەند پلەيەكى هەيە، كە بەهۆيانەوە هەندێكى صەحيحەكان لەهەندێكى تريان جودا دەكرێتەوە، هەربەو شێوازەش بۆ فەرمودەى(حسن) چەند پلەيەك هەيە، كە (الأمام الذهبي) كردونيەتيە دوو پلە و دەفەرموێ :

أ.بەرزترين پلەى ئەوەيە كە (بَهْزُ بن حكيم) لە باوكيەوە لە باپيريەوە، وە (عمرو بن شعيب)لە باوكيەوە لەباپيريەوە، وە(ابن اسحاق) لە (التيمى)يەوە، وەنمونەى ئەمانە كە

---

(1) بروانە تدريب الراوى ج١ / ص ١٦٠

(2) الترمذي أبواب فضائل الجهاد – ج٥ /ص ٣٠٠ من الترمذي مع شرحه تحفة الأحوذي.

(3)كما نقل الحافظ ابن حجر في تهذيب التذهيب ٢ / ٩٦ ذلك عن ابي أحمد.

(صحيح)بونيان دەربارە، گوتراوە، کەلە نزمترینی پلەکانی صەحیحیشە.
ب.پاش ئەمە ئەوەیە کە ڕاجیایی هەیە لەبەچاك دانـان و لاوازدانانیـدا وەك فەرمودەکـەی (الحارث بن عبدالله) و (عاصم بن ضمرة) و (حجاج بن أرطاة)و هاوشێوەکانیان .

٥.پلەی ئەم گوتەیەی زانایـان کـە دەفـەرموێ (حـدیث صـحیح الأسـناد) یـان (حـسن الأسناد):

أ.قسەی فەرمودە ناسان (هذا حديث صحيح الأسناد)لە خواری ئەوەوەیە کە بلـێین (هـذا حديث صحيح).
ب.وەهەروەها ئەم گوتەیەیان (هذا حديث حسن الأسناد)لەخوار ئەوەوەیە کە بلێین، (هذا حديث صحيح حسن) چونکە هەندێ جار ڕشتە (الاسناد)ساغ (صحیح)یان چاك و جـوان (الحسن)دەبێت، نەك مەتنەکە، چونکە لەوانەیە (شذوذ) و (علة)ی تێدابێت .
جا کە فەرموودەناس (المحدث)فەرمووی : (هذا حـديث صـحيح) وەك ئـەوە وایـە ئـەرکی هاتنەدی پێنج مەرجەکەی صەحیح بوونی فەرموودەی تیادا لـە ئۆبـاڵ گرتبـێ ، بـەڵام کـە گوتی : (هذا حديث صحيح الاسناد)، ئەوە هاتنەدیی سێ مەرج لـە مەرجەکانی صـەحیحی فەرموودەی تیادا لـە ئۆباڵ گرتووە ، کە ئەوانیش :ڕشتە پەیوەستی (اتصال السند) و ڕاسـتا لێ گێڕەڕەوەکان (عدالة الرواة) و بیرچاکی (ضبط) ن ، بەڵام نـەبوونی (شـذوذ) و (علـة) تیایدا لـە ئەستۆو ئۆباڵ نە گرتووە ، چونکە نەفی کردنی ئـەم دوانـەی تیایانـدا بـۆ جـێگیر (ثابت) نەبووە ، بەڵام ئەگەر (حافظ) یێکی باوەڕ پێکراو (معتمد) لـە کورتیا بڕیەوەو گوتی: (هذا حديث صحيح الاسناد) وە باسی (علة) ی نەکرد، ئەوە بەڕوکەش (ظاهر) مەبەسـت پێی صەحیحی (متن) ە، چونکە ئەصڵ تیایدا نەبوونی (علة) و (شذوذ) ە .

٦.مانای ئەم گوتەیەی (الامام الترمذي) و هی تریش کە دەڵێن : (حديث حسن صحيح) :

ڕووکەش (ظاهر) ی ئەم دەستەواژە (العبـارة) یـە، گیروگرفتـاوی (المـشكل)ە، چـونکە پلەکانی فەرموودەی (حسن) لە فەرموودەی (صحيح) کەمترە و کورت ترە ، جا چۆن لە

گەڵ جیاوازی پلەکانیاندا، کۆکردنـەوە لـە نێوانیانـدا دەکرێـت ؟ جـا بێگومـان زانایـان وەڵامیان لـە سەر مەبەستی ئەم دەستە واژەیەی (ترمـذی) داوەتـەوە، بـە چـەندەها وەڵام، چاکترینیان ئەوەیە کە(حافظ ابن حجر) فەرموویەتی، و (الامام السیوطي) پێی ڕازی بووە، وپوختەکەی ئەمەیە :

أ.ئەگەر فەرموودەکە دوو (أسناد) یان زیاتری هەبوو، ئەوە واتاکەی ئەمەیە (حسن باعتبار أسناد) بە گوێرەی سەنەدەکەی حەسەنە، وە (صحیح باعتبار أسـناد اخـر) صـەحیحە بـە گوێرەی سەنەدێکی تر .

ب.ئەگەر تەنها سەنەدێکی هەبوو، ئەوە واتاکەی ئەوەیە کە (حسن عند قـوم) و (صـحیح عند قوم اخرین) لەلای کۆمەڵێك (حسن)ەو لـە لای کۆمەڵێکی تر صەحیحە ، وەك بلێـی لێرەدا بێژەری ئەم گوتەیە ئاماژە دەکات بە ڕاجیایی (خلاف) ی نێـوان زانایـان لـە سـەر حوکم دان بەسەر ئەو فەرمودەیەدا، یـان ئەوەیـە کـە (تـرجیح) دانـی یـەکێکیان بەسـەر یەکێکی ترياندا لـە لای ئەو نەهاتوەتەدی .

٧.دابەشکاری (الامام البغوی) بۆ فەرموودەکانی کتێبی "المصابیح".[١]

ئیمامی بەغەوی، لەکتێبەکەیدا (المـصابیح) زاراوەیـەکی تایـەتی خـۆیی تێخزانـدووە، کـە ئەویش ئەوەیە کە بۆ ئەو فەرمودانەی کەلـە دوو کتێبە صەحیحەکەدا یـان لـە یەکێکیانـدا هەنە بە (صحیح) ئاماژەی بۆدەکات، وە بۆ ئەو فەرمودانەی کە لـە چـوار (سـنن)ەکـەدا هەیە بە (حسن)ئاماژەیان بۆ دەکات، کە ئەمەش زاراوەیەکە لەگەڵ زاراوەی گشتی (الاصطلاح العام)ی فەرمودەناساندا تێك ناکاتـەوە، چـونکەلـە چـوار(سـنن)ەکـەدا فەرمودەی (صحیح)،(حسن)،(ضعیف)،(منکر) هەیە،

---

(1)ناوی تەواوی کتێبەکە (مصابیح الـسنة)ەیە،کە کتێبەکە دانەرەکەی تیایدا فەرمودە گـەلێکی هەڵبـژاردەی لـە دوو کتێبە صەحیحەکەداو لەچوار سونەنەکەداو لە (السنن الدارمي)داکۆ کردۆتەوە وەهەر ئەو کتێبەیە کە (الخطیب التبریزی)شتی زیادکردووەو ناوی ناوەتە (مشکاة المصابیح).

هەربۆیەش (ابن الصلاح) و (النواوی)ئاگادارییان لەسەر ئەمە داوە ،
بۆیە لەسەر خوێنەری کتێبی (المصابیح) پێویستە، کە زانیاری هەبێت سەبارەت بەو زاراوە تایبەتەی (الامام البغوی) لەوکتێبەیدا لەسەر گوتەکانی بەو فەرمودانە (صحیح) یان (حسن)ن .

٨.ئەو کتێبانەی کە فەرمودەی (حسن)یان تیادایە[1] (الکتب التی من مظنات الحسن):

زانایان کتێبیان لەسەر فەرمودەی (حسن)دانەناوە لەکتێب گەلی سەربەخۆدا و تەنها بەلاّم لێرەدا کتێب گەلێك هەن، کەبوونی فەرموودەی (حسن) یان تیادا زۆرە ، لە ناو دارترینی ئەو کتێبانە :

أ.(جامع الترمذی)کە ناسراوەبە (السنن الترمذی) کە ئەم کتێبە ئەصڵە لە ناسینی فەرمودەی (حسن)، وە زۆری هێناوە و زۆر باسی کردووە، بەلاّم پێویستە کە ئاگاداری ئەوە بکرێ لەدەقی گوتەی حسن (صحیح)و هتد ... دا نوسخەکانی جیاوازییان تیادایە بۆیە لەسەر تامەزرۆیانی فەرمودە (طالب الحدیث) پێویستە کە هەوڵ و بایەخ بدات بەدەست خستنی نوسخەیەکی لێکۆڵراو (المحقق)ێ کەبەرابەری (المقابلة)کرابێت لەگەڵ نوسخە ئەصڵییە باوەڕپێکراوەکاندا .

ب.(سنن ابی داود) لەپەیامەکەیدا بۆ خەڵکی مەککە، نوسیویەتی : کە فەرمودەی صەحیح و هاو وێنەی ئەو ، یان ئەوانەی کەلەصەحیحەوە نزیکن تیایدا نوسیوە، ئەوەی کە شڵەژان (وَهْن)ێکی توندی تێدا بێت ڕوونی کردۆتەوە، وەئەوەی کەهیچی دەربارە نەوتووە ئەوە باشە (صالح)ە، جا لەسەر ئەمە ئەگەر فەرمودەیەکمان تیادا بینی کە لاوازی (ضعف)ی ڕون نەکرابویەوە، وەهیچ لە پێشەوایانی متمانە پێ

(1) (مظنات)کۆی (مظنة)ەیە، بەکەسرەی پیتی (ظاء)،وکە وتراوە (مظنة الشیء): واتە : موضعە: جێگاکەی ! جامانای ئەو سەربابەتە بەم جۆرە دەبێت: (الکتب التي هي موضع وجود الحسن) ئەو کتێبانەی کە جێگای دەستکەوتنی فەرمودەی (حسن)ن.

كراوتەصحيحيان نەكردبوو، ئەوە لەلای (الامام ابو داود)، (حسن)ە .
ج.(سنن الدارقطني):ئەم پێشەوایە لەم كتێبەیدا دەقی فەرمودەگەلێكی (حسن)ی، زۆری هێناوە .

فەرمودەی (الصحيح لغيره)

١.پێناسەكەی :

ئەم (صحيح لغيره) خۆی (حسن لذاته)یە، كاتێك كە ڕیوایەت بكرێت لەڕێگایەكی ترەوە وەك خۆی یان بە هێزتر لەخۆی ، وەبە (صحيح لغيره) ناوزەد كراوە، چونكە صەحیح بوونەكەی لەخودی سەنەدەكەوەی نی یە، بەڵكو بەهۆی تێئالأنی سەنەدی ترە پێوەی، واتە: بەهۆی سەنەدی ترەوە بۆتە صەحیح، دەناخۆی وانییە .

٢.پلەكەی :

پلەی لەفەرمودەی (حسن لذاته)بەرزترەو لەخوار فەرمودەی (صحيح لذاته)یەوەیە .

٣.نمونەكەی :

فەرمودەی (محمد بن عمرو) لە (أبي سلمة)ەوە لە(ابوهريرة)ەوە كە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمویەتی (لو لا أن أشق على أمتي لأمرتهم بالسواك عند كل صلاة)[1] واتە : ئەگەر لەسەر ئۆمەتەكەم قورس نەكردبایە ، ئەوا فەرمانم پێ دەكردن بە سیواك كردن لەگەڵ هەموو نوێژێكا .
(ابن الصلاح) دەڵێت : (محمد ابن عمرو بن علقمة) لەوانەیە كە بە ڕاستگۆیی و خۆ پارێزی (الصيانة) ناسراوە، بەڵام ئەهلی وردەكاری (الاتقان)نەبووە، تاوای لێهاتووە، كە

(١)اخرجه الترمذي في كتاب الطهارة وأخرجه الشيخان من طريق ابي الزناد الأعرج عن ابى هريرة .

هەندێك لە زانایان لە ڕووی
خراپی لە بەرکردنیەوە (سوءالحفظ) ە وە، بۆیە بە لاوازیان داناوە، وە هەندێکی تر لەبەر ڕاستگۆیی و شکۆمەندی (جلالة)ەوە، متمانەیان پێکردووە ، بۆیە فەرمودەکەی لەو لایەنەوە (حسن)ە ، جا کەگێڕانەوەی ڕیوایەتەکە لەچەند لایەکی ترەوە درایە پاڵی ئەو ترسەی ئێمە ڕەوییەوە لەسەری کە (سوء الحفظ) بوو، وە ئەو گێڕانەوانەی تر بووە هۆی ئەوەی کەئەم کەم و کوڕییە کەمە لابدات، بۆیە سەنەدەکەی صەحیح کراو گەیشتە پلەی صەحیح[1].

فەرمودەی (الحسن لغیرە)

١.پێناسەکەی:

بریتییە لەفەرمودەی لاواز (الضعیف)، ئەمە لەکاتێکا کە ئەگەر ڕێگاکانی گێڕانەوەی چەند دانەیەك (متعدد)بن، بەلاَم هۆکاری لاوازییەکەی خراپەکاری (فسق)ی ڕاوییەکە یان درۆزن بونی نەبێت.

لەم پێناسەیەوە ئەوە وەك سود وەردەگیرێت، کەفەرمودەی لاواز (ضعیف) بەرز دەبێتەوە بۆ پلەی (حسن لغیرە)لەبەر دووشت کەئەمانەن.

أ.لەرێگایەك یان چەند ڕێگایەکی ترەوە ڕیوایەت کرابێت، بەجۆرێك کە ئەو ڕێگایەی تر وەك خۆی یان لە خۆی بەهێزتر بێت.

ب.دەبێت هۆکاری لاوازی فەرمودەکە یان خراپی لەبەرکردن (سوء الحفظ)ی ڕاوییەکەی یان پچڕان لەسەنەددا (انقطاع في السند) یان نادیاری لەپیاوەکانیدا (جهالة في رجاله)بێت.

(1)علوم الحديث ص ٣١ – ٣٢

٢.پلەى (الحسن لغيره) :

فەرمودەى (الحسن لغيره)پلەى لەفەرمودەى (الحسن لذاتـه)نزمترە ، وە لەسەر ئەمە ئەوە وەردەگيرىَ كە ئەگەر فەرمودەى (حسن لذاته) لەگەلّ فەرمودەى (حسن لغيره)جياواز كەوتن ، ئەوە فەرمودەى (حسن لذاته) يەكە پيَش دەخرىَ .

٣.حوكمەكەى :

(حسن لغيره)لەو فەرمودە وەرگيراو (المقبول)انەيە ، كەدەكريَتە بەلَگە

٤.نمونەكەى :

مارواه الترمذي وحَسَّنَهُ من طريق شعبة عن عاصم عن عبيدالله عن عبدالله بن عامر بن ربيعة عن ابيه ان امرأة من بني فزارة تزوجت على نعلين، فقال رسول الله (ﷺ) (أرضيت من نفسك و مالك بنعلين ؟ قالت : نعم، فأجاز)

واتە : وەك ئەو فەرموودەيەى كە (ترمذى) ڕيوايەتى كردووە و بە (حسن) يش داناوە، لەڕيَى (شعبة عن عاصم عن عبيدالله عن عبدالله بن عامر بن ربيعة) لە باوكيەوە، كە ئافرەتيَك لە هۆزى (بني فزارة) مارە كرالەسەردوو نەعل پيَغەمبەر(ﷺ)فەرمووى:ئايا ڕازيت ؟

ئافرەتەكە وتى:بەلَىَ، ئيتر ڕيَگاى پيَدا .

(الامام الترمذي) دەلَيَت : لە عەمر و (ابوهريرة) و (عائشة) و (ابي حَدْرَدْ) ە وەيە .

جا (عاصم) لاوازە لەبەر خراپى لەبەركردنى (سوء الحفظ)، (ترمذي) ئەم فەرموودەى بە (حسن) داناوە، لەبەر هاتنى لە ڕيَگاى ترەوە .

باسی فەرمودەی (احاد)ی وەرگیراوی نیشاندار
(المحتف بالقرائن)

١.ڕێخۆشکردن :

لە کۆتایی بەشەکانی فەرموودەیوەرگیراو (المقبول) دا، باسی فەرموودەی (المحتف بالقرائن) دەکەم کە مەبەست لە (المحتف بالقرائن) واتە : ئەو فەرموودەیەی کە ئەو مەرجە زیادانەی کە فەرموودەی وەرگیراو (مقبول) هەیەتی و داوایان دەکات، لەمدا هاتووەتەدی و پێوەی لکاون .

وە ئەم شتە زیادانە کە بە فەرموودەی وەرگیراو (مقبول) ە وە، دەلکێن، زیاتر بە هێزی (القوة) دەبەخشنە ئەو فەرموودەیە، وەجیاکاری (مَيِّزَة)ە یەکی پێ دەبەخشن، کە لە فەرموودە مەقبولەکانی تری جیا بکاتەوە، ئەو فەرموودانەی کە ئەو شتە زیادانەیان تیا دا نییە ، وە ئەم جۆرە فەرمودە زیادەدارانە تەرجیح دەدرێن بەسەر ئەوانی تردا .

٢.جۆرەکانی :

فەرمودەی خاوەن زیادە نیشانەدار (المحتف بالقرائن) چەند جۆرێکە ناسراوترینیان بریتییە لە :

أ.ئەوانەن کە دوشێخەکە(بخاری،مسلم)لەدوو کتێبە صەحیحەکانیاندا هێناویانە کە نەگەیشتونەتە پلەی (متواتر)، جا چەند زیادەیەك ڕووی تێکردوون لەوانە :

١.شکۆمەندیان لەوشتەدا – جلالتهما في هذا الشأن .

٢.پێشخستنیان لە جیاکردنەوەی فەرمودەی (صحیح) لەهی تر .

٣.زانایان کتێبەکانیان وەرگرتووە، وە ئەم وەرگرتنە تەنها خۆیشی بەهێزترە لەو تەنها زۆرگێڕانەوەیەی کە لە (تواتر) بووندا کورت کراونەتەوە .

ب.فەرمودەی (المشهور) ئەمە ئەگەر چەند ڕێگایەکی جیاوازی هەبوو وەهەموویان

(سالم)بن لەوەی کە گێڕەرەوەکانیان لاواز بن و کێشەیان تێدا بێت .

ج.ئەو فەرمودەزنجیرەییەی (المسلسل)ەی، کە هی پێشەوایانی حافظی وردەکار (الأئمة الحافظ المتقنین)بێت بەجۆرێ کە (غریب)نەبێت .

وەك ئەو فەرمودەیەی کە (امام احمد)ریوایەتی دەکات لە (امام الشافعی)یەوە، (الشافعی)یش ریوایەتی ئەکات لە (امام مالك)ەوە، وەکەسانی تریش بەشداری (امام احمد)دەکەن لە گێڕانەوەی ئەو فەرمودەوە لە (امام شافعی)یەوە، وەکەسانی تریش بەشداری دەکەن لەگەڵ (امام شافعی)دا لە ڕیوایەت کردنی ئەو فەرمودەیەدا لە (امام مالك)ەوە .

٣.حوکمەکەی :

ئەم جۆرەفەرمودەیە(ارجح)ترە، لەهەموو فەرمودەیەکی (مقبول) لەفەرمودە (احاد)ەکان، جا ئەگەر فەرمودەی (المحتف بالقرائن) پێچەوانەگەری (تعارض)ی لەگەڵ غەیری خۆیدا لەفەرمودە وەرگیراوەکاندا تێکەوت ئەوا ئەم فەرمودەیەی (محتف بالقرائن) پێش دەخرێت.

باسی دووەم

دابەش کردنی فەرمودەی وەرگیراو (المقبول)بۆ مەقبولی کارپێکراو (معمول به)، وکارپێنەکراو (غیر معمول به):

فەرمودەی (مقبول) دەبێت بەدوو بەشەوە: (معمول بە) و (غیر معمول بە)، وە لەمەشەوە دوو جۆر لە جۆرەکانی زانستی فەرموودە جیا دەبنەوە، کە ئەوانیش (المحکم ومختلف الحدیث) و(الناسخ والمنسوخ)ن .

(المحکم ومختلف الحدیث)

١.پێناسەکەی (محکم) :

أ.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی مەفعولە و لە (احکم)ەوە هاتووە،کە بەمانای (اتقن)وردەکاری دێت .

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەو فەرمودە وەرگیراوەیە کەلەپێچەوانە گەری (معارضة)ی هاوڕێنەی خۆی بەدوورە وساڵمە .

وەزۆربەی فەرمودەکان لەم جۆرەن، بەڵام فەرمودەی پێچەوانەو جیاواز (المتعارضة والمختلفة) کەمن، لەچاو سەرجەم فەرمودەدا .

٢.پێناسەی فەرمودەی جوداکار (مختلف):

أ.لەڕووی زمانەوە :ئیسمی فاعیلە و لە جیاوازی (الاختلاف)ەوە هاتووە،کەدژی کۆکبون (الاتفاق)ە، وە مانای فەرمودەی (مختلف)واتە ئەو فەرمودانەی دەمانگەنێ، بەڵام

لەمانادا هەندێکیان لەگەڵ هەندێکی تریان دژن، واتە، لەمانادا دژی یەکن .
ب.لەڕووی زاراوەوە : ئەو فەرمودە وەرگیراوەیە کە فەرمودە هاو وێنەکانی پێچەوانەی دەبنەوە لەگەڵ گونجانی کۆکردنەوەیان لەگەڵ یەکتری دا، واتە: ئەو فەرمودە (صحیح)ە، یان (حسن)ە کەفەرمودەیەکی تری هاووێنەی لە پلە (المرتبة)و هێز (القوة)دا دێت، بەلاّم لەڕووی ماناوە بەڕوکەش (ظاهر)دژییەتی وە بۆ خاوەن زانست و کەسانی بیر تیژ دەگونجێت،کە بەشێوازێکی وەرگیراو (مقبول) کۆکردنەوە لە نێوان (مدلول)ەکانیاندا بکرێت .

٣.نمونەی فەرمودەی (مختلف):

أ.وەك فەرمودەی (لا عدوى ولا طيرة ....) کە ئیمام موسلیم هێناویەتی.
ب.وەفەرمودەی (فرَّ من المجذوم فرارك من الأسد) کە (امام البخاري) ڕیوایەتی کردووە، واتە لەکەسی گول (مجذوم) ڕاکە، هەروەك لەشێر ڕادەکەیت.
ئەمە دوو فەرمودەی صەحیحن کە لە(ظاهر)دا پێچەوانەن، چونکە یەکەمیان (العدوة)نەفی دەکات و دووەمیان جێگیر (ثابت) ی دەکات، وەزانایان کۆکردنەوە (جمع)یان لەنێوانیاندا کردوون، وە ڕێکەوتوون لەسەرماناکانیان بەچەند شێوەیەك، من لێرەدا ئەوەی کە (حافظ ابن حجر)هەڵی بژاردووە دەیهێنم، کە ناواخنەکەی بەم جۆرەیە .

٤.چۆنیەتی کۆکاری (جمع)ەکە:

وەچۆنییەتی جەمع کردن لەنێوان ئەو دوو فەرمودەیەدا ئەوەیە بوترێ کە (عدوى) گوازرانەوەی نەخۆشی لەکەسێکەوە بۆ کەسێکی تر نەفی کراوەو دانەمەزراوە، بەبەڵگەی فەرمودەی پێغەمبەر (ﷺ) ﴿ لايعدى شيئ شيئا ﴾ شتێك نەخۆشی ناخاتە سەرشتێکی تر[1]وە ئەوگوتەیەی پێچەوانەی کەسێکە کەپێی وایە کە وشتری گەڕ (الاجرب)کەلەنێوان

(1) الترمذي في كتاب القدر– ج٤،ص٥٠، واخرجه احمد.

كۆمەڵێك وشتری ساغدا بوو، ئەوانیش تۆش دەكات، بەڵام ئایا كێ یەكەمی تووش كرد ؟[1])واتە هەر بێگومان خوای گەورە ئەو نەخۆشییەی خستە سەردووەم هەروەك تووشی یەكەمی كردووە، بەڵام فەرمان كردن بەڕاكردن لەكەسی گول ئەوە سەربەمەسەلەی ڕێگاگرتن لەتەشەنەكردنە (باب سد الذرائع)واتە : لەبەر ئەوەی لەوكەسەیدا كە تێكەڵی ئەكات، پریشكێ لەونەخۆشییەی بەرنەكەوێ، هەرلەڕێی خۆیەوە (ابتداء) نەك بەگوازرانەوە كە پێغەمبەر (ﷺ) نەفی كردووە، چونكە وا گومانیش دەبات كەبۆیە تووش بووە چونكە تێكەڵی لەگەڵ ئەوكابرا گولەدا كردووە ، بەمەش دەكەوێتە تاوانەوە، جا بۆیە فەرمانی پێكرا كە لە كۆڕی گولان دووركەوێتەوە، نەبادا ئەو بیروباوەڕەی لادروست ببێت، كە باسمان كردو بە هۆی بیروباوەڕەكەیشیەوە بكەوێتە نێو تاوانەوە.

٥.چی پێویستە لەسەر كەسێك كە دوو فەرمودەی جیاواز (مختلف)ی وەرگیراو (مقبول)ی بینی ؟

پێویستە لەسەری كەشوێن ئەم قۆناغانەی خوارەوە بكەوێت .

أ.ئەگەر جەمع كردن لەنێوانیاندا گونجاو بوو، ئەوا (جمع)ەكە دیاری دەكات و پێویستە كاریان پێ بكات .

ب.ئەگەر بەشێوازێ لە شێوازەكان (جمع)كردن نەدەكرا :

١.ئەگەر زانرا : كە یەكێكیان سڕەرەوە (ناسخ)ە، ئەوا دەیهێننە پێشێ و كاری پێ دەكەین و سڕاوەكە (منسوخ)ەكە لادەدەین .

٢.ئەگەر ئەمە نەزانرا بەجۆرێك لەجۆرەكانی (ترجیح)، دانەیەكیان (ترجیح)دەدەین بەسەر دانەیەكی تریاندا ، كە (ترجیح) نزیكەی پەنجا جۆر یان زیاتری هەیەو پاشان كار بە (ارجح)ەكە دەكەین .

---

(1) البخاري في كتاب الطب- ج١٠، ص١٧١، مع فتح الباري وأخرجه أحمد،ومسلم.

٣.ئەگەر یەکێکیان بەسەر یەکێکی تریاندا (ترجیح) نەدەدرا، کە ئەمەش دەگمەنە ئەوا دەوەستین لەسەر کارپێکردنیان تا (مرجح) ەکەمان بۆ دەردەکەوێت .

٦.گرنگییەکەی و ئەوەی کە تیایدا پسپۆڕە :

ئەم هونەرە لەگرنگترینی زانستەکانی فەرمودەیە، چونکە سەرجەم زانایان پێویستیان پێی هەیە و پێشەوایانی فەرمودەو(فقه) ئەوانەی کە ئەم دوو زانستەیان تێکەڵ کردووە تیایدا شارەزان – تیایدا لێزان و بالآدەست و پسپۆڕن، وەهەروەها ئەو زانایانەی (علم الاصول)یش کە ڕۆچوو لێزانن (غواصون)، وردەکارن لە لێکدانەوەی وردی ماناکاندا پێی شارەزان ، وە ئەمانە ئەوانەن کە زۆر بەدەگمەن ئیشکالیان لادروست دەبێت لەسەری.

وەبەپێچەوانە بونەوەی بەڵگەکان (تعارض الأدلة) زانایانی سەرقاڵ کردووە، هەر لەمەشدا تواناو وردەکاری تێگەیشتن یان چاك هەڵبژاردن (حسن الأختيار)یان دەرکەوتووە، هەروەك پێی هەندێ لەوانەی کە سەرەتایین لە چاو زانستی زانایاندا لەم بوارەدا هەڵخلیسکاون .

٧.بەناوبانگترین دانراوەکان تیایدا :

أ.(اختلاف الحديث) دانراوی (الامام الشافعي)یە، کەئەمیش یەکەم کەس بوو قسەی تیادا کردووە و کتێبی تیادا داناوە.

ب.(تأويل المختلف الحديث)دانراوی (ابن قتيبية)، (عبدالله)ی کوڕی (مسلم)ە.

ج.(مشكل الأثار)،دانراوی (الطحاوي) ابو جعفر أحمد بن سلامة .

فەرمودەی سڕیارو فەرمودەی سڕاوە
(ناسخ الحديث ومنسوخه)

١.پێناسەی نەسخ:

أ.لەڕووی زمانەوە:دوو واتای هەیە، سڕینەوە (الازالة) هەرلەمەشەوە (نسخت الشمس الظل)واته:(ازالته) سڕینەوەی، وە گواستنەوەشی (النقل)،هەر لەمەشەوەیە (نسخت الكتاب)واته : ئەوەی کە تیایدایە نەقڵم کردو گواستمەوە، وەك ئەوەی کە ئەو سڕەرەوە (الناسخ)ە سڕراوە (منسوخ)ەکەی لابرد بێ یان گواستبێتیەوە بۆ حوکمێکی تر .

ب.لەڕووی زاراوەوە (الأصطلاح)ەوە : بریتییە لە لادانی حوکمێك بەحوکمێکی تری دوای خۆی لەلایەن (شارع)خوداو پێغەمبەرەوە(ﷺ).

٢.گرنگی و سەختی ئەم زانستە – بالاْ دەسترین کەس تیایدا :

ناسینی فەرمودەی نەسخ کەرەوە لەفەرمودەی نەسخ کراوە هونەرێکی گرنگەو سەختە (الزهری)وتویەتی وریاترین و دەستەوەستان ترینی شەرع زانان بەزانینی (ناسخ و منسوخ) ی فەرمودە جیا دەکرێتەوە، وەناسراوترینی بالاْ دەستان لەم بابەتەدا (الامام الشافعی)یە، کەتیایدا دەستێکی بالاْو ڕابردویەکی لەمێژینەی هەبووە ، (امام احمد) وتی بە (ابن وارة) کەلە میسرەوە هاتبوو ئایا کتێبەکانی (شافعی)ت نوسیوەتەوە، وتی: نەخێر! ووتی:کەم و کوڕیت تیایدا کردووە، جا (مجمل)و (مُفَسَّر)ی، فەرمودەی نەسخ کەرەوە مان نەدەزانی تا لەگەڵ (الامام الشافعی)دا دانە نیشتایەین .

٣.بەچی فەرمودەی نەسخ کارونەسخ کراوە دەزانرێت ؟

فەرمودەی نەسخ کەرەوە و بەیەکێ لەم شتانە دەزانرێت:

أ.بەڕونکردنەوە (تصریح)ی پێغەمبەری خوا (ﷺ)وەك فەرمودەکەی (بُرَیدة) لە (صحیح مسلم) دا (كنت نهيتكم عن زيارة القبور فزوروها فأنها تذكر الاخرة)بەربەستیم لێ دەکردن لەوەی کە بچن سەردانی گۆڕستان بکەن، بەلاْم ئێستا، بچن قیامەتتان دەخاتەوە یاد .

ب.بەگوتەی هاوەلاْنﷺوەك، ئەم گوتەیەی (جابر) ی (کوڕی عبدالله)خوای لێ ڕازی

بێت : (كان اخر الأمرين من رسول الله (ﷺ) ترك الوضوء مما مست النار[1] [1]):كۆتایی دووكارەكەی پێغەمبەر (ﷺ) بریتی بوون لەوەی كەئایا بەخواردنی گۆشتی برژاو دەست نوێژ دەشكێت یان نا..كۆتایی ئەم دوانە بەوەبوو، كەبەخواردنی گۆشتی برژاو دەست نوێژ بەتاڵ نابێتەوە).

ج.بەزانینی مێژوو:(معرفة التأریخ) وەك فەرمودەكەی (شداد بن اوس) (أفطر الحاجم والمحجوم[2] [2])كەنەسخ كراوەتەوە بەفەرمودەكەی ئیبن عەبباس كەوا (ان النبي(ﷺ)أحتجم وهو محرم صائم) [3] [3])جالەهەندێ لە ڕێگاكانی گێڕانەوەی فەرمودەكەی (شداد)ەوە هاتووە، كە ئەمە لەسەردەمی فەتحی مەككەدا بووە، (ابن عباس)ی لەگەڵ دا بووە لە حەجیماڵئاوایی دا (حجة الوداع) .

د.بەبەڵگەی ئیجماع وەك فەرمودەی (من شرب الخمر فاجلدوه فان عادفي الرابعة فاقتلوه[4])ئەوەی مەی خواردەوە ئەوا جەڵدی لێ بدەن، ئەگەر تاچوار جار دووبارەی كردەوە، بیكوژن .

(الامام النواوی) دەفەرموێت: ئەمە ئیجماعی لەسەرە كە نەسخ كراوەتەوە، وە ئیجماع نەسخ ناكاتەوە و نەسخیش ناكرێتەوە، بەڵكو بەڵگەدەبێت لەسەر نەسخ كردنەوەكە .

٤.بەناوبانگترین كتێب تیایدا :

أ.(الاعتبار في الناسخ والمنسوخ من الاثار) دانراوی (ابوبكر محمد ابن موسى الحازمی) .

ب.(الناسخ و المنسوخ)، (للأمام أحمد)

ج.(تجريد الأحاديث المنسوخة)، دانراوی (ابن الجوزی).

---

(1) أخرجه اصحاب السنن

(2) رواه ابو داود

(3) أخرجه مسلم

(4) رواه ابو داود والترمذي

بەشی سێیەم

فەرمودەی لادراو (الخبر المردود)

باسی یەکەم: فەرمودەی لاواز (الضعیف).

باسی دووەم: فەرمودەی ڕەدکراوە بەهۆی کورت هەڵهاتن لەڕشتەکەیدا (السقط في الأسناد).

باسی سێیەم: فەرموودەی ڕەدکراوە بەهۆی تاوانبارکرانی گێڕەرەوە (الطعن في الراوي).

(فەرموودەی ڕەدکراوەو هۆکارەکانی ڕەدکردنەوەی)

١.پێناسەکەی:

ئەوفەرموودەیەیە کەتەرجیحی ڕاستگۆیی هەواڵدەرەکەی (المخبربه) نەدرابێت.
ئەمەش لەبەر لەدەستدانی مەرجێك یان زیاتر لە مەرجەکانی وەرگرتنی فەرموودە، ئەو مەرجانەی کە لەباسی فەرموودەی صەحیحدا گوزەری بەسەرماندا کرد.

٢.بەشەکانی و هۆکارەکانی ڕەدکردنەوەی:

زانایان فەموودەی ڕەدکراوەیان بۆ چەندەها بەشی زۆر دابەشکردووە[١]، بەسەر زۆری ئەو بەشانەدا ناوی تایبەتیان بۆداناون، وە هەندێکیان ناوی تایبەتیان بەسەردا نەبڕیون، بەڵکو هەروا ناوێکی گشتی یان بۆ داناون، وەك فەرمودەی لاواز (الضعیف).
هۆکارەکانی ڕەدکردنەوەی فەرمودە زۆرن، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی بۆ دوو هۆکاری سەرەکی دەگەڕێتەوە:
أ.کورت هاتن لە ڕشتەکەدا (سقط من الأسناد).
ب.تانەدان لە گێڕەرەوەکەدا (الطعن في الراوي).
وە لە ژێر هەریەکە لەم دوو هۆکارەدا چەندەها جۆر هەیە، کە بەباس گەلێکی سەربەخۆ بە درێژی لەسەریان دەدوێم، أنشاء الله کە لەسەرە تاوە بە باسی فەرمودەی لاواز دەست پێ دەکەم، کەبەناوێکی گشتی دادەنرێت، بۆ جۆرەکانی فەرمودەی ڕەدکراوە.

(١) کە هەندێکیان گەیاندویانە تە چلو ئەوەندە بەش!

باسی یەکەم

فەرمودەی لاواز (الضعیف)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:دژی بەهێز (القوي)یە، وە لاوازیش یان هەستدارانە (حسي)یە، یان مەعنەوییە، وە لێرەدا مەبەست پێی لاوازی مەعنەوییە.

ب.لەڕوی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیەیە کە سیفەتی فەرمودەی حەسەنی تیادا نەهاتبێتەدی، بەوەی کە مەرجێك لە مەرجەکانی فەرمودەی (حسن)ی لەدەست دا بێت.

(الإمام البيقوني) لە (منظومة)ەکەیدا دەڵێت:

(و كلُّ ما عن رتبة الحُسْنِ قَصُر.........فهو الضعيف و هو أقسام كُثُر) واتە: وە هەر فەرمودەیەك کەلەپلەی، (حسن) دابەزی، ئەوە بەلاواز (ضعیف) دادەنرێت، ئەمیش چەندەها بەشی لێ دەبێتەوەو زۆرە.

٢.جیاوازیەکانی (تفاوته):

فەرمودەی لاواز بەگوێرەی زۆرو کەمی لاوازبوونی ڕاویەکان دەگۆڕێت، هەروەك فەرموودەی صەحیحیش وایە، جا هەیانە ضەعیفە، هەیانە زۆر ضەعیفە، هەیانە، شێواو (واهي)یە، و هەیانە نەناسراو (منكر)ە، وە خراپترینی جۆرەکانی لاواز، هەڵبەستراو (موضوع)ەکەیەتی[1].

٣.لاوازترین سەنەد:

بەگوێرەی ئەوەی کە ڕابورد لەسەر فەرمودەی صەحیح لەباسکردنی صەحیح ترینی سەنەدەکان زانایان لەباسکردنی فەرمودەی لاوازدا باسی لاوازترینی سەنەدەکانیان

(1)علوم الحديث، معرفة الموضوع، ص٨٩.

كردووه، كه به (أو هي الأسانيد) ناوزەدیان كردووه، وه پێشەوا (حاكم النيسابورى) [1] ڕێژەیەكی گەورەی لە لاوازترینی سەنەدەكان باسكردووه، ئەمەش بەگوێرەی هەندێ لە هاوەڵان (أصحاب)ﷺ وهەندێ لایەن وهەندێ لە شارەكان، جا هەندێ لەو نمونانەی لە كتێبەكەی (حاكم)و هی ترەوە باس دەكەم.

أ.لاوازترین سەنەد بەگوێرەی (ابوبكر الصديق) ﷺبریتیە لە: (صدقة بن موسى الدقيقي) لە (فرقد السبخي) لە (مرّة الطيب عن أبي بكر)ەوە[2].

ب.لاوازترین سەنەدی شامیەكان بریتیەلە (محمد بن قيس المصلوب) لە (عبيد الله بن زحر) ئەویش لە (علي بن يزيد) ئەویش لە (قاسم) و ئەویش لە (أبو أمامة)ەوە [3].

جـ.لاوازترین سەنەدی (أبن عبّاس) ﷺبریتیە لە:(السُّدِّي الصغير محمد بن مروان) لە (كلبی) و ئەویش لە (ابو صالح) ئەویش لە (أبن عبّاس)ەوەیە.

(حافظ إبن حجر) دەڵێت:ئەمە زنجیرەی درۆیە، نەك زنجیرەی ئاڵتون...، هذه سلسلة الكذب، لاسلسلة الذهب.[4]

٤.نمونەكەی:

وەك ئەوەی كە (ترمذي) لە ڕێی (حكيم الأثرم) ..ەوە، ئەویش لە ..(أبي تميمة الهُجيمي)..ئەویش لە (أبو هريرة) ..ەوە، ئەویش لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ) كە دەفەرموێ: (من أتى حائضاً أو أمرأة في دبرها أو كاهناً فقد كفر بما أنزل على محمدﷺ) واتە: ئەوەی بچێتە لای ئافرەتێ كە لەحەیزا بێت، یان لەدواوە بچێتەلای، یاخود بچێتەلای

(١) معرفة علوم الحديث ص٧١ – ٧٢.

(٢) معرفة علوم الحديث ص٧١ – ٧٢.

(٣) معرفة علوم الحديث ص٧١ – ٧٢.

(٤) تدريب الراوي ج١/ ص١٨١.

فاڵگرەوە، وەك ئەوە وایە کوفری کردبێت بەوەی کە نازڵکراوەتە سەر محمـد (ﷺ) کـە قورئانە، پاشان (ترمـذي) لـەدوای هێنانی ئەم فەرمودەیە دەڵێت: ئەم فەرمودەیە، ناناسـین و نازانین تەنها لـەڕێی فەرمودەکەی (حکیم الأثرم)،ئەویش لـە (أبي تميمة الهُجَيْمـي) ئـەویش لـە (أبو هريرة)ەوە نەبێت، پاشان دەڵێت: (محمد) واتە: ئیمامی بوخاری ئـەم فەرمودەیـەی بەلاواز داناوە لەڕوی سەنەدەکەیەوە.[1]

دەڵێم:چونکە لـەسەنەدەکەیدا (حکیم بن الأثـرم) هەیە، کە زانایان بەلاوازیان دانـاوە، کـە (حافظ إبن حجر) لـە کتێبی (تقريب التهـذيب)دا لـەسـەری دەڵێـت: (فيـه لِـيْن)، ئاسـانەو نەرمی نواندنی تیادا هەیە.

٥.حوکمی گێڕانەوەی فەرمودەی لاواز:

لـەلای هەندێ لـە زانایانی فەرمودەو زانایانی تریش دروستە گێڕانەوەی فـەرمودەلاوازەکان و ئاسـانکاری (تـساهل)کـردن لـەسـەنەدەکانیاندا بەبـێ باسـکردن و ڕوونکردنـەوەی لاوازەکانیان بەپێچەوانەوەی فەرمودە هەڵبەستراو (موضوع)ەکانەوە، ئەوانە دروست نییـە کە ڕیوایەت بکـرێن، مەگـەر لـەگـەڵ ڕوونکردنـەوەو دەرخـستنی هەڵبەسـتراویەکەیاندا، ئەویش بەدوو مەرج.

أ.دەبێت پەیوەندیان نەبێـت بە بابەتی بیروباوەڕەوە، وەك صیفاتەکانی خوای گەورە.

ب.نابێت ڕێسای (أحكام)ە شەرعیەکان ڕوون بکەنەوە، ئەوانەی کە پەیوەستن بە حەلاڵ و حەرامەوە.

واتە: دروستە ڕیوایـەت کردنیـان، وەك لــە ئامۆژگـاریو زەوقدانـە خـەڵکی (ترغيـب)و ترساندنیان (ترهيب)، و چیرۆك و هاو وێنەی ئەمانەدا، وە لـەوانەی کە لێوەیـان ڕیوایـەت کراوە بەوەی کە ئاسان کارییان کردووە، لە گێڕانەوەیاندا (سفيان الثـوري)و (عبـدالرحمن

---

(١) الترمذي مع شرحه ج١/ص٤١٩- ٤٢٠.

بن مهدي)و (أحمد بن حنبل)ن[1].

پێویسته بێدارکردنەوە لەسەر ئەوەی کە هەرکات بەبێ باسکردنی سەنەدەکە ڕیوایەتیت کردن، مەڵێ: (قال رسول الله (ﷺ) كذا) پێغەمبەر (ﷺ) وای فەرموو، بەڵکو بڵێ: (روي عن رسول الله (ﷺ) كذا) یاخود بڵێ فلان شت لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) ڕیوایەتکراوە، یاخود بڵێ (بلغنا عنه كذا) لەوەوە فلان شتمان پێگەیشتووە یان هاو وێنەی ئەمانە، لەبەر ئەوەی کە پێدا گیری تەواو (جزم)ی نیسبەت دانی ئەو فەرمودەیە بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ) نەکەیت لەکاتێکا کە تۆ دەزانیت لاوازە.

٦.حوکمی کارکردن پێی:

زانایان جیاوازن لەسەر کارکردن بە فەرمودەی لاواز، ئەوەی کە جەماوەری زانایانی لەسەرە ئەوەیە کە کارکردن پێی لە (فضائل الأعمال)دا چاکە، بەڵام بەسێ مەرج کە (حافظ إبن حجر) ڕوونی کردونەتەوە، کە ئەمانەن[2].

أ.نابێت لاوازییەکەی زۆر بێتو دەبێت کەم بێت.

ب.دەبێت ئەو فەرموودەیە لەژێر یاسایەکی گشتیو کارپێکراوی ئیسلامیدا جێگای ببێتەوەو بگونجێ.

ج.نابێت لە کاتی کارپێکردنیدا باوەڕت وابێت، کە تەواوی ئەو فەرمودەیە جێگیر (ثابت) بووە، بەڵکو پێویستە مشور (أحتياط) بکرێت.

٧.ناسراوترین، ئەو دانراوانەی کە پێگەی فەرمودەی لاوازن:

أ.ئەو کتێبانەی کە بۆ ڕوونکردنەوەی فەرموده لاوازەکان دانراون: وەك کتێبی (الضعفاء) دانراوی (إبن حبان)و کتێبی (ميزان الإعتدال)ی (الإمام الذهبي)، ئەمانە نمونە گەلێکی

---

(١) علوم الحديث ص٩٣ و الكفاية ص١٣٣ – ١٣٤ باب التشدّد في أحاديث الأحكام و التجوز في فضائل ألأعمال.

(٢) تدريب الراوي ج١/ ص٢٩٨ – ٢٩٩و فتح المغيث، ج١/ ص٢٦٨.

فەرمودەی لاواز باس دەكەن، بەهۆی ئەوەوە لاوازن، چونكە كەسانێكی لاواز ڕیوایەتیان كردووە.

ب.ئەو كتێبانەی كە لە چەند جۆرێكی لاوازدا بەتایبەتی دانراون:وەك كتێبەكانی (المراسيل)و (العلل)و (الُمدرَج)و هتد...وەك كتێبی (المراسيل) دانراوی (أبو داود) و كتێبی (العلل) دانراوی (دار قطني).

باسی دووەم

فەرموودەی ڕەدكراوە، بەهۆی كورت هەڵهێنان لەسەنەددا

(السقط من الإسناد)

١.مەبەست لە (السقط من ألإسناد):

مەبەست لە كورت هێنانی ڕشتە (السقط من ألإسناد) بریتیە لە پچڕانی زنجیرەی ڕشتەكە، بەداكەوتنی ڕاویەك یان زیاتر لەهەندێ لەو ڕاویانەدا ئەمە بەتایبەتیوبەمەبەستی (عمداً)، یان بە هەوانتەیی (غير عمد) هەر لە سەرەتای سەنەدەكەوە، یان لە كۆتاییەكەی دا یاخود لەناوەڕاستەكەیدا، ئیتر ئەو داكەوتنە داكەوتنی ئاشكرا (ظاهر) بێت، یان شاراوە (خفي) بێت.

٢.جۆرەكانی داكەوتن (السقط):

كورت هەڵهێنان لەسەنەددا بەگوێرەی ئاشكراییو شاراوەیی یەكەی دەبێتە دوو جۆرەوە كە ئەمانەن:

أ.داكەوتنی ئاشكرا (سقط ظاهر): ئەم جۆرە كورت هاتنە پێشەوایان و غەیری ئەوانیش كە سەرقاڵن بەزانستەكانی فەرموودەوە لە زانینیدا بەشدارن، ئەم داكەوتنە (سقط)ە بەهۆی

نەبوونی پێگەیشتن لەنێوان ڕاوییەکەداو مامۆستاکەیەوە دەزانرێت، جائەمە یان لەبەر ئەوەیە کە لەوسەردەمەیدا نەبووە، یاخود لە سەردەمی مامۆستاکەیدا هەبووە، بەلاّم کۆنەبوەتەوەلەگەڵی (مۆڵەت دانو دەسکەوتنیشی لێوەی نەبێت)[1]، لەبەر ئەمە لێکۆڵەرەوەی سەنەد پێویستی بە زانینی مێژووی ڕاویەکان هەیە، چونکە لەو مێژووەدا ڕوونکردنەوەی مێژووی لەدایك بوونو، مردنو کاتەکانی زانست خواستنو بەشوێن زانست ڕۆشتنیدا دەزانرێ، وەزانایانی فەرموودە لەسەر ناونانی بەرکەوتنی ئاشکرا (السقط الظاهر) چوارناویان کردوەتە زاراوە بۆیان، ئەمەش بە گوێرەی جێگای داکەوتن (سقط)ە کەو یان ژمارەی ئەو ڕاویانەی کە بچڕاون، وە ئەو ناوانەش ئەمانەن:

١.المعلق: ماناکەی دێت لەمەودوا.

٢.المرسل: بەرەلاّکراو.

٣.المعضل: ئالۆزاو.

٤.المنقطع: بچڕاو.

ب.کەوتنی شاراوەو سووك (سقط خفي): ئەمە تەنها پێشەوایانی لێهاتوو لێزان:(حُذّاق)، دەی زانن، ئەوانەی کە ئاگادارن بەسەر ڕێبازەکانی فەرموودەو نەخۆشیەکانی سەنەددا، وە دوو ناوی هەیە، کە ئەمانەن:

١.المدلس: فێڵ تیاکراو.

٢.المرسل الخفي: مورسەلی شاراوە.

جا باسی ئەم شەش ناوەت بەدرێژی و یەك لەدوای یەك بۆ دەکەم.

---

(١) (الأجازة:مۆڵەتدان) واتە: مۆڵەتدان بە ڕیوایەت کردن، جا ڕاوی ئەمەی لە مامۆستایەکەوە چنگ دەکەوێت کە پێی نەگەیشتووە، وەك ئەوەی کە ئەو مامۆستایە بڵێت: ئەوا بۆ ڕیوایەت کردنی ئەوەی بیستوومە مۆڵەتم دا بەخەڵکانی سەردەمەکەم کە بیگێڕمەوە، (الوجادة – دەستکەوتن): بەکەسری واوەکە ئەوەیە کەڕاویەکە کتێبێکی لە کتێبەکانی مامۆستاکەی دەست بکەوێت و خەتەکەی بناسێت، جا ئەوەی لەو کتێبەدایە لە مامۆستاکەیەوە ڕیوایەتی بکات، درێژەی باسی (الأجازة) و (الوجادة) لە بابی (طرق التحمل)، و (صیغ الأداء)دا دێت.

فەرموودەی (المعلق)

١. پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: ئیسمی مەفعولەو لە (علق الشئ بالشئ)، هەڵواسینی شتێك بە شتێکی ترەوە هاتووە، واتە: پێیدا هەڵخەنیو پەیوەستی کردوو هەڵی واسی، وە ئەم جۆرە سەنەدەیش بە (معلق) ناسراوە، بەهۆی پەیوەست بوونیەوەیە بە ئاڕاستەی سەرەوە، (الجهة العليا) وە بچڕاندنیەتی لە ئاڕاستەی خوارەوە(الجهة الدنيا) جا وەك شتێکی هەڵواسراوەی بەسەقفێکەوە یان هەر شتێکی ترەوە پێدێت.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەو فەرموودەیە یە کە لەسەرەتای سەنەدەکەیەوە ڕاویەك یان زیاتر بەیەك لە دوایەکی قووت درا بێت.

٢. لە شێوازەکانی (معلق):

أ.وەك ئەوەی کە هەموو سەنەدەکە لابرێتو پاشان بووترێت، بۆ نموونە: (قال رسول الله (ﷺ) كذا).

ب.جۆرێکی تر وەك ئەوەی کە سەرجەم سەنەدەکە لابرێت، جگە لە تەنها هاوەڵێك(رضي الله عنه) یان هاوەڵێك(رضي الله عنه)و تابیعیەك بهێنێتەوە.[1]

٣. نموونەی فەرمودەی (معلَقْ):

وەك ئەوەی کە (ألإمام البخاري) لە پێشەکی بابی (مايُذْكَر في الفَخِذ: ئەوەی دەربارەی ڕان باسکراوە)دا هێناویەتی: (وقال أبو موسى: غَطَّى النبي (ﷺ) ركبتيه حين دخل عثمان...)[2] (أبو موسى) دەڵێت: پێغەمبەر (ﷺ)، کاتێك کە ئیمام عوسمان دەهات بۆلای

---

(١) شرح النخبة ص٤٢.

(٢) البخاري – كتاب الصلاة /١/ ٩٠.

قاچەکانی دادەپۆشی، ئەمە فەرمودەیەکی (معلــق)ە، چــونکە (الإمـام البخـاری) سـەرجەم ڕشتەکەی لاداوە، جگە لـە تەنها صەحابییەك کە ئەویش (أبو موسی)ی ئەشعەرییە.

٤.حوکمەکەی:

فەرمودەی (معلق) لادراو (مردود)ە، چونکە مەرجێك لـەمەرجـەکانی وەرگـرتن (قبـوڵ)ی لـە دەستداوە، کە ئەویش ڕشتە پەیوەستی (إتصال السند)ە، کە ئـەویش بەحـەزف کردنـی ڕاوییەك یان زیاتر لـە سەنەدەکەیدا، لـەگەڵ بوونی بـێ عیلـمی ماندا بە حاڵەتی ئـەو کەسـە حەزف کراوە.

٥.حوکمی فەرمودە (معلق)ە کانی دوکتێبە صەحیحەکە:

ئەم حوکمە: واتە مەردود بـوونی فـەرمودەی (معلـق): ئەمـە بـۆ فـەرمودەی (معلـق)ە بەگشتی، بەڵام ئەگەر فەرموودەی (معلق) بینرا، لـە کتێبێکدا کە پابەندی صـەحیح بـوون بوو، وەك:دوو کتێبە صەحیحەکە ئەمە حوکمێکی تایبەتی هەیە، کە لـە باسـی صـەحیح دا بە سەریدا گوزەراین[1] ،وە یا دخستنەوەی لێرەدا ئاساییە، ئەویش ئەوەیە کە:

أ.ئەوەی کە بەدەستەواژەیەکی بـێ چەندوچوون (صيغة الجزم) هاتبـێ، وەك: (قال–وتـی)و (ذکر – باسی کرد)و (حکـی–گێڕایـەوە) ئەمـە حـوکم دراوە لـەسـەر، صـەحیح بـوونی بەگوێرەی حاڵــی ئەوکەسەی کەشتەکەی دراوەتە پاڵ.

ب.ئەوەی کە بەدەستەواژەیەکی دەرخستن (صيغة التعـريض) باسـکرا بێـت، وەك (قيـل– گوترا) و (ذُكِرَ: باسکرا)و، (حُكِيَ – گێڕدرایەوە)، کە هیچ حوکمێ نەدرابێ بـە سـەریدا بۆ صەحیح بـوونی ئـەوەی کـە دراوە تـە پاڵــی، بـەڵکو ئەمـە (صـحیح) و (حـسن) و (ضعیف)ی تیادایە.

(١) لە بڕگەی (١١) دا کە ئەویش ئەوەیە کە دوو شێخەکە (بوخاریو موسلیم) حوکمیان دابێت بە صەحیح بوونی.

بەلاّم فەرمودەی نەخۆشی تیادا نییە، چونکە لە کتێب گەلێکدان، کە بە (صحیح) ناوزەد کراون، وە ڕێگای ناسینی صەحیح لە غەیری خۆی بریتیە لە لێکۆڵینەوە کردن لەسەر سەنەدی ئەو فەرمودەیەو دانی حوکمێکی گونجاو بەسەریدا[1].

فەرمودەی بەرەلاّکراو (المرسل)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: ئیسمی مەفعولە و لە (أرسل)ەوە وەرگیراوە، کە بە مانای (أطلق) ڕەها کراوە، دێت جا فەرموودەی مورسەل سەنەدەکەی ڕەهایە، و تایبەت نەکراوە بە ڕاوییەکی ناسراوەوە.

ب.لەڕوی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیەیە کە لە کۆتایی سەنەدەکەیەوە پاش کابرای شوێن کەوتە (تابعي) کەسێك پچڕا بێت[2].

٢.شێوازەکەی:

شێوازەکەی ئەوەیە کە کابرای تابیعی بڵێت: ئیتر بچوك بێت یان گەورە چونیەکە پێغەمبەر (ﷺ) ئەوەی گوت، یان ئەوەی کرد، یان لەخزمەتیا ئەوەکرا، ئەمە شێوازو حاڵەتی فەرموودەی مورسەلە لەلای فەرمودە ناسان.

---

(١) زانایان باسیان لەسەر ئەو فەرمودە (معلق)انە کردووە، کە لە (صحیح البخاری)دا هەن، وە سەنەدە پەیوەستەکانیان باسکردووە، وە چاکترین لەوانەی کە ئەو فەرمودانەی کۆکردونەتەوە (حافظ إبن حجر)ە لەو کتێبەیدا کە ناوی ناوەتە (تغليق التعليق).

(٢) نزهة النظر، ص٤٣، (تابعي: ئەو کەسەیە کە بەموسڵمانێتی چاوی بە صەحابیەك کەوتبێتو بەموسڵمانیەتیش مردبێت).

٣.نمونەکەی:

وەك ئەوەی کە ئیمام (مسلم) لە صەحیحەکەیدا لە کتێبی (البیوع)دا هێناویەتی، دەڵێت: (حدثني محمد بن رافع ثناحجين ثنا الليث عن عُقَيْل عن إبن شهاب عن سعيد بن المسيب أن رسول الله (ﷺ) نهى عن المُزابنةِ)[1]، موحەممەدی کوڕی ڕافیع پێی وتم: کە (حُجین) پێی وتووە، و (اللیث)یش بەوی وتووە، ئەویش لە (عُقَیل)ەوە، ئەویش لە (إبن شهاب)ەوە ئەویش لە سەعیدی کوڕی موسەییبەوە، قسەی بۆ کردم، بەوەی کە پێغەمبەر (ﷺ) نەهی کردووە لەسەوداگەری .

جا (سعید بن المسیب) لە گەورەی تابیعییە، ئەم فەرموودەیەی لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) ڕیوایەت کردووە، بەبێ ئەوەی کە بەرکار (واسطە)ەکەی نێوان خۆیو پێغەمبەر (ﷺ) باس بکات، جا لە کۆتایی سەنەدی ئەم فەرموودەیەوە ئەو کەسەی دوای تابیعییەکە پچڕاوە، جا کەمترینی ئەو بەرکەوتنەو پچڕانەکەشی ئەوەیە کەدەبێت صەحابی بێت، وە بۆیشی هەیە، کە کەسێکی تریش بۆ نمونە تابیعییەکیشی لەگەڵدا پچڕابێت.

٤.فەرمودەی مورسەل لەلای شەرع زانان و زانایانی ئوصولْ:

ئەوەی باسم کرد لە چۆنیەتیو شێوازی مورسەل ئەوە لەلای فەرمودە ناسان (محدثين) بوو، بەڵام مورسەل لەلای (شەرعزانان) (فقهاء) و زانایانی ئوصولی فیقهـ (ألأصولیین) لەمە گشتی ترە، جا لەلای ئەمان وایە کە هەموو (منقطع)ێکیش هەر مورسەلە، جا ئیتر پچڕان (أنقطاع)ەکەی لەسەر هەر شێوازو ڕوویەك بێت، ئەمە مەزهەبی (خطیب)یشە.

٥.حوکمەکەی:

لە بنچینەدا مورسەل بەلاواز حیسابەو ڕەدکراوەیە، چونکە مەرجێك لەمەرجەکانی قبولْ بوونی لەدەستداوە کە ئەویش ڕشتە پەیوەستی (إتصال السند)ە، وە هەروەها چونکە

---

(١) مسلم، كتاب البيوع.

حاڵەتی ئەو ڕاوییەش نەزانراوە کە لادراوە.
چونکە ئەگونجێ کە ئەوڕاوییەی کە ناونەبراوە، صەحابی نەبێت، جا لەم حاڵەتەشدا بۆی هەیە کە لاواز بێت، بەڵام زانایانی فەرموودە ناس و غەیری ئەوانیش ڕای جیاییان هەیە، لە حوکمی فەرموودەی مورسەل و بەبەڵگە کردن (ألأحتجاج) پێکردنیدا، چونکە ئەم جۆرە پچڕانە (إنقطاع)ە، جیایە لە جۆرەکانی تری پچڕان، لە سەنەددا، چونکە بەزۆری ئەو پچڕاوە، صەحابییە، وە صەحابیش هەموویان ڕاستاڵ (عادل)ن، نەناسینیان زیان ناگەیەنێت، گوتەو فەرمایشتی زانایان لەسەر مورسەل سێ قسەیە:
أ.لاوازەو ڕەدکراوەیە:لەلای جەماوەری فەرموودە ناسانو زۆرینەی زانایانی ئوصولی شەرعزانان، بەڵگەی ئەمانەش ئەوەیە کە حاڵەتی ئەو ڕاوییە باس نەکراوە، (محذوف)ە نازانرێت، چونکە بۆی هەیە، کە صەحابی نەبێت.
ب.صەحیحەو دەشکرێتە بەڵگە:لەلای سێ پێشەواکە: (أبو حنیفە – مالیك – ئەحمەد)، بۆ ئیمام ئەحمەد لە ڕای مەشهوریدا وایە، و هەندێکی ترلە زانایان، ئەمە بەمەرجێك ئەو مورسەلە متمانە دار (ثقە) بێت،و(أرسال)کردنەکەیش هەر لە متمانەپێکراوێکەوە بێت، بەڵگەشیان ئەوەیە کە تابیعی متمانەدار قەت ئەوە ڕونادات،کە بڵێت: (پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی) ئیللا کاتێ نەبێت کەلە متمانەپێکراوێکی بیستبێت.
ج.وەر گرتنەکەی بەچەند مەرجێکە، واتە:صەحیحە بە چەند مەرجێك، ئەمەش لەلای (ئیمام شافیعی)و هەندێ لە ئەهلی عیلم.
ئەو مەرجانەش چوارن، سیانیان دەبێت، لەڕاوی فەرموودە مورسەلەکەدا هەبن، و دانەیەکیشیان دەبێت، لەفەرموودە مورسەلەکەدا هەبێت، ئەمەش مەرجەکانن.
١.دەبێت کابرا لەگەورە تابیعی یەکان بێت.
٢.ئەو کەسانەی کە ئەم لێی وەرگرتووەو لێیانی دەگێڕێتەوە دەبێت متمانە پێکراو بێت.
٣.دەبێت کەسانێکی (حافظ)ی متمانەپێکراو لەو ڕیوایەتەدا هاوبەش بوونو گێڕاویانەوە، پێچەوانەیان نەبێتەوە.

٤.دەبێت لەپاڵ ئەو سێ مەرجەدا، یەکێك لەمانەشی تیادابێت:
أ.دەبێت ئەو فەرمودەیەی لەڕێیەکی ترەوە، بە سەنەدەوە گێڕابێتەوە.
ب.یان لەڕوویەکی ترەوە بە مورسەلیی گەڕێندرابێتەوە، کەسێکیش ئەو ئیرسالەی کردبێت، کە زانستی لە غەیری کەسەکانی مورسەلی یەکەمەوە وەرگرتبێت.
ج.یان فەرمایشتی صەحابیەك هاوڕێك یان پاڵپشتی بێت.
د.یان بەشی زۆری زانایان لەو بارەیەوە فەتوایان دابێت[1].

جائەگەرئەم مەرجانەهاتنەدی وصەحیحێتی مەخرەجی مورسەلەکە...
دەرکەوت،کەهەردووکیان صەحیحن،ئەگەرصەحیحێك لە تەنهایەك ڕێگاوە پێچەوانەی بویەوە، ئەوا ئەمان بەسەریدا (ترجیح) دەدەین بەگوێرەی چەندێتی (تعدّد)ی ڕێگاکان، ئەمە ئەگەر نەمانتوانی بەیەکەوە کۆیان کەینەوە.

٦.مورسەلی صەحابی:
ئەوەیە کە صەحابیەك هەواڵ بدات لەسەر فەرمودەیەك یان کردارێکی پێغەمبەر (ﷺ) و نەیبیستبێ‌و نەی دیبێ، جا لەبەر کەم تەمەنی بێت، یاخود لەبەر ئەوە بێت، کە درەنگ موسڵمان بووە، یا خود لەوێ نەبوبێت، جا فەرمودەی لەم جۆرە زۆرن، کەهی صەحابییە بچووکەکانن، وەك (إبن عباس، إبن الزبير)و هتد.

٧.حوکمی مورسەلی صەحابی:
ئەو گوتە ساغ و ناسراوەی کە جەماوەری زانایان بڕاندویانەتەوە، ئەوەیە کە مورسەلی صەحابی صەحیحەو بەبەڵگەیش دادەنرێت، چونکە ڕیوایەتی صەحابی لە تابعییەوە دەگمەنە، وە ئەگەر ڕیوایەتیان کردبێت لێیانەوە، ئەوا ڕوونیان کردۆتەوە، جا ئەگەر ڕوونیان نەکردبێتەوە، وە بڵێن: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی....ئەوا ئەصڵ لێرەدا ئەوەیە کە

(١) الرسالة للشافعي، ص ٤٦١.

ئەوەیان لە صەحابییەکی ترەوە بیستووە، وە بە حەزف کردنی صەحابیش زیانی نییـە، وەك ڕابوورد، وەگوتراویشە کە مورسەلی صەحابی حوکمەکەی وەك مورسەلی ترۆایـە، وە ئـەم گوتەیە لاوازەو مەردوودە.

٨.بەناوبانگترین کتێب لەم بارەیەوە:

أ.(المراسيل)، دانراوی (أبو داود).

ب.(المراسيل)، دانراوی (إبن أبي حاتم).

ج.(جامع التحصيل لأحكام المراسيل)ی دانراوی (الإمام العلائي)[1].

فەرمودەی ئاڵۆزاو (المُعْضَلْ)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:(مُعْضَل) ئیسمی مەفعولـە، لـە (أعضله) وەرگیراوە، کە بەمانای (أعياه – ماندوی کرد) دێت.

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەوەیە کە لـە سەنەدەکەی دا دوکەس یان زیاتر بەیەك لـە دوای یەك بچڕا بێت.

٢.نمونەکەی:

وەك ئەوەی کە (حاکم) لـە کتێبی (معرفة علوم الحديث)دا ڕیوایەتی کـردووە، بەسـەنەدی خۆیەوە تـا سـەر (القَعْنَبـي) ئـەویش لـە (مالـك)ەوە، کـە وا لـە (ابـو هريـرة)ەوە پێـی گەیشتووە، دەڵێت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (للمملـوك طعامـه و كـسوته بـالمعروف، و

(١) (الرسالة المستطرفة) ص٨٥ – ٨٦، (علائي: (حافظ) و (محقق)، (صـلاح الـدين) (أبـو سـعيد خليـل بـن كيكلـدي العلائي)یە، لە دیمەشق لـەساڵـی (٦٩٤هـ) لەدایکبووە، و لـەساڵـی (٧٦١هـ) لە (قودس) کۆچی دوایی کردووە.

لايكلف من العمل إلاّ ما يطيق) واته: (بەندە دەبێت خـواردن و جـلو بـەرگی چـاکی بـۆ بکرِدرێ، وە لـە توانای خۆی زیاتر ئەرکی نەخرێتە سەر)،(حاکم) دەفـەرموێت: ئەمـە لـە (مالك)دا گرێ کوێرەی تێکەوتووە، وە هەر بەم جۆرەش لە (الموطأ)دا ئالۆز اندویەتی[1].

ئەم فەرمودەیە (معـضل)ە، چونکە دووکەسی یەك لە دوای یەکی تیـادا پـچڕاوە، لـەنێوان (مالك)و (أبو هريرة)دا، وە زانیشمان کەوا دووکەسی یەك لەدوای یەك لەو ڕیوایەتەشـدا کە لە غەیری (موطأ)دا هاتووە، هەر پچڕاون، بەم جۆرە(.....لە (مالك)ەوە، ئەویش لـە (محمد)ی کوڕی (عجلان)ەوە، ئەویش لە باوکیەوە، ئەویش لە (أبوهريرة)ەوە.....)[2].

٣.حوکمەکەی:

فەرمودەی (معضل) لاوازە، وە حاڵی لە فەرمودەی (مرسل) و (منقطع) خراپترە[3]، ئەمەش بەهۆی ئەو کەسـە زۆرانـەوە کـە لـە سـەنەدەکەدا حـەزف کـراون، وە ئـەم حوکمـەی (معضل)ە، کۆك بونی نێوان زانایانی لەسەرە.

٤.کۆبونەوەی (معضل) لەگەڵ هەندێ لە شێوازەکانی فەرمودەی (معلق)دا:

لەنێوان فەرمودەی (معضل)و (معلق)دا، گشتی بوون و تایبەت بوون لەڕویـەك (عمـوم و خصوص من وجه) هەیە:

أ.(معضل) و (معلـق) کۆدەبنەوە، لـەیەك شێوازدا کە ئەویش ئەوەیە، کە ئەگەر لەسەرەتای سەنەدەکەوە دوو ڕاوی یەك لـەدوای یەك بچڕان، ئەوە (معضل)یشەو (معلق)یـشە لـەیـەك کاتدا.

ب.وە جیا یە لـە (معلق) لـە دوو شێوازدا:

---

(١) معرفة علوم الحديث ص٤٦.

(٢) معرفة علوم الحديث ص٤٧.

(٣) الكفاية ص٢١ و التدريب الراوي ج١/ ٢٩٥.

١.ئەگــەر لەناوەڕاســتی ســەنەدەکەدا دوو ڕاوی یــەك لــەدوای یــەك پــچڕابوون، ئــەوە (معضل)ەو (معلق)نییە.
٢.ئەگەرلـەسەرەتای ســەنەدەکەوە، تـەنها یـەك ڕاوی حـەزف کرابـوو، ئـەوە (معلـق)ەو (معضل) نییە.
٥.شوێن گەی فەرمودەی (معضل):
(إمام السيوطي)[١] دەفەرموێت: ئەو جێگاو شوێنانەی کە فەرمودەی (معـضل)و (منقطـع)و (مرسل)ی لــێیە:
١.(کتاب الـسنن)ی (سعيد بن منصور).
٢.دانراوەکانی (إبن أبی دنيا).

فەرمودەی پچڕاو (المُنْقَطِعْ)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوانیەوە:ئیسمیی فاعیلــە و لــە (الإنقطـاع - پــچڕان)ەوە هــاتووە، و دژی (الإتصال – پەیوەست بوون)ە.
ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەوەیە کە سەنەدەکەی پەیوەست نەبێت، ئــیتر پــچڕانەکەی بەهــەر جۆرێك بێت.

٢.شەرحی پێناسەکە:

واتە: هەموو سەنەدێك، کە پچڕانی تیادا بێت، ئیتر لە هەر جێگایەکدا بێت چونیەکە، ئەو پچڕانە لە سەرەتای سەنەدەکەوە بێــت، یــان لــە کۆتــایی یــەوە یــاخود لــە ناوەڕاســتەوە، لەڕوانگەی ئەمەوە فەرمودەی (مرسل)و (معلق) و (معضل)یش دەگرێتە خۆ، بەڵام زانایانی

(١) تدريب الراوي ج١/ ٢١٤.

زاراوه ناسی ئەم دواییە (متأخرین)، فەرموودەی (منقطع)یان تایبەت کـردووە بـەوەی کـە شێوازو صورەتی (مرسل)و (معلق)و (معـضل)ی، بەسـەردا تـەتبیق نـەبێت، بـەکارهێنانی زانایانی پێشووش لەم مەسەلەیەدا بەزۆری بەم جۆرە بـووە، هـەر لــە بـەر ئەمـەش (إمـام نواوی) دەفەرموێت:(و أكثر ما يستعمل في رواية مَن دونَ التابعي من الصحابي كمالك عـن ابن عمر)[1].

٣.فەرمودەی (منقطع) لەلای زانایانی ئەم دواییە (متأخرین)ی فەرمودە:

ئەوەیـە کـە سـەنەدەکەی پەیوەسـت نـەبێت، ئـەوەی کـە نـاوی (مرسـل) و (معلــق) و (معضل)یش، نەیگرێـتەوە، وەك ئەوەی کـە (منقطـع) نـاوێکی گـشتی بێـت، بـۆ هـەموو پچڕانێك لە سەنەدەکەدا جگە لەو سێ جۆرە پچڕانەی (الإنقطـا ع)، کە بریتین لە: حەزفی سەرەتای سەنەدەکە، یان حەزفکردنی کۆتاییەکەی، یاخود حەزف کردنی دووکەسی یەك لەدوای یەك ئیتر لەهەر جێگایەکدا بێت، ئەمەش ئەوەیە کە (حافظ إبن حجـر) لــە کتێبـی (شرح نخبة الفكر)دا لەسەری ڕۆیشتووە[2].

پاشان دەبێت پچڕان لە تەنها یەك جێگادا بێت لە سەنەدەکەدا، وە دەشبێت کە لە چـەند جێگایەکدا بێت، وەك ئەوەی کە پچڕانەکە بۆ نموونە لەدوو جێگا یان سێ جێگادا بێت.

٤.نمونەکەی:

وەك ئەوەی کە (عبدالرزاق) لە (ثوري)و ئەویش لە (أبو إسحاق) و ئـەویش لــە (زیـد)و ئەویش لە (يُثيْع)و ئەویش لـە (حُذيفة)ەوە، بەمەرفوعی ڕیوایەتی کردووە کە:

(١) التقريب مع التدريب ج١/٢٠٨.

(٢) النخبة و شرحها له ص٤٤.

(أن ولّيتموها أبابكر فقويٌ أمين)[1]، واتە: ئەگەر ئەبو بەكر جڵــەوی كــارو باريــانی گرتــە دەست...ئەوە ئەو كەسێكی بەهێزو بە متمانەیە.

جالەم سەنەدەدا كەسێك لەناوەڕاستەكەیدا پچڕاوە كە (شريك)ە، لە نێوان (ثوری) و (أبو إسحاق)دا پچڕاوە، چونكە (ثوري) فەرمودەكەی ڕاستەوخۆ لە (أبو إسحاق) نەژنــەوتووە، بەڵكو لە (شريك)ی بيستووە، وە (شريك)يش لە (أبو إسحاق)ی بيــستووە، ئــەم پــچڕانە ناوو، مۆركی (مرسل)و (معلق)و (معضل)ی بەسەردا نابردرێ، بۆيــە بــە(منقطــع) نــاوزەد دەكرێ.

٥.حوكمەكەی:

فەرمودەی (منقطع) بەلاواز (ضعيف) دادەنرێت، بە ڕێكەوتن و كۆكبوونی نێــوان زانايــان، ئەمەش لەبەر بــێ ئاگایی بوون بەحاڵــی ڕاوییە باس نەكراوە كە.

فەرمودەی فێڵ تیاكراو (مُدَلَّسْ)

١.پێناسەی (التدليس):

أ.لەڕوی زمانەوانیەوە:(المدلِّس)ئیسمی مەفعولەولە(التدليس)ەوە هاتووە، و (تدليس)یــش لە زماندا، بریتیە لــە شــاردنەوەی كــەمو كــورتی كــاڵا لــە كــابرای كڕيــار، وە بنــەمای (تدليس)يش لە (الدَّلس)ەوە وەرگيراوە، كە مانای تاريكی و ياخود تێكەڵ بــوونی تــاريكی هەیە، هەروەك لە فەرهەنگی (القاموس) داوایە[2]، جــا (مــدلِّس)، بۆيــە (فێــڵ تيــاكراو –

(١) أخرجه الحاكم في معرفة علوم الحديث ص٣٦ و أخرجه أحمد و البزار و الطبراني في الأوسط بمعناه، أنظر مجمع الزوائد ج٥/ص١٧٦.

(٢) القاموس ج٢/ ص٢٢٤.

مدلّس)ە، چونکە مەسەلەکە لەسەر ئەو کەسەی کە تێڕامان لەسەر فەرموودەکە دەکات نادیارەو پەردە پۆشی، فەرمانەکە تاریکەو ناڕوونە، جا بۆیە فەرمودەکە فێڵ تیاکراو (مدلّس)ە.

ب.لەڕوی زاراوەوە:بریتیە لە شاردنەوەی کەم‌و کورتی (عَیبْ) یێك لە سەنەدەکەدا، و جوانکاری کردن لەڕووکەش (ظاهر)ەکەیدا.

٢.بەشەکانی (تدلیس):

(تدلیس) دووبەشی سەرەکی هەیە، کە ئەمانەن، فێڵ کردن لەسەنەددا (تدلیس ألإسناد)و فێڵ کردن لەدەربڕینی ناوی مامۆستادا (تدلیس الشیوخ).

٣.فێڵ کردن لە ڕشتەکەدا (تدلیس الأسناد):

زانایانی فەرمودە ئەم جۆرەی (تدلیس)ـە،یان بە چەندەها جۆری جیاواز پێناسە کردووە، جا من بەگوێرەی تێڕوانینی خۆم، ساغترین و ووردترینی ئەو پێناسانەتان بۆ هەڵدەبژێرم، کە ئەویش پێناسەی پێشەوایان (أبو أحمد بن عمرو البزار) و (أبو الحسن بن القطان)ە، وە ئەو پێناسەیەش ئەمەیە:

أ.پێناسەکەی:ئەوەیەکەڕاوییەکە شتێ ڕیوایەت بکات، لە کەسێکەوە،کە پێشتر شتی لێ بیستبێت، بەڵام ئەوەی شتێکیش کە لێی نەبیستبێ هەر بیداتە پاڵی‌و لێوەی ڕیوایەتی بکات.[1]

ب.شەرحی پێناسەکە:

مانای ئەم پێناسەیە ئەوەیە: تەدلیسی سەنەد ئەوەیە کە ڕاوی شتێك ڕیوایەت بکات، لە مامۆستاکەیەوە، کە هەندێ فەرمودەی لێ بیستووە، بەڵام ئەو فەرموودەیەی کە فێڵی

(١) شرح ألفية العراقي ج١/ص١٨٠.

تیاکردووه، لێوەی نەبیستووه، بەڵکو لەمامۆستا (شێخ)ێکی ترەوه، بەلاّم ناوی ئەو مامۆستایە ئەپچڕێنێ، ڕیوایەتی دەکات لێوەی بە لەفزێك کە ئەوەی لێوەردەگیرێ و (إحتمال)دەکرێ، کە لێی بیستبێ، وەك (قال – وتی) یان (عن – لەوەوە) تا وابگەیەنێت بەکەسانی تر کەوا لێوەی بیستووه، بەلاّم تەصریحی تەواو نادات بەوەی کە لێی بیستووه، جا ناڵێت: (سمعت – بیستم) یان (حدّثني – قسەی بۆ کردم)، تا بەم هۆیەوە نەبێتە درۆزن، پاشان هەندێ جار دەبێت، کە ئەو کەسەی کە پچڕاندویەتی یەکێك بێت، یان زیاتر لە یەکێك.

ج.جیاوازی نێوان (مدلّس) و (مرسل الخفي):

پێشەوا (أبو الحسن بن القطان) پاش هێنانی ئەو پێناسەیەی پێشوو، دەڵێت: (جیاوازای نێوان (مدلّس) و (مرسل) ئەوەیە کە (مرسل) ئەوەیە کە ڕیوایەتەکەی لە کەسێکەوە بێت، کە لێی نەبیستبێ، و لایەنی ڕونی ئەم باسە ئەوەیە کە هەموو دانیەك لە (مدّلس)و (مرسلي خفيّ) بریتین لە وەی کەشتێك لە مامۆستایەکەوە ڕیوایەت بکرێت کە ئەوەی لێ نەبیسترابێ، ئەمەش بەلەفزێك کە ئیحتیمالی بیستن و شتی تریشی لێ بکرێت، بەلاّم (فێڵکەر – مدلِّسْ) ئەوەیە کە فەرمودە گەلێکی غەیری ئەو فەرمودەیەی کە تەدلیسی کردووه، لێی بیستووه، لە کاتێکدا کە لە (مرسلي خفي)دا ئەو کەسە لەو مامۆستایەوە بەهیچ جۆرێ و هەرگیز هیچی لێ نەبیستووه، نەك تەنها ئەو فەرموودانەی لێ نەبیستبێ کە (أرسال)ی کردونەتە سەریان، بەلاّم ئەوە هەیە هاوچەرخی بووه، یاخود پێی گەیشتووه.

د.نموونەکەی:

وەك ئەوەی کە (الحاکم)بەسەنەدی خۆیەوە هێناویەتی، هەتا (علي بن خَشْرَم) دەڵێت[1]، (إبن عيينة) پێی گوتین، ئەویش لە (زهری)یەوە، جا پێی گوترا، تۆ لە زوهریەوە بیستووتە،

(١) معرفة علوم الحديث ص١٣٠.

، تى· نەخێر، نە لە وەوە نە لەوەیشەوە کە لە (زهری) بیستووە.
(عبدالرزاق) قسەی بۆ کردم لە (مَعْمَر)ەوە، ئەویش لە (الزهری)یەوە! جا لەم نمونەیەدا (ابن عیینة) دووکەسی لە نێوان خۆیو (زهری)دا پچڕاندووە.

٤.(تدليس التسوية):

لە ڕاستیدا ئەم جۆرەی (تدلیس)، جۆرێکە لە جۆرەکانی تەدلیسی سەنەد:
أ.پێناسەکەی: بریتیە لە وەی کە ڕاوی شتێ لە مامۆستاکەیەوە ڕیوایەت بکات، پاشان ڕاویەکی لاواز کەلە نێوان دووکەسی متمانە پێکراو (ثقة) دایە، وە بەیەکتریش گەیشتون، بیچڕێنێ، وە شێوازی ئەمەش بەو جۆرەیە کە ڕاویەکە فەرمودەیەك لە مامۆستایەکی متمانە پێکراوەوە ڕیوایەت بکات، وە ئەو متمانە پێکراوەش لە لاوازێکەوەو ئەویش لە متمانە پێکراوێکەوە ڕیوایەت بکات، وە ئەو دووکەسە متمانە پێکراوەش بە یەکتر گەیشتبن، جا ئەو مرۆڤە (مُدَلِّس)ەی کە فەرمودەکەی لە کەسی متمانە پێکراوی یەکەم بیستووە، دێت، ئەو لاوازەی کەلە سەنەدەکەدا هەیە لادەبات، وە سەنەدەکە وا پێدەکات، کە لە مامۆستامتمانە پێکراوەکەیەوە دەیخاتە سەر کابرای متمانە پێکراوی دووەم بە لەفزێکی واش -دەری دەبڕێ- کە ئیحتیمالی بکات، جا سەنەدەکە هاو ڕێكو یەکسان (تسویة) دەبێتەوەو وە هەموویان متمانە پێکراو (ثقة) دەردەچن.
وە ئەو جۆرە (تدلیس)ـە، خراپترین جۆرەکانیەتی، چونکە متمانە پێکراوی یەکەم جاری واهەیە، کە بە (تدلیس) کردن ناسراو نییە، وە ئەو کەسەی کە خەریکی تێڕامانە لەسەر سەنەدەکە هەربەو جۆرە دەیبینێ، لەدوای ڕودانی (تسویة – هاورێك) بونەوەکە، کەوا لەکەسێکی متمانە پێکراو، وەری گرتووە، جا حوکمی صەحیح بوونی بەسەردا دەدات، ئەمەش غورورێکی زۆری تیادایە.
ب.بەناوبانگترین ئەوانەی ئەم کارەدەکەن:
١.(بَقّية بن الوليد)، کە (أبو مسهر) دەڵێت: (أحاديث بَقِيَّة ليست نَقِيَّة، فكنْ منها على

تَقِيَّة)[1]. واته: (فەرمودەكانی (بقية)، پاك نين و لێيان بەترس بە)!

٢.(الوليد بن مسلم).

ج.نمونەكەی:

وەك ئەوەی كە (إبن أبي حاتم) لە (العلل)دا ڕيوايەتی دەكات، و دەڵێت: (سمعت أبي – و ذكر الحديث الذي رواه إسحاق بن راهويهِ عن بقّية حدثني أبو وهب الأسدي عن نافع عن إبن عمر حديث لاتحمدوا إسلام المرء حتى تعرفوا عُقْدَةَ رأيه– قال أبي (هذا الحديث له أمر قَلَّ من يفهمه، روي هذا الحديث عبيد الله بن عمرو (ثقة) عن إسحاق بن ابي فروة (ضعيف) عن نافع عن إبن عمر عن النبي (ﷺ)و عبيد الله إبن عمرو، كنيته أبو وهب، وهو أسدي فكناه بقية ونسبه إلى بني اسدِ كي لا يُفطن له، حتى إذا ترك إسحاق بن أبي فروة لا يُهْتَدى له)[2].

واته: (بيستم لە باوكم، جا ئەو فەرمودەيەی باس كرد كە (إسحاق بن راهويه) لە (بقية)ەوە ڕيوايەتی دەكات و دەڵێت: (أبو وهب ألأسدي) قسەی بۆكردم لە (نافع)ەوە، ئەويش لە (إبن عمر)ەوە، كە ئەم فەرموودەيە بوو:(موسڵمان بوونی كەسێ ستايش مەكەن تا، بەتەواوی ڕاكانی نەزانن.

جا باوكم گوتی: ئەم فەرمودەيە فەرمانێكی تيادايە كە كەم كەس فاميان پێی هەيە، ئەم فەرموودەيە (عبيد الله بن عمرو) كە كەسێكی متمانە پێكراوە، ئەويش لە (إسحاق بن ابي فروة)ەوە، كە كەسێكی لاوازەو ئەويش لە (نافع)ەوە كە كەسێكی متمانە پێكراوەو، و ئەويش لە (إبن عمر)ەوە، وە ئەويش لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) ڕيوايەتی دەكات، جا (عبيد الله إبن عمرو) كونيەكەی (أبو وهب)ە، و (أسدی)يە، جا (بقية)هاتووە، كونيەی بۆ داناوەو نيسبەتی داوەتە لای (أسد) تاپەی پێ نەبرێ، كاتێ كە ناوی (أسحاق بن ابي فروة)ی تەرك كرد، بەهۆی (عبيد الله)ەوە پێی نەزانرێت و نەدۆزرێتەوە.

---

(١) ميزان الإعتدال، ج١/ص٣٣٢

(٢) شرح الفية العراقي/ج١/ ص١٩٠، و التدريب ج١/ ص٢٢٥.

٥.فێڵ کردن لە ناو هێنانی مامۆستادا (تدليس الشيوخ):

أ.پێناسەکەی: بریتیە لەوەی کە گێڕەرەوە (الراوي) فەرمودەیەك لە مامۆستایەکەوە بگێڕێتەوە، کە لێیی بیستبێ جا ناوی بنێت، یاخود کونیەیەکی بۆ دابنێ یان نیسبەتی بداتە پاڵ شتێ، یاخود وەصفی بکات، بەشتێ کە پێی ناسراو نەبێت، بۆ ئەوەی کە نەناسرێت[1].

ب.نمونەکەی: وەك قسەکەی (أبو بكر بن مجاهد) کە یەکێکە لە پێشەوایانی قورئان خوێنان (القُرّاء) کە دەڵێت:(حدثناعبدالله بن أبي عبدالله، يريد به ابابكر بن أبي داود السجستاني) واتە: (عەبدوڵلای کوڕی ئەبو عەبدوڵلا قسەی بۆ کردیین، کە مەبەستی پێی (ابو بكر بن أبو داود السجستانی)یە.

٦.حوکمی تەدلیس:

أ.بۆ تەدلیسی سەنەد: بێگومان زۆر خراپە (مكروه جداً) و زۆرینەی زانایان سەرزەنشتیان کردووە، وە (شعبة) لەهەموویان زیاتر زەمی کردووە، چەند قسەیەکی دەربارەی کردووە، لەوانە (التدليس أخو الكذب) تەدلیس برای درۆیە.

ب.بەڵام بۆ (تدليس التسوّية): ئەوە زۆر خراپترە لە تەدلیسی سەنەد، (أشد كراهة منه)، تەنانەت (العراقي) فەرموویەتی: (أنه قادح فيمن تعَّمد فعله) واتە: (ئەمە بریندارکەری کەسێکە کە بەتایبەتی دەیکات).

ج.بەڵام بۆ تەدلیسی مامۆستا (شیوخ):

ئەمەیان کەراهەتەکەی کەمترە لە هی تەدلیسی سەنەد، چونکە فێڵ کەرەکە لێرەدا کەسی نەشاردۆتەوە، بەڵکو کەراهەتەکەی بەهۆی شێواندنی کابرای لێوە گێڕدراوەیە (المروي عنه) بونی ڕێگاو سەختی ناسینەکەیەتی لەلایەن بیسەرەوە، وە کەراهەت بونەکەیش بەگوێرەی مەبەستو مەرامی ئەو کەسەی کە ئەنجامی دەدات، دەگۆڕێت.

---

(١) علوم الحديث ص٦٦.

٧.ئەو مەبەستانەی کە (تدلیس) یان بەهۆوە دەکرێت:

أ.هۆکارەکانی تەدلیسی مامۆستا (شێخ)چوارن:

١.لاوازی شێخە کە یاخود لەبەر ئەوەی کە متمانە پێکراو نییە.

٢.بەهۆی درەنگی مردنیەوە، بەجۆرێك کەخەڵکانێکی تر لە غەیری ئەم کابرا (مدلس)ـە، گوێیان لێی بووە.

٣.کەم تەمەنییەکەی،بەجۆرێك بچوکتر بێت لەوانەی کەریوایەتیان کردووە.

٤.بوونی ڕیوایەت کردنی زۆر لەو شێخەوە، چونکە زۆر ناوهێنانی بەیەك شێواز جوان نییە.

ب.هۆکارەکانی کردنی تەدلیسی سەنەد پێنجن:

١.بۆئەوەی وا لەبینەری ئەو دەقە بکات، کە گومان بەرێت سەنەدەکەی بەهێزە.

٢.لەدەست چوونی فەرموودەگەلێك لە شێخێکەوە کەشتی زۆری لێبیستووە.

٣.و ٤. و٥.لەگەڵ هۆکاری یەکەمو دووەم و سێهەمی تەدلیسی مامۆستا (شیوخ)دا.

٨.هۆکارەکانی سەرزەنشت کردنی (مدّلس) سیانن:

أ.چونکە وەهمی وات لادروست دەکات، بەوەی کە شتی بیستووە لە کەسێکی وا کە لێی نەبیستووە.

ب.لادانی لەشێوازی خۆی بۆ خۆپاراستن لە کەشف بوونی بۆ لای شتێك کە ئیحتیمالی لێ دەکرێت.

ج.عیلم بوون بەوەی کە ئەگەر بێت و ناوی ئەو کابرایە بەات کە تەدلیسەکەی بەناویەوە کردووە، ئەوا لە لێ ڕازی بوان (مرضیا) نابێت[1].

(١) راجع الكفاية ص٣٥٨.

٩.حوكمی ڕیوایەتی (مُدَلِّس:فێڵکەر):

زانایان لەسەر وەرگرتنی ڕیوایەتی کەسی فێڵباز جیاوازییان هەیە لەسەر چەند ڕایەك،، کە ناسراوترینیان دوانن:

أ.ڕەدکردنەوەی ڕیوایەتی کەسی (مُدلّس)بە ڕەهایی (مطلقاً) هەرچەند بیستنەکەشی دەرکەوێت، چونکە (تدلیس) خۆی لە خۆیدا بریندداربوونی ئەو کەسەیە (جرح)ە، (ئەمەش پشت پێ بەستراو نییە).

ب.تێڕامان و درێژ کردنەوە، (التفصیل)ی دەوێ، کە ئەمەش صەحیحە:

١.ئەگەر بەڕاستەوخۆ (سماع – بیستن)ی دەربڕی، ئەوە ڕیوایەتەکەی وەردەگیرێ، واتە: ئەگەر وتی: (سمعتُ – بیستم) یان وێنەی ئەمە، ئەوە فەرمودەکەی وەردەگیرێ.

٢.بەلاّم ئەگەر ڕاستەو خۆ (صریحاً)، (سماع – بیستن)ی دەرنەبڕی، ئەوە ڕیوایەتەکەی وەرناگیرێ.

واتە: ئەگەر وتی: (عن – لە) یان وێنەی ئەمە، ئەوە فەرمودەی وەرناگیرێ[1].

١٠.بەچی (تدلیس) دەزانرێت: بە دوو شت (تدلیس) دەزانرێت.

أ.هەواڵدانی خودی کابرای (مدلس) بۆ نمونە:

هەروەك لەمەسەلەکەی (إبن عیینة)دا ڕابورد.

ب.دەقی قسەی، پێشەوایەك، لە پێشەوایانی ئەم بابەتە، ئەویش لەبەر ئەو زانستەی کە لە ئەنجامی لێکۆڵینەوەو بەداوا داچونەوە دەستی کەوتووە.

١١.بەناوبانگترینی کتێب لەسەر فێڵکردن (التدلیس) و فێڵبازان (المُدَلّسین):

لێرەدا چەند دانراوێکی زۆر لەسەر (تدلیس)و (مدلّس) هەیە، کە بەناو بانگ ترینیان ئەمانەن:

---

(١) علوم الحديث ص٦٧ – ٦٨.

أ.سێ كتێبی (خطيب بغدادي) دانەیەكیان لەناوی (مُدّلس)ەكاندا، بە ناوی (التبيين لإسماء المدلسين)[1] ، وە دوانەكەی تر هەریەكە بەتایبەت لەسەر ڕوونكردنەوەی جۆرێك لە جۆرەكانی تەدلیسە[2].

ب.(التبيين لأسماء المدلسين)، دانراوی (برهان الدين بن الحلبي) كە چاپكراوە.

ج.(تعريف أهل التقديس بمراتب الموضوعين بالتدليس)، دانراوی (حافظ إبن حجر) كە ئەمەشیان چاپكراوە.

(باسی مورسەلی خەفی – بەرەڵڵاكراوی شاراوە)

١.پێناسەكەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:(المرسل) ئیسمی مەفعولە،و لە (إرسال)ەوە هاتووە، كە بەمانای (إطلاق) ڕەها، بەرەڵڵاكراو، نەبەستراوە، دێت، وەك بڵێی ئەو كابرایە (مرسِل)ـەكە، سەنەدەكەی ڕەهاو بەرەڵڵاكردووەو پەیوەستی نەكردووە.

وە (خفي)یش دژی (جلي – ڕوون و ئاشكرا)یە، چونكە ئەم جۆرەی (إرسال) نادیارەو بە لێكۆڵینەوە نەبێت، نازانرێت.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەوەیە كە شتێ ڕیوایەت بكات، لە كەسێكەوە كە پێی گەیشتووە، یاخود هاو چەرخی بووە، بەڵام هیچی لێ نەبیستووە، بەڵام بە لەفزێ دەری بڕێ كە ئیحتیمالی (سماع – بیستن و شتی تری) لێ بكرێ، وەك (قال – وتی).

٢.نمونەكەی:

---

(١) الكفاية، ص٣٦١.

(٢) الكفاية، ص٣٧٥.

وەك ئەمەی کە (إبن ماجة) لە ڕێگای (عمر بن عبدالعزيز)ەوە، ئەويش لە (عقبة إبن عامر)ەوە، بەمەڕفوعی ڕيوايەتی دەکات، (رحم الله حارس الحرس)[1].
جا (عمر) بە (عقبة) نەگەيشتووە، هەروەك (المزّي)- کە مامۆستای ئيمام شافيعی بووە- لە (ألأطراف)دا باسی کردووە.

٣.بەچيدا دەناسرێت؟

مورسەلی خەفی بەيەکێ لەم سێ شتەدا دەناسرێ.
أ.دەقی گوتەی هەندێ لە ئيمامەکان لەسەر ئەوە کە ئەو ڕاوييە بەو کەسە نەگەيشتووە، کە شتەکەی لێ دەگێڕێتەوە، ياخود هەر بە موطلەقی شتی لێ نەبيستووە.
ب.هەواڵدانی خودی کەسەکە خۆی بەوەی کە بەو کەسە نەگەيشتووە، کە ئەم ڕيوايەتەی لێوە کردووە ياخود هيچی لێ نەبيستووە.
ج.هاتنی فەرموودەکە لەلايەکی ترەوە کەوا کەسێکی زيادەی لەنێوان ڕيوايەت کەرەکەو ڕيوايەت لێکراوەکەدا هەبێت، وە ئەم سێيەمە ڕاجيايی نێوان زانايانی تيادايە، چونکە جارە جارە جۆرێکە لە فەرمودەی (المزيد في متصل الأسانيد)، کە باسەکەی دێت.

٤.حوکمەکەی:

لاوازە، چونکە جۆرێکە لە (منقطع)، کە پچڕان (أنقطاع)ەکەی دەرکەوت، ئيتر حوکمەکەی حوکمی (منقطع)ی هەيە.

٥.بەناوبانگ ترينی کتێب تيايدا.

کتێبی (التفصيل لمبهم المراسيل)، دانراوی (الخطيب البغدادي)يە.

(١) إبن ماجه، كتاب الجهاد، ج٢/ ص٩٢٥، رقم الحديث /٢٧٦٩.

فەرمودەی (مُعَنْعَن و مُؤَنَّنْ)

١.ڕێخۆشکردن:

ئەو شەش جۆرەی فەرمودەی ڕەدکراوە، تەواو بوو، کە ڕەدکردنەوەکەیان بەهۆی پـچڕان لـە سەنەدەکەیاندا بوو، بەڵام لـەبەر ئەوەی کە (معنعن)و (مؤنّن)ن جیان لـێیان، کە ئایـا لــە جۆری (منقطع)ن، یان لـە جۆری (متصل)ن، بۆیە لکانـدنیان، بــە جۆرەکـانی مـەردودەوە بەچاك زانی، بە هۆی پچڕان بوون لـەسەنەدەکەیانا.

٢.پێناسەی (مُعَنْعَن):

أ.لـەڕووی زمانەوانیەوە:(معنعن) ئیسـمی مەفعولـە، و لـە (عنعن)ەوە هاتووە، بەمانای ئەوەی کە وتویەتی (عن، عن) –لـەفلاّن ئەویش لـە فلاّنەوە.

ب.لـەڕووی زاراوەوە: ئەو گوتەیەی گێڕەوە(ڕاوی)یەکەیە، کە دەڵێت: (فلان عن فلان) فلاّنە کەس لـە فلاّنە کەسەوە.

٣.نمونەکەی:

وەك ئەوەی کە (إبن ماجة) ڕیوایەتی دەکاتو دەڵێت:(حدّثنا عثمان بن أبي شيبة ثنا معاوية بن هشام ثنا سفيان عن أسامة بن زيد عن عثمان بن عروة عن عروة عن عائشة قالت: (قـال رسول (ﷺ) أن الله و ملائكته يصلون علــى مَيَـامِنِ الـصفوف)[1]، خـوداو فریـشتەکانی، درورد دەنێرن بۆ سەر لای ڕاستی ڕیزەکان.

٤.ئایا سەربە (متصل)ــە، یان سەربە (منقطع)ــە:

زانایان جیاوازیان هەیە لـە سەریو لـەسەر دوو قسەن:

(١) إبن ماجة، كتاب إقامة الصلاة و السنة فيها، ج١/ص٢٢١، رقم الحديث/ ١٠٠٥.

أ.گوتراوە سەربە (منقطع)ە، تا پەیوەستی (إتصال)ەکەی دەردەکەوێت.

ب.ئەو گوتە ساغەی کە کاری پێدەکرێت، و جەماوەری زانایانی فەرموودەو فیقهـ و ئوصول لەسەری دەڕۆن، ئەوەیە کە بە (متصل) حیسابە، بەچەند مەرجێك، لەسەر دوو مەرجی ڕێك کەوتوون، وە لەسەر مەرجەکانی تریان جیاوازیان هەیە، بەلاَم ئەو دوو مەرجەی کە هەموو ڕێکەوتوون لەسەری کە دەبێت هەبن، و مەزهەبی (ئیمام موسلیم) لەسەر ئەمەیە کە ئەو دوو مەرجە بەسن کە هەبن.

ئەمانەن:

١.نابێت ئەو (معنعن)ە، فێڵ تیاکراو (مُدّلس) بێت.

٢.دەبێت ئەوەی لێ چاوەڕێ بکرێت کە هەندێکیان بەهەندێکی تریان گەیشتبن، واتە گەیشتنی ئەو کەسەی کە (عن عن)ەکەی کردووە، بەو کەسانەی کە (عن)ە کەیان لەسەر کراوە.

بەلاَم ئەو مەرجانەی کە جیاوازیان هەیە لەسەری، ئەمە سەرەڕای دوو مەرجە پێشووەکە، کە ئەمانەن:

١.جێگیر بوونی بەیەك گەیشتن (ثبوت اللقاء):کە ئەمەش قسەی (بخاری) و (إبن المدینی)وتوێژەرەوان (محققین)ە.

٢.زۆر پێکەوە بوون (طول الصحبة)ـە،کە ئەمەش گوتەی (أبو المظفر السمعاني)یە.

٣.ئاگاداربوون بەوەی کە ڕیوایەتی لێوەکراوە: کە ئەمەش گوتەی (أبو عمرو الداني).

٥.پێناسەی (المؤنن):

أ.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی مەفعولە و لە (أنن)ەوە هاتووە، بەمانای ئەوەیە کە وتویەتی (أن، أَنَّ،...).

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەو گوتەیەی گێڕەرەوەیە کەدەڵێت: (حدّثنا فلان أن فلاناً قال – فلاَنەکەس بۆی باس کردین، کە فلاَنەکەس وتویەتی:...).

٦.حوکمی (مؤنن):

أ.(إمام أحمد) و کۆمەڵێك دەڵێن: کە بە (منقطع –پچڕاو) حیسابە، تا (پێکەوە لکان – إتصال)ەکەی دەردەکەوێت.

ب.جەماوەری زانایان دەڵێن: (أَنَّ) وەك (عَنْ) وایە، وە بە گشتی لەسەر (بیستن – سماع) حیساب کراوە، بەڵام بەو مەرجانەی پێشوو.

باسی سێیەم

بەرپەرچ دراوە بەهۆی تانەدان لە گێڕەرەوە

(المردود بسبب الطعن في الرّاوي)

١.مەبەست لە تانەدان لە گێڕەرەوە:

مەبەست لە تانەدان لە گێڕەرەوە، بریتیە لە بریندار (جَرْح)کردنی بە زوبان، وە قسەکردن لەسەری لەڕووی عەدالەتو دینەکەیەوە، وە لە ڕووی (ضبط) و هێزی لەبەر کردن و وریاییەوە.

٢.هۆکارەکانی تانەدان لە گێڕەرەوە:

هۆکارەکانی تانەدان لە گێڕەرەوە (١٠) دەشتن کە پێنجیان پەیوەستن بە عەدالەتەوە، وە پێنجیان پەیوەستن بەتوانای (ضبط)کردنەوە.

أ.بەڵام ئەوانەی کە پەیوەستن بە تانەدان لە عەدالەت، ئەمانەن:

١.درۆ.

٢.تۆمەتبارکردن بەدرۆ.

٣.خراپەکاری (الفسق).

٤.بیدعه چێتی.

٥.نەفامی (الجهالة):

ب.بەڵام ئەوانەی کە پەیوەستن بە تانەدان لە هێزی لەبەرکردن (الطعن في الضبط) ئەمانەن:

١.هەڵەی زەق و زۆرو بێتام (فحشْ الغلط).

٢.خراپی هێزی لەبەر کردن (سوء الحفظ).

٣.بێ ئاگایی (الغفلة).

٤.زۆری وەهم (كثرة الأوهام).

٥.پێچەوانە بونەوە لەگەڵ متمانە پێکراواندا (مُخالفة الثقات).

جا باسی جۆرەکانی فەرموودەی ڕەدکراوە دەکەم کە بەهۆی هۆکاریّ لەم هۆکارانەوە مەردودە، بەشێوەیەکی یەك لەدوای یەك، وە لە هۆکارە زۆر تانە دارەکەوە (أشد طعناً)ـەوە دەست پێ ئەکەم.

فەرموودەی هەڵبەستراو (الموضوع)

هۆکاری تانەدان لە گێڕەرەوەکە درۆکردن بوو بەدەم پێغەمبەرەوە(ﷺ) ئەوە فەرموودەکەی بەهەڵبەستراو (موضوع) دادەنرێ، و ناوزەددەکرێ.

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕوی زمانەوە:ئیسمی مەفعولە لە (وَضَعَ الشيَ)ەوە، وەرگیراوە، واتە: (حطُّـهُ — دای ڕوخان) بەمە ناونراوە، چونکە ڕوخانی پلەکەیی تیادایە.

ب.لەڕوی زاراوەوە:ئەو درۆ هەڵبەستراو، و دروستکرا وەیە، کە دراوەتە پاڵ پێغەمبەر(ﷺ).

٢.پلەکەی:

خراپترینی فەرموودەی لاوازەو ناشیرینترینیانە، وەهەندێ لە زانایان بەبەشێکی سەربەخۆی دادەنێن، و بە جۆرێك لە جۆرەکانی فەرموودەی لاوازی دانانێن.

٣.حوکمی گێڕانەوەی:

زانایان یەکدەنگن لەسەر ئەوەی کە ڕیوایەت کردنی دروست نییە، بۆ کەسێك کە حاڵەتەکەی بزانێت ئیتر بەهەر مانایەك بێت، مەگەر لەگەڵ ڕوونکردنەوەو دەرخستنی هەڵبەستنەکەی دا لەبەر ئەم فەرموودەیەی ئیمام (مسلم): (من حدث عني بحديث يُرى أنه كذب فهو أحد الكاذبَيْن)[1] ئەوەی فەرموودەیەکم لێوە بگێڕێتەوە و بزانێت کە درۆیەو هەڵبەستراوە، ئەوە بە یەکێك لەو دوو درۆزنانە حیساب دەکرێت.

٤.ڕێبازی دروستکەران (الوضاعين) لە دەق و شێواز (صياغة)ی فەرمودەدا:

أ.یان ئەوەیە کە کابرای دروستکەری فەرمودەکە، ئەو فەرمودەیەی لەلای خۆیەوە دروستی دەکات، و پاشان سەنەدی بۆ دادەنێت و ڕیوایەتی دەکات.

ب.وەیان قسەی هەندێ لە مرۆڤە حەکیمەکان (الحكماء)و، ...هتد، دەهێنێت و سەنەدی بۆدادەنێت.

٥.فەرمودەی هەڵبەستراو چۆن دەناسرێتەوە؟

بەهۆی چەند شتێکەوە دەناسرێتەوە لەوانە:

أ.دان پێداهێنانی کابرای دروستکەر لەسەر دروست کردنی ئەو فەرمودەیە (إقرار الواضع بالوضع):وەك دان پێداهێنانەکەی (أبو عضمة نوح بن أبي مريم) بەمەی فەرمودەکانی

(١) مقدمة مسلم بشرح النواوي ج١/ ص٦٢

فەزڵــی سورەتەکانی قورئانی سورەت بەسورەت لە (إبــن عبـاس)ەوە دروســت کــردووەو هەڵواسیوە.

ب.یاخود بە هۆی شتێکەوە دەرکەوێت، کەلەدان پێداهێنانەکەی پلەکەی نزمتر بێت، (ما ينزل منزلة إقراره):وەك ئەوەی کە لە مامۆستایەکەوە شتێ بهێنــێو بیڵـــێ، جا پرسـیاری لــێ بکرێ لە ساڵــی لەدایکبوونی ئەو مامۆستایە، مێژوویەك بڵێت کە ئەو مامۆستایە لەو مێژوەدا وەفاتی کردبێت و پێش لەدایك بونی خۆی بێت، وە ئەو فەرمودەیەش تەنها لەلای ئەو هەبێت و بزانرێت.

ج.یاخود بەدەرکەوتنی نیشانەیەك لە گێڕەرەوەکەدا، (قرينة في الرّاوي):

وەك ئەوەی کە ڕاوییەکە شیعە (رافضي) بێت، و فەرمودەکە دەربارەی پلەو پایـەی (أهـل البيت) بێت.

د.یان بەهۆی بوونی نیشانەیەکەوە لە گێڕانەوەکەدا، (قرينة في المـروي): وەك ئـەوەی کـە فەرمودەکە بــێ پێزو، و بێتام (رکیك اللفظ) بێت، یان پێچەوانە بێــت لەگـەڵ هەسـت دا یاخود دژی ڕێسای قورئان بێت.

٦.هۆکارەکانی هەڵبەستنی فەرمودە (دواعي الوضع) و پۆلێنی دروست کـەران (أصـناف الوضاعين):

أ.بۆ لەخوا نزیك کەوتنەوە (التقرب إلى الله):کە فەرمودە گەلێك دادەنرێت بۆ هــەڵ نـانی خەڵك لەسەر چاکە کاری، وە فەرموودە گەلێك خەڵکی بترسێنن لــە خراپـەکاری، ئـەم فەرمودە دڕوست کەرانە، خەڵکانێکن کە بەزوهدو پیاو چاکی (الصّلاح) ناسراون، بـەلاّم خراپترینی فەرمووده دروستکەرانن، چونکە خەڵکی متمانــەی پێیانــەو فـەرمودە دروسـت کراوەکانیان وەردەگرێت.

لەم جۆرە کەسانە (میـسرةَ بـن عبـد رَبـه) جـا (إبـن حبـان) لــە (الـضعفاء) دا لــە (إبـن مهدي)یەوە دەگێڕێتەوەو دەڵێت:وتم بە (ميسرة بن عبد ربَه) ئەم فەرمودانــەت لــە کـوێ

هێنا، ئەوەی ئەوە بخوێنێ واتە لە قورئان- ئەوەو ئەوەی هەیە، واتە: لە پاداشت- وتی:هەڵم بەستوون، تا خەڵکیان پێ هاندەم[1].

ب.بۆ سەرخستنی ڕێڕەوی ئەو کەسە خۆی (ألأنتصار لمذهب) بەتایبەت مەزهەبەکانی دەستەو تاقمە سیاسییەکان، پاش دەرکەوتنی فیتنەو سەرهەڵدانی دەستەو تاقمە سیاسییەکان وەك (خوارج) و (شیعة) جا هەر دەستەو تاقمە و فەرمودە گەلێکی دروست کرد، بۆ پشتیوانی مەزهەبەکەی خۆی، وەك فەرمودەی(عليّ خير البشر، من شك فيه كفر) (ئیمام علی) چاکترین مرۆڤە، و ئەوەی گومانی لەسەری هەبێت کافرە!

ج.بۆ تانەدان لە ئیسلام (الطعن في الإسلام):

ئەمە خەڵکانێك بوون لە بێدینەکان (زنادقة) کە نەیان دەتوانی کە بە ئاشکرا فێڵ لە ئیسلام بکەن، بۆیە پەنایان بردە بەر ئەم ڕێبازە پیسە، کۆمەڵێك فەرموودەیان دروست کرد، بە مەبەستی تەشویش خستنەسەر ئیسلام و تانەدان لێی، لەوانە (محّمد بن سعيد الشامي) ڕۆچوو لە بێ دینی دا.. المسلوب في الزندقة).

لە (حُمَيْد) و ئەویش لە (أنس)ەوە بەمەرفوعی ریوایەت کراوە کە (أنا خاتم النبيين لا نبي بعدي ألاّ أن يشاء الله)[2] واتە:من کۆتایی پێغەمبەرانم و لە دوامەوە پێغەمبەر نایەت، مەگەر خوا بیەوێت، کە لێزانان (جهابذة)ی فەرمودە کێشەی ئەم فەرموودانەیان ڕوون کردۆتەوە، ولله الحمد، والمنة.

د.ماستاوچێتی بۆ کاربەدەستان (التزلف إلى الحكام): واتە:بۆنزیك کەوتنەوەی هەندێ لە ئیمان لاوازەکان لەهەندێ لە کاربەدەستان، ئەویش بەدروست کردنی فەرمودە گەلێك کە گونجاو بن لەگەڵ ئەو بارودۆخە خوارو خێچەدا کە کاربەدەستانی تیادایە، وەك چیرۆکەکەی (غياث)ی کوڕی (إبراهيم النخعي الكوفي) لەگەڵ پێشەوای ئیمانداران

(١) تدريب الرّاوي ج١/ص٢٨٣.

(٢) تدريب الرّاوي ج١/ ص٢٨٤.

(مهدی)دا، کە کاتێ ڕۆشتە ژورەوە بۆ لای، خەریکی کۆتر بازی بوو، جا سەنەدێکی ڕێك خست یەك لە دوای یەك تا پێغەمبەر (ﷺ) بەوەی کە فەرمویەتی: (لا سبق ألاّ في نَصل أو خف أو حافر أو جناح) واتە: دروست نییە پارە وەرگرتن لە پێشبڕکێدا جگە لەم سێ جۆرە، تیر هاویشتن، غاردانی ئەسپو مایین، غاردانی وشتر- جا کۆتربازی-و وشەی (جناح:کۆتر بازی) بۆ زیاد کرد، لەبەرخاتری (مهدی)لێرەدا (مهدی) بەمەی زانی وتی: من ئەمەم پێکرد.

ه.بەمەبەستی کاسپیو نان پەیداکردن:وەك هەندێ لەچیرۆك خوانەکان، ئەوانەی بەقسەکردن بۆ خەڵکی نان پەیدا دەکەن، جا هەندێ چیرۆکی سەرسوڕهێنەر دەهێنن، تا خەڵکی گوێی لێ بگرنو شاباشیان بکەن وەك (أبو سعيد المدائني).

ز.بۆ ناوبانگ دەرکردن، (قصد الشهرة):ئەمەش بەدانانی فەرمودەگەلێکی غەریب و نامۆی وا کە لەلای هیچ شێخێکی فەرمودە دەست نەکەون، جا سەنەدی فەرمودەکە وەردەگێڕنەوە، تا غەریب ببێتو خەڵکی ڕەغبەتی هەبێت لە گوێ بۆ گرتنیدا، وەك (إبن ابي دحية)و (حماد النصيبي)[1].

٧.ڕێڕەوی (الكرّامية)کان لەدانانی فەرمودەدا:.

تاقمێك لە بیدعەچیەکان کە بە (کرّامیة) ناوزەدن، بانگەشەی ئەوەیان کرد، کە هەڵبەستنی فەرمودە، بۆ تەنها هاندانو ترساندنی خەڵکی (ترغيب و ترهيب) دروستە، بەڵگەشیان بۆ ئەمە ئەوەیە کە لەهەندێ لە ڕێگاکانی فەرمودەی (من كذب علي متعمداً)دا ڕستەی زیادکراوی (ليضل الناس) ڕیوایەت کراوە، بەلاّم ئەم زیادەیە لەلای شارەزایان (حافظ)ی فەرمودە ثابت نەبووە..

وە هەندێکیان دەڵێن: (نحن نكذب له لا عليه) ئێمە درۆی بۆ دەکەین، درۆی بەدەمەوە

(١) تدريب الرّاوي ج١/ص٢٨٦.

ناکەین، بەڵام بەبەڵگە کردن (أستدلال)ێکی خوێڕوانەیە، چونکە پێغەمبەر(ﷺ) بەرنامەکەی پێویستی بەو درۆزنانە نییە، تا ڕەواجی پێ بدەن، وەئەم بانگەشەیە پێچەوانەی ئیجماعی موسڵمانانە، تەنانەت (الشیخ أبو محمد الجوینی) تیایدا ڕۆچووە،و دانی تەواوی ناوە، بەکافرێتی دروستکەری فەرموودەدا.

٨.هەڵەی هەندێ لە موفەسیرەکان، لە هێنانی فەرموودەگەلێکی هەڵبەستراودا:

هەندێ لە توێژەرەوانی قورئان لە هێنانی فەرمودەی هەڵبەستراودا لە تەفسیرەکانیاندا بەهەڵەدا چوون و هەڵبەستنەکەشیان ڕوون نەکردۆتەوە، بەتایبەت ئەو فەرموودانەی کە لە (أبی إبن کعب)ەوە گێڕدراونەتەوە، دەربارەی فەزڵی سورەت بە سورەتی قورئان،لەو موفەسیرانە:

أ.الثعلبي.

ب.الواحدي.

ج.الزمخشري.

د.البیضاوي.

هـ.الشوکاني.

٩.بەناوبانگ ترینی کتێبەکان لەم بارەیەوە:

أ.(کتاب الموضوعات)ی (إبن الجوزی) کە لە پێشین ترینی کتێبەکانەلەم زانستەدا، بەڵام ئاسانکار (متساهل)ـە، لە حوکم دان بەسەر هەڵبەستیارانی فەرموودەدا، بۆیە زانایان ڕەخنەیان لێگرتووەو بەدواداچونیان بۆ کردووە.

ب.(اللآئي المصنوعة في الأحادیث الموضوعة)ی (ألإمام السیوطي) کە کورتەی کتێبەکەی (إبن الجوزی)یە، و بەدواداچونە بۆی، و زیادە گەلێکی تیادایە کە (إبن الجوزی) باسی نەکردووە.

جـ.(تنزیه الشریعة المرفوعة عن الأحادیث الشنیعة الموضوعة)ی (إبن عراق الکناني) کە ئەمە

کتێبێکه پوختەی ئەو دوو کتێبەی ترە، وە کتێبێکی پڕو پاكو پوختەکراوو بەسوودە.

فەرموودەی وازلێهێنراو (المتروك)[1]

ئەگەر هاتوو هۆکاری تانەدان لە گێڕەرەوە (الطعن في الراوي) تۆمەتبار بوون بوو، بە (درۆ:کە هۆکاری دووەمە)، ئەوا فەرمودەکەی بە (متروك) ناوزەد دەکرێ.

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: ئیسمی مەفعولە و لە (الترك)ەوە هاتووە، وە عەرەب هێلکەدوای ئەوەی کە جوجکەکەی تیادا دەرهات، پێی دەڵێن (التریکة) واتە: وازلێهێنراوە، هیچ سودی نییەو، بێ کەڵکە[2].

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیە یە کەلە سەنەدەکەیدا ڕاویەکی تۆمەتبار بەدرۆی تیادا بێت.

٢.هۆکارەکانی تۆمەتبار کرالی گێڕەرەوە، بەدرۆ، یەکێ لەم دوو شتانەیە:

أ.ئەمەیە کە ئەو فەرمودەیە ڕیوایەت نەکرابێ، تەنها لە ڕێگای ئەوەوە نەبێت، وە دژایەتی هەبێت لەگەڵ یاسازانراوەکان (القواعد المعلومة)دا[*].

ب.ناسراوبێت بەدرۆ، لەقسەکردنیی ئاساییدا، بەڵام درۆی لێ دەرنەکەوتبێت لەفەرمودەی پێغەمبەردا (ﷺ).

٣.نمونەکەی:

---

(١) ئەم جۆرە (حافظ إبن حجر) لە (نخبة الفكر)دا باسی کردووەو پێش ئەو هیچ یەکێ لە (إبن الصلاح)و (الإمام النواوی) باسیان نەکردووە.

(٢) القاموس.ج٣,ص٣٠٦.

(*) ڕێسا زانراوەکان (القواعد المعلومة):ئەو یاسا گشتی یانەن کە زانایان هەڵیان هێنجاون لە دەقە گشتییە ساغەکانەوە، وەك یاسای (الأصل براءة الذِّمَّة...).

وەك ئەو فەرمودەیەی (عمرو بن شَمِر الجُعْفي الكوفي الشيعي) لـە (جـابر)ەوە و لـە (ابـي الطفيل)و لـە (علي و عمّار)ەوە، کە ووتویانە: كان النبـي (ﷺ) يقنـت في الفجـر، و يكبّـر يـوم عرفـة مـن صـلاة الغـداة، و يقطـع صـلاة العـصر أخـر أيـام التـشريق)،واتـە: پێغەمبەرﷺلەنوێژی بەیانیدا قونوتی دەخوێند، ولەبەیانی ڕۆژی عەرەفەوە تا كۆتـایی سـێ ڕۆژەی دوای جەژنی قوربان، (الله أكبر)ی لەدوای نوێژەکاندا دەخوێند.
جا (ئیمام النسائی) و (الدارقطني) و هی تریش لەسەر (عمـرو بـن شمـر) دەڵـێن: (مـتروك الحديث) واتە: ئەو فەرمودانەی ئەو دەیانگێڕێتەوە واز لـێهێنراون[1].

٤.پلەکەی:

بەسەر ئەوەدا گوزەراین کە خراپترینی لاواز فەرمودەی دروستکراو (موضـوع)ە، جا دوای ئەمیش (متروك)و پاشان (منكر)و (معلّل)و (مدرج)و (مقلوب)و (مضطرب) دێن، جـا بـەم جۆرە پلە بەندی یەیە، هەروەك (حافظ إبن حجر) پلە بەندی بۆ کردووە[2].

فەرمودەی نەناسراو (المنكر)

ئەگەر هۆکاری تانەدران لە گێـڕەرەوە (الطعـن في الـراوي) هەڵـەی گـەورەو زۆر، وزۆر بـێئاگاییو کردنی خراپە (فسق) بێت، کە ئەمەش هۆکاری سێهەم و چوارەم و پێنجـەمن، ئەوە فەرمودەکەی بە (منكر – نەناسراو) ناودەبرێت.

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوالیەوە:ئیسمی مەفعولە و لـە (إنكـار – دان پێـدا نـەهێنان)ەوە هـاتووە، ودژی (أقرار – دان پێدا هێنان)ە.

(١) ميزان الإعتدال ج٣/ ص٢٦٨.

(٢) التدريب الرّاوي ج١/ ص٢٩٥، و النخبة و شرحها ص٤٦ وما بعدها.

ب.لەڕووی زاراوەوە:زانایانی فەرموودە (منكر)یان بە چەند پێناسەیەك پێناسەكردووە، ناسراو ترینیان دوانن: كە ئەمانەن:

١.ئەو فەرمودەیەیەكەلەسەنەدەكەی دا ڕاویەك هەبێت كە هەڵەی گەورەو زۆر (فَحُشَ غِلطُه)و بێ ئاگایی (غفلة)ی زۆری هەبێت و خراپە (فسق)ی لێ دەربكەوێت.

وە ئەم پێناسەیەش (حافظ إبن حجر) باسی كردووەو داویەتیە پاڵ زانایانی غەیری خۆی[1].

وە (ألإمام البيقوني) لە (هەڵبەست – منظومة)ەكەیدا لەسەر ئەم پێناسەیە ڕۆیشتووەو دەڵێت...

ومنكر الفرد به راوٍ غدا   تعديله لايحمل التفردا

٢.ئەو فەرمودەیەیە كە كەسێكی لاواز (ضعيف) ڕیوایەتی بكاتو دژایەتی هەبێت لەگەڵ ڕیوایەتی كەسێكی متمانە پێكراو (ثقة)دا، ئەم پێناسەیەش ئەوەیە كە (حافظ إبن حجر) باسی كردووە، و پشتی پێ بەستووە، وەزیادەیەكی تیادایە لەسەر پێناسەی یەكەم كە ئەویش پەیوەستە (قَیْد)ی (مخالفة الضعيف لماروا‌ه الثقة)یە.

٢.جیاوازی نێوان (منكر) و (شاذ):

أ.(شاذ):ئەوەیە كە كەسێكی متمانەدار (مقبول) ڕیوایەتی بكات[2]، بەڵام دژایەتی هەبێت لەگەڵ ڕیوایەتی كەسێكدا كەلەو پلەكەی بەرزترە.

ب.(منكر):ئەوەیە كە كەسێكی لاواز (ضعيف) دەیگێڕێتەوە، ودژایەتی هەیە لەگەڵ گێڕانەوەی متمانەپێكراو (ثقة) یەكدا.

بەمەدا دەزانرێ، كە هەردووكیان هاوبەشن، لەبەمەرج گرتنی دژایەتی (مخالفة)كردندا بەڵام جیادەبنەوە لەمەدا كە (شاذ) ڕاوییەكەی (مقبول)ە، بەڵام (منكر) ڕاوی یەكەی

(١) النخبة و شرحها ص٤٧.

(٢) مەبەست لە (مقبول) لێرەدا ئەوەیە كەڕاوی فەرمودەی (صحيح و حسن) دەگرێتەوە، واتە كەسێكی عادلی بیر تیژ و تەواو (العدل التام الضبط) یاخود كەسێكی عادل، بەڵام (ضبط)ەكەی كەمتر بێت.

لاوازە، وە (إبن حجر) دەفەرموێت: (و قد غفل من سوّى بينهما) ئەوەی کە بەیەك چاو سەیریان دەکات، لەبێ ئاگاییدایە[1].

٣.نمونەکەی:

أ.نمونە بۆ پێناسەی یەکەم، وەك ئەوەی کە (إمام نسائی) و (إبن ماجة) ڕیوایەتی دەکەن لە ڕیوایەتەکەی (أبي زُكَيرْ يحيى بن محمد بن قيس) لە (هشام بن عروة)ەوە ئەویش لە باوکییەوە، ئەویش لە (عائشة)ەوە بەمەرفوعی: (كلو البَلَح بالتمر فإن إبن آدم إذا أكله غضب الشيطان)،واتە:ووشکە خورما بخۆن، چونکە بەخواردنی شەیتان زویر دەبێت!

(إمام نسائی) دەفەرموێت: (ئەمە فەرمودەیەکی (منكر)ـە، کە (أبو زَكير) تیایدا تاك بۆتەوە کە شێخێکی صاڵحە.

وە (إمام مسلم) لە (متابعات)دا بۆیی هێناوە، بەلاّم نەگەیشتۆتە پلەی ئەوانەی کە ئیحتیمالی تاك بونەوە (تفرّد) یان لێ دەکرێ[2].

ب.نمونە بۆ پێناسەی دووەم:وەك ئەوەی کە (إبن أبي حاتم) لە ڕێی (حُبَيِّب بن حَبِيبْ الزيات)ەوە ئەویش لە (أبي أسحاق)و ئەویش لە (عَيْزار بن حُرَيْث)ئەویش لە (إبن عباس)و ئەویش لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) ڕیوایەتی دەکات،کە دەفەرموێت: (من اقام الصلاة و آتىَ الزكاة و حج البيت و صامَ و قرى الضيف دخل الجنة).

واتە: کەسێك نوێژ بکاتو زەکات بدات، حەج بکات، وە بەڕۆژووبێ‌و میوانداری بکات، دەچێتە بەهەشتەوە).

(أبو حاتم) دەڵێت: ئەم فەرمودەیە (منكر)ە، چونکە کەسانی تری متمانە پێکراو کە

---

(١) النخبة و شرحها، ص٣٧، واتە: بەم قسەیەی ئەو (إبن الصلاح) بەیەکسانی سەیری (شاذ)و (منكر)ی کردووە، لە (علوم الحديث)دا ص٧٢، کە دەفەرموێت: (المنكر ينقسم قسمين على ماذكرنا في الشاذ فإنه بمعناه) واتە: (منكر) دەبێتە دووبەشەوە، بەگوێرەی ئەوەی کە باسمان کرد، لە (شاذ)دا، جا (شاذ) یش هەر بەمانای (منكر)ە.

(٢) تدريب الراوي ج١/ ٢٤٠.

ڕیوایەتیان کردووە، لە (ابو إسحاق)دا وەستاون، وە ئەمەش لە جۆری فەرمودەی (مَعرُوف)ە، بۆیە ئیتر باسی (عَیْزار)و (إبن عباس)یان نەکردووە، لەبەر ئەوە قسەکەی ئەوانە وەردەگیرێ، و ڕیوایەتەکەی (إبن حبیب) دەدرێتە دواوە.

٤.پلەکەی:

لەدوو پێناسە باسکرا وەکەی ئێستای (منکر)ەوە دەردەکەوێ کە (منکر)جۆرەکانی لاواز (ضعیف)ە، -کە لاوازییەکەی زۆر بێت- بێگومان چونکە یان گێڕانەوەکەی کەسێکی لاوازی وایە،کە بە هەڵەی زۆر بێتامو بێ ئاگایی زۆر و خراپەکاری وەصف کراوە، یان گێڕانەوەی کەسێکی لاوازە کەدژایەتی هەبێت لەگەڵ گێڕانەوەی کەسانی متمانە پێکراودا، وە ئەم دوو بەشەیش هەردووکیان لاوازی توند (ضعیف شدید)یان هەیە، بۆیە بەسەرماندا گوزەرا لە باسی (متروك)دا کە (منکر) لە پلەی لاوازییەکەیدا لە دوای پلەی (متروك)ەوە دێت.

فەرمودەی ناسراو (معروف)[١]

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی مەفعولەو لە (عَرَفَ)ەوە هاتووە واتە:(ناسین).

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیەیە کە کەسێکی بڕواپێکراو (ثقة) دەیگێڕێتەوە، کە دژایەتی هەبێت لەگەڵ گێڕانەوەی کەسێکی لاواز (ضعیف)دا.

بەم مانایە (معروف) بەرابەری (منکر)ە، یاخود بە تەعبیرێکی ووردتر بڵێین، (معروف)

(١) لێرەدا (معروف) بۆ ئەوە باس نەکراوە، لەبەر ئەوەی کە لە جۆرەکانی (مردود - وەرنەگیراو)بێت، بەڵکو لێرەدا بەموناسەبەی (منکر)ەوە هاتوە، دەنا (معروف) لە بەشەکانی (مقبول - - وەرگیراو) ەوە، دەشکرێتە بەڵگە هەروەك زانراوە.

بەرابەرو هاورێکی ئەو پێناسەیەی (منکر)ەیە، کە (حافظ إبن حجر) پشتی پێ بەستووە.

٢. نمونەکەی:

نمونەی ئەم جۆرە، ئەو نمونەیەیە کە لەنمونەی دووەمی جۆری (منکر)دا ڕابورد، بەڵام لەڕێی کەسە متمانە پێکراوەکانەوە، ئەوانەی کە ڕیوایەتیان کردبوو، بەڵام لەسەر (إبن عباس) وەستێنرابوون، چونکە (إبن أبی حاتم) گوتی: بعد أن ساق حدیث حُبیب المرفوع، (هو منکر، لأن غیره من الثقات رواه عن أبي إسحاق موقوفاً، وهو المعروف).

دوای ئەوەی کە فەرمودەکەی (حُبیب)بە مەرفوعی هێنرا ئەوە (منکر)ە چونکە: کەسانی تری متمانە پێکراو ڕیوایەتیان کردووە، بەڵام لەسەر (أبی إسحاق) وەستاون، ئەمە جۆری فەرمودەی (معروف)ە.

فەرمودەی عەیبدار (المُعَلّْ)

کە هۆکاری تانەدان لە گێڕەرەوە (الطعن في الرّاوي) بریتی بوو لە (الوهم) ئەوە فەرمودەکەی بە (عەیبدار – معلّل) ناوزەددەکرێ، کە هۆکاری شەشەمە.

١. پێناسەکەی:

أ. لەڕووی زمانەوانیەوە: ئیسمی مەفعولەولە(أَعلّه، کذافهو، مُعِلُ) هاتووەکە ئەمەش قیاس کردنێکی زانستی (صرف)ە، و مەشهوریشە، و زمانی پوخت (فصیح)ـە، بەڵام هاتنی تەعبیرەکە بە ووشەی (مُعلل) لەلایەن زانایانی فەرمودەوە لەسەر غەیری یاسای مەشهوری زمانی – عەرەبی–یە[1] وە لەو فەرمودە ناسانەیش کە بە (معلول) دەریان بڕیوە ئەمە

(١) چونکە (معلل) ئیسمی مەفعولە و لە (علّلَه)ەوە هاتووە، بەمانای (ألهاه) دێت، هەر لەمەشەوە (تعلیل: خجلاندنی) منداڵ لەلایەن دایکەوە هاتووە.

شتێکی لاوازو پووچە لەلای زانایانی زمانی عەرەبی[1].
ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیەیە کە عەیبێکی وای تیادا زانرابێت، کە کاربکاتە سەر صەحیحیەتیەکەی لەگەڵ ئەمەدا کە بە ڕوکەش (ظاهر) ساغ و سەلامەت بێت.

٢.پێناسەی (العلة: عەیب):

بریتییەلەعەیبێکی نادیار (غامض)و شاراوە (خفي) کەلە صەحیحێتی فەرمودەکە کەم بکاتەوە.
جا لە پێناسەی (علة)ەوە ئەمە وەردەگیرێت، کە (علة) لەلای زانایانی فەرمودە پێویستە دوو مەرجی تیادا بێتەدی کە ئەمانەن:
أ.نادیاری‌و شاراوەیی (الغموض و الخفاء).
ب.کارکردن لەسەر صەحیحی فەرمودەکە (القدح في صحة الحديث).
ئەگەر یەکێك لەم مەرجانەی تیادا نەهاتەدی وەك ئەوەی کە عیللەتەکە ڕوون بێت، یاخود کار لە صەحیحێتی فەرمودەکە نەکات ئەوا لەڕوی زاروە (ألإصطلاح)ەوە، بە (علة) دانانرێ.
٣.جاری وا هەیە، کە (علة) بۆ غەیری مانا زاراوەیی (إصطلاح)یەکەی بەکاردێت:
ئەمەی کە باسم کرد لە پێناسەی (علة)دا، لەو بەندەی ڕابردوودا ئەوە مەبەست لە (علة)ە لە ئیصطیلاحی فەرمودەناساندا، بەڵام جاری واهەیە، وشەی (علة) بۆ هەر تانەدانێك لەفەرمودە بەکاردەهێنن، هەرچەندە ئەو عیللەتەش شاراوە نەبێت، یاخود کاریش نەکاتە سەر صەحیحی فەرمودەکە – کە دوومەرجی پێویست بوون، لە (علة)دا .

(١) چونکە ئیسمی مەفعول لەفیعلی ڕوباعی (چوارپیتی)دا لەسەر وەزنی (مەفعول) نابێت، بڕوانە: علوم الحديث، ص٨١.

أ.لە جۆری یەکەم:

عەیبدار کردنە بەهۆی درۆزنی ڕاویەکەوە، یاخود بەهۆی بێ ئاگاییەوە، یاخود بەهۆی خراپی هێزی لەبەرکردنیەوە...هتد، تا تەنانەت (إمام ترمذي) نەسخیشی بە (علة) داناوە.

ب.وە لە جۆری دووەم:

عەیبدارکردن بەهۆی دژایەتی کردنێکەوە کەکار نەکاتە سەر صەحیحێتی فەرموودەکە، وەك (مورسەل) بوونی فەرمودەیەك کە کەسێکی متمانە پێکراو (ثقة) گەیاندبێتی، لەبەر ئەمەش هەندێکیان وتوویانە: لەفەرمودەی صەحیحدا هەیە، کە صەحیحی (معلل)یش بێت.

٤.گرنگی و وردەکای (علة)و ئەو کەسەی کە بالآدەستە تیایدا:

ناسینی عیللەتەکانی فەرمودە، لە گرنگترین و شکۆمەندترین و وردترینی زانستەکانی فەرمودەیە، چونکە پێویستی بەدەرخستنی عیللەت گەلێکی نادیارو شاراوەی وا هەیە، کە مەگەر هەر کەڵە زانایان (جهابذة)ی زانستەکانی فەرمووده بتوانن ئاشکرایان بکەن، وە کەسی بالآدەست تیایدا، و بەتوانا لەناسینیدا ئەهلی لەبەر کردنی باش و ڕابردوو (خِبْرَةْ) و تێگەیشتنی تیژ (فهم ثاقب) دەبێت، هەر بۆ یەش جگە لە هەندێکی کەم لە پێشەواکان، وەك (إبن المديني) و (أحمد) و (البخاري) و (أبو حاتم) و (الدار قطني)، کەسانی تر نەیان توانیوە خۆیان لەقەرەی بدەن؟

٥.(علة) ڕووبەڕووی چ سەنەدێك دەبێتەوە؟

عیللەت ڕووبەڕووی سەنەدێك دەبێتەوە کە سەرجەم مەرجەکانی صەحیحیەتی بەروکەش (ظاهراً) تیادابێت، چونکە فەرمودەی لاواز (ضعیف) پێویستی بەلێکۆڵینەوە لەعیللەتەکەی نییە، چونکە ڕەدکراوەیەو کاری پێ ناکرێ.

٦.بۆ پێ زانینی عەیب (إدراك العلة) پشت بە چی دەبەسترێ؟

بۆ دەرك کردن بە عیللەت پشت بە چەند شتێ دەبەسترێ، لەوانە:

أ.تاکەوە بوونی گێڕەرەوە (تفرّد الراوی).
ب.دژایەتی کردنی کەسانی تر بۆی (مخالفة غیره له).
ج.چەند نیشانەیەکی تر، کە لە دوو بەندی (أ و ب) ی، ڕابردوداو لێرەشدا دەی گرێتە خۆی.
ئەم چەند شتە کەسی ئاگادار بەم زانستە ئاگادار دەکاتەوە، لەسەر وەهمێ کە توشی گێڕەرەوەی فەرمودەکە بووە، ئەمەشیان بەکەشف کردنی (مورسەل)یتی فەرمودەیەکی وا کە کەسێك بە (مەوصول) ڕیوایەتی بکات، یاخود بە وەستان لەسەر فەرمودەیەك کە بە مەرفوعی ڕیوایەت کرابێت، یاخود بە کردنی فەرمووودەیەك بە ناو فەرمودەیەکی تردا، و چەندەهای تر لە جۆرەکانی وەهم، بە جۆرێك کە ئەو وەهمە بەسەر گومان (ظن)ـەکەی دا زاڵ ببێت، ئیتر حوکم بدرێت بەسەر صەحیح نەبوونی فەرمودەکەدا.

٧.ڕێگای ناسینی (مُعَلّلْ) کامەیە؟

ڕێگای ناسینەکەی بریتیە لە کۆکردنەوەی ڕێگاکانی فەرمودەکەو سەیرکردنی ڕیوایەتە جیاجیاکانی، وە بەراورد (موزانە)کردن لە نێوان (ضبط)و ووردەکاری (أتقان)یاندا، پاشان حوکم دان بەسەر ڕیوایەتە عەیبدار (معلولة)ەکەدا.

٨.عیللەت تووشی کوێ دەبێت؟

أ.تووشی سەنەد دەبێت، بەزۆری! وە عەیبدار بوون بە (وقف)و (ارسال).
ب.تووشی (متن) دەبێت بەکەمی، وەك ئەو فەرمودەیەی کە نەفی خوێندنی (بسم الله الرحمن الرحیم) دەکات لە نوێژدا.

٩.ئایا(علة) لەسەنەددا، کاردەکاتە سەر (علة) لە مەتن دا؟

أ.جار جار کاردەکاتە سەر مەتنەکە، لەگەڵ کارکردنە سەر سەنەدەکە، ئەمەش وەك عەیبدار بوون بە (إرسال).

ب.جاری وا هەیە، کە کاردەکاتە سەر سەنەد –بەتایبەت– وە مەتنەکەیش صەحیحە، وەك فەرمودەکەی (يَعلى بن عُبَيْد) لە (ثوري)و لە (عمرو بن دينار)و لە (إبن عمر)ەوە بە مەرفوعی (البَيِّعانِ بِالخِيارِ) کڕیارو فرۆشیار مافی پەشیمانییان هەیە، جا (يعلى) وەهمی بۆ پەیدابووە، لەسەر (سفيان الثوري) لە سەر گوتەی (عمرو بن دينار)دا، چونکە ئەمە (عبدالله بن دينار)ە، ئەم مەتنە صەحیحە، هەرچەند لە سەنەدەکەدا عەیبی بەهەڵەدا چوون (غلط)ی تیادایە، چونکە هەریەك لە (عمرو) و (عبدالله بن دينار) متمانە دار (ثقة)ن، جا گۆڕینی متمانە پێکراو بە متمانە پێکراوێکی تر زیان ناگەیەنێت، بە صەحیحی مەتنەکە، هەرچەندە سیاقی سەنەدەکەش هەڵەیە.

١٠.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

أ.(كتاب العلل)ی (إبن المديني).

ب.(علل الحديث)ی (إبن أبي حاتم).

جـ.(العلل و معرفة الرجال)ی (أحمد بن حنبل).

د.(العلل الكبير) و (العلل الصغير)ی (الترمذي).

و.(العلل الواردة في الأحاديث النبوية)ی (الدار قطني) کە ئەمەیان کۆکەرەوەی هەموویانەو فراوانترنییانە.

دژایەتی کردنی متمانە پێکراوان
(المخالفة للثقات)

ئەگەر هۆکاری تانەدان لەگێڕەرەوە (الطعن في الراوي) دژ بوونەوە بێت لەگەڵ متمانە پێکراوێکدا کە –هۆکاری حەوتەمە– ئەوا لە ئەنجامی ئەم دژایەتی کردنەی متمانە پێکراوان (ثقات)ەدا، پێنج جۆر لە جۆرەکانی زانستی فەرمودە بەرهەم دێت، کە ئەوانیش

(المدرج، المقلوب، المزيد في متصل الأسانيد، المضطرب، المصحف)ن.
١.ئەگەر دژايەتی كردنەكە بەهۆی گۆڕانی سياقی سەنەدەكەوە بێت، يان بەهۆی بەدەمەوەدانی (موقوف)ێكەوە بێت بە (مرفوع)ێكەوە، ئەوە بە (مدرج) ناو دەبرێ.
٢.ئەگەر دژايەتی كردنەكە بە هۆی پێش خستن يان دواخستن (تقديم و تأخير)ەوە بێت، ئەوە بە (مقلوب) ناوزەد دەكرێت.
٣.وە ئەگەر دژايەتی كردنەكە بەهۆی زيادكردنی ڕاويەكەوە بێت، ئەوە بە(المزيد في متصل الأسانيد) ناودەبرێت.
٤.وە ئەگەر دژايەتی كردنەكەی بەهۆی لەجێ دانانی ڕاويەك لەجێی ڕاويەكی تردا بێت، يان بەهۆی شڵەقان لە مەتنەكەدا بێت، و كەچی يەك لاكەرەوە (مرجح)ێكيش نەبێت، ئەوە بە (مضطرب) ناوزەد دەكرێت.
٥.وە ئەگەر دژايەتی كردنەكە بە گۆڕانی لەفزەكە لەگەڵ مانەوەی سياقەكەدا بێت، ئەوە ناو دەبرێ بە (المصحف)، جا درێژەی ئەم باسەت، بە ڕيزو يەك لەدوای يەك بۆ باس دەكەم.

باسی (المُدْرَجْ)

١.پێناسەكەی:

أ.لەڕووی زمانەوانيەوە: ئيسمی مەفعولە و لە (أَدْرَجْتُ الشئ بالشئ) وەرگيراوە، كە مانای (أدخلته فيه و ضَمَّنْتُهُ أياه)ی هەيە، واتە: كردمە ناويەوەو تێكەڵيم كرد.
ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەوفەرمودەيەيەكە سياقی سەنەدەكەی گۆڕدرابێت، ياخود شتێكی وا خرابێتە ناو مەتنەكەيەوە كە سەربەو نەبێت بەبێ جياكاری.

٢.بەشەکانی:

(مدرج) دووبەشە: (مُدرج الإسناد) و (مدرج المتن):

أ.مدرج الإسناد: زیادە خستنەناو سەنەدەوە.

١.پێناسەکەی:ئەو فەرمودەیە یە کە سیاقی سەنەدەکەی گۆڕا بێت.

٢.لەم شێوازەیدا:ئەوەیە کە گێڕەرەوە سەنەدێ بهێنێ جا شتەکی لێ هەڵتۆقێ و قسەیەکی خودی خۆیی تێکەڵ بکات، جا هەندێ لەوانەی کە بیستوویانە وا گومان دەبەن کە ئەو گوتەیە بریتیە لە مەتنی ئەو سەنەدە، جا هەر بەو شێوازە لێوەی ڕیوایەتی دەکات.

٣.نمونەکەی:وەك چیرۆکەکەی (ثابت بن موسی الزاهد) کە لە ڕیوایەتەکەیدا هەیە: (من كثرت صلاته بالليل حَسُنَ و جهه بالنهار)[1] واتە: ئەوەی بەشەو زۆر شەو نوێژ بکات، لە ڕۆژدا، ڕووی جوانو نورانی دەبێت، کە ئەصڵی ئەم چیرۆکە ئەوەیە کە (ثابت بن موسی) چووە لای (شريك بن عبدالله القاضي) کاری نووسینی دەکرد –و جا وتی: (أعمش) لە (أبو سفيان) و ئەویش لە (جابر)ەوە بۆی باسکردین کە دەیگوت، کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمویەتی: (........وسكت ليكتب المُستملي)، جا بێدەنگ بوو تا (مستملی)، یەکە بینوسێت.

*(مستملی) کەسێکە کە دەنگ دەگەیەنێت، بۆنمونە کە مامۆستا قوتابی زۆر بووە، دەنگی بەهەموویان نەدەگەیشت ئەوا یەکێکیان ئەو دەنگەی دەگەیەنێت- جا کە سەیری (ثابت)ی کرد، وتی: ئەوەی شەو نوێژی زۆر بێت، کە مەبەستی بەمە (ثابت) بوو، لەبەر خاتری زوهدو لەخوا ترسییەکەی، جا (ثابت) وا گومانی برد، کە ئەوە مەتنی ئەو سەنەدەیە، بۆیە باسی کردو گێڕایەوە.

ب.مدرج المتن:

١.پێناسەکەی:ئەو فەرمودەیەیە کە شتێکی وا تێکەڵ بەمەتنەکەی کراوە، کەلەو نییە، بەبێ جیاکردنەوەشی.

---

(١) أخرجه أبن ماجة، باب قيام الليل/ ج١ص٤٢٢ رقم الحديث/ ١٣٣٣.

٢.سێ بەشی هەیە کە ئەمانەن:

أ.دەبێت (أدراج)ەکە لە سەرەتای فەرمودەکەوە بێت، کە ئەمەیان کەمە بەڵام لەو جۆرەی زیاترە کە لەناوەڕاست دەکەوێت..

ب.ئەوەیە کە (أدراج)ەکە، بکەوێتە ناوەڕاستی فەرمودەکەوە، کە ئەمەشیان لەیەکەم کەمترە.

جـ.ئەمەیە کە (إدراج)ەکە لە کۆتایی فەرمودەکەوە بێت، کە ئەمەیان زۆر ترە.

٣.نمونە بۆی:

أ.نمونە بۆ ڕوودانی (إدراج) لە سەرەتای فەرموودەوە: هۆکەیشی ئەوەیە کە ڕاوییەکە قسەیەك دەکات، کە دەیەوێت بەفەرمودەیەك بەڵگەداری بکات، جا فەرمودەکە بەبێ جیاکردنەوە لەگەڵ قسەکەدا دەهێنێ، جا گوێگر گومان دەبات، کە هەموو ئەو –دەستەواژەیە– فەرمودەیە، وەك ئەوەی کە (خطیب) دەیگێڕێتەوە لە ڕیوایەتەکەی (أبي قَطَن) و (شَبابة) –فَرَّقَهُما: کە جیای کردونەتەوە– لە (شعبة)ەوە، ئەویش لە (محمد بن زیاد)ەوە، ئەویش لە (ابو هريرة)ەوە، دەڵێت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (أَسبِغوا الوضوء، ویل للأعقاب من النّار) واتە: دەستنوێژ چاك بگرن، هاوار بۆ پاژنە پێیان لە ئاگر!چاك نەشۆردنی پاژنەپێ هۆی چوونە ئاگرە– جا (أسبغوا الوضوء) مودرەجەو قسەی (أبو هريرة)یە، هەروەك ڕونکراوەتەوە لە گێڕانەوەکەی (بخاری)یەوە لە (آدم)ەوە، ئەویش لە (شعبة)ەوە، ئەویش لە (محمد بن زیاد) و ئەویش لە (أبو هريرة)، کە دەڵێت: (أسبغوا الوضوء) دەستنوێژ چاك بگرن، چونکە (أبو القاسم: پێغەمبەری خوا (ﷺ) : دەیفەرموو: (ویل للأعقاب من النار).

(خطیب) دەفەرموێ: (أبو قطن و شبابة) بەوەهم و گومان دا چوون، لەڕیوایەتەکەیاندا، لە (شعبة) بەگوێرەی ئەوەی کە ئێمە کردمان، وە (الجمّ الغفير – ژمارەیەکی زۆر) ڕیوایەتی

یان کردووه، لێیەوه هەروەك ڕیوایەتەکەی (آدم)[1].

ب.نمونەی ڕودانی (إدراج) لە ناوەڕاستی فەرمودەدا:

وەك فەرمودەکەی (عائیشه) دەربارەی دەست پێکردنی سەرەتاکانی وەحییەوه: (كان النبي (ﷺ) يتحنث في غار حراء –وهو التَّعَبُد – الليالي ذوات العدد)[2] واته: پێغەمبەر (ﷺ) دەمایەوه لە ئەشکەوتی (حراء)دا، –کە ئەمە پەرستش بوو– کە چەند شەوێکی دەبرد، جا دەستەواژەی (وهو التعبد) مودرەجەو شتێکە تێکەڵ کراوه، و قسەی (الزهری)یە.

ج.نمونەی ڕودانی (إدراج) لە کۆتایی فەرمودەوه:

وەك فەرمودەکەی (أبو هريرة)کە بەمەرفوعی هاتووه: (للعبد المملوك أجران، و الذي نفسي بيده لولا الجهاد في سبيل الله و الحج و برُّ أمـي لأحببت أن أموت و أنا مملوك)[3].

واته: عەبدێکی (فرۆشراو) کە بووە تە ماڵی کەسێك دوو پاداشتی بۆ هەیە، سوێند بەوەی گیانی منی بەدەستە، ئەگەر جیهادو حەج و چاکە لەگەڵ دایکدا نەبوایە، پێم خۆشبوو کاتێ دەمرم، موڵکی کەسێ بومایەو بەندە بوومایە، جا (و الذي نفسي بيده...الخ) لە قسەی (أبو هريرة)ەیە،چونکە ئەوە دوورە لە پێغەمبەرەوە(ﷺ) چونکە ئەوە نابێت، کە پێغەمبەر (ﷺ) ئاواتی کۆیلەیەتی بخوازێ، لەو کاتەشدا پێغەمبەر (ﷺ) دایکی نەما بوو، تاچاکەی لەگەڵ بکات.

٣.هۆکارەکانی (إدراج): هۆکارەکانی (إدراج) زۆرن، بەناوبانگترینیان ئەمانەن:

أ.ڕونکردنەوەی حوکمێکی شەرعی.

ب.دەرهێنانی حوکمێکی شەرعی لە فەرموودەکەوە پێش ئەوەی فەرمودەکە تەواو بکات.

---

(١) تدريب الرّاوي ج١/ ص٢٧٠.

(٢) البخاري – باب بدء الوحي.

(٣) البخاري في العتق.

ج.ڕونكردنەوەی وشەيەكی نامۆ (غريب) لە فەرمودەكەدا.

٤.چۆن هەست بە (إدراج) دەكرێت؟

(إدراج) هەستی پێ دەكرێت بە يەكێ لەم شتانە:

أ.هاتنی بە جياكراوەيی لە ڕيوايەتێكی تردا.

ب.هاتنی دەقی قسەيەكی پێشەوايانی ئاگادار لەسەری.

ج.دان پێداهێنانی خودی گێڕەرەوە لەسەر ئەوەی كە قسەيەكی (إدراج) كردووە لەو فەرمودەيەدا.

د.دوور بوون و (مستحيل)بوونی ئەوەی كە پێغەمبەر (ﷺ) شتی وا بفەرموێت.

٥.حوكمی (إدراج):

(إدراج) قێزەونە بە كۆڕای زانايانی فەرمودە ناس و شەرعزانو...هتد، جگە لەوەی كە بۆ لێكدانەوەی وشەيەكی نامۆ بێت، ئەمەيان قەدەغە نييە، هەربۆيەش (زهری)و...هی تريش لە پێشەوايان كردوويانە.

٦.بەناوبانگ ترين كتێب لەم بارەيەوە:

أ.(الفَصْلُ لِلوَصْل المُدْرَجُ في النَّقْل) كە دانراوی (خطيب البغدادي)يە.

ب.(تقريب المنهج بترتيب المدرج)،كە دانراوی (إبن حجر)ە، كە پوختەی كتێبەكەی (خطيب)ە و زيادەيشی لەسەر نوسيوە.

فەرمودەی وەرگەڕاو (المقلوب)

١ .پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوانیەوە: ئیسمی مەفعولە ولـە (القلـب)ەوە، وەرگـیراوە کـە بریتیـە لـە (گۆڕینی شتێك لەو ڕووەی کە لە سەریەتی (تحويل الشئ عن وجه)[1].

ب.لەڕووی زاراوەوە: بریتیە لـە جـێ گۆڕکـێ پـێکردنی ووشەیەك (لفظ)ێك، بە یەکێکی تر، لە سەنەد یاخود مەتنی فەرمودەکەدا، بە پێشخستن یاخود دواخستنیان ...هتد.

٢ .بەشەکانی:

فەرمودەی (مقلوب) دەبێتە دووبەشی سەرەکییەوە:

(مقلوب السند)، (مقلوب المتن).

أ.سەنەدی هەڵگێردراوە: (مقلوب السند):

ئەو فەرمودەیە یە کە هەڵ گەڕانەکە لەسەنەدەکەیدا ڕووی دابێت، وە دوو شێوازی هەیە:

١ .ئەوە یە کە ڕاوییەکە ناوی یەکێك لە ڕاوییەکانو ناوی باوکی ئەو ڕاویە پـێش و دوای پـێ بکات، وەك ئەو فەرمودەی لە (کعب بن مرة) ڕیوایەت بکرێت،کە چی گێڕەرەوە بـە (مُرَّة بن کعب) بیگێڕێتەوە.

٢ .ئەوەیە کە گێڕەرەوە (الراوی) کەسێك بگۆڕێت بەکەسێکی تر بەمەبەستی نامۆ بوون و —سەرسوڕمان– (ألأغراب)،وەك فەرمودەی ناسراوی –گێڕدراوە–لە (سـالم)ەوە، بکـات، بە (نافع).

وە لەو ڕاوی یانەی کە لەم جۆرەکارانەی دەکەن، (حماد بـن عمـرو النـصيبي) کـە ئەمـە نمونەکەیەتی:فەرموودەیەك کە (حماد النصيبي) لە (ألأعمش)وە ئەویش لـە (أبـی صـالح) و

---

(١) القاموس ج١/ ١٢٣.

ئەویش لە (ابو هریرة)ەوە، بەمەرفوعی ڕیوایەتی دەکات: (إذا لقيتم المشركين في طريق فلا تبدءوهم بالسلام) ئەگەر لە ڕێگادا بەهاوەڵ پەیداکەران گەیشتن لەپێشیانەوە سەلام مەکەن) واتە: (بالە پێشدا ئەوان سەلامتان لێ بکەن) ئەمە فەرمودەیەکی وەرگەڕاوە (مقلوب)ە، کە (حَمَاد) هەڵیگێڕاوەتەوە،و کردوویەتی بە (أعمش) دەنا ئەمە فەرمودەیەکی ناسراوە (معروف)ە.

لە (سهیل بن أبی صالح) و ئەویش لە باوکییەوە، ئەویش لە (أبو هریرة)ەوەیە، هەر بەم شێوازەش (مسلم) لە صەحیحەکەیدا هێناویەتی.

ئەم جۆرە (قلب)ە، ئەوەیە کە گێڕەرەوەکەی بەوەناوزەد دەکرێ، کە (أنه يسرق الحديث – فەرمودە دەدزێت).

ب.مەتنی هەڵگێڕدراوە (مقلوب المتن): ئەو فەرموودەیە کە جێگۆڕکێ پێکردن لە مەتنەکەی دا ڕوویدات، ئەویش دیسانەوە دوو شێوازی هەیە:

١.ئەوەیە کە ڕاوی هەندێ لە مەتنی فەرمودەکە پێش و دوا پێ بکات. بۆ نمونە:ئەو فەرمودەیەی (أبو هریرة)ەیە، کە لەلای (إمام مسلم)ە، دەربارەی ئەو حەوت کەسەی کە خوای گەورە لە ژێر سێبەری ڕەحمی خۆیدا جێیان دەکاتەوە، لەو ڕۆژەدا کە هیچ سێبەرێ نییە، جگە لە سێبەری ڕەحمی خودا، جا ئەم برگەیەی تیادایە: (ورجل تصدق بصدقة فأخفاها حتى لا تعلم يمينه ماتنفق شماله).

یەکێ: لەوانە کەسێکە کە خێرێك بکات، هێندە بەنهێنی بیکات، تا کە دەستی ڕاستی بەو خێرە نەزانێت کە بەدەستی چەپی کردویەتی، ئەمە لەلای هەندێ لە ڕاوییەکان (وەرگەڕان – قلب)ی بەسەردا هاتووە، کە ئەویش لەوەدایە (حتى لا تعلم شماله ماتنفق يمينه)[1]،واتە: (شماله)، (يمينه) یان جێگۆڕکێ پێ کردووە..

---

(١) البخاري في الجماعة و مسلم في الزكاة، باب فضل أخفاء الصدقة ج٧/ ص١٢٠ من شرح النواوي على مسلم، و مالك في الموطأ – كتاب الشعر– باب ماجاء في المتحابيّن في الله ج٢/ ٩٥٢.

٢.ئەوەیە کە گێڕەرەوی مەتنی ئەو فەرمودەیە بەسەنەدێکی تر بیهێنێ، وە سەنەدی ئەم بۆ مەتنێکی تر بەکاربهێنێ، واتە (جێگۆڕکێیان پێ بکات) ئەمەش بەمەبەستی تاقیکردنەوەو شتی تر، وەك ئەوەی کە خەڵکی بەغداد کردیان لە (إمام بخاری) کە (١٠٠) فەرمودەیان بۆ هەڵەو گەڕاو کردەوە، وە بۆ تاقیکردنەوەی هێزی لەبەرکردنی پرسیاریان لێ کرد، جا بەرپەرچی دانەوەو بەو شێوەیەی کردنەوە کە پێش وەرگەڕانەکە بوون، وە لەهیچ کامیاندا هەڵەی نەکرد[1].

٣.ئەو هۆ کارانەی دەبنە هۆی (قلب) کردن:

ئەو هۆکارانەی کە هەندی ڕاوی تووشی (قلب) کردن دەکەن، جیاوازن، کە ئەمانەن:

أ.بەمەبەستی هاندان‌وسەرسوڕماندن(ألأغراب): بۆ ئەوەی خەڵکی هان بدات و ڕەغبەت پەیدابکەن لە ڕیوایەت کردنو وەرگرتنی فەرمودەکەدا.

ب.بەمەبەستی تاقیکردنەوەو جەخت کردنەوە لەسەر هێزی لەبەرکردنی فەرمودە ناسەکەو کاملی (ضبط)ەکەی.

ج.کەوتنە ناو هەڵەو (غلط)ی بێ مەبەست.

٤.حوکمی (قلب)کردن:

أ.ئەگەر ئەو قەلب کردنە بەمەبەستی ڕەغبەت پێ پەیداکردنی بێت، گومانی تیادا نییە کە دروست نییە، چونکە گۆڕینی فەرمودەی تیادایە، ئەمەش کاری هەڵەبەستەرانی فەرموودە (الوضاعین)ە.

ب.وە ئەگەر بەمەبەستی تاقیکردنەوە بێت، ئەوە دروستە بۆ (ثابت)کردنی هێزی لەبەرکردنی فەرمودە ناسانو (ثابت)کردنی ئەوەش کە ئەهلی ئەم زانستەیە، ئەمەش بەو

(١) تفاصيل القصة في تأريخ بغداد ج٢/ص٢٠.

مەرجە کە حاڵەتە سەحیحەکە دەربخات پێش شێواندنو هەڵسان لە مەجلیسەکەدا.
ج.وە ئەگەر لە ڕێی هەڵەو لێ تێکچوونەوە بوو، گومانی تیادا نییە، کە بکەرەکەی عوزرداره لەو هەڵەیەیدا، بەڵام ئەگەر ئەم هەڵەیەی لێ زۆر بوو، ئەوە لە پلەی (ضبط)ەکەی کەم دەکاتەوەو پاشان بەلاواز (ضعیف) دادەنرێ.
بەڵام فەرمودەی هەڵگەڕاوە (مقلوب) لە جۆرەکانی لاواز (ضعیف)ەو ڕەدکراوەیە، هەروەك زانراوە.

٥.بەناو بانگترین کتێب لەم بابەتەدا:
أ.کتێبی (رافع ألأرتیاب في المقلوب من ألأسماء و ألألقاب)ی(الخطیب البغدادي)یە، بەڵام بەڕوکەشی ناوی کتێبەکەدا وا دەردەکەوێ کە تایبەتە بە تەنها بەشی (مقلوب) لە سەنەددا.

باسی زیادەلەسەنەدی پەیوەست دا
(المزید في متصل الأسانید)

١.پێناسەکەی:
أ.لەڕووی زمانەوە:(المزید – زیادکراوە) ئیسمی مەفعولەو لە (الزیادة)ەوە هاتووە، وە (المتصل – پەیوەست) دژی (المنقطع – پچڕاو)ە، وە (ألأسانید – سەنەدەکان) کۆی (سند)ـە.
ب.لەڕووی زاراوەوە: زیادکردنی گێڕەرەوە (الراوی)یەکە، لەدەقی سەنەدێکدا کە بە ڕووکەش (ظاهراً) پەیوەستە و موتتەصیلە.

٢.نمونەکەی:

وەك ئەوەی کە (إبن المبارك) ڕیوایەتی دەکات و دەڵێت: (سفیان) بۆی گێڕاینەوە لە (عبدالرحمن بن یزید) ئەویش لە (بسر بن عبیدالله) کە دەڵێت: لە (أبو إدریس)م بیست، و ئەویش دەڵێ لە (واثله)م بیست کە دەیگوت: لە (ابو مرثد)م بیستووە، دەیگوت بیستومە لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ) کە دەیفەرموو: (لاتجلسوا علی القبور و لاتُصَلّوا إلیها)[1] واتە: لەسەر گۆڕ دامەنیشن و بەرامبەری نوێژ مەکەن.

٣.زیادەکە لەم نمونەیەدا:

زیادییەکە لەم نمونەیەدا لە دوو جێگاوەیە، جێگای یەکەم لە لەفزی (سفیان)دایەو جێگای دووەم لە لەفزی (أبا أدریس) دایە، وە هۆی زیادەکەش لەم دوو جێگایەدا بریتیە لە گومان (وهم).

أ.بەڵام زیادەی (سفیان) ئەوە خەتای وەهمەکە لە خوار (إبن المبارك)ەوەیە.

چونکە ژمارەیەك لە متمانە پێکراوان (الثقات)، ئەو فەرمودەیەیان لە (إبن المبارك)ەوەو ئەویش لە (عبدالرحمن بن یزید)ەوە، ڕیوایەتی کردووە، وە هەندێکیشیان بەڕاستەوخۆی وەرگرتنی خەبەرەکە (التصریح باختبار)، درکاندوویانە.

ب.بەڵام زیادەی (أبو إدریس) خەتاو وەهمەکە لە خودی (إبن المبارك)ەوەیە، چونکە ژمارەیەك لە متمانە پێکراوان (الثقات) ئەو فەرمودەیە یان لە (عبدالرحمن بن یزید)ـەـ، وە ڕیوایەت کردووەو ناوی (أبو إدریس)یان نەهێناوە، وە هەندێکیشیان تەصریحی بیستنی (بُسر) یان لە (واثله)ە وە ، داوە.

٤.مەرجەکانی بەرپەرچ دانەوەی زیادە:

بۆ بەرپەرچ دانەوەی زیادەو دانانی بە وەهم و خەتا بەمەرج گیراوە، لەسەر ئەوانەی کە

---

(١) رواه مسلم – كتاب الجنائز- ج٧/ص٣٨، والترمذي ج٣/ص٣٦٧ كلاهما بزيادة أبي أدريس و حذفها.

زیادەکە دەکەن، دوو مەرج:
أ.دەبێت ئەوەی کە زیادەکەی نەکردووە، وردتر (متقن) تربێت لەوەی کە زیادەکەی کردووە.
ب.دەبێت تەصریح بدرێت، لەسەر بیستنی ئەو شتە لە جێگای زیادەکەدا.
ئەگەر ئەم دوومەرجە یان یەکێکیانی تیادا نەبوو، ئەوە زیادە کە تەرجیح دەدرێت و وەردەگیرێ، سەنەدی خاڵی لەو زیادەیە بە (منقطع)دا دەنرێ، بەلام (إنقطاع)ەکەی خەفی یە، کە ئەمەش ئەوەیە کە پێی دەوترێ (المرسل الخفی).

٥.ئەو ڕەخنانەی کە هاتوون لەسەر ڕودانی زیادە دووانن:

أ.ئەگەر سەنەدەکە خاڵی بوو لە زیادکردن بەپێتی (عن) لە مۆڵگای زیادەکەدا ئەوە پێویستە کە بکرێتە (منقطع).
ب.ئەگەر تەصریحی بیستن (سماع)ی تیادا درابوو، ئەوە چاوەڕێی ئەوەی لێدەکرێ کە بیستبێتی لە پیاوێکەوە هەر لە سەرەتاوە، پاشان بەڕاستەوخۆیی لێوەی بیستبێ، دەکرێ، وەلامی ئەمە بدرێتەوە بەم جۆرەی خوارەوە:
أ.ڕەخنەی یەکەم:ئەوە لە جێی خۆیدایە.
ب.بەلام ڕەخنەی دووەم: ئەو ئیحتیمالەی باس کرا تیایدا بۆی هەیە ڕووبدات، بەلام زانایان حوکم نادەن بەسەر زیادەکەدا بەوەی کە وەهمی تیادایە، مەگەر لەگەڵ بوونی نیشانەیەك (قرینة)یەك لەسەری.

٦.بەناوبانگ ترین دانراو تیایدا:

*کتێبی (تمییز المزید في متصل الأسانید)، دانراوی (خطیب البغدادي).

فەرمودەی شلەقاو (المضطرب)

١. پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: ئیسمی فاعیلەو لە (ألأضطراب)ەوە هاتووە،کە بریتیە لە تێکچوونی فرمانو خراب بوونی یاساکەیەتی، وە لە ئەصڵدا لە (أضطراب الموج: شڵەقانی شەپۆل)ەوە هاتووە، شەپۆڵی زۆر هەندێکی ئەیکێشا بە هەندێکی تریدا.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەو فەرمودەیەیە کە بە چەند ڕوویەکی جیاواز ڕیوایەتی کرابێت، هاوڕێك و یەکسان بن لە هێز (قوة)دا.

٢.شەرحی پێناسەکەی:

واتە: ئەو فەرمودەیە یە کە ڕیوایەت بکرێ بەچەند شێوەیەکی دژیەکی ناقۆلا، بەجۆرێك کە کۆك کردن (التوفیق) لە نێوانیاندا بەهیچ جۆرێك نەکرێت، سەرجەم ئەو ڕیوایەتانە یەکسانن لە هێزدا لە سەرجەم ڕووەکانەوە، بەشێوازێك کە نەکرێت یەکێکیان بە سەر ئەوی تریاندا (ترجیح) بکرێت، بەهیچ شێوازێ لە شێوازەکانی (ترجیح)کردن.

٣.مەرجەکانی هاتنەدی (أضطراب):

لە تێڕامانی پێناسەی (مضطرب)و شەرحەکەیەوە ڕوون دەبێتەوە، کە فەرمودە بە (مضطرب) ناوزەد ناکرێت، مەگەر بەهاتنەدی دوو مەرج تیایدا کە ئەمانەن:

أ.جیاوازی (إختلاف)ی گێڕانەوەکانی فەرمودەکە بەجۆرێك کە نەکرێت، کۆکردنەوە (جمع) لە نێوانیاندا بکرێت.

ب.یەکسانی گێڕانەوەکان لە هێزدا بەجۆرێك کە نەتوانرێت ڕیوایەتێکیان بەسەر ڕیوایەتێکی تریاندا (ترجیح) بکرێت.

بەڵام ئەگەر کرا (ترجیح)، ڕیوایەتێکیان بەسەر ڕیوایەتێکی تریاندا درا، یاخود جەمع لە

نێوانیاندا دەگونجا بەشێوازێکی وەرگیراو (مقبول) ئەمە صیفەتی (أضطراب)ە کە لەسەر ئەو فەرمودەیە لادەچێت، وە کاربە ڕیوایەتە (ترجیح)کراوەکە دەکەین، لە حاڵـەتی (تـرجیح) کردن دا، یاخود کار بەسەر جەم ڕیوایەتەکان دەکەین، لەکاتی گونجـانی جـەمعکردن لـە نێوانیاندا.

٤.بەشەکانی:

(مضطرب) بەگوێرەی جێگای (أضطراب: شڵەقان)ەکە دەبێتە دوو بەشەوە:

(مضطرب السند – شڵەقان لە سەنەددا) و (مضطرب المتن – شڵەقان لە مـەتن دا)، جـا ڕودانی شڵەقاندن لەسەنەددا زیاترە.

أ.(مـضطرب الـسند:شـڵەقان لــە سـەنەددا):نمونەکـەی ئـەم فەرمودەیـەی (أبـو بکر)ـە،ﷺبەوەی کە وتویەتی:(یارسول الله أَراكَ شِبْتَ، قال: شَيَّبَتْنِي هـودُ و أخواتهـا)[1]، واتە: ئەی پێغەمبـەری خـوا دەتبینـم پیربویـت، ئـەویش فـەرمووی: سـورەتی هـودو هـاو وێنەکانی پیریان کردم.

(إمام الدار قطني) دەڵێـت:ئـەم فەرمودەیـە (مـضطرب)ــە، چـونکە تـەنها لــە ڕێـی (ابـو إسحاق)ەوە ڕیوایەت کراوە، وە جیاوازیشی لەسەر کراوە، بەنزیکەی دە جۆر هەیانە کـە ڕیوایەتی کردووە بە (مرسل)ی و هەیانە بە (موصول)ی ڕیوایەتی کردووە، وە هەیانە لەسەر (مسند أبو بکر) دایناوەو هەیانە کردویەتی بە (مسند)ی (سـعد)و هەیانـە کردوویـەتی بـە (موسنەدی عائـشة)و هتـد، وسـەرجەم ڕاوی یـەکانیش متمانـە پێکـراون، ناکرێـت، کـە هەندێکیان بەسەر هەندێکی تریاندا (ترجیح) بدرێت،وە پاساویش هەیە بۆ ئەم جەمع کردنە لەنێوانیاندا.

---

(١) رِواه الترمذي، كتاب التفسير، تفسير سورة الواقعة، ج٩/ ص١٨٤ مع شرح النخبة، لكن رواه بلفظ (شيبتي هود و الواقعةُ و المرسلات....الحديث وقال عنه، حسن غريب.

ب.مضطرب المتن: نمونەکەیشی وەك ئەوەی کە (ترمذي) لە (شریك)ەوە ئەویش لە (ابو حمزة)ەوە ئەویش لە (الشعبی)یەوە، ئەویش لە (فاطمة)ی کچی (قیس)ەوە، -خوا یان لێ ڕازی بێت- ڕیوایەتی دەکات، کە دەڵێت: (سئل رسول الله (ﷺ) عن الزکاة فقال: أن في المال لحقاً سوی الزکاة) واتە: لە ساماندا جگە لە زەکات مافی تریشی هەیە، وەك خێرکردن.

وە (إمام إبن ماجة) هەر لەم ڕووەوە ڕیوایەتی کردووە، بەم لەفزە: (لیس في المال حق سوی الزکاة) لە سامان و ماڵدا هیچ مافێکی تر نییە جگە لە زەکات!(العراقی) دەفەرموێ: ئەمە تێك شڵەقانێکە کە مانای تر (تأویل)وەرناگرێت.

٥.(أضطراب) بە سەر کێدا ڕوودەدات؟

أ.(أضطراب) بەسەریەك ڕاوی دا ڕوودەدات، بەمەی کە فەرموده کە ڕیوایەت بکات بەچەند شێوازێکی جیاواز.

ب.جاری وا هەیە کە (إضطراب) لە سەر دەستی کۆمەڵێك ڕوودەدات، بەوەی کە هەر هەموویەکێ لەو کۆمەڵەیە ئەو فەرمودەیە ڕیوایەت بکات، بەجۆرێك کە جیاواز بێت لە ڕیوایەتی ئەوانی تر.

٦.هۆکاری لاوازیی فەرمودەی شڵەقاو:

هۆکاری لاوازی (مضطرب) ئەوەیە کە بەو (إضطراب)ـە، هەست دەکرێت، کە ئەو ڕاویانە (ضبط)یان نەبووە.

٧.بەناو بانگترین کتێب تیایدا:

کتێبی (المقترب في بیان المضطرب)ی دانراوی (حافظ ابن حجر)ە.

باسى فەرمودەى (المُصَحف)

١.پێناسەکەى:

أ.لەڕووى زمانەوە:ئیسمی مەفعولەو لە(التصحیف)ەوە هاتووە، کە بریتیە لە هەڵەکردن بەهۆى پەڕتوکەوە (الصَّحَفي: کە مەبەستى کەسێکە کتێب بکاتە مامۆستاى خۆى...) هەر لەمەوە هاتووە، بریتیە لەو کەسەى کە هەڵە بکات لە خوێندنەوەى کتێبدا[1]، جا هەندێ لە لەفزەکان دەگۆڕێت بەهۆى هەڵەکردنەوە لە خوێندنەوەدا.

ب.لەڕووى زاراوەوە:بریتیە لە گۆڕینى وشەیەك لە فەرمودەکەدا بۆ وشەیەکى ترى وا کە متمانە پێکراوان نەبە لەفزو نەبە مانا بەو جۆرە ڕیوایەتیان نەکردبێت.

٢.گرنگییەکەى و وردەکاریەکەى (أهَمِيَّتهُ وَ دِقَّته):

ئەم بابەتە هونەرێکى شکۆمەندو پڕ لە وردەکارییە، گرنگییەکەشى لەوێدا خۆى حەشارداوە، کە ئەو هەڵانە دەردەخات، کەهەندێ ڕاوى تووشى هاتون، کەڵە زانایان (الحُذّاق) لەوانەى کە خاوەنى هێزى لەبەرکردنى باشن (الحفاظ) بەم کارە گرنگە هەڵدەستن لەوانە (إمام الدار قطني).

٣.دابەشکارییەکانى (تصحیف):

زانایان (مصحف)یان کردوەتە سێ بەشەوە هەر دابەش کردنەو بە ئیعتیبارێ کراوە، ئەمەش ئەو دابەش کردنانەن:

أ.بەگوێرەى جێگاکەى (بإعتبار موقعه) فەرمودەى (مصحف) بە گوێرەى جێگاکەى دەبێتە دووبەشەوە:

---

(١) القاموس ج٣/ ص١٦٦.

١.(تصحيف في الأسناد – لەسەنەددا):نمونەکەی وەك فەرمودەی (شعبة) لە (العَوَّم بن المُرَاجِم)ەوە کە (إبن معين) گۆڕُیویەتی بە (المعَوَّم بن مُزَاحِم).
٢.(تصحيف في المتن: گۆڕانکاری لەمەتن دا): نمونەکەی وەك فەرمودەی (زيد بن ثابت) بەوەی کە پێغەمبەر (ﷺ) (إحْتَجَرَ في المسجد...)لە مزگەوتا ژوورێکی بۆ خۆی دروست کرد بوو)،کە (إبن لهيعة) گۆڕیویەتی و گوتویەتی:(احتَجَمَ في المسجد: لە مزگەوتا کە لّە شاخی دەگرت).
ب.بە گوێرەی هەڵکەوتنەکەی (بإعتبار منشئه):ئەمیش بە گوێرەی مەنشەئەکەی دەبێتە دوو بەشەوە کە ئەمانەن:
١.گۆڕالکاری لە ڕێی چاوەوە (تصحيف بصر):
کە ئەمەیان زۆر ترە، واتە: خەتەکە لەبەر چاوی خوێنەرەکەدا تێکەڵ و پێکەڵ دەبێت، ئەمەش یان لەبەر ناشیرینی خەتەکەیە، یان لەبەر نەبوونی نوختە، نمونەکەیشی وەك:(من صام رمضان و أتبعه ستاً من شوال...) واتە: ئەوەی ڕۆژوی ڕەمەزان بگرێ و شەش ڕۆژیش بەدوایدا...). کە (أبوبكر الصولي) گۆڕیویەتی و گوتوویەتی: (من صام رمضان و أتبعه شيئاً من شوال...) واتە: ئەوەی ڕەمەزان بەڕۆژوو بێت، و بەدوایدا شتێك لە مانگی شەووالیش کە ...(ستاً..)ی گۆڕیوەو کردوویەتی بە (شيئاً).
٢.گۆڕانکاری بە هۆی گوێ وە (تصحيف السمع):
واتە: هۆی دروست بوونی گۆڕانکاریەکە خراپی بیستنەکەیەتی یاخود لە دوورەوە بیستوویەتی هەندێ وشەی لەلا تێکەڵو پێکەڵ بووە، لەبەر ئەوەی کە لەسەر یەك وەزنی (صرف)ین.
نمونەکەی وەك: فەرمودەی ڕیوایەت کراو لە (عاصم الأحول) کە هەندێکیان گۆڕیویانەبە (واصل ألأحدب).
جـ.بە گوێرەی لە فزوماناکەی (بأعتبار لفظه أو معناه):کە لە ڕوی لەفزو مانایشەوە دەبێتە دووبەشەوە:

١.گۆڕانكاری لە لەفزدا (تصحيف في اللفظ):كە ئەمەيان زۆر ترە، وەك نمونەكانی پێشوو.
٢.گۆڕانكاری لە مانادا (تصحيف المعنى):
واتە: ئەو گێڕەرەوەی كە گۆڕانكاری يەكەی كردووە (المُصَحِّف) لەفزەكە لەسەر حاڵەتەكەی خۆی بهێڵێتەوە، بەڵام بەشێوازێك لێكدانەوەی بۆ بكات، كە ئەولێك دانەوەيە بەڵگە بێت لەسەر ئەوەی كە بەجۆرێ لێی تێگەيشتووە كە مەبەستی لەوە نييە – لەو قسەيەدا–.
نمونەكەی وەك: قسەكەی (أبو موسى العَنَزي):(نحن قوم لنا شرف، نحن من عَنَزة، صلى ألينا رسول الله (ﷺ)) واتە: ئێمە هۆزێكين كە ڕێزو شەرەفمەنديمان هەيە، ئێمە لە ناوچەی (عَنَزَة)ين، كە پێغەمبەر (ﷺ) نوێژی ڕووبەڕومان كردووە!كە مەبەستی بەم فەرمودەيە ئەوەيە كە پێغەمبەر (ﷺ) نوێژی ڕوولە ناوچەی (عَنَزَة) كردووە، جا وا لێی حاڵـی بوە، وە واگومانی بردووە كە پێغەمبەر (ﷺ) نوێژی ڕووبەڕوی هۆزەكەی ئەوان كردووە، كەچی (عَنَزَة) لێرەدا ئەو دارەيە، يان ئەو زمەيەيە كە لەبەردەم نوێژكەردا دادەچەقێنرێ.

٤.دابەشكردنی (حافظ إبن حجر):

لێرەدا (حافظ إبن حجر) فەرمودەی (مصحف)ی بەدابەش كردنێكی تر، دابەش كردووەو كردوويەتی بە دووبەشەوە، كە ئەمانەن:
أ.(**المصحف**): ئەوەيە كە گۆڕانكاری تيايدا بەنيسبەت نوختەی پيتەكانەوە بێت، لەگەڵ مانەوەی وێنەی خەتەكەدا.
ب.(**المُحَرْف**):ئەوەيە كە گۆڕانكاری تيايدا بەنيسبەت شێوازی پيتەكانەوە بێت، لەگەڵ مانەوەی وێنەی خەت و نوسينەكەدا.

٥.ئايا(مصحف)كارلەسەر حاڵەتی گێڕەوە دەكات –واتە دەيشكێنێ؟

أ.ئەگەر (تصحيف) لەڕاوی يە وە بەكەمی دەركەوت، ئەوە كارناكاتە سەر (ضبط)ەكەی

-واتە بەکەم (ضبط)دانانرێ- چونکە کەس نییە لە هەڵەو (تصحیف)ی کەم بپارێزرێ.
ب.بەڵام ئەگەر (تصحیف)ی زۆر بوو، ئەوا کار لە (ضبط)ەکەی دەکاتو بەڵگەیە لەسەر کەم (ضبط)یو لەسەر ئەوەی کە ئەهلی ئەو مەیدانە نییە.

٦.هۆکاری تێکەوتنی گێڕەرەوە، لەوەدا کە (تصحیف)ی زۆر دەبێت:

بە زۆری ئەوەی کە هۆکاری تێکەوتنی ڕاوی یە لە (تصحیف) زۆر کردندا، ئەوەیە کە فەرمودە لە ناو کتێبو پەڕتوکەوەو لاپەڕەوە وەردەگرێ، وە نەگەشتوە بە مامۆستا (شیوخ) و وانە بێژان (مدرسین)، هەر لەبەر ئەمەش پێشەوایان وریایی یان داوە لەوەی فەرمودە لەو جۆرە کەسانەوە وەربگیرێ، وتویانە: (لایؤخذ الحدیث من صَحَفِيٍّ) واتە: فەرموودە وەرناگیرێ لە کەسێ کە لە کتێبەوە وەری گرتبێ.

٧.بەناو بانگترین کتێب لەم بارەیەوە:

أ.(التصحیف)، للإمام الدار قطني.
ب.(إصلاح خطأ المحدثین)، (للخطابي)
ج.(تصحیفات المحدثین)، (لأبي أحمد العسکري).

فەرمودەی ناوێزەو پارێزراو
(الشاذ و المحفوظ)

١.پێناسەی (شاذ):

أ.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی فاعیلەو لە (شَذَّ)ەوە هاتووە، بەمانای (أنفرد - واتە: تاك بوەوە) جا (شاذ) مانای ئەوەیە (المنفرد عن الجمهور) کەسێك کە تاك بوبێتەوە لە جەماوەری گێڕەرەوان.
ب.لە ڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیەیە کە کەسێکی (مقبول- گوتە وەرگیراو) ڕیوایەتی

بكات، بەڵام ئەو ڕیوایەتە پێچەوانەی ڕیوایەتی کەسێك بێت کە لەو لەپێش تر بێت.

٢.شەرحی پێناسەکە:

وەرگیراو (المقبول) ئەوەیە کە کەسێکی ڕاستاڵ (عادل)ی بیرتەواو (تامّ الضبط)یا خود عادلێکی وا بیری زۆر تەواو نەبێت (خف ضبطه) بێت،

(ومن هو أولی منه – کەسێك لەو لە پێشتر بێت)، واتە: لەو کەسە (أرجح) تر بێت بەهۆی بیری باش (مزید الضبط) یا خود بەهۆی زۆری ژمارەیانەوە، یان بەهۆی تریش لە جۆرەکانی (ترجیح).

زانایانیش ڕا جیاییان لە پێناسەکەیدا هەیە،بە چەند گوتەیەك، بەڵام ئەم پێناسەیە ئەوەیە کە (حافظ إبن حجر) هەڵی بژاردووەو دەڵێت: (ئەمە باوەڕ پێکراوە لە پێناسەی (شاذ)دا لەڕوی زاراوە (إصطلاح)[1]ـەوە.

٣.(شاذ) بوونەوە دەکەوێتە کوێ؟

(شاذ) بونەوە دەکەوێتە سەنەدەوە، هەروەك لە (متن)یشدا ڕوودەدات.

أ.نمونەی (شذوذ) لە سەنەددا؟

وەك ئەوەی کە (ترمذي)و (نسائي)و (إبن ماجة) لە ڕێی (إبن عيينة)ەوە، ڕیوایەتی دەکەن لە (عمرو بن دينار)و ئەویش لە (عوسجة)ـەوە، ئەویش لە (إبن عباس)ەوە، کە پیاوێك لەسەردەمی پێغەمبەردا (ﷺ)، مرد هیچ میراتگرێکی لەپاش بەجێ نەما تەنها کۆیلەیەك نەبێت،کە پێشتریش ئازادی کردبوو، جا (إبن عيينة) شوێنی کەوتووە، تا گەیاندوویەتیە (إبن جريح)و غەیری ئەویش، وە (حماد بن زيد)یش پێچەوانەیان بوەتەوەو ڕیوایەتی کردووە لە (عمرو بن دينار) و لە (عوسجة)ەوە، و ناوی (إبن عباس)ی نەهێناوە.

لەبەر ئەمە (ابو حاتم) دەڵێت: پارێزراو (المحفوظ)لێرەدا فەرمودەکەی (إبن عيينة)ەیە، وە

---

(١) النخبة و شرحها ص٣٧.

(حماد بن زيد) ئەهلــی عەدالـەتو (ضبط)ـە، لـەگەڵ ئەمەشدا (ابو حـاتم) ئـەو ڕيوايەتـەی (ترجيح)داوە کە ژمارەيان زياترە لـەو.

ب.نمونەی (شاذ)يّتی لـەمەتن دا:

وەك ئەوەی کە (ابو داود)و (ترمذي) ڕيوايەتی دەکەن لـە فەرمودەکەی (عبدالـواحـد إبـن زياد)و ئـەويش لــە (أعمــش) و ئـەويش لــە (أبـو صـالح)و ئـەويش لــە (أبـو هريـرة)ەوە بەمەرفوعی: (إذا صلى أحدكم الفجر فليضطجع عن يمينه، کەسێکتان کـە نوێـژی بـەيانی کرد– دوای نوێژەکە– لـەسەر لای ڕاستی رابکشێ.

(إمام البيهقي) دەفـەرموێت،(عبدالـواحـد) پێـچەوانەی ژمارەيـەکی زۆری کـەس بوەتـەوە لـەمەدا، چونکە خەڵکی ڕيوايەتيان کردووە، وەك کارێکی پێغەمبـەر (ﷺ) نـەك بەگوتـەی پێغەمبەر (ﷺ)، جا (عبدالواحد) تاك بوەتەوە لـەنێوان ئـەو متمانـە پێکراوانـەی هاوڕێـيانی (أعمش)دا بەو لـەفزە تايبەتەی خۆی.

٤.پارێزراو (المحفوظ):

بەرامبەری (شاذ) (محفوظ)ە، کە ئەوەيە کەسێکی متمانە پێکراو تر (أوثق) ڕيوايەتی بکـات، وڕيوايەتەکەی پێچەوانەی ڕيوايەتی متمانە پێکراوێك بێت (ثقة)، نمونەيشی، وەك ئـەو دوو نمونە باسکراوەی کە لـە جۆری (شاذ)دا ڕابورد.

٥.حوکمی (شاذ) و (محفوظ):

زانراوەکە فەرمودەی (شاذ) پەرچ دراوەيـە (مـردود)ــە، بـەڵام (محفـوظ) لــە فـەرمودەی وەرگيراو (مقبول)ە.

بـێئاگا بوون لە حاڵـی گێڕەرەوە[1]
(الجهالة بالرّاوي)

١. پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: چاوگی (جَهِلَ)یە، نـەزانین دژی (عَلِـمَ)یـە، زانـین، وە مەبەسـت لـە (جهالة بالراوي) واتە: (نەناسینی).

ب.لەڕووی زاراوەوە:بریتیە لـە نەناسینی خودی ڕاوی، یان ئەو حاڵـەتەی کە هەیەتی.

٢.هۆکارەکانی:

هۆکارەکانی نەزانینی حاڵی گێڕەرەوە سیانن، کە ئەمانەن:

أ.زۆری ناوەڵناو بۆ ئەو گێڕەرەوەیە (كثرة نعوت الراوي)، ئـیتر نـاوی زۆری هـەبن، یـان کونیە یان نازناو (لقب) یان صیفەتی زۆر یان پیشەی زۆر، یان بەرەچەڵـەك (نـسب)ی زۆر بناسرێ، جا ئیتر بەشتێ لـەم شتانە ناسراو بێت، جا باس بکرێت، بەشـتێ لـە غـەیری ئـەو شتانەی کە ئەم پێی ناسراوە، بۆ مەبەستێك، جا وا گومان ببرێ کە ئـەوە ڕاوییـەکی تـرە، جابـێ ئاگایی لـە حاڵـەتەکەی دروست دەبـێ.

ب.خاوەنی گێڕانەوەی کەمە:(قلّة روايته)، ئەم کەسە زۆر شتی لـێ وەرنـەگیراوە، لەبـەر کەمی ڕیوایەتەکانی جاری وا هەیە تەنها یەك کەس لێوەی ڕیوایەت کردووە.

ج.ناو نەهێنانی ئەو کەسە بەڕاستەوخۆیی:(عدم التصريح بإسمه) لەبەر کورت بڕی و شـتی ترجا ئەو ڕاوییەی کە ناوەکەی بەصەریحی نەهێنراوە بە (المُبْهَمْ- نادیار) ناوزەد دەکرێ.

(١) هۆکاری هەشتەمە لـە هۆکارەکانی تانەدان لـە گێڕەرەوە (الطعن في الرّاوي).

٣.نمونە:

أ.نمونە بۆ ئەوەی کە ئەو ڕاوییە بە صیفەتی زۆر ناسراو بێت، (محمد بن السائب بن بشر الکلبي) کە هەندێکیان نیسبەتیان داوەتە لای باپیری وتویانە (محمد بن بشر)، هەندێکیشیان بە (حماد بن السائب) ناویان ناوە، وە هەندێکیان بە (ابا النضر) کونیەیان بۆ داناوە، هەندێکیان بە (أبو سعید) و هەندێکیان بە (أبو هشام) جاوای لێهاتووە، وا گومان دەبرێ، کە کۆمەڵێکن کەچی یەك کەسە.

ب.نمونە بۆ ئەوە ڕاوییەکە ڕیوایەتی کەمەو ئەوانەیش کە ڕیوایەتی لێوەدەکەن کەمن: وەك (أبو العُشراء الدارمي) کە لە تابیعینە، تەنها (حماد بن سلمة) ڕیوایەتی لێوە کردووە.

ج.نمونە بۆ ئەو کەسەی کە ناوەکەی بە صەریحی نەهاتووە: وەك ئەو گوتەیەی ڕاوی: (أخبرني فلان أو شیخ أو رجل أو نحو ذلك) واتە: فلانە کەس، یان ئەو مامۆستایە یان فلان پیاو یان...هەواڵی دامێ.

٤.پێناسەی نەناسراو (المجهول):

ئەو کەسەیە کە نەخۆیشی، نەصیفەتی نەزانراو بێت، مانای ئەمە ئەوەیە واتە: ئەو ڕاوییەیە کە نەخۆی نەکەسایەتییەکەی نەزانراو بێت، یان کە سایەتی یەکەی دەزانرێ، بەڵام صیفەتەکەی نەزانراوە، واتە (عدالة) و (ضبط)ەکەی.

٥.جۆرەکانی نەناسراو (المجهول):

دەکرێ بوترێ کە جۆرەکانی (مجهول)سیانن:

أ.مجهول العین:

١- پێناسەکەی:ئەوەیە کە ناوی هێنراوە، بەڵام تەنهایەك کەس ڕیوایەتی لێوەکردووە.

٢.حوکمی ڕیوایەتەکەی: شتی لێوە رناگیرێ، مەگەر بە متمانە پێکراو (موثوق)دابنرێ.

٣.چۆن متمانە دار دەکرێ: بەیەکێ لەم دوو شتانە متمانەدار دەکرێ.

أ.يان ئەمەیە کە کەسێك لـه غەیری ئەوەی ڕیوایەتی لێوە کردووە بەمتمانەداری دادەنێت.
ب.یاخود ئەو کەسەی کە ڕیوایەتی لێوە کردووە، متمانەداری دەکات، بەمەرجێ دەبێت کە ئەهلـی (جرح و تعدیل) بێت.

٤.ئایا بۆ ئەم جۆرە فەرمودەیە ناوێکی تایبەت هەیە: بۆفەرمودەی ئەم جۆرە کەسە ناوێکی تایبەت نییە، بەڵکو فەرمودەکەیشی لە جۆری لاوازە.

ب.مجهول الحال: حاڵەتی نەناسراوە بە (المستور – داپۆشراوە)یش ناوزەدکراوە:

١.پێناسەکەی: ئەوەیە کە لە دوو کەس یان زیاتر لێوەی ڕیوایەت بکەن، بەلاَم بەمتمانەدار دانەنرێن.

٢.حوکمی ڕیوایەتەکەی: بەرپەرچ دەدرێتەوە لەسەر گوتەی (صەحیح)ی جەماوەری زانایان.

٣.ئایا بۆ فەرمودەکەی ناوێکی تایبەت هەیە؟

بۆ فەرموودەی ئەم جۆرە ناوێکی تایبەتی نییە، وە فەرمودەکەیشی لە جۆری لاوازە.

ج. (المبهم – نادیار): دەکرێت (المبهم) لە جۆرەکانی (مجهول)دا بنێین، هەرچەندە زانایانی فەرمودە ناوێکی تایبەتیان بۆ داناوە، بەلاَم حەقیقەتەکەی هاوونەی حەقیقەتی مەجهولە.

١.پێناسەکەی:ئەوەیەکەلەفەرمودەکەداناوەکەی بەڕاستەوخۆیی نەهێنراوە.

٢.حوکمی ڕیوایەتەکەی:وەرناگیرێ، تا ڕاوییەکە ناوەکەی بدرکێنێ، یاخود ناوەکەی بزانرێ بەهۆی هاتنی ئەو ناوەوە لەڕێیەکی ترەوەکە هێنرابێ‌و تەصریحی لەسەردرابێ: هۆی بەرپەرچ دانەوەی ڕیوایەتەکە ئەوەیە، چونکە خودی ئەو کەسە نەناسراوە (جهالة عینه) چونکە کەسێ کە ناوی نەزانرا، ئەوا خۆیشی ناناسرێ، وە نەزانینی عەدالەتیشی ئەو لاترە بۆیە ڕیوایەتی وەرناگیرێ.

٣.ئەگەر نادیار یەکە (أبهام)ەکە، بەلەفزێکی ڕاستی یانە (تعدیل) دەربڕدرا، ئایا ڕیوایەتەکەی وەردەگیرێ، وەك ئەمەی کە ڕاوی بڵێت: (أخبرني ثقة) کەسێکی متمانە پێکراو هەواڵی پێدام.

وەلاّم ئەوەیە: لەسەر گوتەی زۆر صەحیح دیسان ئەمیش ڕیوایەتی وەرناگیرێ، چونکە لەوانەیە لە لای ئەو متمانەدار بێت، بەلاّم لەلای غەیری ئەو کەسە متمانە پێکراو نەبێت.

٤.ئایا بۆ ئەم فەرمودەیە ناوێکی تایبەت هەیە؟

بەڵێ، بۆ فەرمودەی ئەم جۆرە ناوێکی تایبەت هەیە، کە (ألمبهم)ـە، فەرمودەی (مبهم): ئەو فەرمودەیەیە کە ڕاوییەکی تیادایە کە ناوەکەی بەڕاستەوخۆیی (تصریح) نەدرکێنراوە، (إمام بیقونی) لە هەڵبەستەکەیدا دەڵێت: (و مبهم ما فیه راو لم یُسم)ئەو گێڕانەوەیە کە گێڕەرەوەیەکی بێ ناوی تیادا بوو، ئەوە (مُبْهَم)ە.

<u>٦.بەناوبانگترین دانراو لە هۆکارەکانی نەزانینی حاڵی ڕاوی دا (أسباب الجهالة):</u>

أ.لەو بارەوە کە ڕاوییەکە صیفەتی زۆری درابێتە پاڵ (في كثرة نعوت الراوي):کە (خطیب) تیایدا کتێبێکی داناوە، بەناوی (موضح أوهام الجمع و التفریق).

ب.لەو بارەوە کە ڕاوی ڕیوایەتی کەمی هەبێت:

(قلة روایة الراوي) چەند کتێبێکی تیادا دانراوە، کە بە کتێبەکانی (الوُحْدان) ناسراون، واتە: ئەو کتێبانەی کە لەسەر ئەوانە نوسراوە، کە تەنها کەسێ ڕیوایەتی کردووە لێیانەوە، لەو کتێبانە (الوُحْدان) دانراوی (إمام مسلم).

ج.لەو بارەوە کە ناوی ڕاوییەکە ڕاستەوخۆ نەدرابێ، کە چەند کتێبێکی تیادا دانراوە بەناوی (المبهمات)ن، وەك (ألأسماء المبهمة، في الأنباء المحكمة)ی (الخطیب البغدادي)و (المستفاد من مبهمات المتن و الأسناد)ی (وليّ الدین العراقي).

(بيدعه)[1]

١.پێناسه‌كه‌ی:

أ.له‌ڕووی زمانه‌وه: چاوگ (مصدر)ه و له (بَدَعَ)ه‌وه هاتووه، به‌مانای (أنشأ – نه‌شونماكردن)ه، وه‌ك (أبتدع – داهێنان) وایه، هه‌روه‌ك له‌فه‌رهه‌نگ (قاموس)دا وایه.

ب.له‌ڕووی زاراوه‌وه: داهێنانه له دیندا له‌دوای كامڵ بوونی –ئه‌ودینه– یاخود ئه‌و شته‌یه كه دابهێنرێ له‌دوای پێغه‌مبه‌ره‌وه (ﷺ) له‌هه‌واو هه‌وه‌س و كرده‌وه.

٢.جۆره‌كانی: بیدعه دوو جۆره:

أ.بیدعه‌یه‌ك كه بكه‌ره‌كه‌ی پێی كافر ده‌بێت: (بدعة مُكَفِّرةْ) واته: خاوه‌نه‌كه‌ی به‌هۆیه‌وه كافر ده‌بێت، وه‌ك ئه‌وه‌ی كه باوه‌ڕی به شتێ هه‌بێت كوفر بێت، گوته‌ی پشت پێ به‌ستراو ئه‌وه‌یه كه ڕیوایه‌تی به‌رپه‌رچ ده‌درێته‌وه ئه‌وه‌ی كه ئینكاری فه‌رمایشتێكی موته‌واتیر له شه‌رعدا بكات، هه‌روه‌ها ئه‌و موته‌واتیره شتێكی زانراوی دینی وابێت، كه ده‌بێت به (ضروري) بیزانیت، یاخود بۆ كه‌سێك كه باوه‌ڕی پێچه‌وانه‌ی ئه‌مه بێت[2].

ب.ئه‌و بیدعه‌یه‌ی كه خاوه‌نه‌كه‌ی پێی (فاسق) ده‌بێت، (بدعة مُفَسِّقة) واته: خاوه‌نه‌كه‌ی به هۆیه‌وه (فاسق) بێت، ئه‌مه له‌و جۆره‌یه، بیدعه‌كردنه‌كه‌ی به‌هیچ جۆرێ كافری ناكات.

٣.حوكمی ڕیوایه‌تی كه‌سی بیدعه‌چی (مبتدع):

أ.ئه‌گه‌ر بیدعه‌كه‌ی بوو بوه هۆی كافر كردنی، ئه‌وا ڕیوایه‌تی ڕه‌د ده‌كرێته‌وه.

ب.به‌ڵام ئه‌گه‌ر بیدعه‌كه‌ی بوو بوه هۆی (فاسق) كردنی، گوته‌ی ساغ ئه‌وه‌یه‌كه

(١) كه هۆكاری نۆیه‌مه له هۆكاره‌كانی تانه‌دان له گێڕه‌ره‌وه (الطعن في الرّاوي).

(٢) النخبة وشرحها، ص٥٢.

جەماوەری زانایانی لەسەره، ئەوەیە کە گێڕانەوەی بەدوو مەرج وەردەگیرێ:
١.نابێت خەڵك بانگ بکات بۆ ئەو بیدعەیە کە دەیکات.
٢.نابێت شتێك ڕیوایەت بکات، کە برەو بە بیدعەکەی بدات.

٤.ئایا بۆ فەرمودەی بیدعەچی ناوێکی تایبەت هەیە؟

بۆ فەرمودەی کەسی بیدعەچی (مبتدع) نـاوێکی تایبـەتی نییـە، بـەڵکو فەرمودەکـەی لـە جۆری بەرپەرچ دراوە (مردود)ـە، هەروەك زانیت، وەرناگیرێ مەگەر بەو مەرجانەی کـە ئێستا باسکران.

خراپی هێزی لەبەرکردن[1]

(سوء الحفظ)

١.پێناسەی ئەو کەسەی کە هێزی لەبەرکردنی خراپە:

ئەو کەسەیە کە لایەنی پێکان (أصابة)ی تەرجیح نادرێـت بەسـەر لایـەنی هەڵەکردنیـدا – واتە: هەڵەی زۆر تربێت لەزانینی شتەکان.

٢.جۆرەکانی:

خراپی هێزی لەبەر کردن دوو جۆرە:

أ.یـان ئەوەیـە کـە ئـەو خراپـی لەبـەر کردنـەی هـەر لەسـەرەتای ژیانیـەوە لەگەڵـی گەشەدەکاتو لەسەرجەم حاڵەتـەکانی ژیانیـدا لەگەڵیدایـە، ئەمـەش فـەرموودەکانی بـە (شاذ) دادەنرێت، لەلای هەندێ لە زانایانی فەرمووده.

(١) کە هۆکاری دەیەم و کۆتایی یە، لە هۆکارەکانی تانەدان لە گێڕەرەوە، (الطعن في الرّاوي).

ب.یان ئەوەیە کە خراپی لەبەر کردن بەسەریدا دێت، (طارئاً علیه) ئەمەش یان لەبەر پیری یان لەبەر نەمانی هێزی بینین، یان لەبەر سوتانی کتێبەکانی ئەوا پێی دەوترێ (المخَتَلَطْ – تێکەڵکراو).

۳.حوکمی گێڕانەوەکانی:

أ.یەکەم: ئەوەی کە خراپی لەبەر کردنەکەی هەر لە گەڵدا هەبووە، ئەوە ڕیوایەتی بەرپەرچدراو (مردود)ە.

ب.دووەم: واتە: (المختلط) حوکمی گێڕانەوەکەی لەم تەفصیلاتەدایە.

١.ئەوەی کە پێش ئەو حاڵەتی (إختلاط)ە گێڕابێتیەوە، و جوێ بکرێتەوە، ئەوەی وەردەگیرێ.

٢.ئەوەی دوای ئەو حاڵەتی (إختلاط)ـە،گێڕدرابێتەوە، ئەوە (مردود)ە.

٣.ئەوەی کە جیانەکرابێتەوە، کە ئایا پێش (إختلاط) گێڕاویەتیەوە یان دوای (إختلاط)، ئەوە لەسەری دەوەستین تا جیادەبێتەوە....(تُوُقِّفَ فيه حتى يتميز).

بەشی چوارەم

فەرمودەی هاوبەش لەنێوان وەرگرتن و بەرپەرچدانەوەدا :
الخبر المشترك بين المقبول و المردود

*باسی یەکەم: **دابەشکردنی فەرموودە بە گوێرەی ئەوانەی کە ئەو سەنەدەیان دراوەتە پاڵ، "تقسيم الخبر بالنسبة إلى من أُسْنِدَ إليه".**

*باسی دووەم: **چەند جۆرێکی جیاجیای هاوبەش- لە نێوان وەرگرتن و بەرپەرچ دانەوەدا، "أنواع متفرقة مشتركة بين المقبول و المردود".**

باسی یەکەم

دابەشکردنی فەرمووده بە گوێرەی ئەوانەی کە ئەو سەنەدەیان دراوەتە پاڵ:

فەرموده بە گوێرەی ئەوانەی کە سەنەدەکەیان دراوەتە پاڵ دابەش دەکرێت بۆ چواربەش کە ئەمانەن: (فەرمودەی قودسی و فەرمودەی (مَرْفُوع) و فەرمودەی (مَوْقُوف) و فەرمودەی (مَقْطُوع) کەباسی ئەم بەشانەت بەدرێژی و یەك لە دوای یەك بۆ دەکەم.

فەرموودەی قودسی (الحديث القدسي)

١. پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: (القُدْسِيُّ) ئاماژەیە بۆ لای (قُدس) واتە: (پاك – طُهر) هەروەك لە فەرهەنگەکان داهاتووە[1]، واتە: فەرمودەی نیسبەت دراو بۆ لای زاتی گەورەو پاك (القُدُس) کە خوای پەروەردگارە.

ب.لە ڕووی زاراوەوە: ئەو فەرمودەیە یە کە بۆمان گوێزراوەتەوە لەمەدا کە دراوەتە پاڵ خوای پەروەردگار لەلایەن پێغەمبەرەوە (ﷺ).

٢.جیاوازی نێوان فەرموودەی قودسی و قورئانی پیرۆز:

لێرەدا جیاوازی زۆرن، بەڵام دیارترینیان ئەمانەن:

أ.قورئان لەفزەکەی و ماناکەی لەلایەن خواوەیە، بەڵام فەرمودەی قودسی ماناکەی لەلایەن خوای پەروەردگارەوەیە، ولەفزەکەی لەلایەن پێغەمبەرەوەیە (ﷺ).

ب. بە خوێندنەوەی قورئان پەرستشت بۆ حیسابە، بەڵام خوێندنەوەی فەرمودەی قودسی

(١) القاموس ج١/ ص٢٤٨.

بە پەرستش حیساب نییە.

جـ.قورئان لـە جێگیر (ثابت) بونیدا، بەمەرج گیراوە کە بە (متواتر)ی گێردرابێتەوە، بـەڵام فەرمودەی قودسی بۆ جێگیربونی (متواتر) بوون بەمەرج نەگیراوە.

٣.ژمارەی فەرمودەی قودسی:

فەرمودە قودسییەکان ژمارەیان زۆر نییـە، لەچـاو فـەرمودەکانی پێغەمبـەردا (ﷺ)، بـەڵام ژمارەیان لـە (٢٠٠) دووسەد فەرموودە زیاترە.

٤.نمونەکەی:

وەك ئەوەی کە (إمام مسلـم) لـە صەحیحەکەیدا لـە (أبو ذر)ەوە (خوای لیٚ رازی بـی) لـە پێغەمبەرەوە (ﷺ) ڕیوایەتی دەکات، کە ئەویش لـە خوای پەروەردگارەوە دەیگێڕێتەوە کە فەرمویـەتی: (یاعبـادي أنـي حرّمـت الظلـم علـى نفـسي و جعلتـه بیـنكم محرّمـاً فـلا تظالموا.......)[1] واتە: ئەی بەندەکانم زوڵـمو سـتەمم لەسـەر خـۆم حـەرام کـردووە، وە لەنێوان ئێوەشدا حەرامم کردووە، بۆیە زوڵـم و ستەم مەکەن.

٥.شێوازەکانی گێڕانەوەی (صِیَغُ روایته):

بۆ گێڕەرەوەی فـەرمودەی قودسـی دوو واژە هەیە،کـە بـە هـەرکامیان بێـت، دەتوانێـت بیگێڕێتەوە کە ئەمانەن:

أ.قال رسول الله (ﷺ) فیما یرویه عن ربه عز وجل، پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرمووێ: لـەبارەی ئەوەوە کە لـە خودای خۆیەوە گێڕاویەتیەوە.

ب.قـال الله تعالــى فیمـا رواه عنــه رسـوله (ﷺ)، خـوای گـەورە فەرمویـەتی: کـە پێغەمبەرەکەی ﷺ لـێوەی گێڕاوەتەوە.

---

(١) مسلم بشرح النواوي ج١٦/ ١٣١ ومابعدها.

٦.بەناوبانگ ترین کتێب تیایدا:
(الأتحافات السنية بالأحاديث القدسية) دانراوی : (عبد الرؤوف المناوي) کە (٢٧٢) فەرمودەی تیادا کۆکردۆتەوە.

فەرمودەی بەرزکراوە (المَرْفوُع)

١.پێناسەکەی:
أ.لە ڕووی زمانەوە:ئیسمی مەفعولەو لە فیعلی (بەرزی – رَفَعَ)ەوە هاتووە، کە دژی (نزمی – وضَعَ)ەیە، وەك بڵێی بۆیە ناونراوەتە (مرفوع)، وەك ئاماژەیەك بۆ لای ئەو خاوەن پایەبەرزەی کە پێغەمبەرە (ﷺ).
ب.لە ڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیە یەکە دراوەتە پاڵ پێغەمبەر (ﷺ) ئیتر گوتە بێت یان کرداریان پەسەندکردن (تقریر) یان ئاوەڵناو (صفة) بێت.

٢.شەرحی پێناسەکەی:
واتە: ئەو فەرموودەیەیە کە نیسبەت درابێتە پاڵ پێغەمبەر (ﷺ) ئیتر چۆنیەتی ئەو دانە پاڵە فەرمایشتی پێغەمبەر (ﷺ) بێت،یان کردار یان پەسەندکراو (تقریر) یان صیفەت بێت،هەروەها چونیەکیشە ئەو کەسەی کە فەرمودەکە دەداتە پاڵ پێغەمبەر (ﷺ) صەحابی بێت، یان شتێکی تر بێت، وە سەنەدەکەی (پەیوەست = متصل) یان (پچڕاو – منقطع) بێت، هەروەها لە چوراچێوەی (مرفوع)دا، (موصول)و (مرسل)و (متصل)و (منقطع) جێی دەبێتەوە، ئەمەی کە وترا دیارترینی گوتەیە، دەربارەی حەقیقەت و کرۆکی (مرفوع)، دەربارەی ناوەڕۆك و پێناسەکەیشی گوتە گەلێکی تر هەیە.

٣.جۆرەکانی:
لەپێناسەکەیەوەدەردەکەوێت کەجۆرەکانی (مرفوع) چوارن، کە ئەمانەن:

أ.مەرفوعی بەگوتە (قولـي).
ب.مەرفوعی کرداری (فعلی).
جـ.مەرفوعی پەسەند کراو (تقریر)ی.
د.مەرفوعی ئاوەڵناو (وصف)ی.

٤.نمونە:

أ.نمونەی مەرفوعی گوتەیی (المرفوع القولـي):ئەوەیە کە صەحابیە کەیان غەیری ئەو بڵێت: قال رسول الله (ﷺ) کذا....پێغەمبەر (ﷺ) وای فەرموو.
ب.نمونەی مەرفوعی کرداری (المرفوع الفعلی):ئەوەیە کە صەحابی یە کە، یان غەیری ئەو بڵێت: (فعل رسول الله (ﷺ) کذا.......پێغەمبەر (ﷺ) فلان کرداری کرد.
جـ.نمونەی مەرفوعی پەسەندکراو (تقریری):ئەوەیە کە صەحابییە کە، یان غەیری ئەو بڵێت:فُعِلَ بحضرة النبـي (ﷺ) کذا....) بە ئامادە بوونی پێغەمبەر (ﷺ) فلان شت کرا، وە ئینکاری کردنی پێغەمبەر (ﷺ) بۆ ئەو کردارە ڕیوایەت نەکرابێت.
د.نمونەی مەرفوعی (وصفی):ئەوەیە کە صەحابی یان غەیری ئەو بڵێت: (کان رسول الله (ﷺ) أحسن الناس خُلقاً – پێغەمبەر (ﷺ) ڕەوشت جوان ترینی خەڵکان بوو).

فەرمودەی وەستێنراو (الموقوف)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی مەفعولەو لە (الوقف – وەستان)ەوە، هاتووە وەك ئەوەی کە ڕاوییەکە فەرمودەکەی لەسەر صەحابییەك وەستاندبێ، وە شوێنی ئەوەی کە ماوە لە زنجیرەی سەنەدەکە نەکەوتبێت.
ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیە یە کە درابێتەپاڵ صەحابی ئیتر گوتە بێت یان کردار یان پەسەندکراو.

٢.شەرحی پێناسەکەی:

واته:ئەوفەرمودەیەیەکەدرابێتەپاڵ صەحابیەك یاخود کۆمەڵێك لە صەحابی، ئیتر چونیەکە ئەو دانە پاڵ گوتەیی بێت یان کرداری بێت یان پەسەندکراو بێت، وە هەروەها چۆنیەتی ئەو سەنەدە (متصل – پەیوەست) یان (منقطع – پچڕاو) بێت.

٣.نمونەکەی:

أ.نمونەی (مەوقوفی گوتەیی) وەك ئەوەی کە ڕاویەك دەڵێت: (قال علي بن ابي طالب ﷺ حدثوا الناس بما يعرفون، اتريدون أن يُكَذَّبُ اللهُ و رسولُهُ [(١)]– واته: پێشەوا عەلی کوڕی ئەبو تالیب ﷺ دەفەرموێت: ئەو شتانە بۆ خەڵك باس کەن کە دەیانزانن، ئایا دەتانەوێت درۆبەدەم خواو پێغەمبەرەکەیەوە ﷺ بکەن؟).

ب.نمونەی (مەوقوفی کرداری) وەك فەرمایشتەکەی بوخاری دەڵێت: (و أَمَّ ابن عباس وهو متيمم[(٢)]– ئیبنو عەباس پێشنوێژی کردلە کاتێکا تەیەمومیشی کردبوو).

جـ.نمونەی مەوقوفی پەسەند کراو (الموقوف التقريري) وەك گوتەی هەندێ لە شوێن کەوتوان (تابعين)، بۆنمونە: (فعلت كذا أمام أحد الصحابة و لم يُنْكِرْ عَلَيَّ –لەبەردەم یەکێك لە صەحابییەکاندا فلاَن کارم کردوو و ئینکاری لێ نەکردم لەسەری).

٤.بەکارهێنانێکی تر بۆ مەوقوف:

ناوی مەوقوف بەکاردێت بۆ ئەو ڕیوایەتانەی کە لە غەیری صەحابەوە دێن، بەلاَم بەپەیوەستیبەکەوە (مُقَيَّداً).

(١) البخاري.

(٢) البخاري – كتاب التيمم– ج١/ص٨٢.

بۆنمونە ئەگوترێ: (هذا حديث وقفه فلان على الزَهري أو على عطاءو نحو ذلـك[1]، واتـە: ئەمە فەرموودەیەكە فلانە كەس لەسەر (زهری)و (عطاء) وەستاندوویانە و، وێنەی ئەمانە).

٥.زاراوەی شەرعزانەكان (الفقهاء)ی ولاّتی خوراسان:

شەرع زانانی خوراسان:

أ.(المرفوع) بە (خَبَر).

ب.(الموقوف) بە (أثر) ناو دەبەن.

بەلاّم فەرمودە ناسان (المحدثون) ئەمانە هەموو بە (أثر) ناودەبەن، چونكە لە (أثرت الـشئ) واتە: ڕیوایەتیم كردووە، وەرگیراوە.

٦.چەند لقێك كە لە ڕووی حوكمەوە پەیوەستن بەمەرفوعەوە:

لێرەدا چەند شێوازێك لە مەوقوف هەیە، لەڕوی لەفزو شـكلّیانەوە، بـەلاّم هەركەسـێك ووردەكـاری بكـات لەناوەڕۆكەكەیـدا، دەبینێـت كەبـەمانای فـەرموودەی مەرفوعـە، هەربۆیەش زانایان ناوی مەرفوعی حوكمییان بەسەردا بڕیـوە، واتـە: ئـەم جـۆرە مەوقوفـە لەڕوی لەفزەوەو مەرفوعە لەڕوی حوكمەوە.

***لەم شێوازانەیش:**

أ.وەك ئەوەی كە صەحابییەك شتێك بلّێت: وە بشزانرێ كـە لـە خـاوەن كتێبـانی پێـشوو (أهل الكتاب)ەوە –وەری نەگرتبێ–گوتەیەك كە بواری ئیجتیهادی تیادا نـەبێت، وە هـیچ پەیوەستیەكیشی بەڕوونكردنەوەی لوغەتێك یان وشەیەكی نامۆ (غریب)ەوە نەبێت، وەك:

١.هەواڵدان لەبەسەرهاتەپێشووەكان،وەك باسكردنی سەرەتای دروست كردنی بونەوەر.

٢.یان هەواڵدان دەربارەی ئەمانـەی لای خـوارەوە، وەك: داسـتانەكان و سـەردەمەكانی

---

(١) (الزهری) و (عطاء)، هەردوكیان (تابعی) ین.

فیتنەو هەواڵەکانی ڕۆژی دوایی.

٣.یان هەواڵدان لەو شتانەی کەبە کردنی خێرێکی تایبەت یان سزایەکی تایبەت دانرابێت، وەك ئەوەی بڵێت: (مَن فعَل كذا فله أجر كذا – هەرکەس فلاَن کار بکات، فلاَن خێری بۆ هەیە).

ب.یان صەحابییەکە کارێك بکات، کەمەجالی ئیجتیهادی تیا دانەبێت، وەك نوێژی ئیمام عەلیﷺبۆ نوێژی خۆر گیران لەهەموو ڕکاتێکدا زیاتر لە ڕوکوعێکی دەبرد.

جـ.یان ئەوەی کە صەحابییەك هەواڵ بدات لەسەر ئەوەی کە فلاَن شتیان دەگوت یان فلاَن کرداریان دەکرد، یان فلاَن شتیان بە خراپ نەدەزانی.

١.ئەگەر دایە پاڵ سەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) ئەوا گوتەی ڕاست لەسەر ئەوەیە کە مەرفوعە وەك گوتەی (جابر): (كنا نعزلُ على عهد رسول الله (ﷺ))[1]. واتە: لەسەردەمی پێغەمبەرﷺ (عَزْل)مان دەکرد!

٢.وە ئەگەر نەدرایە پاڵ سەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) ئەوە مەوقوفە لەلای جەماوەری زانایان، وەك گوتەی (جابر): (كنا إذا صعدنا كبرنا و إذا نزلنا سبحنا[2] – واتە: کە دەچوینە بەرزاییی کێوەکان (الله أكبر)مان دەکرد، وەکە دەگەیشتینە دۆڵو چۆمەکان (سبحان الله) مان دەکرد).

د.یان وەك ئەوەی کە صەحابییەك بڵێت: (أُمرنا بكذا – فەرمانمان پێدەکرا بە فلاَن شت)،(أو نهينا عن كذا – یان نەهیمان لێ دەکرا لەسەر فلاَنە شت)،(أو من السنة كذا – یان فلاَنە شت سوننەتە)،وەك گوتەی هەندێ لە صەحابە (أُمِرَ بلال أن يشفع الأذان و يوتر الإقامة[3] – واتە: فەرمان کرا بە (بیلال) کە لەگەڵ بانگدا دوو جار دووجار واژەکان بڵێت، بەلاَم لە قامەت کردندا یەك جار یەك جار، یان وەك گوتەی (أم عطية): (نُهينا عن

(١) البخاري و مسلم.

(٢) البخاري.

(٣) البخاري و مسلم.

أتباع الجنائز، ولم يُعَزم علينا[1] – واتە: ئێمەی ئافرەتان نەهیمان لـێ کرا لـەوەی کە شوێنی جەنازە بکەوین)و تۆبزی نەکراین لـەسەری.

و، وەك گوتەی (أبو قلابة) لـە (أنس)ەوە: (من الـسنة إذا تـزوج البِكـرَ علـى الثيـب أقـام عندها سبعاً [2]– سوننەت وایە کە کچ شووی کرد بە سەر بە هەوێ، ئـەو پیـاوە حـەوت شەوی پێوە تایبەت بکات.

هـ.یان گێڕەرەوەکە یەکـێ لەم چوار شتانە بلّێـت: لـە فەرمودەکـەدا لـەکاتی ناوهێنـانی صەحابییەکدا: (يَرْفَعُهُ أو يَنْميِهِ أو يَبْلُغُ به أو روايةً) وەك ئەو فەرمودەیەی (أعرج) لـە (أبو هريرة)ەوە، کە بە ڕیوایەت کردنی هەستاوە –الأعرج عن أبي هريرة روايةً– (تقاتلون قوماً صغَار الأعيُنْ[3] – واتە: کوشتاری گەلێك دەکەن، چاویان بچوکە.

و.یاخود ئەو صەحابییە شتێك تەفسیر بکات، کـە پەیوەنـدی بـەهۆکاری دابـەزین (سـبب نزول)ی ئایەتێکەوە هەبێت، وەك گوتەی جابیر: (كانت اليهود تقول: مـن أتـى أمرأتـه مـن دبرها في قُبلها جاء الوَلد أحوَلَ، فأنزل الله تعالـى: (نِسَاؤُكُم حَرْثٌ لَكُمْ فَـأْتُوا حَـرْثَكُمْ أَنَّـى شِـئْتُمْ وَقَـدِّمُوا لِأَنفُـسِكُمْ وَاتَّقُـوا اللَّـهَ وَاعْلَمُـوا أَنَّكُـمْ مُلاقُـوهُ وَبَـشِّرِ الْمُـؤْمِنِينَ – البقرة:٢٢٣)[4]،جولەکە گوتویانە ئەوەی لە دواوە لـەگەلّ ژنەکەیدا دروست ببێت، بەلاّم بەمەرجێك بیئاخنێتە کونی پێشەوەی، ئەوە کە منداڵـی بوو، خێل دەردەچێت، جـا خـوای گەورە ئایەتی: (نِسَاؤُكُم حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَـدِّمُوا لِأَنفُـسِكُمْ وَاتَّقُـوا اللَّـهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلاقُوهُ وَبَـشِّرِ الْمُـؤْمِنِينَ:ژنـەکانتان کێڵگـەن، بـۆ ئێـوە، کـەوابوو، بەهـەر شـێوەیەك پێتـان خۆشـە، بـچنە لایـان، بەمـەرجێك لـە شـوێنە شـەرعیەکەوە، بێـت، وەبەروبومەکەی کەمناڵە، بۆ خۆتان پێش بخەن، لـەخواپەرواتان هـەبێ وگونـاح مەکـەن،

(١) البخاري و مسلم.

(٢) البخاري و مسلم.

(٣) رواه البخاري.

(٤) رواه مسلم.

وەبزانن بەڕاستی ئێوە، ئەچنە بارەگـای خـواوە، و، وەعـدی ئـەم دیـدارە بـە بـڕواداران دراوە!)ـەی، دابەزاند.

٧.ئایا فەرمودەی مەوقوف دەکرێتە بەڵگە:

فەرمودەی (مەوقوف) هەروەك زانیت جاری وا هەیە (صحیح) دەبێت، و جـاری وا هەیـە (حسن)ە، و جاری وایش هەیە لاواز (ضعیف)ە، بەڵام تەنانەت ئەگەر (صحیح) بوونیـشی جێگیر بوو بوو، ئایا دەکرێتە بەڵگە؟ وەڵام:بۆ ئەمە ئەوەیە کە ئەصڵ لە مەوقوفـدا ئەوەیـە کە ناکرێتە بەڵگە، چونکە گوتەو کـرداری صـەحابییە، بـەڵام ئـەوەی هەیـە کـە ئەگـەر جێگیربوو بوو ئەوە دەبێتە بەهێزکەری هەندێ فـەرموودەی لاواز (ضـعیف) هـەروەك لــە باسی مورسەلـدا تێپەڕی، چونکە کارکردن بە سوننەت حاڵی صەحابی بووە، ئەمە ئەگـەر حوکمی مەرفوعی نەبوو، بەڵام ئەگەر ئەو جۆرە بوو کە حـوکمی مـەرفوعی هەیـە، ئـەوە هەر وەك (مرفوع)دەکرێتە بەڵگە.

فەرمودەی بڕاو (المقطوع)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی مەفعولە و لــە (قَطَـعَ – پـچڕاوە)وە، هـاتووە دژی (وَصَـلَ – پەیوەستە)یە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەوەیە کە درابێتە پاڵ (تابعی)[1] یان غەیری ئەو لە گوتەو کردار.

٢.ڕونکردنەوەی پێناسەکە:

واتە:ئەو فەرمودەیەیە کە درابێتە پاڵ شوێن کەوتە (تابعی)یەك، یاخود شوێنکەوتەی شـوێن

(١) التابعي: ئەو کەسەیە کە گەشتبێت بە صەحابی بە موسڵمانێتیو لەسەر ئیسلامەتیش مردبێت، پێناسەکەشی ڕابورد.

کەوتەیەك (تابعی تابعی) یان کەسی تریش، لە گوتەو کردار، (مقطوع)و (منقطع) جیان، چونکە (مقطوع) لە مەتندایە، بەڵام (المنقطع) لە سەنەددایە.

واتە:فەرمودەی (مقطوع) گوتەی تابیعی یان کەسی ترە، وە جاری وا هەیە، سەنەد پەیوەستە بەو تابیعییەوە، لە کاتێکا کە (منقطع) واتە: سەنەدی ئەو فەرمودەیە ناپەیوەستەو پچڕاوەو پەیوەندی نییە بە مەتنەوە.

٣.نمونەکەی:

أ.نمونەی:(المقطوع القولي)، وەك: گوتەی حەسەنی بەصری لە نوێژ کردن لە پشت سەری بیدعەچییەوە: (صلِّ و عليه بدعته – نوێژی لەپشت سەرەوە بکەن‌و بیدعەکەی بەسەر خۆیدا دەشکێتەوە)[1].

ب.نمونەی (المقطوع الفعلي):وەك گوتەی (إبراهيم بن محمد بن المُنْتَشِرْ) کە دەڵێت:(كان مسروق يُرخي السِّرْ بينه و بين أهله، و يقبل على صلاته و يُخليَهم و دنياهم)[2].

٤.حوکمی بە بەڵگە کردنی (المقطوع):

(مقطوع) ناکرێتە بەڵگە لە هیچ شتێ لە حوکمە شەرعییەکاندا، واتە: هەرچەندە دانەپاڵەکەیشی بۆ لای بێژەرەکەی ڕاست بێت، چونکە گوتەو کرداری یەکێك لە موسڵمانانە، بەڵام ئەگەر لێرەدا نیشانەیەك هەبوو، بەڵگە بێت لەسەر ئەوەی کە ئەو قسەیە بەرزکراوەتەوە (رفع) کراوە، وەك گوتەی هەندێ گێڕەرەوە – کە لە کاتی ناوبردنی تابعییەکدا)– دەڵێت: بۆ نمونە (يرفعه – بەرزی دەکاتەوە) لەم کاتەدا حوکمی (مەرفوعی مورسەلی) بۆ دادەنرێ.

(١) البخاري – ج١/ ص١٥٧.

(٢) حلية الأولياء ج٢/ص٩٦.

٥.بڕینی ناوی (منقطع) بەسەر (مقطوع)یشدا:

هەندێ لە فەرمودە ناسانی وەك (شافعی)و (طبراني) لە فزی (مقطوع) یان بەكارهێناوە، بەمەبەستی (المنقطع)، واتە: ئەوەی كە سەنەدەكەی پەیوەست نی یە كە ئەمەش زاراوەیەكی نادیارە، وە پاساویش دەهێنرێتەوە بۆ (شافعی) بەوەی كە ئەوەی گوتووە، پێش جێگیر بوونی زاراوەكانی ـ فەرموودە ـ بووە، بەلاّم بەكارهێنانی لەلایەن-طبراني- یەوە، بەم جۆرە ئەوەی لێ وەرگیراوە كە بەكارهێنانی بەم جۆرەیش هەر دروستە.

٦.پێگەكانی (موقوف) و (مقطوع):

واتە: ئەو كتێبانەی كە فەرمودەی (موقوف)و (مقطوع)یان تیادا زۆرە، و دەست دەكەوێت.

أ.مصنف إبن ابي شيبة.

ب.مصنف عبد الرزاق.

جـ.تەفسیرەكانی (إبن جرير)و (إبن ابي حاتم)و (إبن منذر).

باسی دووەم

چەند جۆرێکی جیاجیای هاوبەش
- لە نێوان وەرگرتن و بەرپەرچ دانەوە دا -
أنواع متفرقة مشتركة بين المقبول و المردود

فەرمودەی (مُسْنَد)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زاراوەوە:ئیسمی مەفعولەو لە (أسند)ەوە هاتووە... کە بەمانای (درانە پاڵو ئاماژە بۆدان) (أضاف أو نَسبَ) هاتووە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیە یە کەسەنەدەکەی بەپەیوەستی بێتو بەرزکرابێتەوە بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ)[1].

٢.نمونەکەی:

وەك ئەوەی کە (البخاری) هێناویەتی، دەڵێت: (عبدالله بن یوسف) لە (مالـك) و ئـەویش لە (ابو الزناد)و ئەویش لە (ألأعرج)و ئەویش لە (أبو هريرة) پێمانی گووتوە: کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمویەتی: (إذا شرب الكلب في أناء أحدكم فليغسله سبعاً[2] - واتە: ئەگەر سەگێك لە قاپێکتاندا ئاوی خواردەوە، ئەوا حەوت جار بیشۆن).

---

(١) ئەم پێناسەیە ئەوەیە کە (حاکم) لەسەریەتیو (أبن حجر) لە (نخبة الفكر)دا دانی پێداناوە، وە لێرەدا چەند پێناسەیەکی تر بۆ (مسند) هەیە.

(٢) البخاري ج١/ ٤٧

ئەم فەرمودەیە کەسەنەدەکەی هەر لەسەرەتاوە بۆ کۆتاییەکەی پەیوەستەو بەرزیش کراوەتەوە بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ).

فەرموودەی پەیوەست (المتصل)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: ئیسمی فاعیلەو لە -(أتّصل) پەیوەست بوو- هاتووەو دژی (أنقطع - پچڕا)وەیە، ئەم جۆرە بە (موصول)یش ناوزەد کراوە.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەو فەرموودەیە یە کە سەنەدەکەی پەیوەست بێت ئیتر (مرفوع)بێت یان (موقوف).

٢.نمونەکەی:

أ.نمونەی (المتّصل المرفوع) وەك ئەوەی (مالك) لە (إبن شهاب)ەوە ئەویش لە (سالم بن عبدالله) ئەویش لە باوکیەوە ئەویش لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) بەوەی کە فلاّن شتی فەرمووە.

ب.نمونەی (المتصل الموقوف): وەك ئەوەی کە (مالك) لە (نافع) لە (إبن عمر)ەوە، کە فلاّن شتی فەرمووە.

٣.ئایا گوتەی (تابعی) بە (متصل) ناودەبرێت؟

(الإمام العراقي) دەڵێت: بەلاّم گوتەی تابعییەکان – ئەگەر سەنەدەکەیان پەیوەست بوو تالای ئەوان– ئەوا (إطلاقاً) بە پەیوەست دانانرێ، بەلاّم لەگەڵ پەیوەست کردن (تقييد)دا دروستە، وە واقعی ئەو گوتەیەیان کە دەڵێت: (هذا متصل إلى سعيد بن المسيب أو إلى الزهري أو إلى مالك و نحو ذلك– ئەو فەرمودەیە پەیوەستە تالای (سعيد بن مسيب) یان تالای (الزهری) یان تالای (مالك)و وێنەی ئەمانە.

گوتراوە خاڵێك لێرەدا هەیە، ئەویش ئەوەیە کە ئەمانەن بە (مقاطیع) ناو دەبرێن، وە برینی ناوی (متصل) بە سەریاندا، وەك وەصفێك وایە بۆ تەنها شتێك کە لە کاتێکا لە رووی زمانەوە دژ یەکن..

زیادەی کەسانی بڕوا پێکراو
(زیادات الثقات)

١.مەبەست لە زیادەی کەسانی باوەڕپێکراو:

(الزیادات) کۆی (الزیادة)یە، وە (الثقات) کۆی (الثقة)یە، وە (الثقة) بریتییە لە کەسی ڕاستاڵی بیر چاك (العدل الضابط)، وە مەبەست لە زیادەی بڕواپێکراو ئەو لەفزە زیادانەیە کە ئێمە دەیانبینین لە ڕیوایەتی هەندێ کەسی بڕواپێکراودا بۆ هەر فەرموودەیەك،کەسانی بڕوا پێکراوی تر " هەر ئەو فەرمودەیە" گێڕابێتیانەوە.

٢.بەناوبانگترینی ئەوانەی بایەخیان پێی داوە:

ئەم زیادانە لە هەندێ لە بڕوا پێکراوانەوەیە لەهەندێ فەرمودەداو جێگای تێڕوانینی زانایانن، بۆیە شوێنیان کەوتوون و بایەخیان پێداوە، بۆ کۆکردنەوە یان و ناسینیان، لەو پێشەوایانەی کە بەمەوە بەناو بانگن.

أ.أبو بکر عبدالله بن محمد بن زیاد النیسابوری.

ب.أبو نُعَیْمْ الجرْجاني.

جـ.أبو الولید حسان بن محمد القُریشی.

٣.جێگای ڕوودانی ئەم زیادەیە:

أ.لەمەتندایە، بە زیادکردنی وشەیەك یان ڕستەیەك.

ب.لە سەنەددایە بە بەرزکردنەوەی مەوقوفێك (رفع موقوف) یان هێنانی مورسەلێك (وصل مرسل).

٤.حوکمی زیادە لە مەتندا:

بەڵام زیادە لە مەتندا، زانایان جیاوازییان هەیە لە حوکمەکەیدا، بەچەند گوتەیەك:
أ.هەندێکیان بە موتڵەقی وەریان گرتووە.
ب.هەندێکیان بە موتڵەقی بەرپەرچیان داوەتەوە.
جـ.وە هەندێکیان ئەو زیادەیەیان بەرپەرچ داوەتەوە، ئەگەر لە گێڕەرەوەی فەرمودەکەوە بێت، کە یەکەمجار بەبێ زیادە گێڕا بێتیەوە، وە لە غەیری خۆیەوە ئەو زیادەیەی وەرگرتبێ[1].

(إبن الصلاح) زیادەی بە گوێرەی وەرگرتن و بەرپەرچ دانەوە بۆ سێ بەش دابەش کردووە، کە ئەمەش دابەش کردنێکی باشە، (إمام النواوي)و غەیری ئەویش لەگەڵیدان لەسەر ئەوە، ئەم بەش کردنەش بەم جۆرەیە.:
أ.زیادەیەك کە پێچەوانەگەری تیادا نەبێت، لەگەڵ ئەو گێڕانانەوەدا کە کەسانی متمانە پێکراوی تر (ثقات) یان پلە بەرز تر لە متمانەدا (ألأوثق) گێڕاویانەتەوە، ئەمە حوکمەکەی وەرگرتنیەتی، چونکە وەك فەرمودەیەك وایەکە گێڕانەوەکەی بەگشتی لە متمانە پێکراوێکەوەیە کە ئەویش لە متمانە پێکراوێکی ترەوە بە تەنهایی گێڕاویەتیەوە.
ب.زیادەیەك کە پێچەوانە بوونەوەی تیادا بێت، لەگەڵ ئەو ڕیوایەتانەدا کە کەسانێکی متمانە پێکراو (ثقات) یان پلە بەرز تر لە متمانەدا (ألأوثق) گێڕابێتیانەوە، ئەمە حوکمەکەی بەرپەرچ دانەوەیەتی، هەروەك لە باسی (شاذ)دا ڕابورد.
جـ.زیادەیەك کە جۆرێك لە پێچەوانەگەری تیادا بێت بۆ کەسانی بڕواپێکراو، یان پلە

---

(١) علوم الحديث ص٧٧، الكفاية، ص٤٢٤ وما بعدها.

بەرز لە متمانەدا، ئەم پێچەوانەگەریەش لە دوو شێوازدا کورت هەڵهێنراوە.
١.لە پەیوەست کردنی شتێکی ڕەهادا (تقييد المطلق).
٢.لە تایبەت کردنی شتێکی گشتی دا (تخصيص العام).
ئەم بەشەش (إبن الصلاح) لە حوکمەکەی بێدەنگ بووە، (الإمام النواوي) لەسەری دەفەرموێ: گوتەی ساغ لەسەر ئەوەیە کە ئەم دواییە وەردەگیرێت[1].

٥.نمونەی زیادە لە مەتندا:

أ.نمونە بۆ ئەو زیادەیەی کە پێچەوانە بونەوەی تیادا نییە، وەك: ئەوەی کە (إمام مسلم) ڕیوایەتی دەکات[2] لە ڕێگای (علي بن مُسْهِر) ئەویش لە (ألأعمش) و ئەویش لە (أبو رزين) و (أبو صالح)ەوە ئەویش لە (أبو هريرة)ەوە ﷺلە زیادکردنی وشەی (فَلْيُرِقْهُ)دا فەرمودەی باس لەدەم تێنانی قاپو قاچاخ لە لایەن سەگەوە...کە ئەو وشەیە (حافظ)ەکانی تر لەهاوەڵانی (أعمش) باسیان نەکردووە، بەڵکو بەم جۆرە ڕیوایەتیان کردووە، (إذا ولغ الكلب في أناء أحدكم فليغسله سبع مرات– واتە: ئەگەر سەگ دەمی نایە ناو قاپ و قاچاغی یەکێکتان ئەوا با حەوت جار بیشوات).
جا ئەو زیادەیە وەك فەرمودەیەك وایە کە (علي بن مُسهِر) بەتەنها خۆی هێنابێتی، کە کەسێکی باوەڕ پێکراوە، بۆیە ئەو زیادەیە وەردەگیرێت.
ب.نمونەی زیادەیەك کە پێچەوانەگەری تیا بێت: وەك زیادەی (يوم عرفة) لە فەرمودەی (يوم عرفة و يوم النحر و أيام التشريق عيدُنا أهل ألأسلام، وهى أيام أكل و شرب – واتە: ڕۆژی عەرەفەو ڕۆژی قوربانی سەربڕینو سێ ڕۆژەی دوای جەژنی قوربان جەژنەکانی

(١) بڕوانە: (التقريب مع التدريب) ج١/ص٢٤٧ جا مەزهەبی (شافیعی) و (مالك) ئەوەیە کە ئەم جۆرە زیادەیە وەردەگیرێ، وە مەزهەبی (حەنەفی) لەسەر ئەوەیە کە بەرپەرچ دەدرێتەوە.
(٢) بڕوانە: گێڕانەوەکانی ئەم فەرمودەیە لە (صحيح مسلم بشرح النواوي)دا، ج٣/ ص١٨٢ ومابعدها.

ئەهلی ئیسلامن، وه ڕۆژانی خواردن و خواردنەوەن).
جا ئەم فەرمودەیە بەسەرجەم ڕێگاکانیەوە، جگە لەم ڕێگایە بەبێ (یوم عرفة)ەیە، جا ئەمە (موسی بن علی بن رباح) لە باوکییەوە ئەویش لە (عقبة بن عامر)ەوە هێناویەتی، وه فەرمودەکە (الترمذي)و (ابو داود)و غەیری ئەمان هێناویانە.
جـ.نمونەی زیادەیەك کە جۆرێك لە پێچەوانەگەری تیادایە:
ئەوەیە کە (مسلم) لە ڕێگای (أبو مالك ألأشجعي)و ئەویش لە (ربعی)و ئەویش لە (حذیفة)ەوە ڕیوایەتی دەکات و دەڵێت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمویەتی: ....وجعلت لنا ألأرض كلها مسجداً و جعلتِ تربتها لنا طهوراً) سەرجەم زەویمان بەمزگەوت بۆ گێڕدراوە، وسەرجەم گڵیشمان بە پاك بۆ دانراوە، جا (أبو مالك الأشجعي) تەنها خۆی زیادەی (تربتها)ی هێناوە، وه هیچی تر لە ڕاوییەکان باسیان نەکردوە، بەڵکو ئەم فەرمودەیەیان بەم جۆرە هێناوە: (وجعلت لنا ألأرض مسجداً وطهوراً)[1].

٦.حوکمی زیادە لە سەنەددا:
بەڵام زیادە لە سەنەددا، لەسەر دوو مەسەلەی سەرەکی وەستاوە کە ڕوودانیان زۆرە، کە بریتین لە پێچەوانە بونەوە (تعارض) لە نێوان (وصل)و (أرسال)، (تعارض) لەنێوان (رفع)و (وقف)دا، بەڵام شێوازەکانی دیکەی زیادە لەسەنەددا ئەوەیە کە زانایان چەند باسێکی سەرەکییان بۆ تایبەت کردووە، وەك:(المزيد في متصل الأسانيد).
زانایان لێرەدا جیاوازییان هەیە لەسەر وەرگرتنی زیادەو بەرپەرچ دانەوەیدا لەسەر چوار گوتە کە ئەمانەن:
أ.حوکم بۆ ئەوەیە کە (وصل)و (رفع)ی تیایدا کردووە، واتە: وەرگرتنی زیادەکەیە، کە

(١) المصدر السابق ج٥/ ص٤ وما بعدها.

ئەمەش گوتەی جەماوەری شەرعزانان و زانایانی ئوصولە[1].
ب.حوکم بۆ ئەوەیە کە (أرسال)و (وقف)ی تیاداکردووە، واتە: بەرپەرچ دانەوەی زیادەکەیە، کە ئەمەش گوتەی زۆرینەی زانایانی فەرمودەیە.
جـ.حوکم بۆ ئەوانەیە کە زۆرترینن، کە ئەمەش گوتەی هەندێ لە زانایانی فەرمودەیە.
د.حوکم بۆ ئەوانەیە کە هێزی لەبەرکردنیان زۆر ترە (الأحفظ) کە ئەمەش گوتەی هەندێ لە زانایانی فەرمودەیە.
نمونەکەیشی:وەك فەرمودەی (لانكاح إلا بولي –واتە: نیکاح دانامەزرێت بەرەزامەندی وەلی ئافرەتەکە نەبێت)، ئەمە (یونس بن أبی أسحاق السبیعی) ڕیوایەتی کردووە، وە کوڕەکەی (إسرائیل)و (قیس بن الربیع) لە (أبو أسحاق)ەوە بە موسنەدیو پەیوەستی (متصل)ی، وە(سفیان الثوري)و (شعبة بن حجاج) ڕیوایەتیان کردوە لە (أبو إسحاق)ەوە بە مورسەلی[2].

باسی (ألإعتبار – المتابع – الشاهد)

یەکەم: پێناسەکانیان:

ا.ألأعتبار:

١.لەڕووی زمانەوە:چاوگ (مصدر)ی (أعتبر)ەیە، وە مانای (ألأعتبار) بریتی یە لە تێڕامان لە شتەکان و کارەکاندا، تا بەهۆیانەوە شتێکی تری لە جینسی خۆیان بزانرێت.
٢.لەڕووی زاراوەوە:بریتیەلەشوێن کەوتن(تَتَبُّعْ)ی ڕێگاکانی فەرمودەیەك، کە تەنها ڕاویەك تاك بەتەنیابێت، لە ڕیوایەت کردنیدا، تا بزانرێت کە ئایا لە ڕیوایەت کردنیدا

(١) (الخطیب) دەڵێت: ئەو گوتەیە لەلای ئێمە صەحیحە. الکفایة ص٤١١.
(٢) بڕوانە: بۆنمونەی ڕاجیایی گێڕەرەوەکان لە (أرسال)و (وصل) کردنیدا لە کتێبی الکفایة، ص٤٠٩ وما بعدها.

کەس غەیری ئەو بەشداری کردووە یان نا....

ب.(المتبع) کە بە (التابع)یش ناودەبرێت:

١.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی فاعیلەو لە (تابع)ەوە هاتووە، بەمانای هاوڕێکی (وافق)ەیە.

٢.لەڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیە یە کە تیایدا ڕاویەکانی بەشداری بکەن لە ڕیوایەتی فەرمودەیەکی تاکەوە بوودا، لە ڕووی لەفزو مانـاوە یاخودتەنهالـەڕووی مانـاوە، ئەمـەو لەگەڵ هاوڕێکی یان لە صەحابییەکاندا.

جـ.الشاهد:

١.لەڕووی زمانەوە:ئیسمی فاعیلەو لە (الشهادة)ەوە هاتووە، بەمەش ناو نـراوە، چـونکە شایەتی دەدات کە بۆ فەرمودەی تاکرەو (الحديث الفرد) بنەما (أصل)ێـك هەیـەو بـەهێزی دەکات، هەر وەك شاهید گوتەی داواکار (المُدَّعِيَّ) بەهێز دەکاتو یارمەتی دەدات.

٢.لەڕووی زاراوەوە:ئەو فەرمودەیە یە کە ڕاوییەکانی بەشداری دەکـەن لـە ـ ڕیوایـەتی فەرمودەیەکی تاکرەودا لە ڕووی لەفزو ماناوە یان، تەنها لەڕووی ماناوە– ئەمـەو لەگـەڵ بوونی ڕاجیایی لە صەحابییەکاندا.

٢.(الأعتبار) هاوشێوەی (التابع) و (الشاهد)نییە:

لەوانەیە هەندێ جار کە سێك وا گومان بیات کە (ألأعتبار) هاوشێوەو هاوپێچی (التابع)و (الشاهد) بێت، بەڵام بەم شێوازە نییە، و بەڵکو (الأعتبار) بریتیە لە چـۆنیەتی و شـێوازی گەیشتن بەو دوانەی تر، واتە: بریتیە لە ڕێبـازی لێکۆڵینـەوەو بـەدوادا گـەڕانی (تـابع) و (شاهد).

٣.زاراوەیەکی تر بۆ (تابع) و (شاهد):

ئەوەی کە باس کرا لەپێناسەی (تابع)و (شاهد) ئەوەیە کـە زۆرینـەو دیـارترین (ألأكثـر و المشهور)ی زانایانی لەسەرە، بەڵام لێرەدا پێناسەی تریشیان هەیە، کە ئەمانەن:

أ.التابع:بریتی یە لەوەی کە بەشداری کـردن (المـشارکة) لـە گێڕەرەوەکـانی فـەرمودەی تاکڕەو (الفرد)دا لەڕووی لەفزەوە ڕوبدات، ئیتر چونیە کـە لـە صـەحابی دا یـەکبن یـان جیاوازبن.

ب.الشاهد:بریتی یەلەوەی کەبەشداری کردن لە گێڕەرەوەکانی فەرمودەی تاکـدا بـەمانا ڕووبـدات، ئـیتر چـونیەکە لـە صـەحابی دا یـەکبن یـان جیـاوازبن، ئابـەم جـۆرە نـاوی هەریەکەیان بەسەر ئەوی تریاندا بەکاردەهێنرێ، بۆیە ناوی (تابع) لە جیاتی ناوی (شـاهد) بەکاردێت و ناوی (شاهد)یش لەجیاتی (تـابع) بـەکاردێت، کارەکـەش ئاسـانە، هـەروەك (حافظ إبن حجر) دەفەرموێت:چونکە ئامانج لە هەردوکیاندا یەك شـتە، کـە بریتـی یەلـە بـەهێزکردنی فـەرمودە، ئـەویش لـە ڕێـی دەسـت بەسـەردا گـرتن و زاڵبـوون بەسـەر گێڕانەوەکانی تری فەرمودەکەدا[1].

٤.المتابعة:

أ.پێناسەکەی:

١.لەڕووی زمانەوە:چاوگی (تابع)ەیە، بەمانای(وافَقَ)کەواتـە: (المتابعـة) واتـە: (الموافقـة)، هاوڕێکی.

٢.لـەڕووی زاراوەوە:بریتـی یـە لـەوەی کـە گێڕەرەوەیـەك بەشـداری بکـات، لـە گێڕانەوەیەکی تری فەرمودەیەکدا.

ب.جۆرەکانی: (المتابعة) دوو جۆرن:

١.موتابەعەی تەواو: (المتابعة تامة): بریتی یە لەوەی کە بەشداری کردنەکەی گێڕەرەوەکە هەر لەسەرەتای سەنەدەکەوە ڕوودات.

٢.موتابەعەی کورتکراو (متابعة قاصرة): بریتییە لەوەی کە بەشداری کردنی گێڕەرەوەکە لەنێوەندی سەنەدەکەدا ڕوودات.

---

(١) في شرح النخبة ص٣٨.

٥.نمونه:

تەنها نمونەیەك باس دەكەم كە (حافظ إبن حجر)[١] كردویەتیە نمونـە، كـە (متابعـة تامـة)و (متابعة قاصرة)و (شاهد)ی تیادایە، ئەویش ئەمەیە.

ئەوەی كە (إمام شافعي) لە كتێبی (الأم) دا لە (مالك)ەوە، ئەویش لە (عبدالله بن دینار)، ئەویش لە (إبن عمر)ەوە، ڕیوایەتی دەكات كە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمویـەتی: (الـشهر تسع و عشرون، فلا تصوموا حتى تروا الهلال، و لاتفطـروا حتـى تـروه، فـإن غُـم علـيكم فاكملوا العِدَة ثلاثين – واتە: مانگ بیست و نۆیە، بەڕۆژوو مەبن تا مانگ نـەبینن، ڕۆژوو مەشكێنن و جەژن مەكەن، تا مانگ نەبیننەوە، ئەگەر هەور بوو سـی ڕۆژ تەواو بكەن، ئەم فەرمودەیەو بەم لەفزە، كەسانێ وا گومانیان بردووە، كە (إمـام شـافعي) تـەنها خـۆی لـە (مالك)ەوە هێناویەتی، وە لـە (غرائـب)ی ئیمـام شـافیعیان حیـساب كـردووە، چـونكە هاوەڵانی (مالك) لێوەی ڕیوایەتیان كردووە، بەو سەنەدەو بـە لـەفزی (فـإن غُـم علـيكم فأقدرو، له) بەڵام پاش تێڕامانی (ألإعتبار) بۆمان دەركەوت كە (إمام شافعي) لێرەدا (متابعة تامة) وە (متابعة قاصرة)و (شاهد)ی هەیە.

أ.بۆ موتابەعەی تەواو: ئەوەیە كە (بخاری) لە (عبدالله بن مسلمة القعنبی) لـە (مالـك)ەوە بەهەمان سەنەد ڕیوایەتی كردووە، وە (فإن غُم عليكم فأكملوا العدة ثلاثين)ی تیادایە.

ب.بەڵام بۆ موتابەعەی كورت هەڵهێنراو: وەك ئەوەی كە (إبن خزیمة) لە ڕێی (عاصم بن محمد) لە باوكیەوە (محمد بـن زیـد) وە ئـەویش لـە باپیرییـەوە (عبـدالله إبـن عمـر) دەی گێڕێتەوە بە لەفزی (فكملوا ثلاثين)ە.

جـ.بەڵام بۆ (شاهد)یش: وەك ئەوەی كە (نسائی) لە ڕیوایەتەكەی (محمـد بـن حـنين) لـە (إبن عباس)ەوە ئەویش لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) ڕیوایەتی دەكات، كە فەرموویەتی، ئەمەیشی تیادایە: (فإن غُم عليكم فأكملوا العِدَّة ثلاثين).

---

(١) في شرح النخبة، ص٣٧.

بەندی دووەم

باسی سیفەتی ئەو کەسەی کە گێڕانەوەی لێ وەردەگیرێت، وە باسی ئەوەی کە پەیوەستە بەم بابەتەوە لە (الجرح و التعديل)

* باسی یەکەم: دەربارەی گێڕەرەوە، ومەرجەکانی شت لێ وەرگرتنی.

* باسی دووەم: بیرۆکەیەکی گشتی دەربارەی کتێبەکانی (الجرح و التعديل).

* باسی سێهەم: پلەکانی (الجرح و التعديل).

باسی یەکەم

دەربارەی ڕاوی و مەرجەکانی شت لێوەرگرتنی

١ پێشەکیەکی ڕێخۆشکەر:

لەبەر ئەوەی کە فەرمودەی پێغەمبەر (ﷺ) گەیشتووە پێمان لە ڕێگـای گێڕەرەوەکانـەوە، بۆیە ئەوانەجێگای، تێرامانی یەکەمن لـە ناسـینی صـەحیحیو لاوازی فـەرموودەدا، بۆیـەو لەبـەر ئەمـە زانایـانی فـەرمودە بایـەخیان بـە گێـڕەرەوان (الـرواة) داوە، بـۆ وەرگرتنـی ڕیوایەتەکانیان مەرج گەلێکی وردو پتەویان داناوە، کە بەڵگەیـە لەسـەر دووربینـیو بـیر تیژییانو بەڵگەیشە لەسەر فراوانی ڕێبازەکەیان.

ئەو مەرجانەی کە بەمەرجیان داناوە بۆ گێڕەرەوەو مەرجـەکانی تـریش کـە بەمـەرجیان گرتوون بۆ وەرگرتنی فەرموودەکان،(الحديث و ألأخبار) هیچ گەلێك پێی نەگەیشتووە لـە گەلان تەنانەت لەم سەردەمەشدا کە خەڵکی بە پـەیڕەو گـەرایی (المنهجيـة)و وردەکـاری (الدقة) وەصفی دەکەن، ئەمانە ئـەو مەرجانـەیان بـە مـەرج نـەگرتووە، لـە گێڕانـەوەی هەواڵەکاندا، کە زانایانی زاراوە ناس (علماء المصطح) بەمەرجیان گرتووە، بـۆ گێـڕەرەوە، تەنانەت بە کەمتریش لەو مەرجانە، بۆیە زۆرینەی ئەو هەواڵانەی کە ئاژانسە ڕەسمیـەکانی هەواڵیش دەی گوێزنەوە، متمانەیان پـێ ناکرێت، ڕاستیان لـێ چاوەڕێ ناکرێت، ئەمـەش بە هۆی ئەوە وەیـە گێڕەرەوەکـانی نادیـارنو نەناسـراون، (ومـا أفـة ألأخبـار ألاّ رواتهـا) گێڕەرەوەکان تەنها بەلأی هەواڵەکانن، زۆرینەی ئەو شتانەیش کە نادروستی ئەو هەواڵانە دەردەخات پاش کەمێکی تر دێت.

٢.مەرجەکالی وەرگرتنی گێڕەرەوە (قبول الراوي):

جەماوەری زانایـان لــە پێـشەوایانی فـەرمودە، وشـەرع کـۆکن لەسـەر ئـەوەی کـە لـە

گێڕەرەوەدا دوومەرجی سەرەكی بە مەرج گیراوە، كە ئەمانەن:

أ.(ڕاستاڵـی:العدالة): كەمەبەستیان پێی ئەوەیەكەئەبێت گێڕەرەوە مـسوڵمان بێـت، بـاڵغ و عاقڵ بێت ساغ بێت لـە هۆكارەكانی (فاسق)بوون، سـاغیش بێـت لـەو شـتاتەی كـە لـە كەسایەتی (المروءة)ی مرۆڤ كەم دەكەنەوە.

ب.هێزی لەبەر كردنی باش (الضبط): كە مەبەستیان پێـی ئەوەیـە كـە دەبێـت گێـڕەرەوە پێچەوانە نەبێتەوە لـەگەڵ متمانـە پێكراوەكـان (ثقـات)دا، وە هێـزی لەبـەركردنی خـراپ نەبێت، وە هەڵەیی و بـێئاگایی و خەیاڵـی (الغلط و الغفلة و الوهم)ی زۆر نەبێت.

٣.ڕاستاڵی (عدالة) بەچی جێگیر دەبێت؟

عەدالـەت بەیەكـێ لەم دوو شتانە جێگیر دەبێت:

أ.یان بەدەقی قسـەی ڕاستاڵ كـارانی تـر (مُعـدّلين) لەسـەری، واتـە: بـەوەی كـە زانایـانی (تعديل) بەگشتی، یان یەكێكیان بەدەق قسەیەكی لەسەر بكات.

ب. یان بەهۆی بڵاوبونەوەو ناو دەركردنەوە (الأستفاضـة و الـشهرة)، جـا هەركەسـێك عەدالـەتەكەی بڵاوبویەوە، لەلای زانایان، وە ستایش كردنی زۆر بوو و بڵاو بویەوە، ئەوە بەسە، دوای ئەمە پێویستی بە كەسێك نییە تەعدیلی بكات و دەقی قسەی لەسەر هەبێت، ئەمــەش وەك پێــشەوایانی ناســراوو دیــار وەك چــوار پێــشەواكەو دوو ســوفیانەكەو و (ألأوزاعي)و ئەوانی تر.

٤.مەزهەبی (إبن عبد البرّ) لە جێگیربوونی عەدالـەتدا:

رای (إبن عبد البر) وایە، كە هەموو خاوەن زانستێ –زانستی شەرعی– كە وادیار بوو، كە جێی بایەخە، وئەوە لەوانەیە كە عەدالـەتی پێـوە یـە، تـا (جـرح)كردنـی دەردەكـەوێت و فەرمودەی (يَحمل هذا العلم من كلّ خَلَفٍ عُدُولُـهُ، ينفـون عنـه تحريـف الغـالين و أنتحـال

المبطلين، و تأويل الجاهلين)[1]، واته: ئەو زانستە لەلایەن هەموو خاوەن زانستێکی ڕاستاڵەوە وەردەگیرێ، کە لەلادان و خوارو خێچ کردن (تحریف)ی ڕۆچوان و داتاشینی بەتاڵ کاران و لەمانا لادان (تأويل)ی نەزانان دەی پارێزن، وە ئەم گوتەیەی زانایان پێی ڕازی نین، چونکە فەرمودەکە ساغ نیە، وە ئەگەر گریمان صەحیحیش بێت، ئەوە ماناکەی (ليحمل هذا العلم من كلّ خَلَفٍ عدوله) بە بەڵگەی ئەوەی کە کەسانێك هەن خاوەن زانستن و عادلیش نین.

٥.چۆن هێزی لەبەر کردنی گێڕەرەوە (ضبط الرّاوي) دەزانرێت؟

زەبتی گێڕەرەوە بەهۆی هاوڕێکی بوونی گوتەی متمانە پێکراوانی وردەکار لەو گێڕانەوەیەدا دەزانرێت، ئەگەر ئەو کەسە متمانە پێکراوانە لەو ڕیوایەتەدا بەزۆری هاوڕێکی بوون، ئەوە (ضابط)ە، وە پێچەوانە گەری کەم هیچ نییە، ئەگەر زۆر پێچەوانەگەری کردنی هەبوو، ئەوە (ضبط)ەکەی لەدەست دەدات، و ناکرێتە بەڵگە.

٦.ئایا (جرح و تعديل) بەبێ ڕونکردنەوە وەردەگیرێ؟

أ.دەربارەی (تعديل) لەگەڵ باس نەکردنی هۆکارەکانیشدا وەردەگیرێ، ئەمە لەسەر قسەی ساغ و دیار (الصحيح المشهور)، چونکە هۆکارەکانی زۆرن، و دیاری کردنیان سەختە، چونکە کەسی (مُعَدَّل) تەعدیل کار پێویستە کە بڵێت: بۆ نمونە:(لم يفعل كذا...)، (لم يرتكب كذا...) یاخود بڵێت، (هو يفعل كذا....)، (ويفعل كذا و هكذا).

ب.بەڵام (جَرْحْ) بە ڕوونکراوەیی (مُفَسر) نەبێت وەرناگیرێت، چونکە باسکردنیان سەخت نیە، وە هەروەها چونکە خەڵکی جیاوازیان هەیە، لە هۆکارەکانی (جرح)دا، جاری وا هەیە کە یەکێکیان کەسێك (جرح) دەکات، کەچی ئەو کەسە ئەهلی (جرح) نییە، (إبن

(١) (إبن عدى) لە (الكامل)وشوێنی تریشدا ڕیوایەتی کردووە، وە (العراقی) دەڵێت:چەند ڕێگایەکی تری کە هەموویان لاوازن، هیچ کامیان جێگیر نەبوون، وە هەندێ لە زانایان بە (حسن)یان داناوە، لەبەر زۆری ڕێگاکانی، بۆ درێژی ئەمە بڕوانە: التدريب ج١/ ص٣٠٢ - ٣٠٣.

الصلاح) دەڵێت: ئەمە دیارو دان پێدانراوە لە (فقه) و (اصول)دا، وە (خطیب)و (حافظ) باسیان کردووە، کە ئەمە مەزهەبی پێشەوایانی (حافظ)ەو ڕەخنەگران (نقاد)ی فەرمودەیە، وەك (بخاری)و (مسلم)و...هتد، و لەبەر ئەمەش (بخاری)، (جرح)کردنی کەسانێکی لەلایە، لەغەیری خۆیو لەپێش خۆیداو کردونەتیەبەڵگە، وەك (عکرمة)و (عمرو بن مرزوق)، وە (مسلم)یش (سوید بن سعید)و کۆمەڵێکی تر کە تانە لێ دانیان شتێکی دیارە، کردویەتیە بەڵگە، وە (أبو داود)یش هەر ئەمەی کردووە، ئەمەش بەڵگەیە کە ئەم زانایانە لەسەر ئەوە کۆکن، کە (جرح) بە ڕونکراوەیی هۆکارەکانیەوە نەبێت وە رناگیرێت(1).

٧.ئایا (جرح و تعدیل) بەیەك كەس جێگیر دەبێت؟

أ.گوتەی صەحیح لەسەر ئەوەیە کە (جرح و تعدیل) بەیەك كەس جێگیر دەبێت.

ب.وە گوتراویشە کە پێویستە و دەبێت دوو کەس بن.

٨.کۆبونەوەی (جرح و تعدیل) لە تەنها یەك گێڕەرەوەدا:

ئەگەر لە تەنها ڕاویەکدا (جرح و تعدیل) کۆبونەوە:

أ.گوتەی پشت پێ بەستراولەسەر ئەوەیە کە (جرح) پێش دەخرێت، ئەگەر ڕونکراوە (مُفَسر) بوو.

ب.وە گوتراویشە ئەگەر ژمارەی (مُعدلِين) زیاتر بوو بەسەر (جارحين) دا، ئەوە (تعدیل) پێش دەخرێت، بەڵام ئەم گوتەیە لاوازەو پشتی پێ نابەسرێت.

٩.حوكمی ڕیوایەت كردنی (عَدل) لەلایەن كەسێكەوە:

أ.گێڕانەوەی (عدل) بوون، لە کەسێکەوە، بە (تعدیل) دانانرێت، لەلای زۆرینەی زانایان، کە ئەم گوتەیەش صەحیحە، هەندێکیش بە (تعدیل)ی دادەنێن.

---

(١) علوم الحديث، ص٩٦ بە کەمێك کورت کردنەوەوە.

ب. كاركردنی زانایەك و فەتوادانی بە گوێرەی دەقی فەرمودەیەك: ئـەوە حوكمـدان نییـە لەسەر صەحیحی فەرمودەكە، وە پێچەوانە كردنیشی لەگەڵی نابێتە بەڵگە لەسەر ئـەوەی كە ئیتر لە صەحیحێتی كەم بكاتەوەو لە پلەو پایەی ڕاوییـەكانی بـدات، گوتراویـشە كـە ئەوە حوكمدانە بە صەحیح بوونی فەرمودەكەو ئەم گوتەیـەش (آمـدي)و هـی تـریش لـە زانایانی ئوصول بە صەحیحیان داناوە، وە لـەم مەسەلـەیەدا قسەو بـاس و خواسـێكی درێـژ هەیە.

١٠.حوكمی ڕیوایەتی كەسێك كە لە خراپە پاشگەز بووبێتەوە (التائب من الفسق):

أ.ڕیوایەتی كەسێك كە لـە تاوان پاشگەز بووبێتەوە وەردەگیرێت.

ب.وە ڕیوایەتی كەسێك كە لـە درۆكـردن بـەدەم پێغەمبـەرەوە (ﷺ) پاشـگەز بووبێتـەوە وەرناگیرێت.

١١.حـوكمی ڕیوایـەتی كەسـێك كـە لەسـەر گێڕانـەوەی فـەرمودە پاداشـت (پـارە) وەردەگرێت؟

أ.لای هەندێ وەرناگیرێ، وەك (أحمد، إسحاق، أبو حاتم).

ب.لای هەندێكی تر وەر دەگیرێت، وەك (أبو نُعيم الفضل بن دُكَين).

جـ. (أبو إسحاق الـشيرازي) فەتوای داوە، بۆ كەسێك كە بە هۆی گێڕانەوەی فەرمودەوە، كاتی نەبێت نان بۆ خێزانی پەیدا بكات، بەوەی كە دروستە پاداشت لەسەر گێڕانـەوەكان وەربگرێت.

١٢.حوكمی ڕیوایەتی كەسێك بە ئاسانكاری یان بە قـەبوڵكردنی بەسـەرداخوێندنەوە (قبـول التلقين)و زۆر هەڵەیی (كثرة السهو) ناسرا بێت؟

أ.ڕیوایەتی كەسێك كە بە ئاسانكاری (تساهل) ناسراو بێت، لە گوێگرتن لـە فـەرمودەدا، یان لـە كاتێكا كە فەرمودە بە گوێی خەڵكیـدا دەدات، وەك كەسـێك كـە گـوێ بەخـەو

نادات لە کاتی گوێ گرتندا یان فەرمودە دەگێڕێتەوە لە ئەصڵێکەوە، کە بەرابەری (مُقابلة)ی پێ نەکراوە، کە ئایا تەواوە یان نا....
ب. ڕیوایەتی کەسێکیش کە بەوە ناسراوە کە ڕازی یە، بە بەسەردا خوێندنەوەی فەرمودە، بەوەی کە شتێکی بەسەردا بخوێنرێتەوە، جا بیگێڕێتەوە، بەبێ ئەوەی کە بزانرێت ئایا فەرمودەیە یان نا...
جـ. ڕیوایەتی کەسێك کە لە ڕیوایەت کردندا زۆر هەڵە بکات، وەرناگیرێت.

١٣.حوکمی ڕیوایەتی کەسێك کە فەرمودەی گێڕاوەتەوە، ولە بیری چۆتەوە؟

أ.پێناسەی:(من حدّث و نسي) کەسێك فەرموودەی گێڕاوەتەوەو لە بیری چۆتەوە:ئەوەیە کە مامۆستاکەی ئەو ڕیوایەتەی لەیاد نەمابێت کە قوتابییەکەی لێوەی گێڕاوەتەوە.
ب.حوکمی ڕیوایەت کردنی ئەم جۆرە:
١.بەر پەرچ دانەوەی:ئەگەر بەبێگومانی (جازماً)نەفی کرد، بەوەی کە بڵێت: (مارویتە) یان (هو یکذب عليّ) و ....هتد، (من ڕیوایەتیم نەکردووە) یان (ئەوە درۆم بەدەمەوە دەکات).
٢.وەرگرتنی: ئەمە ئەگەر دوو دڵ بوو لە نەفی کردنیدا، وەك ئەوەی بڵێت: (لا أعرفە) یان (لا اذکرە) و....هتد، (نایزانم) یان (نایەتەوە یادم)....هتد.
جـ.ئایا بەرپەرچ دانەوەی ئەو فەرمودەیە دەبێتە کەم کردنەوەی پلەو پایەی یەکێکیان؟
بەرپەرچ دانەوەی ئەو فەرمودەیە، نابێتە کەم کردنەوەی پلەو پایەی هیچ کامیان، چونکە هیچ کامێکیان شایستە تر نییە بەتانە لێدان (الطعن) لەوی تریان.
د.نمونەکەی:
وەك ئەوەی کە (أبو داود) و (الترمذي) و (إبن ماجة) لە ڕیوایەتەکەی (ربیعة بن أبي عبدالرحمن)و ئەویش لە (سُهیل بن أبی صالح) ئەویش لە باوکیەوەو ئەویش لە (أبو هریرة)ەوە، ڕیوایەتی کردووە، کە پێغەمبەر (ﷺ) : (قضی بالیمین مع الشاهد – واتە: بە بوونی سوێند خواردنێك و شاهیدێك قەزاوەتی کردووەو حوکمی داوە.

(عبدالعزيز بن محمد الدَّراوَرْدي) دەفەرموێت: (ربيعة بـن أبـي عبـدالرحمن) لــە (سـهيل)ەوە ئەمەی بۆ گێڕاومەتەوە، جا بە (سُهيل) گەیشتم پرسیارم لـێ کرد لەسەری بەڵام نـەیزانی، وتم: (ربيعة) لە تۆوە ئەمەی بـۆ گێڕاومەتـەوە جـا دوای ئەمـە وای لێهـات (سـهیل) دەی گوت: (عبدالعزيز) بۆی گێڕاومەتەوە لە (ربيعة)ەوە ئەویش لە خۆمـەوە، کـەوا مـن بـۆم گێڕاوەتەوە لە (أبو هريرة)ـەوە ﷺ بەمەرفوعی کە (حدثني عبـدالعزيز عـن ربيعـة عـنيّ أنـيّ حدثته عن أبي هريرة ﷺ مرفوعاً بكذا....).

هـ.بەناوبانگ ترین دانراو لەم بارەیەوە:

کتێبی (أخبار مَنْ حَدَّثَ وَنَسِيَ)یە، کە دانراوی (الخطیب)ە.

باسی دووەم

بیرۆکەیەکی گشتی دەربارەی کتێبەکانی

(الجرح و التعديل)

لەبەر ئەوەی کە حوکم دان بەسەر فەرموودەدا، بەوەی کە صەحیح بێت یان لاواز بێـت، لەسەر کۆمەڵە شتێك وەستاوە، لەوانە: ڕاستاڵـی گێڕەرەوەکـان (عدالـة الـرواة)و هێـزی لەبەرکردنیان (ضَبْط الرواة)و یان تانەدان لە ڕاستاڵـیو هێزی لەبەر کردنیـان (الطعـن في عدالتهم و ضبطهم) لەبەر ئەمە زانایان هەستاون بـە دانـانی کتێـب گـەلێك، کـە تیایانـدا مەسەلەی عەدالەت و هێزی لەبەرکردنی گێڕەرەوەکانیان ڕونکردوەتەوە، کە لەو پێشەوا متمانە پێکراوانەوە گواستویانەتەوە، کە کاری (تعـدیل)یـان، کـردووە ئەمەیـشە کـە بـە (تعديل) ناسراوە، هەروەك لەو کتێبانەشدا باسی ئـەو تانانـەی کـە ڕوبـەڕووی عەدالـەتی هەندێ گێڕەرەوە، و هێزی لەبەر کردنیان کراوەتـەوە، ڕونکراوەتـەوەو ئـەمیش هـەر لـە پێـشەوایانی نارەگـەز پەرسـت (غـير المتعـصبين)ەوە، وەرگـیراوە، ئەمـەیش بـە (الجـرح)

ناوزەدکراوە، هەرلێرەیشەوە ناوی (كتب الجرح و التعديل) بەسەر ئەو کتێبانەدا بڕدراوە.
ئەم کتێبانەش زۆرو هەمە جۆرن، هەیانە تایبەتە بۆ ڕوونکردنەوەی حاڵــی گێڕەرەوە، متمانەپێکراوەکان،وەهەیانە تایبەتەو یەکلاییــە بۆ ڕوونکردنـەوەی باسـی کەسـە لاوازو بریندارکراوەکان (الـضعفاء و المجـروحين)، هەنـدێ کتێبـیش بـۆ ڕوونکردنـەوەی حاڵــی گێڕەرەوە متمانەپێکراوو و لاوازەکانیش تەرخان کـراوە، لــە لایـەکی تریـشەوە هەنـدێ کتێب گشتین بۆ باس کردنی سەرجەم گێڕەوەکان بەبێ ڕەچاوکردنی پیـاوان (رجـال)ی تەنها کتێبێك یان چەند کتێبێکی تایبەت لە کتێبـەکانی فـەرمودە، هەنـدێکیان تایبـەتن بـە ڕوونکردنەوەی ژیاننامەی گێڕەرەوەی کتێبێکی تایبەت یان چەند کتێبێکـی دیـاریکراو لــە کتێبەکانی فەرمودە بۆیە کاری زانایانی (الجرح و التعديل) لەدانانی ئەم کتێبانەدابەکارێکی جوانو گرنگ و بەهێز دادەنرێت، بـەوەی کـە هەسـتاون بـە نوسـینی ژیاننامەیـەکی زۆر وردەکارانە بۆهەموویان.
گێڕەرەوانی فەرمودەوڕونکردنەوەی ئەو(جـرح وتعـديل)ەی ئاڕاسـتەیان کـراوە، و پاشـان باسی ئەوانەی کە ئـەمان شـتیان لــێ وەرگرتـوونو باسـی ئەوانـەی کـە شـتیان لـەمان وەرگرتووەو ئایـا بـەرەو کـوێ ڕێ یـان کـردووە (الرحلـة)، وە کـەی بـە هەنـدێ لـەو مامۆستایانە گەیشتوونو هی تریش دەربارەی سنوردارکردنی ئەو کاتەی کە ئەوانـە تیایـدا ژیاون، بە شێوازێك کە لە دێرزەماندا نەکراوەو بەڵکو گەلانی سـڤیلی ئـەم سـەردەمەش پێی نەگەیشتوون، نەگەیشتوون بەوەی کە ئەو هەموو زانایانەی فەرمودە ئەو کتێب گەلەو ئینسکلۆپیدیا بالاّ یانەیان لە ژیاننامەی پیاوانی فەرمودە (رجال)و دەربارەی گێڕەرەوەکـانی فەرموودەوە، داناوە، وە بە درێژایی زەمان پێناسـەی تـەواوی گێڕەرەوەکـانی فـەرمودەیان لەبەر کردووەو پاراستوویانەو گواستوویانەتەوە، (فجزا هم الله عنّاخيراً)، ناوی هەندێ لەو کتێبانەت بۆ باس دەکەم:
١.(التأريخ الكبير)ی (البخاری)، کە گشتییەو سـەرجەم گێـڕەرەوەی متمانـە پێکـراو، و لاوازی لە خۆگرتووە.

٢.(الجرح و التعديل)ى (إبن أبى حاتم) ئەميش هەر گشتييە بۆ سەرجەم گێڕەرەوەكانى متمانە پێكراوو لاوازو لەوەى پێشەوە دەچێت.
٣.(الثقات)ى (إبن حِبّان) كە تايبەتە بە باسى متمانە پێكراوان.
٤.(الكامل في الضعفاء)ى (إبن عدى) كە تايبەتە بە ژياننامەى كەسە لاوازەكان (الضعفاء) هەروەك بەناوەكەى دا ديارە.
٥.(الكمال في اسماء الرجال)ى (عبدالغني المقدسي) كە كتێبێكى گشتييە، بەس ئەوەندە هەيە تەنها ناوى پياوەكانى شەش كتێبەكە (بخاري، مسلم، نسائي، أبو داود، إبن ماجة، ترمذي) باس دەكات.
٦.(ميزان ألأعتدال)ى (إمام الذهبي)، كە كتێبێكى تايبەتە بەباسى لاوازەكانو پشت گوێ خراوان (الضعفاء و المتروكين)، واتە: هەموو ئەوانەى كە (جرح) كراون، هەرچەندە (جرح) كردنەكەيشى وەرنەگيرابێت.
٧.(تهذيب التهذيب) ى (إبن حجر) كە بە پوختەو كورتەى كتێبى (الكمال في اسماء الرجال) دادەنرێت.

باسی سێهەم
پلەكانی (الجرح و التعديل)

(إبن ابی حاتم) لە پێشەكی كتێبی (الجرح و التعديل)دا هەموو یەكێك لە پلەكانی (الجـرح و التعديل)ی دابەش كردووە بۆ چوار پلە، وە حوكمی هەموو پلەیەكیانی ڕونكردوتـەوە، و پاشان زانایان لەسەر هەموو یەكێك لـە پلـەكانی (جـرح و تعـديل) دوو پلــەی تریـان زیادكردووە، بۆیە هەموو پلەیەك لە پلەكانی (جرح و تعديل) بوویە شەش پلە، جا باسـی ئەو شەش پلەیەت لە گەڵ دەربڕینەكاندا (ألفاظ) بۆدەكەم:

١.پلەو لەفزەكانی (تعديل):

أ.ئەوەی كە بەڵگەیە لەسەر ڕۆچوون لە بڕوا پێكردندا، یاخود لەسەر وەزنی(أَفْعَـلَ)ەیـە، كە ئەمەیان باڵاترینیانە، وەك، (فلان إليه المنتهى في التثبت) یان (فلان أثبت الناس).

ب.پاشان ئـەوەی كـە جـەختی لەسـەر دەكاتـەوە بـە صـیفەتێك یـان دوو صـیفەت لـە صیفاتەكانی متمانە پێكردن (التوثيق)، وەك (ثقة) یاخود (ثقة ثبت).

جـ.پاشان ئەوەیە كە تەعبیری لـێ بكرێت، بە صیفەتێكی ئەوكە بەڵگە بێت لەسەر متمانە پێكردن بەبـێ جەخت (تأكيد) لەسەر كردنەوەی، وەك (ثقة) یان (حجة).

د.پاشان ئەوەی كە بەڵگەیە لەسەر (تعديل) بەبـێ هەست كردن بـە مەسـەلەی (ضـبط)، وەك (صَدوق) یان (مَحَلهُ الصّدق) یان (لا بأس به عند غير إبن معين)، چونكە (لا بأس بـه) ئەگەر (إبن معين) بە ڕاوییەكی گوت، ئەوە (ثقة)یە لەلای ئەو، دەنا وای پـێ نەدەگوت.

هـ.پاشان ئەوەیە كە بەڵگەی لـێ نا فامرێتەوە، لەسەر متمانەدار بونی یان (جرح) بـوونی، وەك (فلان شيخ) یان (روى عنه الناس).

و.پاشان ئەوەی كە وای لـێ هەست دەكرێت، كە لە (جـرح)ـــەوە نزیكـە، وەك (فـلان صالح الحديث) یان (يُكتب حديثه).

٢.حوكمی ئەم چەند پلەیە:

أ.سێ پلەكەی یەكەم، ئەوە خاوەنەكانیان دەكرێنە بەڵگە هەرچەندە هەندێكیان لە هەندێكی تریان بەهێز ترن.

ب.بەڵام پلەی چوارەمو پێنجەم، ئەوا خاوەنەكانیان ناكرێنە بەڵگە (حُجة) بەڵام فەرمودەكانیان دەنوسرێتەوەو تاقی دەكرێتەوە[1]، هەرچەندە كۆمەڵی پلەی پێنجەم نزمترن لە پلەی چوارەم.

جـ.بەڵام خەڵكانی پلەی شەشەم، ناكرێنە بەڵگە (فلا يحتج بأهلها)، بەڵام فەرمودەكانیان دەنوسرێتەوە، تەنها بۆ بەدوادا گەڕان، نەك بۆ تاقیكردنەوە، چونكە كارەكانیان بێ (ضبط)ی پێوە دیارە.

٣.پلەو لەفزەكانی (الجرح):

أ.ئەوەی كە بەڵگە بێت لەسەر ئاسانكاری (التليين): كە ئەمەش ئاسانترینیانە لە جەرح كردندا، وەك: (فلان لين الحديث) یاخود (فيه مقال).

ب.پاشان ئەوەیە كە بەڕاستەوخۆ نەكرانە بەڵگەی یان هاو شێوەی ئەمەی...بۆ بەكاردێت، وەك (فلان لا يُحتج به) یان (ضعيف) یان (لَهُ مَناكير)، واتە: كردەوەی ناپەسەندی هەیە.

ج.پاشان ئەوەی كە بەڕاستەوخۆ، باس لەوە كراوە كە نابێت فەرمودەی لێ بنوسرێتەوە،

---

(١) واتە: (ضبط) یان تاقی بكرێتەوە بەوەی كە فەرمودەكانیان لەگەڵ فەرمودەی كەسانی بیرو هۆش بەهێز بەراورد دەكرێت، ئەگەر هاوڕێكیان بور، ئەوە فەرمودەكانیان دەكرێنە بەڵگە، دەنا ناكرێن، لێرەوە دەردەكەوێت، ئەوەی كە دەربارەی بگوترێ (صدوق) ئەوە لەوگێڕەرەوانەیەكە فەرمودەكەی ناكرێتە بەڵگە، ئەمە پێش تاقی كردنەوەیشی، جا ئەوەی كە پێی وایە كە دەربارەی هەركەسێك گوترا (صدوق) ئیتر ئەوە فەرمودەكەی (حسن)ە و چاكە، چونكە (حسن) دەكرێتە بەڵگەو حوججە، ئەوە كە وتوەتە هەڵەوە، ئەمە ئەوەیە كە زاراوەی پێشەوایانی (جرح و تعديل)ی لەسەرە، بەڵام (حافظ إبن حجر) زاراوەیەكی تایبەتی هەیە لە كتێبی (تقريب التهذيب)دا، بۆ وشەی (صدوق) والله أعلم.

یان وێنەی ئەمە، وەك (فلان لایُکتب حدیثه) فەرموودەی نانوسرێتەوە، یاخود ڕیوایەت کردن لێوەی دروست نی یە، یان لاوازە بەتەواوی (ضعیف جداً) یاخود (واهٍ بِمَرَّةٍ).

د.پاشان ئەوەی کە تۆمەتبارکردن بە درۆو شتی تریشی هەبێت، وەك (فلان متهم بالکذب) فلان کەس تۆمەتبارە بە درۆ، یاخود (فلان متهم بالوضع) فلانە کەس تۆمەتبارە بەهەڵبەستنی فەرموودە.

یاخود (یسرق الحدیث) فەرموودە ئەدزێ، یاخود (ساقط) پچڕێنەرە، یان (متروك) تەرك کراوە، یاخود (لیس بثقة) متمانەپێکراو نی یە.

هـ.پاشان شتێکی دەربارە بوترێ، کە (بەدرۆکردنو هاو وێنەی ئەمە) وەصفی بکات، وەك (کذاب)و (دجال)و (وضاع) یاخود (یکذب) یان (یضع).

و.یان پاشی ئەمە وەك ئەوەی کە بەڵگە یە لەسەر زۆر درۆزنی (المبالغة في الکذب) کە ئەمە خراپترینیانە، وەك (فلان أکذب الناس) یان (إلیه المنتهی في الکذب – ئەو پەڕی درۆی لێ گرتووە) یان (وهو رکن الکذب) پایەی درۆیە.

٤.حوکمی ئەو پلە بەندیە:

أ.ئەهلی دووپلەکەی یەکەم، فەرموودەکانیان ناکرێتە بەڵگە بێگومان، بەڵام فەرموودەکانیان دەنوسرێتەوە، تەنها بۆ (إعتبار – بەدواداگەڕان) هەرچەندە ئەهلی پلەی دووەم کەمترن لە پلەی یەکەم.

ب.بەڵام ئەهلی چوار پلەکەی کۆتایی فەرموودەکانیان ناکرێنە بەڵگەو نانوسرێنەوەو ئیعتیباریان پێ ناکرێ.

بەندی سێیەم

دەربارەی گێڕانەوەو ئادابەکانی و چۆنیەتی لەبەر کردنی

(الرواية و آدابها و كيفية ضبطها)

بەشی یەکەم: چۆنیەتی لەبەرکردنی ڕیوایەت و ڕێیازەکانی وەرگرتنی.

بەشی دووەم: ئادابەکانی ڕیوایەت.

بەشی یەکەم

چۆنیەتی لەبەرکردنی ڕیوایەت و ڕێبازەکانی وەرگرتنی

باسی یەکەم: چۆنیەتی بیستنی فەرمودەو وەرگرتنیو شێوازی لەبەر کردنی.

باسی دووەم: ڕێبازەکانی وەرگرتن و شێوازەکانی دانەوە، (الأداء).

باسی سێهەم: نوسینەوەی فەرمودەو لەبەر کردنیو کتێب دانان تیایدا.

باسی چوارەم: شێوازی گێڕانەوەی فەرمودە (صفة رواية الحديث).

باسی یەکەم
چۆنیەتی بیستنی فەرمودەو وەرگرتنی و شێوازی لەبەرکردنی

١. ڕێخۆشکردن:

مەبەست لە چۆنیەتی بیستنی فەرموودە، بریتیەلە ڕونکردنەوەی ئەوەی کە پێویستەو بەمەرج گیراوە بۆ کەسێك کە دەیەوێت گوێ ڕابگرێ لە مامۆستاکان (الشیوخ) تا ڕیوایەتەکانیان ببیستێ، و لێیانەوە وەری بگرێت، تا لە دواییدا بیداتەوە بە کەسانی تر، ئەمەش وەك بەمەرج گرتنی تەمەنێکی دیاریکراو، ئیتربە پێویست (وجوب) بێت، یان بە سوننەت (ألأستحباب).

وە مەبەست لە (تحمل —وەرگرتن) ڕونکردنەوەی ڕێبازەکانی وەرگرتنە لە مامۆستاکانەوە، وە مەبەست لە ڕونکردنەوەی هێزی لەبەرکردن (ضبط)، واتە: چۆن ئەو قوتابیە ئەو فەرمودەیەی کە پێی گەیشتووە، چاك لەبەری دەکات، تا بەو شێوەیەی کە بیستوویەتی بیگێڕێتەوە بۆ کەسانی تر بە شێوازێك کە لێی دڵ دامەزراوو دڵنیا بێت، جا زانایانی زاراوە ناسی بایەخیان داوە بەم جۆرەی زانستی فەرمودە.

چەند یاساو ڕێسایەك (قواعد و ضوابط)و مەرجێکیان بۆ داناوە، بەشێوەیەکی وردەکارانەو جوان، وە جیاوازییان لە نێوان ڕێبازەکانی وەرگرتنی فەرمودەدا کردووە، وکردویانەتە چەند پلەیەکەوە، کە هەندێکیان لە هەندێکی تریان بەهێز ترن، ئەمەش وەك جەخت کردنەوەیان لەسەر بایەخ دان بەفەرمودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) وە گواستنەوەی بەچاکی لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر، تا مسولْمان دڵنیا بێت لەو ڕێگایەی کە فەرمودەکەی پێغەمبەری (ﷺ) پێ گەیشتووە، وە لە دڵنیایی تەواودا بێت، کە ئەو ڕێگایە لەو پەڕی سەلامەتیو وردەکاریدایە.

٢.ئایا موسڵمانێتی و باڵغ بوون بۆ وەرگرتنی فەرموده به مەرج گیراوه؟

بەمەرج نەگیراوه بۆ (وەرگرتن – تحمل)ی فەرموده، موسڵمانێتیو باڵغ بوون، ئەمه لەسەر گوتەی صەحیح، بەڵام ئەمه بۆ دانەوه (أداء)[1] بەمەرج گیراوه، هەروەك لەمەرجەکانی ڕاویدا بەسەرماندا ڕابورد– لەسەر ئەمەوه گێڕانەوەی موسڵمان و کەسی باڵغ وەردەگیرێ، ئەوەی که پێش مسوڵمان بوونی وەری گرتبێ، یاخود پێش باڵغ بوونیشی وەری گرتبێ، بەڵام پێویسته (جیا کردنەوەی چاك له خراپ – تمييز)ی هەبێت له چاو کەسی نابالغ دا.

گوتراویشه که باڵغ بوون بەمەرج گیراوه بۆ وەرگرتنی فەرموده، بەڵام ئەمه گوتەیەکی هەڵەیه، چونکه مسوڵمانان ڕیوایەتی صەحابی بچکۆلەیشیان وەرگرتووه، وەك (حسن) و (إبن عباس)و بەبێ جیاوازی کردن لەنێوان ئەوەدا که وەرگرتنەکه پێش کاتی باڵغ بوون بووه، یان دوای ئەو.

٣.سوننەت وایه کەی دەست بکرێ به گوێ گرتن له فەرموده؟

أ.گوتراوه که سوننەت وایه دەست بکرێت بەگوێ گرتن له فەرموده له (٣٠) سی ساڵیدا، و ئەمەش زانایانی شام لەسەری دەڕۆن.

ب.وه گوتراویشه له (٢٠) بیست ساڵیدا، ئەمه کوفیەکانی لەسەره.

جـ.وه گوتراویشه له (١٠) ده ساڵیدا، که ئەمەش بەصریەکانی لەسەره.

د.بەڵام ئەوانەی که پێکاویانه لەم چەرخەی دواییەدا، ئەوەیه که هەر لەسەرەتای منداڵیەوه گوێ له فەرموده بگرێت، هەر لەو کاتەوه که هێزی بیستنی باش بوو، چونکه فەرموده له کتێبەکاندا نوسراوەتەوەو پارێزراوه.

---

(١) (وەرگرتن – التحمل): ماناکەی وەرگرتنی فەرمودەیه له مامۆستاوه، و (الأداء) گێڕانەوەی فەرمودەیەو دانەوەیەتی به قوتابی.

٤.ئایا بۆ صەحیح بوونی بیستنی منداڵ تەمەنێکی دیاریکراو هەیە؟

أ.هەندێ لە زانایان دیارییان کردووە بە پێنج ساڵ کە کاری زانایانی فەرموودە لەسەر ئەمە جێگیر بووە.

ب.وە هەندێکی تریشیان وتویانە: قسەی ڕاست لەسەر ئەوەیە: کە حیساب بۆ (تمییز)ی ئەو کەسە دەکرێت، ئەگەر لە شت تێدەگەیشت و وەڵامی دەدایەوە، ئەوە بە (جیاکار – مُمَیِّزْ) دادەنرێت و بیستنی صەحیحە، دەنا بە پێچەوانەوە نابێت.

باسی دووەم

ڕێبازەکانی وەرگرتن و شێوازەکانی دانەوە

(طُرَق التَّحمُّل و صِيَغ الأداء)

ڕێبازەکانی وەرگرتنی فەرموودە هەشت ڕێگان کە بریتین لە:

*بیستن لە خودی دەربڕینی مامۆستاکە (السماع من لفظ الشيخ).

*خوێندنەوە بەسەر مامۆستاکەدا. (القراءة على الشيخ).

*مۆڵەت پێ دان، (الإجازة).

*پێ بەخشین (المناولة).

*نوسینەوە (الكتابة).

*پێ ڕاگەیاندن (الإعلام).

*وەسیەت پێ کردن (الوصية).

*بینینەوە (الوجادة).

وە قسە لەسەر هەموو یەکێکیان بەیەك لەدوای یەکی و بەکورتی دەکەم، لەگەڵ ڕونکردنەوەی لەفزەکانی دانەوە، (ألفاظ ألأداء) بۆ هەموو یەکێکیان بە کورتی.

١.بیستن لە دەربڕینی مامۆستاوە:

أ.شێوازەکەی:ئەوەیە کە مامۆستاکە بخوێنێتەوەو قوتابییەکە گوێی لێ بگرێت، ئیتر چونیەکە، ئایا مامۆستا بە لەبەر بیخوێنێتەوە یان لەبەر کتێب بیخوێنێتەوە؟ وە هەروەها چونیەکیشە کە قوتابیەکە گوێ بگرێت و ئەوەی کە دەیبیستێ بینوسێ، یاخود تەنها گوێ بگرێت و نەنوسێت؟.

ب.پلەکەی:بیستن بالآترین پلەی بەشەکانی ڕێبازی وەرگرتنی فەرمودەیە لەلای جەماوەری زانایان.

جـ.دەربڕینەکانی دانەوە (ألفاظ الأداء):

١.پێش ئەوەی کە تایبەت کردنی هەندێك لەفز بۆ هەموو یەکێ لەبەشەکانی ڕێبازی وەرگرتن بلاوببێتەوە، دروستە بۆ ئەو کەسەی کە شتەکە لە لەفزی مامۆستاکەوە دەبیستێ، کە لەکاتی دانەوەیدا بڵێت، (سمعت) یان (حدثني) یان (أخبرني) یان (أنبأني) یان (قال لي) یان (ذكرلي).

٢.بەلام دوای ئەوەی کە تایبەت کردنی هەندێ لەفز بۆ هەموو بەشێ لە ڕێبازەکانی وەرگرتن بلاوبویەوە، ئەوا پێویستە دەربڕینەکان بەم جۆرەی خوارەوە بن:

*بۆ بیستن: (سمعت) یان (حدّثني).

*بۆ خوێندنەوە: (أخبرني).

*بۆ مۆڵەت پێدان: (أنبأني).

*بۆ بیستنی دەماو دەمی کتوپڕ (السماع المذاكرة)[1]: (قال لي) یان (ذكرلي).

---

(١) (سماع المذاكرة) و (سماع التحديث) جیان، چونکە (سماع التحديث) دەبێت کە ئەو مامۆستاو قوتابییە کە خۆیان ئامادە کردبێت، پێش هاتنیان بۆ دیوانی گێڕانەوەی فەرمودە (مجلس التحديث)، بەلام (مذاكرة) ئەو ئامادەکارییەی تیادا نییە.

٢.خوێندنەوە بەسەر مامۆستادا:

که زۆرینەی فەرموده ناسان به (عَرْضْ) ناوزەدیان کردووه.

أ.شێوازەکەی: ئەوەیەکە قوتابییەکـە بخوێنێتـەوەو مامۆسـتاکەش گـوێ ڕابگرێـت[١]، ئـیتر چونیەکە، کە قوتابییەکە بیخوێنێتەوە، یان کەسێکی تر بیخوێنێـتەوەو ئەو گـوێ بگرێـت، چونیەکیشە خوێندنەوەکە لەبەر کردن بێت، یان لەبەر کتێب بیخوێنێتەوە، چونیەکیشە کە مامۆستاکە شوێن خوێنەرەکە بکەوێت لە لەبەرکردنەکەی خۆیدا، یاخود کتێبەکـەی لـێ بگرێت.

ب.حوکمی گێڕانەوەی لـەم جـۆرە گێڕانەوەیـە بـەڕێگای خوێندنـەوە بەسـەر مامۆسـتادا گێڕانەوەیەکی صەحیحە، بەبێ جیاوازیو لەسەر جەم ئەو شێوازانەدا کە باسکران، تەنها ئەوە نەبێت کە لە هەندێ لە توندڕەوان بیستراوە کە کاری پـێناکرێت.

جـ.پلەکەی: جیاوازی هەیە لەسەر پلەکەی بەسێ گوتە:

١.هاوتای بیستن (سماع)ە، ئەمەش لـە (مالـك)و (بخـاری)و زانـا گـەورەکانی (حجـاز) و (کوفە) گێڕدراوەتەوە.

٢.پلەکـەی نـزمترە، لـە بیـستن (سمـاع): ئەمـەش لـە جـەماوەری زانایـانی ڕۆژهـەلات گێڕدراوەتەوە، کەگوتەیەکی صەحیحە.

٣.بەرزترە لە بیستن، کە ئەمەش لە (ابـو حنیفـة) و (إبـن أبـي ذئـب)و ڕیوایـەتێکیش لـە (مالك)ەوە گێڕدراوەتەوە.

د.دەربڕینەکانی دانەوە (ألفاظ الأداء):

---

(١) مەبەست لەمە ئەوەیە کە قوتابییەکە ئەو فەرمودانە بخوێنێتەوە کە مامۆستاکەی ڕیوایەتی کردووە، نەك ئـەوەی کـە بەحەزی خۆی فەرموده بخوێنێتەوە، چونکە مەبەستو ئامانج لە خوێندنەوەی قوتابی بەسەر مامۆستا کەیـدا، ئەوەیـە کە مامۆستاکە گوێی لـێ ڕابگرێت، تا بۆی ڕاست و چاك (ضبط) بکاتەوە.

١.بەکەمی ئەمانە (قرأت على فلان) یان (قُرئ عليه و أنا اسمع فأقرَ به).
٢.وە دروستە کە بەدەستەواژەکانی بیستنی پەیوەستکراو بە لەفزی (قراءة)، وەك (حدثنا قراءة عليه).
٣.ئەو دەربڕینە بلاوە کە زۆرینەی فەرمودە ناسانی لەسەرە: بریتیەلە زۆری بەکارهێنانی، (أخبرنا) تەنها خۆی، نەك لەفزەکانی تر.

٣.بۆ مۆڵەت پێدان (الإجازة):

أ.پێناسەکەی:بریتییەلەمۆڵەتدان بە گێڕانەوە، ئیتر گێڕانەوە بەدەربڕین (تلفظ) بێت، یان بە نوسینەوە.
ب.شێوازەکەی:ئەوەیە کە مامۆستاکە بە یەکێك لە قوتابیەکانی بلێت: (أَجَزْتُ لك أن تروي عني صحيح البخاري:مۆڵەتم پێدای کە لە منەوە صەحیحی بوخاری بگێڕیتەوە).
ج.جۆرەکانی: مۆڵەتدان جۆری زۆرە: پێنج جۆریان باس دەکەم کە ئەمانەن:
١.ئەوەیە کە مامۆستاکە مۆڵەتی شتێکی دیاریکراو بدات، بۆ کەسێکی دیاریکراو، وەك (أجزتك صحيح البخارى:مۆڵەتم پێدایت بۆ صەحیحی بوخاری) ئەم جۆرەش بالاترین جۆرەکانی مۆڵەت پێدانە بێ، پێ بەخشین (مناولة)ەیە.
٢.ئەوەیە کە شێخەکە مۆڵەتی شتێکی دیاریکراو بە کەسێکی دیاری نەکراو بدات، وەك (أجزتك رواية مسموعاتي) مۆڵەتم پێ دایت بە گێڕانەوەی ئەو شتانەی کە لە منەوە بیستوتن.
٣.ئەوەیە کە مامۆستاکە مۆڵەتی شتێکی دیاری نەکراو بەکەسێکی دیاری کراویان، دیاری نەکراوبدات، وەك (أجزتُ أهل زماني رواية مسموعاتي، واتە: مۆڵەتم دا بە خەڵکانی سەردەمەکەم، کە ئەو شتانەی کە لێمەوە بیستوویانە بیگێڕنەوە).
٤.ئەوەیە کە مامۆستا مۆڵەتی گێڕانەوەی شتێکی نەزانراو، و نادیار، بەکەسێکی نادیار بدات، وەك: (أجزتك كتاب السنن-واتە: مۆڵەتم پێ دایت کە کتێبی سوننەم لێ

بگێڕیتەوە) کە ئەو کەسەش ژمارەیەك (سُنَنْ)ی گێڕاوەتەوە، یان بڵێت: (أجزتُ لمحمد بن خالد الدمشقي —واتە: مۆڵەتم بە موحەممەدی کوڕی خالیدی ئەلدیمەشقی دا) کەچی لێرەدا کۆمەڵێك کەس هەن کە ئەو ناوەیان هەیە.

٥.مۆڵەت دان بە شتێکی نادیارو نەبوو: ئەمەشیان شوێن کەوتەی شتێکی بەدی هاتوو (موجود)ە، وەك (اجزت لفلان و لمن یولد لَهُ – مۆڵەتم دا بە فلان کەس و ئەوەیش کە لەو دەبێت)، یان هەر بۆ کەسێکی نەبوویە، بەسەربەخۆیی، وەك (أجزتُ لمن یولد لفلان – مۆڵەتم دا بەو کەسەی کە لە فلانە کەس دەبێت).

د.حوکمەکەی:

جۆری یەکەمیان بەگوێرەی ئەوەی کە جەماوەری زانایانی لەسەرەو صەحیحەو کارپێکردنی جێگیربووە، ئەوەیە کە ڕیوایەت لێوەکردنی و کارپێکردنی دروستە، بەڵام هەندێ لە زانایان بەتاڵیان کردوتەوە، کە ئەوەش یەکێکە لەو دوو ڕیوایەتەی کە لە (إمام شافعی) گێڕدراوەتەوە، بەڵام بۆ دروست بوونی جۆرەکانی تر، ڕاجیایی زیاترو توندتری لەسەرە، لە هەموو حاڵێکدا وەرگرتن و گێڕانەوە بەڕێگای مۆڵەت پێدان (ألأجازة)، (وەرگرتن:تحمل)ێکی لاوازەو پێویستە ئاسانکاری تیادا بکرێت.

هـ.دەربڕینەکانی دانەوە (ألفاظ ألأداء):

١.چاکتروایە کە بڵێت: (أجاز لـي فلان).

٢.وە دروستیشە: بەدەستەواژەکانی بیستن و خوێندنەوە کە (قید)ێکیان پێوە بێت، وەك (حدثنا أجازة) یان (أخبرنا أجازة).

٣.زاراوەی ئەم زانایانەی دوایی (ألمتأخرین): بریتیە لە (أجزنا) کە خاوەنی کتێبی (ألوجازة)[1]یش پشتی پێ بەستووە.

(١) ئەوە (أبو العباس الولید بن بکر المعمری)یە، وە ناوی تەواوی کتێبەکەی (ألوجازة في تجویز الأجازة)ەیە.

٤.پێ بەخشین (المناولة):

أ.جۆرەکانی: پێ بەخشین دوو جۆرە:

١.پێ بەخشین لەگەڵ مۆڵەت پێدانـدا، کە ئەمەیان بە شێوەیەکی گشتی باڵاترین جۆرەکانی مۆڵەت پێدانە، لە شێوازەکانی وەك ئەمەی کە مامۆستاکە کتێبەکەی بداتە قوتابییەکەی، پێی بڵێت: (هذا روايتي عن فلان فأروه عنّي – واتە: ئەوە ڕیوایەتی منن، کە لە فلانە کەسەوە وەرم گرتووە تۆش لەمنیەوە بگێڕەوە)پاشان ئەو کتێبە یان بەموڵکداریێتی لای کابرا دەمێنێتەوە، یاخود نوسخەیەکی لێ دەگرێتەوە بۆ خۆی.

٢.پێ بەخشین بەبێ مۆڵەت پێدان، وە شێوازەکەیشی ئەوەیە کە مامۆستاکە کتێبەکەی بداتە قوتابیەکەی‌و بە دەستەواژەی (هذا سماعي – ئەو شتانەی کە بیستومە) لە کورتیدا بیبڕێتەوە.

ب.حوکمی گێڕانەوەی لەم جۆرە:

١.ئەوەی کە مۆڵەتی لەگەڵدایە، دروستە گێڕانەوەی وە ئەمە پلەکەی لە (بیستن – السماع) و (خوێندنەوە بەسەر مامۆستادا – القرأءة على الشيخ) نزمترە.

٢.بەڵام پێ بەخشینی بێ مۆڵەت، لەسەر گوتەی ساغ گێڕانەوە پێی دروست نییە.

ج.دەربڕینەکانی دانەوە (ألفاظ الأداء):

١.باشتروایە بڵێت: (ناولني – پێی بەخشیم) یان (ناولني و أجاز لي – پێی بەخشیم و مۆڵەتی پێدام) ئەمە ئەگەر پێ بەخشینەکە مۆڵەتی لەگەڵدا بوو.

٢.وە دروستیشە بە دەستەواژەکانی (السماع) و (القراءة)، بەڵام بە پەیوەستکراوی (مُقيَّدة)، وەك (حدثنا مناولة) یان (أخبرنا مناولةٍ و أجازة).

٥.نوسینەوە (الكتابة):

أ.شێوازەکەی:وەك ئەوەی کە مامۆستاکە ئەوەی کە بیستوویەتی بینوسێتەوە بۆ کەسێکی

ئاماده (حاضر) یان نائاماده (غائب)، بەخەتی خۆی، یان بەفەرمانی خۆی.

ب.جۆرەکانی دوانن:

١.نوسینەوەی مۆڵەت دار، وەك (أجزتك ماكتبت لك أو إليك – ئەوەی كە بۆم نوسيت و پێم دایت، یان بۆم ڕەوانە کردی، مۆڵەتت بێت)و ...هتد.

٢.نوسینەوەی بێ مۆڵەت: وەك ئەوەی كە فەرمودەگەلێکی بۆ بنوسێت و بۆی ڕەوانە بکات، بەڵام مۆڵەتی گێڕانەوەیان نەدات.

جـ.حوکمی گێڕانەوەی بەم جۆرە:

١.نوسینەوەی مۆڵەت دار گێڕانەوە پێی دروستە، وە لەڕووی ساغیو بەهێزییەوە، وەك (پێ بەخشینی مۆڵەت دار وایە).

٢.بەڵام نوسینەوەی بێ مۆڵەت: هەندێ کەس جڵەو گیریان کردووە لە گێڕانەوەی، وهەندێکیش ڕێگەیان داوە، بەڵام گوتەی ساغ لەسەر ئەوەیە کە دروستە، ئەمە لەلای زانایانی فەرمودە، لەبەر ئەوەی كە مانای مۆڵەتی لێوە هەست دەکرێت.

د.ئایا بەڵگەو ڕونکردنەوە (البَيِّنَة) پێویستە بۆ پشت بەستن بەو خەتە؟

١.هەندێکیان بوونی ڕونکردنەوە لەسەر ئەو خەتەیان بەمەرج گرتووە، وە بانگەشەی ئەوەیان کردوە، کە خەت لەخەت دەچێت، کە ئەمەش قسەیەکی لاوازە.

٢.هەندێکیشیان گوتویانە، هەر ئەوەندەی کە ئەو کەسەی کە خەتەکەی بۆ نوسراوە بیناسێتەوە بەسە، چونکە خەتی مرۆڤ بەهی یەکێکی تر تێکەڵ نابێت، کە ئەم گوتەیەش صەحیحە.

هـ.دەربڕینەکانی دانەوە (الفاظ الأداء):

١.ڕاستەو خۆ درکاندنی لەفزی (کتابة)، وەك: (كتب إِلَيَّ فلان) فلان کەس بۆی نوسیم.

٢.یان هێنانی لەفزی (السماع) و (القراءة) بە موقەییەدی، وەك (حدثني فلان) یان (أخبرني كتابة – هەواڵی پێدام بەنوسراوەیی).

٦.ڕاگەیاندن (الإعلام):

أ.شێوازەکەی: ئەوەیە کە مامۆستاکە هەواڵ بدات بە قوتابییەکەی کە ئەو فەرمودەیە یان ئەو کتێبە لەو شتانەیە کە ئەو بیستوویەتی.

ب.حوکمی گێڕانەوەی: زانایان لەسەر دوو گوتەن بۆ حوکمی گێڕانەوە بەپێی ڕاگەیاندن.

١.دروستە: کەئەمەش گوتەی زۆرینەی زانایانی فەرمودەو شەرع و ئوصولە.

٢.دروست نییە: کە وتەی لە یەکێك زیاتر، لە فەرمودە ناسان، و لە غەیری فەرمودە ناسانە، کە ئەمەش دروستە، چونکە مامۆستاکە کەم جار دەزانێت کە ئەو فەرمودەیە لەگێڕانەوەی ئەوە، بەڵام بۆی نییە ڕیوایەتی بکات، بەهۆی بوونی خەلەلێکەوە تیایدا، بەڵێ ئەگەر مۆڵەت بدات بەڕیوایەت کردنی، ئەوە ڕیوایەت کردنی دروستە.

جـ.دەربڕینەکانی دانەوەی (ألفاظ الأداء):

ئەوەیە کە لە کاتی دانەوەیدا بڵێت: (أعلمني شيخي بكذا).

٧.وەسیەت کردن (الوصية):

أ.شێوازەکەی: ئەوەیەکە مامۆستاکە لەکاتی مردنیدا یان لەکاتێکا کە بۆسەفەر دەچێت وەسیەت بکات بۆ کەسێك کە کتێبێك لەو کتێبانەی کە ڕیوایەتی کردون بۆ ئەو بێت.

ب.حوکمی ڕیوایەت کردنی لەم جۆرە:

١.دروستە: کە گوتەی هەندێ لە پیاوانی پێشینەیە ئەمەش هەڵەیە، چونکە وەسیەتی بۆ کردووە کە کتێبەکە هی ئەوە، نەك وەسیەتی پێ کردبێت کە بیگێڕێتەوە.

٢.دروست نییە: کە ئەمەیان ڕاسترە و پێکاویەتی.

ج.دەربڕینەکانی دانەوەی (ألفاظ الأداء):

دەبێت بڵێت: (أوصى إلـيّ فلان بكذا – فلانەکەس وەسیەتی بۆ کردم بە فلانە شت) یان (حدثني فلان وصية – فلان کەس قسەی بۆ کردم بەوەسیەت).

٨.بینینەوە (الوِجَادَة):

(الوِجادة):بەکەسرەی واوەکە، چاوگی (وَجَدَ)ەیـە، وە ئـەم چـاوگ (مـصدر)ـــە، خـۆی هەڵهاتووەو لـە عەرەبەوە نەبیستراوە.

أ.شێوازەکەی:ئەوەیە کە قوتابییەکە کۆمەڵــە فەرمودەیـەکی مامۆسـتاکەی ببینێتـەوە، کـە ڕیوایەتی کردوون، کە ئەو قوتابیە بیانناسێت، بەڵام شتی لــێ نەبیستبـێ‌و مۆڵـەتیـشی لـــێ وەرنەگرتبـێ.

ب.حوکمی ڕیوایەت کردنی بەم جۆرە: گێڕانەوە بە (وجادة) لـە بابی (منقطـع – پـچڕاو) حیسابە، بەڵام ئەوە هەیە جۆرێکیش لـە (پەیوەستی – إتصال)ی تیادایە.

جـ.دەربڕینەکانی دانەوە (ألفاظ الأداء): کابرای بینەر دەڵێت: (وَجَـدْتُ بخـط فـلان – بـە خەتی فلان کەس بینیم) یان (قرأت بخط فلان كذا – فلان شتم خوێندەوەبـە خـەتی فـلان کەس) پاشان سەنەدو مەتنەکە هەڵدەدات.

باسی سێیەم

دەربارەی نوسینەوەی فەرموودەو لەبەرکردنی و کتێب دانان تیایدا

كتابة الحديث و ضبطه و التصنيف فيه[1]

١.حوکمی نوسینەوەی فەرمودە:

زانایانی پێشینە لە صەحابیو شوێنکەوتوان جیاوازیان هەیە لەسەر نوسینەوەی فەرمودە بەچەند گوتەیەك.

أ.هەندێکیان بە ناچاك (مکروە) یان داناوە، لەوانە (إبن عمر)و (إبن مسعود)و (زید بن ثابت).

ب.وە هەندێکیان بە دروست (مباح) یان داناوە، لەوانە (عبدالله بن عمرو)و (أنس)و (عمر إبن عبدالعزیز)و زۆرینەی هاوەڵانﷺ.

جـ.پاشان هەموویان کۆبونەوە لەسەر دروستییەکەی: و لابردنی ئەو جیاوازییە، وە ئەگەر فەرموودە لە کتێبەکاندا نەنوسرایەتەوە، ئەوا لەم سەردەمانەی دواییدا لەناو دەچوو، بەتایبەت لەم سەردەمەی ئێمەدا.

٢.هۆکاری جیاوازی لە نوسینەوەی فەرموودەدا:

هۆکاری ڕاجیایی لە نوسینەوەی فەرمودەدا، ئەوەیە کە چەند فەرمودەیەکی لێك جودا (متعارض) هاتوون، دەربارەی دروستییەکەی و نەهی لێکردنیشی، لەوانە:

---

(١) ئەم بابەتە بە کورتی باس دەکەم، چونکە زۆرینەی ڕێساکانی نوسینەوەو ساغ کردنەوە بۆ تە جێگەی بایەخی لێکۆڵەرەوەو چاپکارەکان لەم سەردەمەدا، وە ئەم درێژە باسانە دەمێنێتەوە بۆ ئەوانەی کە تایبەت کارن (المتخصصین) لەم بابەتەدا، بۆ ناسینی زاراوەکانی کۆمەڵی فەرمودەناسان لە نوسینەوەی نوسخە خەتیە کۆنەکانداو چەند شتێکی تریش لە بواری لێکۆڵینەوەدا.

أ.فەرمودەی نەهی کردن: ئەوەیە کە (مسلم) ڕیوایەتی دەکات کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمویەتی: (لاتكتبوا عني شيئاً إلا القرآن، ومن كتب عني شيئاً غير القرآن فليَمحُهُ – واتە: هیچم لێ مەنوسنەوە، جگە لە قورئان، ئەوەی شتێکی جگە لە قورئان لێنوسیوم، با بیسڕێتەوە).

ب.فەرمودەی دروستی ئەم کارە:ئەوەیە کە دوو پێشەوا کە لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) هێناویانە کە فەرمویەتی: (أكتبوا لأبي شاةٍ)!وە لێرەداچەند فەرمودەیەکی تر هەیە، دەربارەی دروستی نوسینەوە، لەوانە مۆڵەت دانەکەی بە (عبدالله بن عمرو).

٣.کۆکاری (الجمع) لە نێوان فەرمودەکانی دروستی و نەهی کردن لە نوسینەوە:

زانایان کۆکردنەوەیان کردووە، لەنێوان ئەو فەرمودانەدا، کە نوسینەوەی فەرمودە بە چاك دەزانن، و ئەوانەی کە نەهی لێ دەکەن، بەچەند شێوازێك لەوانە:

أ.هەندێکیان و تویانە، مۆڵەت دان بە نوسینەوە، بۆ کەسێکە کە ترسی لە بیرچونەوەی هەبێت، نەهی بۆ کەسێکە کە ترسی لەبیرچونەوەی نەبێت، وە ترسی ئەمەی هەبێت کە ئەگەر نوسیەوە، ئیتر پشت بەو نوسینەوەیە ببەستێت.

ب.وە هەندێکی تریان وتویانە:کاتێك نەهییەکە هات، کە ترسی ئەوە هەبوو کە لەگەڵ قورئاندا تێکەڵ ببێت، و پاشان مۆڵەتدان هات، بەنوسینەوەی کاتێك ئەو ترسە ڕەوییەوە، بەمەبێت ئەو نەهییە سڕاوەتەوە (منسوخ)ە.

٤.چی لەسەر نوسەرەوەی فەرمودە پێویستە:

پێویستە لەسەر نوسەرەوەی فەرمودە، هەوڵی تەواو بخاتە گەڕ بۆ (ضبط)کردنو لێکۆڵینەوەی شێوەکەیو خاڵەکانی، تا بێ ترس بێت، لە لێکچوون (اللَّبس)، وە ئەو شتانەی کە ئیشکالیەتیان تیادایە جوان ڕێکی بخات، بەتایبەت ناوی پیاوەکان، چونکە ئەو شتانە بە پێش و دوای خۆیان نازانرێت، دەبێت ڕێنوسەکەی ڕون و ئاشکرا بێتو بە

گوێرەی ڕێسا دیارەکانی ڕێنوس (قواعد الخط) بێت، بۆ خۆی زاراوەی' تایبەت دانەنێت، بەڕەمزێك کە خەڵکی نەیزانێت، دەبێت پارێزگاری بکات لەسەر نوسینەوەی سەڵەوات و سەلام لە دیداری پێغەمبەر (ﷺ) هەرکات کە ناوی هێنا، ماندوو نەبێت لە دوبارەکردنەوەی ئەمە، وە خۆی پەیوەست (مقید) نەکات لەم شتەدا بە بنەما (أصل)ەکەوە، ئەگەر ناقیص بوو، وە هەروەها ستایشی خوای پەروەردگار وەك (عز وجل) وە هەروەها داوای ڕازی بوون و ڕەحمەت کردن بۆ صەحابی‌ﷺو زانایان، باشیش نییە، کە بەتەنها سەڵاوات –بەبێ سەلام– یان بە پێچەوانەوە بێت، هەروەك ڕەمز دانان بۆ ئەمانەیش شتێکی مەکروهە، وەك (ص)و ئەو شتانە، وەك (صلعم)!بە ڵکو پێویستە لەسەری کە بەتەواوی بیاننووسێتەوە.

٥.بەرابەری پێکردن (المقابلة)و چۆنیەتی یەکەی:

پێویستە لەسەر نوسەرەوەی فەرمودە پاش لێبونەوەی لەسەر نوسینەوەکەی، کە ئەو کتێبەی بەرابەری پێ بکات، لەگەڵ کتێبە ئەصڵەکەی مامۆستاکەیدا[١]، هەر چەندە بەڕێگای مۆڵەت پێدانیش لێی وەرگرتبێت، وە چۆنیەتی بەرابەری پێ کردنەکە، ئەوەیە کە ئەم و مامۆستاکەی کتێبەکانیان بەدەستەوەبگرن لەکاتی گوێگرتن دا، وە دەشبێت کە کەسێکی متمانە پێکراوی تر ئەو بەرابەری کردنە بکات، لە هەرکاتێکی، خوێندنەوەدا یان دواییدابێت، هەردەبێت، هەروەك ئەوەش دەبێت، کە بەرابەری پێ بکات لەگەڵ بەشێکی نوسخەیەکی بەرابەر پێ کراودا، لەگەڵ نوسخە ئەصڵییەکەی مامۆستاکەدا.

٦.چەند زاراوەیەك لە نوسینەوەی دەربڕینەکانی دانەوە (ألفاظ الأداء)و هی تریشدا:

مەسەلەی کورت هەڵهێنان لەسەر نوسەرە وانی فەرمودەو ڕەمزدانان لە دەربڕینی لەفزەکانی (أداء)دا، شتێکە زاڵ بووە بەسەر زۆربەیاندا، لەوانەی کە ئەوان دەینوسن.

(١) واتە: نوسخەی مامۆستا ئەصڵی یەکەی کە لێوەی وەری گرتووە.

أ.(حدثنا): به (ثنا) يان (نا).

ب.(أخبرنا): به (أنا) يان (أرنا).

جـ.گواستنەوەی سەنەد بۆ سەنەدێکی تر، کە بـەڕەمزی (ح)دای دەنـێن و خوێنەرەکـەیش هەربە (حا) دەری دەبڕێ.

د.عادەت وا بووە، کە وشەی (قال) و هاووێنەی ئەمە لابەرن، لەنێوان پیاوەکانی سـەنەددا بەنوسین، ئەمەش بۆ کورت بڕی.

بەڵام پێویستە لەسەر خوێنەر کە دەری ببڕێت، وەك (حدثنا عبدالله بن يوسف أخبرنا مالك) ئەمە پێویستە لەسەر خوێنەر کە بڵێت: (قال أخبرنا مالك) هەر وەك عادەتیش وا بووە کـە (أنه) یان لابردووە، لە کۆتایی سەنەددا ئەمەش هەر بۆ کورت بڕی، وەك: (عن ابي هريـرة قال) کە پێویستە لەسەر خوێنەر کە (أنه) دەر ببڕێت و بڵێت: (أنه قـال)و ئەمەش بۆ سـاغ کردنەوەی دەستەواژەکان لە ڕوی ئیعرابەوە.

٧.سەفەرکردن لەڕێی دەستخستنی فەرمودەدا:(الرحلة في طلب الحديث....).

پێـشینەکانمان بایـەخیان داوە بـە فـەرموودە، بـەڵام بایەخـدانێکی بـێ وێنـە، وە لـە کۆکردنەوەو (ضبط) کردنیدا، هەوڵێك و تێکۆشانێك و کاتێکی وایان سەرف کردووە، کە خەریکە عەقڵ بڕوای پێ نەکات، جا دوای ئەمە کە یەکێکیان فەرمودەکانی مامۆسـتاکانی شارەکەی خۆیی کۆدەکردەوە، ئیتر دەکەوتە گەڕان بۆ شارو ناوچەکانی تر، نزیك و دوور تا فەرمودەلە مامۆستاکانی ئەو ناوچانەش وەربگرێـت، جـا ئـەو زبـری و ناڕەحەتیـەی بـە دەرونێکی ڕەزامەندانەوە لە خۆ دەگرت، (الخطيب البغـدادي) کتێبێکی داناوە، کـە نـاوی ناوە: (الرحلة في طلب الحديث) کە تیایـدا ئـەو هەوڵانـەی هـاوەڵانﷺو شـوێنکەوتوان و ئەوانەی دوای ئەوانی لەگەڕان بەشوێن دەستخستنی فەرموودەدا کۆکردۆتەوە، کـە مـرۆڤ بە بیستنی سەرسام دەبێت، و ئەوەی دەیەوێت گوێ لەو هەواڵە گرنگانە بگرێت، با بچێتە سەر ئەو کتێبە چونکە ئەو کتێبە، چالاك کەری تامەزرۆیانی زانستی شەرعییەو هیممـەتیان وریادەکاتەوەو جەخت بوونەوە (عزم)، یان بەهێز دەکات.

٨.جۆرەکانی کتێب دانان (التصنیف) لە فەرمودەدا:

پێویستە لەسەر ئەو کەسەی کە هەست بە خۆی دەکات کە توانای کتێب دانانی لە فەرمودەو هی تریشدا هەیە، کە هەستێت بە کتێب دانان ئەمەش بە کۆکردنەوەی چەند زانیاریەکی پەرت بوو، ڕوونکردنەوەی شتە پڕ لە گرێکان (المشكل)، وە ڕێکخستنی شتە نارێکەکان، و پێرست دانان، بۆ بێ پێرستەکان، کە ئەمانە ئاسانکاری لەسەر ئەو کەسانە دروست دەکات، کە تامەزرۆی فەرموودەن، تا سودیان لێوەربگرن، بە ئاسانترین ڕێگاو زووترین کات، جا با خۆیشی بپارێزێت، لە دەرکرنی کتێبەکەی لە پێش پوختکردنو پاك نووس (تحرير)کردن و (ضبط)کردنیدا، تا کتێبەکەی سودەکەی زۆرو گشتی بێت.

زانایان فەرمودەیان بەسەر چەند شێوازێکی جۆرا و جۆردا ڕێك خستوەو کردۆتە کتێب، وەلە بەناوبانگترین جۆرەکانی کتێب دانانیش لە فەرمودەدا ئەمانەن:

أ.(الجوامع): کە تاکەکەی (الجامع- کۆکەرەوە)یە، ئەو کتێبانەن کە دانەرەکەی سەرجەم بابەتەکانی بیروباوەڕ (العقائد) و پەرستش (العبادات) و کڕین و فرۆشتن (المعاملات) و ژیاننامەکان (السير) و نیشانە جوانەکانی چاکان (المناقب) و کارە باشەکان (الرقاق) و باسی فیتنەو ئاشوب (الفتن) و هەواڵەکانی ڕۆژی دوایی کۆبکاتەوە، وەك (الجامع الصحيح، للبخاری).

ب.(المسانيد): کە تاکەکەی (المُسْنَد)ە، کە ئەو کتێبانەن کە سەرجەم شتە ڕیوایەت کراوەکانی هاوەڵانیﷺتیادا کۆکراوەتەوە، بەبێ ڕەچاو کردنی ئەو بابەتەی کە فەرمودەکەی پێوە پەیوەستە، وەك (مسند الإمام أحمد بن حنبل).

جـ.(السنن): ئەو کتێبانەیە کە بەگوێرەی بابەتە شەرعی یەکان (ابواب الفقه) دارێژراون، تا ببنە سەرچاوە بۆ شەرعزانان لە هەڵهێنجانی حوکمەکاندا، ئەم (السنن)انە لەگەڵ (الجوامع) دا جیان، چونکە ئەو شتانەی کە پەیوەندیان بە بیروباوەڕو ژیاننامەو نیشانە جوانەکان (المناقب) ەوە هەیە، تیایاندا نییە، بەڵکو تەنها بابەتە فیقهییەکانن، و فەرمودەکانی ئەحکامن، وەك (سنن ابی داود).

د.(**المعاجم**):(المعجم) ئەو كتێبانەن كە دانەرەكەی فەرموودەكانی بەگوێرەی ناوی مامۆستاكانی بە ڕێكخستنی پیتەكان (حروف الهجاء) ڕیزبەندی كردووەو كۆكردۆتەوە، وەك سێ موعجەمەكەی (الطبراني) كە بریتین لە (المعجم الكبير، المعجم ألأوسط، المعجم الصغير).

هـ.(**العلل**): ئەو كتێبانەن كە ئەو فەرمودانە دەگرێتەوە كە نەخۆشن (معلول)ن، لەگەڵ ڕونكردنەوەی (علة)ەكاندا، ئەمەش وەك: (العلل لإبن ابي حاتم) و (العلل للدار قطني).

و.(**الأجزاء**): (جزء – بەش) ئەو كتێبە بچوكانەن كە ڕیوایەتەكانی كەسێك لە گێڕەرەوانی فەرمودە لە خۆ دەگرێت، و كۆدەكاتەوە یاخود ئەو بابەتانەی كە پەیوەستن بە مەسەلەیەكەوە بەسەر بەخۆیی كۆدەكاتەوە، وەك (جزء رفع اليدين في الصلاة) للبخاري.

ز.(**ألأطراف**):ئەوكتێبانەن، كە دانەرەكەی بەشێكی لە هەموو فەرمودەیەك باسكردووە، كە ئەو بەشە بەڵگەیە لەسەر پاشماوەكەی تری پاشان سەنەدی هەموو مەتنێك لەو مەتنانە یان بەلە خۆگرتن (مستوعبات) یان بە پەیوەست كردنیان بەهەندێ كتێبەوە، دەهێنێت. وەك (تحفة ألأشراف بمعرفة ألأطراف للمزي).

ح.(**المستدركات**): تاكە كەی (المستدرك)ە: ئەو كتێبانەن كە دانەرەكەی ئەو فەرمودانەی كە ئەو هەستی پێكردون كە لەسەر مەرجی كتێبی كەسێكی كەن، بەڵام ئەو كەسە لەبیری چوون، ئەم دەیانهێنێت، وەك (المستدرك على الصحيحين)ی (أبو عبدالله الحاكم).

ك.(**المستخرجات**): تاكەكەی (المُستخرج)ە: ئەو كتێبانەن كە دانەرەكەی كۆمەڵێك فەرمودە دەهێنێت (تخريج) دەكات، كە فەرمودەی كتێبێكی ترن، بەڵام ئەم بەسەنەدی خۆیەوە دەیان هێنێت، وەك لە غەیری سەنەدی ئەو كەسەی یەكەم، و هەندێ جاریش لە مامۆستاكەیدا یان لەسەروو تریەوە یەك دەگرنەوە، وەك (المستخرج على الصحيحين)ی (أبو نُعيم ألأصفهاني).

باسی چوارەم
شێوازی گێڕانەوەی فەرموودە
(صفة رواية الحديث)[1]

١.مەبەست لەو ناونانە:
مەبەست لەو ناونیشانە بریتییە لەڕونکردنەوەی چۆنیەتی ئەو شێوازەی کە فەرمودەی پێ دەگێڕدرێتەوە، وە ڕوونکردنەوەی ئەو ئادابانەی کە پێویستە -ئەو کەسە-خۆیی پێ برازێنێتەوە، وە ئەوەی پەیوەستە بەم بابە تەوە، وە شتێکیش لەم بارەیەوە ڕابورد، لە بابەتەکانی پێشوودا، جا پاشماوەکەیت بۆ باس دەکەم.

٢.ئایا گێڕانەوەی کەسێك دروستە، کەلە کتێبەکەیەوەبیگێڕێتەوە، و لەبەری نەبێت؟
ئەمە کارێکە زانایان ڕاجیاییان هەیە تیایدا، هەندێکیان توندییان تیادا نواندووە، و ڕۆچوونو هەندێکیشیان ئاسانکاری یان تیادا کردووە،و کورت یان تیا دا هەڵهێناوەو هەندێکیشیان ناوەڕاستیان تیایدا گرتووەو لە نێوەندا وەستاونەتەوە.
أ.دەربارەی توندەکان (المتشددون) دەڵێن: تەنها لەوانەدا دەکرێتە بەڵگەو -وەردەگیرێت- کە گێڕەرەوەکە بەلەبەر کردنەوە دەیلێت: ئەمە لە (مالك) و (أبو حنيفة) و (أبو بكر الصيدلاني الشافعي)یەوە گێردراوەتەوە.
ب.بەڵام بۆ ئاسانکاران (المتساهلون): هەندێك هەن شتیان گێڕاوەتەوە لە چەند کتێبێکی نابەرابەر کراوەو (غير مقابلة) بە ئەصڵەکانیان، لەوانە (إبن لُهيعة).

(١) ئەم بابەتەش بەکورتی باس دەکەم، چونکە هەندێ لە (جزئيات)ەکانی پێویست بوون لەسەردەمی گێڕانەوەدا - لەپێشدا- بەڵام لەم سەردەمانەدا لێکۆڵینەوە لێکردنیان بەتوێژینەوەی مێژووی ڕیوایەت، حیساب دەکرێت، ئەمەش بۆتایبەت کاران (المتخصصين)ی ئەم بابەتە پێویستە.

جـ.بەڵام بۆ نێوەندکاران (المعتدلون المتوسطون): کە ئەمانە جەماوەری زانایانن، فەرمویانـە: ئەگەر گێڕەرەوە لـە هەڵگرتن (التحمل)و بەرابەری پێکردن (المقابلة) دا هەسـتا بـوو، بـەو مەرجانـەی کـە ڕابـوردن، ئـەوە ڕیوایـەت کـردن لـەو کتێبـەوە دروسـتە، هـەر چـەندە کتێبەکەیشی لانەبێت، ئەگەر گومان زیاتر بەلای ئەوە دابوو،کـە سـەلامەتە لـە گـۆڕانو جێگۆڕکـێ کـاری (التغـيير و التبـديل) بەتایبـەت لـەلای ئەوانـەی کـە گۆڕانکـاری (التغيير)یان لـێ ون نابێت و ناشاردرێتەوە.

٣.حوکمی گێڕانەوەی کەسێك کە ئەوەی کە دەیبیستێ ناتوانێ لەبەری بکات؟

ئەگەر کەسێکی بەرکەوتوو (الضرير) کە شتێکی بیست نەیتوانی لەبـەری بکـات، پـشت بەستێت بە کەسێکی بڕوا پێکراو، لە نوسـینەوەی فەرمودەیـەکی وا کـە بیـستوویەتی و (ضبط)ی کردووەو کتێبەکەیشی پاراستووە، و تەنها خوێندنەوەی کردووە، بەشێوەیەك کە گومانی سەلامەت بوونی بەبـێ گۆڕانکاری زیاتر بێت لەسەری، ئەوە گێڕانەوەی دروسـتە لەلای زۆرینەی زانایان، ئەمەش وەك کەسێکی بینەری نەخوێنـدەوارە کـە ناتوانێـت شـت لەبەر بکات.

٤.گێڕانەوەی فەرمودە بەماناو مەرجەکانی:

زانایانی پێشینە جیاوازییان هەیە لەڕیوایەت کردنی فـەرمودەدا بـەمانا، هەنـدێکیان جڵـەو گیرییان لـێ کردووەو هەندێکیشیان بەدروستیان داناوە:

أ.کۆمەڵێك لـە زانایانی فەرمودەو فیقهـ، و ئوصول جڵەو گیرییان لـێ کردووە، وەك (إبن سيرين) و (أبو بكر الرّازي).

ب.بەڵام جەماوەری پێشینە (الـسلف) و (پاشینە) (الخلـف) لــە فەرمودەناسـان و زانایـانی شەرع و ئوصول بە دروستیان داناوە، لەوانـە چـوار ئیمامەکـە، بـەڵام ئەگـەر گێـڕەرەوە بەتەواوی (أداء)ی ئەو مانایە بکات، پاشان ئەوانەی کە گێڕانـەوەی بـەمانایان بەدروسـت داناوە، چەند مەرجێکیان داناوە لەوانە:

١.دەبێت گێڕەرەوەکە زانا بێت بەدەر بڕینەکان و مەبەستەکانیان.
٢.دەبێت زۆر ئاگادار بێت بەو شتانەی کە ماناکانی دەگۆڕێت.
ئەمە بۆ ئەوانەیە کە نەکراون بە کتێب، بەڵام بۆ گێڕانەوە بەمانای کتێبەکان، ئەو گێڕانەوە بەمانایانە دروست نییە، بەهیچ جۆرێك، وە گۆڕینی لەفزەکان، هەرچەندە هەر بەو مانایەش بێت، دروست نییە، چونکە دروستی گێڕانەوەی بەمانا بۆکاتی پێویستی (ضرورة)، بۆ کاتێکە کە وشەیەك لەو وشانە لە گێڕەرەوە ون ببێت، بەڵام دوای جێگیر بوونی فەرمودە لە کتێبەکاندا، ئەوا هیچ زەرورەتێك نییە بۆ گێڕانەوەی فەرمودە لەکاتی بوونی ئەو کتێبانەدا بەمانا.
پێویستە لەسەر گێڕەرەوەی فەرمودە بەمانا، پاش گێڕانەوەی فەرمودەکە بڵێت: (أو کما قال) یان (أو نحوه) یان (أو شبهه).

٥.(اللحن) لەفەرمودەداو هۆکارەکەی:

(اللحن)لەفەرمودەدا،واتە:بەهەڵەخوێندنەوەی، دیارترین هۆکارەکانی:
أ.نەزانینی زانستی (نەحو) و زمان، بۆیە لەسەر تامەزرۆیانی فەرمودە پێویستە کە ئەوەندە لە (نحو)و زمان (اللغة) فێربن، کە بیان پارێزێ لە هەڵە خوێندنەوەی فەرمودەکانو جێگۆڕکێ پێکردنی نوختەکان (التصحيف)، جا (خطيب) لە (حمّاد بن سلمة)ەوە گێڕاویەتیەوە، کە وتویەتی: (مثل الذي يطلب الحديث ولا يعرف النحو مثل الحمار عليه مخلاة لا شعير فيها[1]– واتە: وێنەی کەسێك کە تامەزرۆی فەرمودەیەو نەحو نازانێت، وەك گوێدرێژێك وایە کە تورەکەیەکی لەسەردا بێت، کەچی جۆی تیادا نەبێت!
ب.وەرگرتن لەدەفتەرو کتێبەوەو نەگەیشتن بەمامۆستا بەسەرماندا ڕابورد، کە گەیشتن بە فەرمودەو وەرگرتنی لە مامۆستاوە، چەند ڕێگایەکی هەیە، هەندێکیان لە هەندێکی تریان

(١) تدريب الرّاوي ج٢/١٠٦.

بەهێز ترن، وە بـەهێزترینیان بیـستنە لـەو مامۆسـتایەوە (الـسماع مـن لفـظ الـشیخ) یـان خوێندنەوەیە بەسەریدا (القـراء ة علیـه)، بۆیـە لـەسـەر ئـەو کەسـەی کـە بـە فـەرمودەی پێغەمبەرەوە (ﷺ) سەرقاڵە پێویستە، کە لـەدەمی کەسانی زاناو لێکۆڵەرەوە (أهل المعرفة و التحقیق)ەوە ببیستێ، تا پارێزراو بێت، لە جێگۆڕکـێ پـێ کردنـی نوختـە (التـصحیف)و هەڵە کردن، شتێکی شایستە نی یە بۆ تامەزرۆیانی فەرمودە، کە پشت بـەکتێب و دەفتـەر ببەستێت، و شتیان لێوە وەربگرێت و لێیانەوە بگێڕێتەوە، وە ئەو کتێبانە بکاتـە مامۆسـتای خۆی، چونکە بەمە هەڵەو جێگۆڕکـێ پێکردنی نوختەکان زیاددەکات، بۆیە هەر زانایـان لە دێر زەمانەوە فەرمویانە (لا تأخذ القرآن من مُصحَفيٍّ ولا الحدیث من صَحَفي[1] – واتە: قورئان لە (مُصحفي) و فەرمودە لە (صَحَفي) وەرمەگرن، واتاکانیـان لـە خـوارەوە ڕوون کراوەتەوە).

دەستەواژە نامۆکانی نێو فەرمووده
(غریب الحدیث)

١. پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: (غریب – نـامۆ) لـە زمانـدا بریتییـە لـە شـتێکی دوور لـە خزمـانیو نزیکەکانیو مەبەست پێی لێرەدا ئەو لەفزانەن کە ماناکانیان نادیارە، خـاوەنی (القـاموس) دەڵێت: (غَرُب ککرُمَ غَمُضَ وَ خَفَيَ)[2] (غَـرُب) لەسـەری وەزنـی (کـرم)ەیـە، و مانـای نادیارو شاراوەی هەیە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەوەیە کە لـەمـەتنی فەرمودەکـەدا لـەفزێکی شـاراوەو نادیـار قـوت

---

(١) (المـصحفي): ئەو کەسەیە کە قورئان لەپەڕتوکەکەوە وەردەگرێت، وە قورئان لە خوێنـەران (القـرّاء) و مامۆسـتاوە وەرناگرێت، وە (الصحفي) کەسێکە کە فەرمودە لەدەفتەرو پەڕتوکەوە وەردەگرێـت، وەلـە مامۆسـتاکانەوە وەری ناگرێت.

(٢) القاموس ج١ / ص١١٥.

بیێتـەوە، کـەوا دوور بێـت لـەوەی لێـی تێبگـەیت، ئەمـەش لەبـەر ئـەوەی کـە کـەم بەکارهێنراوە.

٢. گرنگی ئەم بابەتەو سەختی یەکەی:

ئەم بابەتە هونەرێکی زۆر گرنگە، نەزانینی لەلایەن زانایانی فـەرمودەوە شـتێکی ناشـیرینە، بەڵام ڕۆچوون تیایدا سەختە، با ئەو کەسەی کە تیایدا ڕۆدەچێت، وریا بێت و بترسێت لە خوا، لەوەی کە لەلێکدانەوەیەکی خۆی پێش بخات بەسـەر لێکدانـەوەی پێغەمبـەر (ﷺ) تەنها بە گومان بردن، پێشینەکانیش لەم بابەتەدا زۆر وردو سەقامگیر بـوون (يتثبتـون فيـه أشد التثبت).

٣. بەهادارترین لێکدانەوە بۆ ئەم وشە غەریبانە:

چاکترین و دەوڵـەمەندترین لێکدانەوە بۆ ئەمانە، ئەو لێکدانەوانەیـە کەلـە ڕیوایـەتی تـردا هاتووە، وەك فەرمودەکەی (عِمْران بن حُصَيْن) ﷺدەربارەی نوێژی نەخۆش (صـل قائمـاً، فإن لم تستطع فقاعداً، فإن لم تستطع فعلى جنبٍ)[1] واتە: بەپێوە نوێژ بکە، ئەگەر نەشـتوانی بەدانیشتنەوە، ئەگەر هەر نەتتوانی ئەوە لـەسەر تەنیـشت بیکـە، جـا دەسـتەواژەی (علـى جنب) فەرمودەکەی (علی) ﷺ لێکی دەداتەوە، کە ئەمە لـەفزەکەیەتی (على جنبه الأيمـن مستقبل القبلة بوجهه) واتە: (لـەسەر لای ڕاستیو ڕوو لـە قیبلـە).

٤. بەناوبانگترین کتێب لـەم بارەیەوە:

أ.(غريب الحديث)ی (أبو عبيد القاسم بن سَلاّم).

ب.(النهاية في غريب الحديث و الأثر)ی (إبن الأثير) کە دەوڵـەمەندترین کتێبی لێکدانەوەی غەریبەکانە.

ج.(الدّر الكبير)ی (الإمام السيوطي) کە پوختەی (النهاية)یە.

د.(الفائق)ی (الزمخشري).

---

(١) .البخاري.

بەشـی دووەم
ئادابەکانی گێڕانەوە

باسی یەکەم:
ئادابەکانی فەرمودەناس
(آداب المحَدث).

باسی دووەم:
ئادابەکانی تامەزرۆ یانی فەرمودە
(آداب طالب الحديث).

باسی یەکەم
ئادابەکانی فەرموودە ناس

١.پێشەکی:
لەبەر ئەوەی سەرقاڵ بوون بە فەرموودەوە، لەگەورەترینی نزیك کەوتنەوەکانە لە خوای گەورە، وە پیرۆزترین پیشەیە، پێویستە لەسەر کەسێك کە پێوەی خەریکەو لەناو خەڵکیدا بڵاوی دەکاتەوە، خۆی بڕازێنێتەوە بە چەند ڕەوشتێکی باش و خویەکی جوان، وە دەبێت نمونەیەکی ڕاستگۆیانە بێت بۆ ئەوشتانەی کە فێری خەڵکیان دەکات، و پێش ئەوەی فەرمان بکات بەکەسانی تر کە ئەنجامیان بدەن، خۆی بیانکات.

٢.دیارترینی ئەو شتانەی کە دەبێت فەرموودە ناس خۆی پێ بڕازێنێتەوە پێیان :
أ.ساغ کردنەوەو پاك کردنەوەی نیەت و پاك کردنەوەی دڵ لەمەبەستە دونیاییەکانی وەك کورسی پەرستیو ناو دەرکردن.
ب.دەبێت گەورەترین مەبەستو مەرام و خەمی بڵاوکردنەوەی فەرموودە، وگەیاندنی بێت لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) و مەبەستیشی پێی دەستکەوتنی پاداشتی فراوان بێت.
ج.نابێت هەستێ بە گێڕانەوەی لە کاتێکا کە کەسێکی بەتەمەن تر و زانا تر لەو ئامادەبن.
د.دەبێت کەسێك کە پرسیاری لێکرد لە شتێك لەوفەرموودە، ئەگەر زانی ئەو شتانە لەلای کەسێکی تر هەیە، دەبێت ڕەوانەی لای ئەو کەسەی بکات.
هـ.نابێت ڕێگا بگرێت لەگێڕانەوەی کەسێك لەبەر ئەوەی کە نیەتی ساغ نییە، چونکە سابەڵکو فەرموودەکە ساغ بێت.
و.دەبێت کۆڕی دانیشتن بگرێت بۆ ئیملاکردنی فەرموودەو فێرکردنی خەڵکی ئەگەر توانای ئەوەی هەبوو، چونکە ئەمە باڵاترین پلەی گێڕانەوەیە.

٣.ئەو شتانەی کە کردنیان سوننەتە، لەکاتی ئامادەبوونی مەجلیسی خوێندنەوە:

أ.دەبێت پاكو بۆن خۆش بێت و ڕیشی دابێنێت.
ب.دەبێت بە جێگیری دابنیشێتو بەهەیبەتو شكۆیەكەوە، ئەمەش بۆ گەورە ڕاگرتنی فەرمودەكانی پێغەمبەر(ﷺ) .
ج.دەبێت ڕوو لەسەرجەم ئامادەبوان بكات، نەك تەنها كەسێك تایبەت بكات، جگە لەكەسانی تر، و تەنها ڕوو لەو بكات.
د.دەبێت سەرەتای مەجلیسەكەیو كۆتاییەكەی بە سوپاسی خوداو درورد لەسەر پێغەمبەر (ﷺ) و نزایەك كە بۆ ئەو حاڵەتە بشێت دەست پێ بكات.
هـ.دەبێت لەو شتانە دوور بكەوێتەوە كە عەقڵی ئامادەبوان وەری نەگرێت، یان لەو شتانەی كە لە فەرموودەكەدا لێی تێ ناگەن.
و.دەبێت كۆتایی خوێندنەوەكە بە چیرۆكو شتی نامۆ كۆتایی پێ بێنێت، ئەمەش بۆ ساف كردنی دڵەكان و لابردنی خەوی غەفڵەت و بێ ئاگایی.

٤.ئەو تەمەنە چەندە كە دەبێت فەرمودەناس تیایدا دەست بەگێڕانەوەی فەرمودە بكات؟

ڕاجیایی هەیە لەمەدا:
أ.گوتراوە لە پەنجاساڵیدا و گوتراو یشە لە چل ساڵیداو قسەی تریش گوتراوە.
ب.بەڵام گوتەی صەحیح ئەوەیە كە هەركات ئەهلی ئەو كارە بوو، وەخەڵكان پێویستیان بەوە هەبوو، كە لەلای ئەمە، ئەوا دادەنیشێت، بۆ گێڕانەوە لەهەرتەمەنێكدا بێت.

٥.بەناو بانگترین كتێب لەم بارەیەوە:
أ.(الجامع لأخلاق الرّاوي و آداب السامع)ی (الخطیب البغدادي).
ب.(جامع بیان العلم و فضله ومایىبغي في روایته و حمله) دانراوی (إبن عبد البر).

باسی دووەم
ئادابەکانی تامەزرۆیانی فەرمووده

١.پێشەکی:

مەبەست لە ئادابەکانی داواکاری فەرمودە (طالب الحدیث) ئەوەیە کە دەبێت قوتابی پێی برازێنێتەوە لە ئادابی بەرزو ڕەوشتی چاك کە لەگەڵ شەرەفی ئەو زانستەدا بگونجێن، کە ئەو بەدواوەیەتی، کە ئەویش فەرمودەی پێغەمبەرە (ﷺ) لەو ئادابانە لەهەندێکیان قوتابی و فەرمودە ناس تیایدا هاوبەشن و هەندێکیشیان تایبەتە بە قوتابییەوە.

٢.ئەو ئادابانەی کە لەگەڵ فەرمودەناس دا تیایدا هاوبەشن:

أ.ساغ کردنەوەو پاك کردنەوەی نیەت بۆ خوای گەورە لە تامەزرۆبونیدا، بۆ دەست خستنی فەرمودە.

ب.بێداربوون لەوەی کە مەبەست لە دەست خستنی دا گەیشتن بێت بەمەبەستە دونیاییەکان (أبو داود) و (إبن ماجة) لەفەرمودەی (أبو هريرة)ەوە، هێناویانە، کە وتویەتی: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمویەتی: (من تعلم علماً مما يُبتَغى به وجه الله تعالى، لايتعلمه إلا ليصيب به غرضاً من الدنيا لم يجد عَرْفَ الجنة يوم القيامة) واتە: هەرکەسێك خۆی فێری زانستێك بکات لەو زانستانەی کە تەنها لەبەر خاتری خوان، بەڵام ئەم تەنها لەبەر ئەوە فێر بێت، تا بەمەبەستێکی دونیایی بگات، ئەوە ئەو کەسە لەڕۆژی دواییدا بۆنی بەهەشت ناکات).

ج.دەبێت کار بکات بەو فەرمودانەی کە دەیان بیستێ.

٣.ئەو ئادابانەی کە تایبەتن بە قوتابی فەرمودەوە: (طالب الحديث) نەك بەفەرمودەناس (المحدث)ەوە:

أ.دەبێت داوای موەفەقێتی (التوفيق)و سەقامگیری (التسديد)و ئاسانکاری (التيسير)و یارمەتی (إعانة) لە خوا بکات، بۆ (ضبط)کردنی فەرمودەکان و لێ تێگەیشتنیان.

ب.دەبێت خۆی بۆ ئەم مەبەستە یەکلایی بکاتەوە، وە هەموو هەوڵەکانی بخاتەگەڕ بۆ دەست خستنی.

جـ.دەبێت دەست بکات بە گوێ گرتن لە چاکترین مامۆستای شارەکەیەوە، کە چاکترینیان بێت لەڕووی سەنەدو زانستو دینەوە.

د.دەبێت مامۆستاکەی بەگەورە بگرێت، و هەروەها ئەوەیش کە گوێی لێگرتووە، وڕێزی لێ بگرێت،چونکە ئەمە لەڕێزی زانستو هۆکارەکانی سوود وەرگرتنە، وە هەوڵی ڕەزامەندکردنی بدات، وە خۆڕاگربێت لەسەر مەینەتیەکانی ئەگەر هەیبوو.

هـ.دەبێت ڕێنوێنی هاوەڵو برادەرانی بکات، بۆ ئەوەی کە ئەوانیش لەوسوودەی کە ئەم بەدەستی کەوتووە، ئەوانیش دەستیان بکەوێت، لێیانی نەشارێتەوە، چونکە شاردنەوەی سوودەکانی زانست لە قوتابیان نەگبەتییەکە، کە قوتابی نەزانو قەڵب دەیکەن، چونکە مەبەست لە دەست خستنی زانست بڵاوکردنەوەیەتی.

و.نابێت شەرم و خۆبەزل زانین جڵەو گیری لێ بکەن، لە هەوڵدان بۆ گوێ گرتن و دەست خستنو وەرگرتنی زانست، با لە کەسانێکیشەوە بێت، کە لەتەمەن و پلەدا لەو کەمتر بن.

ز.کورت بڕی نەکات لەوەدا کە تەنها گوێ لەفەرمودە بگرێتو بینوسێتەوەو ئیتر زانینیو تێگەیشتنی وەلا بنێت، چونکە بەم کارە دەروونی خۆی هیلاك کردووە، ونەگەیشتووە بەمەبەستەکە.

ح.دەبێت لەگوێ گرتنو (ضبط)کردنو لێ تێگەیشتن دا، دوو کتێبە صەحیحەکە پێش بخات، و پاشان (سنن أبو داود)و (الترمذي)و (النسائي)و (السنن الکبری)ی (البیهقي)و پاشان ئەوەی کە پێویستە لە (موسنەدەکان)و (جامیعەکان)، وەك (سنن أحمد)و (موطأ مالك)و لە کتێبەکانی (العلل)، (علل الدار قطني)و لە (ناوەکان – ألأسماء)دا، (التأریخ الکبیر – للبخاري) و (الجرح و التعدیل – لإبن أبي حاتم) وە لەوانەی کە (ضبط)ی ناوەکانی کردووە، وەك کتێبەکەی (إبن ماکولا) وە لەکتێبەکانی (غریب الحدیث)،

بەندی چوارەم

دەربارەی سەنەدو ئەوەی پێوەی پەیوەستە

ألأسناد و مايتعلق به

بەشی یەکەم: **جوانیەکانیی سەنەد (لطائف ألإسناد).**

بەشی دووەم: **ناسینی گێڕەرەوەکان (معرفة الرّواة).**

بەشی یەکەم

جوانکارییەکانی سەنەد

١.سەنەدی بەرزی و نزمی (العالـي و النازل).

٢.زنجیرەو پەیوەند (المسلسل).

٣.گێڕانەوەی گەورە، لە بچووك (رواية ألأكابر عن ألأصاغر).

٤.گێڕانەوەی باوك لـە كوڕ (رِواية ألآباء عن ألأبناء).

٥.گێڕانەوەی كوڕ لـە باوك (رواية ألأبناء عن الآباء).

٦.گێڕانەوەی هاوتەمەن لـە هاوتەمەن (المُدَبج و رواية ألأقران)

٧.باسی (السابق و اللاحق).

-١-

سەنەدی بەرزیو نزمی (ألأسناد العالي والنازل)

١.ڕێخۆشکردن:

ئەم ڕشتە گوزارییە (الإسناد) تایبەتمەندییەکی بە پێزی ئەم ئۆممەتەیەو هیچ گەلێك لەگەلە پێشووەکان نەیبووە، وە سوننەتێکی گرنگی جەخت لەسەر کراوە (المؤکدة)ەیە، لەسەر موسڵمانان پێویستە کە پشتی پێ ببەستین، لەگواستنەوەی فەرمودەو هەواڵەکاندا، (إبن المبارك) دەفەرموێت، ئیسناد لە دینەوەیە،وە ئەگەر ئەم ئیسنادە نەبوایە، هەرکەس هەرچی بویستایە دەیگوت، وە (الثوري) دەڵێت: ئیسناد چەکی ئیماندارە (هەروەك هەوڵدان بۆ دەستخستنی – سەنەدی– بالاّ (العالی) سوننەتیشە)، (إمام أحمد بن حنبل) دەفەرموێت: هەوڵدان بۆ سەنەدی بالاّ (الإسناد العالی) سوننەتێکە لە پیاوچاکانی پێشینەوە ماوەتەوە،چونکە هاوەڵانی (عبدالله بن مسعود) لە (کوفة)ەوە سەفەریان دەکرد بۆ (مدینة)شت لە (إمام عمر)ەوە فێر دەبوون، و گوێ یان لێدەگرت هەربۆیەش گەڕان بەشوێن فەرمودەدا بوویە سوننەت (مستحب)، جاکەسانێکی زۆر لە هاوەڵان‌ﷺ سەفەریان کردووە، لە پێناوی دەستخستنی سەنەدێکی بالاّ (علوّ الإسناد)دا، لەوانە (أبو أیّوب و جابر) ﷺ.

٢.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:(العالی – بالاّ)ئیسمی فاعیلەو لە (العُلّو – بەرزیتیو بالاّیەتی)یەوە هاتووە، و دژی (النزول – نزمی)یەوە، (النازل)یش ئیسمی فاعیلەو لە (ألنزول)ەوە، هاتووە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:سەنەدی بالاّ (ألإسناد العالی) ئەو سەنەدەیە کە ژمارەی پیاوەکانی لە چاو سەنەدێکی دیکەدا کەمترە کە ئەو سەنەدەی تر بە ژمارەیەکی زۆر ترەوە فەرمودەکەی هێناوە.

٢.سەنەدی نزم (ألإسناد النازل):

ئەو فەرمودەیە یە کە ژمارەی پیاوەکانی لەچاو سەنەدێکی دیکەدا زیاترە، کە ئەو سەنەدەی تریان بە ژمارەیەکی کەمترە وە فەرمودەکەی هێناوە.

٣.بەشەکانی بالآیەتی (العَلَو):

بالآیەتی (العلو) دابەش دەبێت بۆ پێنچ بەش، کە یەکێکیان (عُلوّ مطلق)ـە،و ئەوانی تر (علو نسبی)ین، کە ئەمانەن:

أ.نزیکی لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) بەسەنەدێکی ساغی پاکەوە، ئەمە بالآیەتی ڕەها (علو مطلق)ە، کە شکۆمەندترین بەشەکانی (علو)ـە.

ب.نزیکی لە پێشەوایەك لە پێشەواکانی فەرموودە، هەرچەند ژمارەکانی دوایش زۆر دووربن لە پێغەمبەرەوە (ﷺ)، وەك نزیکی لە (ألأعمش)و یان (إبن جُرَیْج) یان (مالك) و هتد....ئەمە لەگەڵ ساغی و پاکی سەنەدەکەدا دەبێت.

جـ.نزیکێتی لە گێڕانەوەکانی یەکێك لە شەش کتێبەکە یان لە کتێبەباوەڕ پێکراوەکانی تر. کە ئەمەشیان لەلایەن (المتأخرین)ـەوە، زیاتر جێی بایەخ بووە، هەر لە (الموافقة- و ألأبدال - و المساواة - و المصافحة) کە باسیان دەکەین.

١.الموافقة.هاورێکی:کە بریتیە لە گەیشتن بە مامۆستای یەکێك لەخاوەن کتێبەکان، وەك: بخاری و ومسلم....بەرێگایەك لە غەیری رێگاکەی ئەو کە ژمارەکەی کەمتر بێت، لەو رێگایەی کە لەو مامۆستایەوە گێردراوەتەوە بۆنمونە: ئەوەی کە (حافظ إبن حجر) لە (شرح النخبة)دا دەڵێت: (بخاری) لە (إبن قتیبة)ـەوە، ئەویش لە (مالك)ـەوە، فەرمودەیەك دەگێڕێتەوە،کە، ئەگەر لە رێگای بوخاریەوە بمانگێرایەتەوە، ئەوا لەنێوان ئێمەو قوتەیبەدا هەشت کەس دەبوو، ئەگەر هەر ئەو فەرمودەیەش بگێڕینەوە لە رێگای (أبو العباس السراج)ەوە، کە یەکێکە لە مامۆستاکانی بوخاری، ئەویش لە (قتیبة)ەوە، بۆ نمونە: لەنێوان ئێمەو (قتیبة)ەدا حەوت کەس دەبوو، ئەوا لەگەڵ خودی بوخاریدا

هاورێکی (الموافقة)مان لەمامۆستاکەیدا بۆ دروست بووە، ئەمەش لەگەڵ بالآیەتی لە سەنەدەکەدا، بەسەر سەنەدەکەی ئەودا[1].

٢.البَدَلْ.لەجیاتی دانان: کە بریتیە لە گەیشتن بەمامۆستای یەکێك لە مامۆستاکانی خاوەن کتێبەکان بەغەیری ڕێگاکەی ئەو بەژمارەیەکی کەمتر، کە ئەگەر لەوەوە ئەو ڕیوایەتە بگێڕدرایەتەوە،
وەك : ئەوەی کە (حافظ إبن حجر) دەیڵێت: هەرخودی هەمان سەنەدمان بۆ دەهات لە ڕێگایەکی ترەوە هەتا سەر (قعنَبی) لەمالیکەوە، جا لێرەدا (قعنبی) لە جیاتی (بدل)ی (قتیبة)یەیە، کە (قعنبی) مامۆستای بوخارییە.

٣.المساواه.یەکسان بوون: کە بریتیە لە یەکسان بوونەوەی ژمارەی پیاوانی سەنەد لە ڕاوییەکەوە بۆ ڕاوییەکی تر، کە لەگەڵ سەنەدی یەکێك لە خاوەن کتێبەکان (المصنفین)دا تێك بکاتەوەو یەکسان بن.
نمونەکەی: وەك ئەوەی کە (إبن حجر) دەڵێت: وەك ئەوەی کەبۆ نمونە (نسائی) فەرمودەیەك بگێڕێتەوە، کە لەنێوان ئەوو پێغەمبەر دا (ﷺ) یانزە کەس هەبن، کەچی هەر ئەو فەرمودەیەمان بەسەنەدێکی تر بۆ بێت، کەچی لەنێوان ئێمەو پێغەمبەردا (ﷺ) هەر یانزدە کەس هەبن، کەلێرەدا لەڕووی ژمارە وە لەگەڵ (النسائی)دا یەکسان دەبین.

٤.المصافحة.دەست خستنەناودەست: کە بریتیە لە یەکسان بوونەوەی ژمارەی پیاوانی سەنەد لە ڕأویەکەوە بۆ یەکێکی تر، ئەم یەکسان بونەوەیە لەگەڵ سەنەدی قوتابی یەکێك لەخاوەن کتێبەکانەوە دەبێت، وە ناونراوەتە (مُصافحة – دەستخستنە ناودەست)، چونکە عادەتەن دەستخستنە ناودەست لەنێوان ئەو کەسانەدا ڕویداوە بەزۆری کە بەیەك گەیشتوون.

---

(١) شرح النخبة ص٦١

د.بالآیەتی بە پێشکەوتنی مردنی گێڕەرەوە (العلوّ بتقدم وفاة الرّاوي): نمونەکەیشی وەك ئەوەی کە (إمام نواوی) دەیلێت: ئـەوەی کـە ڕیوایـەتی دەکـەم لـە (٣) کەسـەوە و لـە (البیهقی)و (الحاکم)ەوە، بالآترە لەوەی کە ڕیوایەتی بکەم، لەسێ کەسەوەو ئەوانیش لـە (أبو بکر بن خلف) و لـە (حاکم)ەوە، ئەمەش لەبەر پێش کەوتنی مردنی (بیهقی) بەسەر (إبن خلف)دا[1].

هـ.بالآیەتی بەهۆی زوو تر گوێ لێبوونەوە (العلوّ بتقَدّم السماع):

واتە:بەلە پێش تر گوێ لێ بوون لـە مامۆستاکەوە، جا ئەوەی کە پێشتر گوێی لێی بـوو، بالآترە لەوەی کە دواتر گوێی لێبووە.

بۆ نمونە: وەك ئەوەی کە دووکەس لـە مامۆستایەکەوە شتێك ببیستن، جا گوێ لێ بـوونی یەکێکیان بۆ نمونە نزیکەی (٦٠) ساڵ بێت، وە ئەوی تریان نزیکـەی (٤٠) سـاڵ بێـت – گوێی لێوە بووبێت– وە ژمارەی سەنەدەکەیشی –تا سەریان هەروەك یەك بێت– جا یەکەم بالآترە لە دووەم، ئەمەش جەختی لەسەر دەکرێتەوە لە کەسێکدا کـە مامۆسـتایەکی لـێ تێکچووە و لەبەر چاوی شێواوە.

٤.بەشەکانی نزمی (النزول):

بەشەکانی (نزول) پێنجن، وە لە پێچەوانە کانیانەوە بزانە، جا هەر بەشـێك لـە بەشـەکانی (علوّ) دژەکەی بەشێکە لەبەشەکانی (نزول).

٥.ئایا (علوّ) بەڕێز ترە یان (نزول):

أ.لەسەر ئەو گوتە ساغەی کە جەماوەری زانایانی لەسەرە، ئەوەیە کە (العلوّ) بـەڕێز تـرە لە (نزول)، چونکە بە –نزیکی سەنەدەکە–زۆری هەڵـە کەوتنـە نـاو فەرمودەکـەوە دوور

---

(١) التدریب شرح التقریب ج٢ /ص١٦٨ (البیهقي) لە سالّی (٤٥٨) و (إبن خلف) لەساڵی (٤٨٧)ـەوە, وەفاتیـان کردووە.

دەکەوێتەوە، وە (النزول) شتێکە زۆر ڕەغبەتی نییـە، (إبن المديني) دەفـەرموێ، (النـزول شؤم) ئەم نزمییە (نزول)ـە شوومە، ئەمە ئەگەر سەنەدەکە لە هێزیشدا ڕێك بوبوونەوە.
ب.وە جاری وا هەیە (نزول) بەڕێز ترە، ئەمە ئەگەر (إسناد النازل) ەکە، بەچـەند سـودێك جیاکرابورەوە، وەك:ئەوەی کە پیاوەکانی ئەم (إسناد النـازل)ە، خـاوەن پیـاوی متمانـەترو هێزی لـەبەرکردنیان باشترو تێگەیشتوو تربن، لە (إسناد العالـی).

٦.بەناوبانگترین دانراو تیایدا:

کتێبی تایبەت بەسەنەدی (عالـی و نازل) بەشێوەیەکی گشتی نیيە، بەڵام زانایـان هەسـتاون بە تایبەت چەند کتێبێکیان داناوە، کەناوی (ثلاثيات) یان لێناوە، کە مەبەسـتیان پێـی ئـەو فەرمودانەیە کە لـەنێوان دانەری کتێبەکەو پێغەمبەردا (ﷺ) تـەنها سـێ کـەس هەیـە، کـە لـەمەشدا ئاماژەیەك هەیە، بۆ بایەخدانی زانایان بەسـەنەدە باڵاکان (الإسـناد العوالـي) لـەو کتێبانە،
أ.(ثلاثيات البخاري) دانراوی (حافظ إبن حجر).
ب.(ثلاثيات أحمد بن حنبل) دانراوی (السفاريني).

-٢-

پەیوەندکراو (المسلسل)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: ئیسمی مەفعولەو لە (السلسلة – زنجیرەیی)یەوە هاتووە، کەواتای لکاندنی شتێك بە شتێکی ترەوەی هەیە، هەر لەمەشەوە یە (سلسلة الحدید)، بۆیە بەمەش ناسراوە، وەك بلێی، لەلایەکەوە بەهۆی لێکچوونی لە زنجیرو لەلایەکی تریشەوە بەهۆی هاو وێنەیی لەنێوان بەشەکانیدا.

ب.لەڕووی زاراوەوە: بریتیە لە هاورێك بوونی پیاوانی سەنەدەکەی لەسەر صیفەتێك یان حاڵەتێك، ئەمە لەلایەکەوە بۆ ڕاوییەکانو لەلایەکی تریشەوە بۆ ڕیوایەتەکە.

٢.شەرحی پێناسەکە:

واتە:مُسَلْسَلْ: ئەوەیە کە گێڕەرەوانی ئەو سەنەدە یەك لەدوای یەكو وەك یەکن لە:

أ.هەموویان هاوبەشن لەیەك صیفەتدا.

ب.هەروەها هەموویان هاوبەشن لەیەك حاڵەتدا.

جـ.یان هاوبەشن لەتەنها صیفەتێکی ڕیوایەتەکەدا.

٣.جۆرەکانی:

لە شەرحی پێناسەکەوە دەردەکەوێت، کە سێ جۆر (مسلسل) هەیە، کە ئەمانەن:

أ.المسلسل بأحوال الرواة.

ب.المسلسل بصفات الرواة.

جـ.المسلسل بصفات الرواية.

جا ڕونکردنەوەی ئەم سێ جۆرەت بۆدەکەم:

أ.المسلسل بأحوال الرواة: موسەلسەل بونەکەی بەهۆی ئەو حاڵەتەوەیە کە گێڕەرەوەکانی تیادایە.

وەحاڵەتی ڕاویەکان یان گوفتاری یە، یان کرداریە، و یان هەردووکیانە.

١.المسلسل بأحوال الرواة: گوفتارییەکەی: وەك فەرمودەکەی (معاذ بن جبل)کە پێغەمبەر (ﷺ) پێی فەرمووە .. (یامعاذ إني أحبك فقل في دبر كل صلاة اللهم أعنّي على ذكرك وشكرك وحسن عبادتك) واتە: ئەی موعاز خۆشم دەوێت، بۆیە لەدوای هەموو نوێژێکەوە بڵێ : اللهم أعنّي..........).

لە گوتەی سەرجەم ڕاوییەکاندا(أنا أحبك فقل[1] – بەزنجیرەیی (تسلسل) و بەگوفتار – هاتووە.

٢.المسلسل بأحوال الرواة: کردارییەکەی: وەك فەرمودەکەی (أبو هريرة) کە دەفەرموێ : (شبّك بيدي أبو القاسم (ﷺ) وقال (خلق الله ألأرض يومَ السبت) واتە: پێغەمبەر (ﷺ) پەنجەی خستەناو پەنجەکانم و فەرموی خودا زەوی لەڕۆژی شەممەدا دروست کرد.

جا ئەم فەرمودەیە بەزنجیرەیی کە هاتووە سەرجەم ڕاوییەکانی لەکاتی گێڕانەوەیدا پەنجەیان خستوەتە نێو پەنجەی یەکترییەوە بەکرداری[2].

٣.المسلسل بأحوال الرواة:گوفتارو کردار پێکەوە: وەك فەرمودەکەی (أنس) کە دەڵێت: پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (لايجد العبد حلاوة ألإيمان حتى يؤمن بالقدر خيره و شرّه حُلوهِ و مُرّه وقبض رسول الله (ﷺ) على لحيته وقال: آمنت بالقدر خيره و شرّه وحلوه و مرّه) واتە: بەندە تام و چێژی باوەڕ ناچێژێت، تا باوەڕی بە چارەنووسیی خوایی (القدر) نەبێت، لەچاكو خراپو شیرینو تاڵی، جا پێغەمبەر (ﷺ)ڕیشی خۆی گرت و فەرمووی: بڕوام بەقەدەر هەیە، چاكو خراپ و شیرینو تاڵی[3]، کە بە زنجیرەیی هەموو گێڕەرەوەیەك

---

(١) أخرجه ابو داود في الوتر.
(٢) أخرجه الحاكم مسلسلاً في معرفة علوم الحديث ص٤٢.
(٣) أخرجه مسلسلاً الحاكم في معرفة علوم الحديث ص٤٠.

لەکاتی گێڕانەوەیدا ڕیشی خۆیی گرتووەو وتویەتی، (أمنتُ بالقدر خیره و شره حلوه و مرّه).

ب.المسلسل بصفات الرواة:پەیوەندکراو بەهۆی بوونی سیفەتێکەوە لەسەر جەمی گێڕەرەوەکاندا کە ئەمەش دوو جۆرە:

گوفتاری و کرداری.

١.المسلسل بصفات الرواة:گوفتاریەکەی:وەك ئەو فەرموودە زنجیرەییەی کە دەربارە بە خوێندنی سورەتی (الصف)ە، کە بە زنجیرەیی لە گوتەی هەموو ڕاویەکدا هاتووە، (فقرأها فلان هكذا –فلانە کەس بەو جۆرە خوێندویەتیەوە).

ئەمەو (إمام العراقی) فەرمویەتی: صیفاتی گێڕەرەوەکان بە گوفتارو حاڵەتی گێڕەرەوەکان بە کرداری زۆر نزیکن پێکەوەو بەڵکو لێك چوویشن.

٢.المسلسل بصفات الرواة:کرداری یەکەی:وەك ڕێك کەوتنی ناوی گێڕەرەوەکان وەك (مسلسل) بە (المُحَمَّدَیْنْ) یان ڕێك کەوتنی ناوەکانیان (إتفاق الأسماء) وەك (مسلسل)ی شەرعزانان (الفقهاء)و (الحفاظ) حافیزەکان: یان تێك گرتنەوەی نیسبەتەکانیان، وەك (الدمشقیین) دیمەشقیەکان و (المصریین) میسریەکان.

جـ.المسلسل بصفات الرّوایة:پەیوەندکراو بە هۆی صیفەتی گێڕانەوەکەوە:کە صیفاتی گێڕانەوەش یان بەشێوازی دانەوە (صیغ الأداء) یان بەکاتی گێڕانەوەکەوە یان بە شوێنەکەیەوە پەیوەستە.

١.المسلسل بصیغ الأداء:وەك فەرمودەی زنجیرەیی کە لەسەرەتای ریوایەتەکاندا دەڵێن(سمعت) یان (أخبرنا).

٢.المسلسل بزمان الروایة:کاتەکەی:وەك ئەو فەرمودە پێوەندەی کە بەزنجیرەیی لە ڕۆژی جەژندا ریوایەت کراوە.

٣.المسلسل بمکان الرّوایة:شوێنەکەی:وەك فەرمودەی (مسلسل) گەلی وەلاّم دانەوەی نزا لە (ملتزَم)دا، کە جێگایەکە.

٤. گرنگوینیان (أفضله):
ئەوەیانە کە پێوەند (الأتصال)ی هەیەو لە گوێ گرتنەکەیداو (درۆ :التدلیس)ی تیادا نییە.
٥.لە سوودەکانی:ئەوەیە کە زۆر (ضبط)ی گێڕەرەوەکان بەسەریەوە دیارە.
٦.ئایا بوونی (تسلسل)ەکە لەسەرجەمی سەنەدەکەدا بەمەرج گیراوە؟ ئەمە بەمەرج نەگیراوە، جاری وا هەیە کە (تسلسل)ەکە لە ناوەڕاستیدا یان لە کۆتاییەوە دەپچڕێت، بەڵام لەم کاتەدا دەگوترێ: (هذا مسلسل إلى فلان).

٧.هیچ پەیوەندی یەك لەنێوان (تسلسل)و صەحیحێتیدا نییە؟
کەم جار فەرمودەی (مسلسل) لەو (تەسلسل)ەیدا، پارێزراوە لەخەلەلو لاوازێتی، هەرچەندە ئەصڵی فەرمودەکەیش صەحیح بێت، لەغەیری ئەو ڕێگای (تسلسل)ەی.

٨.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:
أ.(المسلسلات الکبری)ی (إمام سیوطي) کە (٨٥) فەرمودەی گرتۆتەوە.
ب.(المناهل السلسلة في ألأحادیث المُسَلْسَلَة)ی (محمد عبدالباقي الأیّوبي) کە (٢١٢) فەرمودەی گرتۆتەوە.

-٣-

گێڕانەوەی گەورەکان لە بچوکەکان
رواية الاكابر عن الأصاغر

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە:(ألأكابر)جەمعی (أكـبر)ە،و(ألأصـاغر) جـەمعی (أصـغر)ە، ماناکەیـشی واتە: گێڕانەوەی گەورە لە بچووکەوە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:گێڕانەوەی کەسێکە لە کەسێکی ترەوە کە لەم کەمتر بێت لەڕووی تەمەن بێت یان پلە (الطبقة)ەوە، یان لەڕووی زانست یان لەبەر کردن (حفظ)ەوە بێت.

٢.ڕونکردنەوەی پێناسەکە:

واتە:گێڕەرەوە کە لە کەسێکەوە شتێك بگێڕێتەوە، کە ئەو کەسە لێی کەم تەمەن تر بێـت و پلەی نزم تر بێت، وە نزمی لە پلەیشدا، وەك ڕیوایەت کردنی صەحابی لــە تابیعینــەوەو وێنەی ئەمە.

یاخود لە کەسێکەوە شت بگێڕێتەوە کە لەڕووی زانــست و لەبەرکردنـەوە ئـەم کەسـی دووەمە – لێی کەمتر بێت، وەك گێڕانەوەی زانایەکی بیر تیـژ (عـالم حـافظ) لــە مامۆسـتا (شیخ)ێکەوە، هەرچەندە ئەو شێخە گەورە تر بێت لە تەمەندا، وە پێویستە ئاگـادار بـوون لەوەی کە تەنها گـەورەیی لەتەمـەنو پلــەدا، واتـە بەبـێ هـاوڕێکی لــە زانـستدا لــەو کەسەوەی کە لێوەی شت دەگێڕێتەوە، وە لەمە تەنها خـۆی بـەس نییـە بـەوەی کـە نـاو بنرێت بەڕیوایەتی گەورە لە بچووك (رواية: الأكابر عن ألأصـاغر)، وە ئـەو نمونانـەی کـە دێن، ئەمە ڕوون دەکەنەوە.

٣.بەشەکانی و نمونەکانی:

دەکرێت کە گێڕانەوەی گەورە لە بچووك بۆسـێ بەش دابەش بکرێت کە ئەمانەن :

أ.ئەوەیە کە گێڕەرەوە بەتەمەن تر بێت، وە پلەکەی لە پێش تر بێت لەو کەسەی کە ڕیوایەتی لێوە کردووە، (واتە ئەمە لەگەڵ زانستو لەبەر کردن دا دەبێت).
ب.ئەوەیە کە گێڕەرەوە بەڕێز تر بێت (أكبر قَدْراً) نەك بەتەمەن تر بێت لە ڕیوایەت لێکراوەوە، وەك گێڕانەوەی (حافزێکی زانا) لە مامۆستایەکی گەورەوە، بەڵام (حافظ) نەبێت، وەك: ڕیوایەتی (مالك) لە (عبدالله بن دینار)[1]ەوە.
جـ.دەبێت گێڕەرەوە بەتەمەن تر بێتو بەڕێز تر بێت لە ڕیوایەت لێکراوەوە، واتە گەورەترو زاناتر بێت لێی، وەك : گێڕانەوەوی (البرقاني) لە (الخطیب)[2]ەوە.

٤.لە گێڕانەوەکانی گەورە لە بچووك:

أ.گێڕانەوەی صەحابی لە تابیعین، وەك ڕیوایەتی (عبادلة)، واتە: (عبدالله)کان، و هی تریش لە (كعب الأحبار)ەوە.
ب.گێڕانەوەی تابیعی، لەو تابیعیانەوە کە شوێن ئەم کەوتون، واتە:تابیعی ئەمن، وەك: گێڕانەوەی (یحیی بن سعید الأنصاري) لە (مالك)ەوە.

٥.لە سوودەکانی:

أ.بۆ ئەوەی وا گومان نەبرێت کە ئەو کەسەی ڕیوایەتەکەی لێوەکراوە، بەڕێزترو گەورەترە، لە گێڕەرەوە، چونکە ئەم گومانە زۆر دەبرێ.
ب.تاوا گومان نەبرێت، کە لە سەنەدەکەدا گۆڕانکارییەك هەیە، چونکە عادەت لەو گێڕانەوەی گەورە لە بچووکا وایە، کابرا وا دەزانێت گۆڕان تیایداکراوە.

٦.بەناو بانگترین دانراو تیایدا:

أ.کتێبی (مارواه الكبار عن الصغار و الآباء عن ألأبناء)ی (حافظ ابو یعقوب أسحاق بن ابراهیم الوَرّاق) کەلە ساڵی (٤٠٣هـ) کۆچی دوایی کردووە.

---

(١) (مالك) پێشەوایەکی (حافظ)ە، و (عبدالله بن دینار) تەنها مامۆستایەکی گێڕەرەوەیە، هەرچەندە بەتەمەن ترە لە (مالك).
(٢) چونکە (برقاني) بەتەمەنترە لە (خطیب)، بەڵام بەڕێز ترە لێی، چونکە شێخیەتیو مامۆستایەتیو زاناتریشە لێی.

-٤-

گێڕانەوەی باوکان لە کوڕانەوە
(رواية الآباء عن الأبناء)

١. پێناسەکەی:

ئەوەیە کە لەسەنەدی فەرموودەکەدا باوکێك هەبێت کە فەرموودەکەی لە کوڕەکەیەوە گێڕابێتەوە.

٢. نمونەکەی:

وەك ئەو فەرموودەیەی کە (عباس بن عبدالمطلب) لە (الفضل)ی کوڕییەوە دەیگێڕێتەوە، کە پێغەمبەر (ﷺ) لە (مزدلفة) دوو نوێژی کۆکردۆتەوە.

٣. لە سوودەکانی:

تا گومان نەبرێت کە لە سەنەدەکەدا گۆڕانکاری یان هەڵە هەیە، چونکە ئەصڵ وایە کە کوڕ لە باوکەوە شت ڕیوایەت بکات، وە ئەم جۆرەو ئەو جۆرەی پێشتری بەڵگەیە لەسەر (تواضع)ی زانایان، و زانست وەرگرتنیان لەهەر کەسێکەوە بێت، هەرچەندە لەپلەو ڕێزو تەمەنیشدا ئەوان لێیان کەمتر بن.

٤. بەناو بانگترین کتێب تیایدا:

کتێبی (رواية ألآباء عن ألأبناء)ی دانراوی (خطيب البغدادي).

-٥-

گێڕانەوەی کوڕان لە باوکان
رواية الأبناء عن الآباء

١. پێناسەکەی:

ئەوەیە کە لە سەنەدی فەرمودەکەدا کوڕێك هەبێت، کە فەرمودەکەی تەنها لە باوکییەوە گێڕابێتەوە، یاخود لە باوکیەوە و ئەویش لە باپیریەوە.

٢. گرنگترینیان:

گرنگ ترینی ئەم جۆرەیش ئەوەیە کە ناوی باوك یان باپیرەکە نەهێنرابێت، چونکە ئەمە پێویستی بە لێکۆڵینەوە هەیە بۆ زانینی ناوەکەی.

٣. جۆرەکانی: دوو جۆرە:

أ. گێڕانەوەی ڕاوییەکە لەتەنها باوکییەوە، (واتە: بەبێ گێڕانەوەی لە باپیرییەوە) کە ئەمە یان زۆرە.

وەك: گێڕانەوەی (أبي العشراء) لە باوکیەوە[1].

ب. گێڕانەوەی ڕاوییەکە لەباوکیەوەو لە باپیریەوە، یاخود لە باوكو باپیری بەرەو ژوورتریش.

---

(١) کە لەناوەکەیدا و ناوی باوکیدا ڕاجیایی هەیە، بەچەند گوتەیەك، کە دیارترینیان ئەوەیە کە ناوی (أسامة بن مالك)ە.

وەك: ڕیوایەت کردنی (عمرو بن شعیب) لە باوكو باپیریەوە[1].

٤.لە سوودەکانی:

أ.لێکۆڵینەوەیە بۆ زانینی ناوی باوكو باپیر، ئەگەر ناویان ڕاستەوخۆ نەدرکێنرابوو.

ب.ڕونکردنەوەی مەبەست لەو باپیرە، کە ئایا باپیری کوڕەکە یە یان باپیری باوکیەتی.

٥.بەناوبانگترین دانراو تیایدا:

أ.(روایة ألأبناء عن آبائهم)ی (أبو نصر بن عبدالله بن سعید الوائلي).

ب.(جزء من روى عن ابیه عن جده)ی، دانراوی (أبو خیثمة).

جـ.کتێبی (الوشي المعلّم في من روى عن أبیه عن جده عن النبی (ﷺ))ی، دانراوی (الحافظ العلائي).

(١) (عمرو) نەسەبەکەی بەم جۆرەیە: (عمرو بن شعیب بن محمد بن عبدالله بن عمرو بن العاص)کە باپیری (عمرو) موحەممەدە، بەلاَم زانایان بە هۆی بەدواداچوون بۆیان جێگیر بووە، کە ضەمیر لە (جَدِّهِ)دا، بۆ (شعیب) دەگەڕێتەوە، جا بۆیە مەبەست لە (جَدِّهِ)، (عبدالله بن عمرو)یە، کە صەحابیەکی ناسراوە.

-٦-

گێڕانەوەی (المُدَبَّج و رواية الأقران)

١.پێناسەی: (ألأقران):

أ.لەڕووی زمانەوە: (ألأقران) کۆی (قَرِين)ە، بەمانای (هاوەڵ – مُصاحب)ەیە، هەروەك لە (قاموس)دا وایە[1].

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەو کەسانەن کە لەتەمەن و لەنێو سەنەدیشدا لێك نزیکن[2].

٢.پێناسەی گێڕانەوەی (الأقران):

ئەوەیە کە یەکێك لە و دوو برادەرە لەوی تریانەوە شت بگێڕێتەوە وەك: گێڕانەوەی (سليمان التَّيْمي) لە (مِسْعَر بن كِدَام)ەوە، کە ئەم دوانە برادەری یەکترن، بەڵام ئەوە هەیە نازانین کە (مسعر) گێڕانەوەی لە (التَّيْمي)یەوە هەبێت.

٣.پێناسەی (المُدَبَّجْ):

أ.لەڕووی زمانەوە: ئیسمی مەفعولە و لە (التدبيج)ەوە هاتووە، بەمانای (التزيين – ڕێك بوون)ەوە، (التدبيج) لە (ديباجَتَيْ الوَجْه)ەوە وەرگیراوە، بەمانای دوو کوڵمەکەی دەموچاو، وە بۆیە ناونراوەتە (مُدبج) بەهۆی یەکسانیو هاوڕێکی گێڕەرەوە(الرَّاوي)و لێ گێڕدراوە (المروي عنه)، هەروەك چۆن دوو کوڵمەکە ڕێکن، ئەمانیش ڕێك بونەتەوە.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کە دوو برادەر هەریەکێکیان لەوی تریانەوە شت بگێڕێتەوە.

---

(١) ج٤/ ص٢٦٠.

(٢) نزیکی لە سەنەددا، ئەوەیە کە دەبێت لە چەند مامۆستایەکەوە شتیان وەرگرتبێ لەیەك پلە (طبقة)ەدا.

٤.نمونەی (المدبج):

أ.لەهاوەڵاندا: وەك گێڕانەوەی (عائشة) لـە (ابـو هريـرة)و گێڕانـەوەی (أبـو هريـرة) لـە (عائشة).

ب.لە (تابعين)دا: وەك گێڕانەوەی (الزهري) لە (عمر بن عبدالعزيز)و گێڕانەوەی (عمر بن عبدالعزيز) لە (الزهري)يەوە.

جـ.لەوانەی دوای تابعين دا (أتباع التابعين): وەك گێڕانەوەی (مالـك) لـە (الأوزاعـي) و گێڕانەوەی (الأوزاعي) لە (مالك).

٥.لە سوودەكانی:

أ.تاوا گومان نەبرێت كە لەسەنەدەكەدا زيادە هەبێت[1]

ب.تا گومان نەبرێت، كە (عن) ەكە گۆڕدراوە بە (واو)[2]

٦.بەناوبانگترين دانراو تيايدا:

أ.(المدبج) دانراوی (الدار قطني).

ب.(رواية الأقران)ی (ابو الشيخ ألأصبهاني).

---

(١) چونكە ئەصڵ وايە كە قوتابی لە مامۆستاكەيەوە شت بگێڕێتەوە، جا كە لە برادەرێكيـەوە شـتی گێڕايـەوە، ئەگـەر كەسێك لێكۆڵينەوەی لەم بابەتە نەكردبێت وا گومان دەبات، كە ناوهێنانی ئـەو برادەرەی كـە شـتە كـەی لـێ گێڕاوەتەوە زيادەيەو سڕراوەيە.

(٢) واتە: تا گوێگر يان خوێنەری ئەو سەنەدەوا گومان نـەبات، كـە ئەصـڵی ڕيوايەتەكـە، (حـدثنا فـلان (و) فـلان)ە، بكەوێتە هەڵەوە و بيكات بە (حدثنا فلان (عن) فلان)!

-٧-

باسی (السابق و اللاحق)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: (السابق) ئیسمی فاعیلەو لە (السَبق)ەوە هاتووە، بەمانای (پێشکەوتوو- لە پێش - المتقدم)، وە (اللاحق)یش ئیسمی فاعیلەو لە (اللِّحاق)ەوە هاتووە، بەمانای (دواکەوتوو - المتأخر - پاش خراو)، وە مەبەست لەمە گێڕەرەوەیەکە کە زوو مردبێت و گێڕەرەوەیەکی ترە کە دواترو لەپاشتر مردبێت.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کە لە گێڕانەوەدا لە مامۆستایەکەوە دوو کەس بەشداری بکەن، کەنێوانی مردنیان زۆر بێت.

٢.نمونەکەی:

أ.(محمد بن إسحاق السراج)[١]، کە (البخاری) و (الخفاف) بەشدارییان کردووە، لە گێڕانەوەدا لێیەوە، کە ماوەی مردنی نێوانیشیان (١٣٧) ساڵ یان زیاتریشە[٢].

ب.(الإمام مالك): کە (الزهری) و (أحمد بن إسماعیل السَّهمی) بەشدارییان کردووە لە گێڕانەوەدا لێیەوە، کە ماوەی مردنی نێوانیشیان (١٣٥) ساڵە، چونکە (الزهری) لە ساڵی (١٢٤ هـ) وەفاتی کردووەو (السهمی) لە ساڵی (٢٥٩هـ) وەفاتی کردووە.

---

(١) (السراج) لە ساڵی (٢١٦ هـ) لەدایك بووەو لەساڵی (٣١٣ هـ) کۆچی دوایی کردووە، کەماوەی (٩٧) ساڵ ژیاوە.

(٢) (إمام بخاری) لە ساڵی (٢٥٦هـ) وەفاتی کردووە، وە (الحسین أحمد بن محمد الخفاف النیسابوری) لە ساڵی (٣٩٣هـ) وەفاتی کردووە، وە گوتراویشە لە (٣٩٤ هـ) دا وەفاتی کردووە، وەهەروەها گوتراویشە کە لە (٣٩٥هـ)یشدا وەفاتی کردووە.

ڕوونكردنەوەی ئەمەش ئەوەیە كە (الزهری) زۆر بە تەمەنترە، لە (مالك) چونكە لە شوێن كەوتوان (تابعین)ەو (مالك) لە شوێن كەوتەی شوێنكەوتوان (أتباع التابعین)ە، جا گێڕانەوەی (الزهری) لە (مالك)، لە بابی گێڕانەوەی گەورە لە بچووك حیسابە، وەك ڕابورد لە كاتێكا كە (السهمی) تەمەنی زۆر كەمترە لە (مالك) سەرەڕای ئەوەش كە (السهمی) زۆریش ژیاوە كە تەمەنەكەی نزیكەی سەد ساڵ گەیشتووە، بۆیەش ئەو جیاوازییە زۆرەی هەیە لەنێوان وەفاتی ئەم و وەفاتی (الزهری)دا.

بەدەستەواژەیەكی ڕوونتر، ئەو گێڕەرەوە لەپێش ترە (السابق) دەبێتە مامۆستا بۆ ئەو لێوەگێردراوە (المروي عنه)وە ئەو گێڕەرەوە لەدواترە (اللاحق) دەبێتە قوتابی ئەو، وە ئەو قوتابی یە بۆماوەیەكی زۆر دەژێت.

٣.لە سوودەكانی:

أ.بەڵگەیە لەسەر شیرینی سەنەدی باڵاو نزیك لە دڵدا.

ب.تاوا گومان نەبرێت كە ئەو سەنەدە لە پاشترە پچڕاوە.

٤.بەناو بانگ ترین دانراو تیایدا:

كتێبی (السابق و اللاحق)ی دانراوی (الخطیب البغدادي).

بەشی دووەم

ناسینی گێڕەرەوەکان (معرفة الرواة)

١. ناسینی هاوەڵان. (معرفة الصحابة).

٢. ناسینی شوێن کەوتوان. (معرفة التابعين).

٣. ناسینی براو خوشکەکان. (معرفة الأخوة و الأخوات).

٤. وەك یەك و جودا.. (المتفق و المفترق).

٥. باسی (المؤتلف و المختلف).

٦. باسی (المتشابه).

٧. باسی (المهمل).

٨. ناسینی شتە نادیارەکان (المبهمات).

٩. ناسینی (الوحدان).

١٠. ناسینی ئەوانەی کە بەناوو صیفاتی جیاواز ناسراون.

١١. ناسینی موفرەداتی ناوو کونیەو نازناو (لقب)ەکان.

١٢. ناسینی ناوی ئەوانەی کە بە کونیەکانیان ناسراون.

١٣. ناسینی نازناو (ألقاب)ەکان.

١٤. ناسینی ئەوانەی کە بۆلای غەیری باوکیان نیسبەت دراون.

١٥. ناسینی ئەو جۆرە نیسبەت لێدانەی کە خۆی پێچەوانەی ئەو نیسبەتەیە.

١٦. ناسینی مێژووی گێڕەرەوەکان (معرفة تواريخ الرواة).

١٧. ناسینی ئەو کەسە بڕوا پێکراوانەی زانایان و گێڕەرەوەکان کە شت تێکەڵ دەکەن.

١٨. ناسینی یاخود زانینی چینەکانی زانایان و گێڕەرەوەکان.

١٩. ناسینی ئەو گێڕەرەوە، و زانایانەی کە کۆیلە بوون.

٢٠. ناسینی گێڕەرەوە بڕوا پێکراوو لاوازەکان.

٢١. ناسینی نیشتمان و شاری گێڕەرەوەکان.

-١-

ناسینی هاوەڵان (معرفة الصحابة)

١.پێناسەی هاوەڵ (الصحابي):

أ.لەڕووی زمانەوە:(الصحابة) چاو گەو بەمانای (الصُّحبة – هاوەڵێتی) دێت، وە هەر لەمەشەوە، (الصحابي و الصاحب) وەرگیراوە، کە جەمعەکەی دەبێتە (أصحاب)و (صحب) جا بەکارهێنانی (الصحابة) بەمانای (أصحاب) زۆر بووە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:ئەو کەسەیە کە گەیشتبێت بە پێغەمبەر (ﷺ) بە مسوڵمانێتی و هەر لەسەر مسوڵمانێتیش مردبێت، هەرچەندە هەڵگەڕانەوە (الـردة)یش بەسەریدا هاتبێ، ئەمە لەسەر گوتەی زۆر صەحیحی زانایان.

٢.گرنگییەکەی و سودەکانی:

ناسینی هاوەڵان رضي الله عنهم زانستێکی گەورەو گرنگ و زۆر بەسوودە، وە لەو سوودانەیش ناسینی (پەیوەست – المتصل)ەکانە، لەنێو (مرسل)ەکاندا.

٣.بە چیدا هاوەڵێتی ئەو هاوەڵانە رضي الله عنهم بۆ پێغەمبەر (ﷺ) دەزانرێت؟

ئەو هاوەڵێتییە بە یەکێك لەم پێنج شتە دەزانرێت، کە ئەمانەن:

أ.بەزۆر گێڕانەوە (التواتر): وەك (أبو بكر الصديق) و (عمر بن الخطاب) و دەکەسەموژدە پێدراوەکەی تر بە بەهەشت.

ب.(بەناوبانگ دەرکردن)، وەك (ضمام بن ثعلبة) و (عكاشة بن محصن).

جـ.بەهەواڵدانی هاوەڵان رضي الله عنهم.

د.بەهەواڵدانی کەسێکی بڕوا پێکراوی شوێنکەوتوان (التابعين).

هـ.بە هەواڵدانی خودی ئەو کەسە ئەگەر (عادل) بوو، وە ئەو بانگەشە کردنـەی شـتێکی (ممکن) بوو[1]

٤.بەڕاستاڵ دانان (تعدیل)ی سەرجەم هاوەڵانﷺ:

هاوەڵانﷺهەموویان عادلن، ئیتر چونیەکە ئەوانەیان بێت کە تووشی فیتنـەی شـەڕ بـوبن یان نا..، ئەمەش بە کـۆڕا(إجمـاع) ی ئەوانـەی کـە قـسەیان بەبەڵگـە دەکرێـت و مانـای (عدل)ی هاوەڵانﷺ،واتە: دوور بونیان لەوەی کە بەتایبەتی درۆ بکـەن لەگێڕانـەوەدا، و لادان و لاڕێـی تێـدا بکـەن، بـەکردنی کارگـەلێك کـە ببێتـە هـۆی ئـەوەی کـە ئـەو گێڕانەوەیـەیان لـێ وە رنـەگیرێت، جـا لەسـەر ئـەنجامی ئەمـەدا وەرگرتنـی سـەرجەم گێڕانەوەکانیان بەبـێ لێکۆڵینـەوەو خۆمانـدوو کـردن دەربـارەی بـە(عـادل) بونیـان، بـۆ ئەوانەیان کە تێکەڵ بە فیتنە بوون، ئەوە بە (إجتهاد) بۆیان لێـك دەدرێتـەوەو لەسەریـشی بەپاداشتن، ئەمەش وەك چاك گومـان بـردن (حـسن الظـن)ێـك پێیـان، چـونکە ئـەم پێـڕە هەڵگری شەریعەت بوون و لە چاکترینی سەدەکاندا بوون.

٥.ئەوانەیان کە زۆرترین فەرمودەیان هەیە:

خاوەنی گێڕانەوە زۆرەکان (المُکثِرین) شەش کەسن، یەك لەدوای یەك ئەمانەن:

أ.(ابو هريرة) کە (٥٣٧٤) فەرمودەی گێڕاوەتەوە، وزیاتر لە سێ سەد کەس شتیان لـێ گێڕاوەتەوە.

ب.(إبن عمر) کە (٢٦٣٠) فەرمودەی گێڕاوەتەوە.

---

(١) ئەمەش وەك ئەوەی کە بانگەشەی هاوەڵێتی (الصحبة) بکات، پێش سەد ساڵ لـە وەفـاتی پێغەمبـەر(ﷺ) ، بـەڵام ئەگەر بانگەشەی ئەمەی کرد بۆ زەمەنێکی دواتر ئەوە ئەو قسەیەی وەرناگیرێ، وەك، (رتن الهندي) کە ئەم کابرایە بانگەشەی هاوەڵێتی کرد دوای شەش سەد ساڵ لە هیجرەت کە ئەم کابرایە لە ڕاستیدا کابرایـەکی (دجـال) بـوو، هەروەك (إمام الذهبی) وا دەربارەی دەفەرموێت لە (المیزان)دا ج٢/ ص٤٥.

جـ.(أنس بن مالك) كه (٢٢٨٦) فەرمودەی گێڕاوەتەوە.
د.(عائشة)ی دایکی باوەڕداران كه (٢٢١٠) فەرمودەی گێڕاوەتەوە.
هـ.(إبن عباس) كه (١٦٦٠) فەرمودەی گێڕاوەتەوە.
و.(جابر بن عبدالله) كه (١٥٤٠) فەرمودەی گێڕاوەتەوە.

٦.ئەوەیان كه زۆرترین فەتوای هەبووە:

وە ئەوەیان كه زۆرترین فەتوای لـێ گێڕدراوەتەوە (إبن عباس)ە، و پاشان گەورە زاناكانی تری هاوەڵانﷺ كه هەر شەش كەسن، وەك (مسروق) دەڵێت: (زانستی هاوەڵانﷺ لـه شەش كەسدا كۆتایی هاتووەو كۆبوەتەوە)، (عمر) و (علی) و (أبی بن كعب) و (زید بن ثابت) و (أبي درداء) و (إبن مسعود) و پاشانیش زانستی ئەم شەش كەسەیش لەلای (علی) و (عبدالله بن مسعود) كۆبۆتەوە.

٧.عەبدوڵلاكان كێن؟.

مەبەست لـه (العبادلة) لـه ئەصڵدا، (عبدالله) ناوەكانی نێو هاوەڵانﷺ، كه ژمارەیان دەگاتە نزیكەی سێ سەد هاوەڵ بەڵام مەبەست پێیان لێرەدا چوار كەسە لـه هاوەڵان كه هەموویان ناویان (عبدالله)یە، و ئەمانەن:

أ.عبدالله بن عمر.
ب.عبدالله بن عباس.
جـ.عبدالله بن الزبير.
د.عبدالله بن عمرو بن العاص.

وە جیاكەرەوە (المێیزة)ەی ئەمانە ئەوەیە كه لـه زانایانی صەحابی بوون، ئەوانەی كه مردنیان دوا كەوتووە، تا كاتێك كه خەڵكی پێویستیان كەوتووە بە زانستەكانیان ئەم چوار كەسە ئەو جیاكەرەوە و ناوبانگەیان هەیە، جا كه كۆبونەوە لەسەر شتێك لەسەر فەتوایەك دەگوترێ ئەوە گوتەو فەرمایشتی (عبادلة)ەیە.

٨.ژمارەی هاوەڵانﷺ:

سەر ژمێرییەکی ورد نییە بۆ ژمارەی هاوەڵانﷺ، بەڵام ئـەوە هەیـە فەرمایـشت گـەلێکی ئەهلی عیلم هەن، کە لێیانەوە دەفامرێتـەوە، کـە ژمارەیـان لەسـەد هـەزار (١٠٠٠٠٠) صەحابی زیاتر بوون.

کە دیارترینی ئەم گوتانە گوتەی (أبي زُرعة الرازي)یە، کە دەفـەرموێت: (پێغەمبـەر (ﷺ) گیانی کێشرا لەناو سەدو چواردە هەزار هاوەڵـدا کـە شـتیان لــێ دەگێڕایـەوەو شـتیان لێوەدەبیست)[1].

٩.ژمارەی چینەکان (طبقات)ی هاوەڵانﷺ:

جیاوازی هەیە، لە ژمارەی چینەکاندا، هەندێکیان لە زانایان بـە گـوێرەی زوو موسـڵمان بونیان یاخود زوو کۆچ کردنیان یاخود بینینی ڕوداوە گرنگـەکان، ڕیزبەنـدی چـینەکانیان کردووە.

هەندێکیان بەگوێرەی شـتی تـر ڕیزبەنـدی چـینەکانیان کـردووە، هەریەکـەو بـەگوێرەی ئیجتیهادی خۆیان دابەشیان کردوون:

أ.(إبن سعد) بۆ پێنج چین دابەشی کردوون.

ب.(حاکم) بۆ دوانزە چین دابەشی کردوون.

١٠.بەڕێزترینی هاوەڵانﷺ:

بەشێوەیەکی گشتی بەڕێزترینیان (أبوبکر الصدیق)ە، پاشان (إمام عمر)ە، (رضي الله عنهمـا) ئەمە بە کۆڕای ئەهلی سوننەت، پاشان (إمام عثمان) و پاشان (إمام علی) ئەمـەش لەسـەر گوتەی جەماوەری ئەهلی سوننەت، پاشان تەواوی دەکەسەکە، پاشان ئەوانەی غـەزوەی (بدر) و پاشان ئەوانەی غەزوەی (أحد) و پاشان کۆمەڵــی (بیعة الرضوان)ن.

---

(١) التقریب مع التدریب، ج٢/ ص٢٢٠.

١١.ئەوەيان كە يەكەم كەس مسوڵمان بووە:

أ.لەنێو پياوە ئازادەكاندا، (أبوبكر الصديق)ـە رضي الله عنه.

ب.لەنێو منداڵاندا: (علي بن ابي طالب)ـە رضي الله عنه.

جـ.لەنێو ئافرەتاندا: (خديجة)ى دايكى بڕواداران رضي الله عنها.

د.لەنێو گزيرەكاندا (زيد بن ثابت)ـە رضي الله عنه.

هـ.لەنێو كۆيلەكاندا: (بلال بن رباح)ـە رضي الله عنه.

١٢.ئەو هاوەڵەى كە كۆتا كەسى هاوەڵان بوو و وەفاتى كردبێ:

(أبو الطفيل عامر بن واثلة الليثي)يە، كە لە ساڵـى (١٠٠) سەد لە مەككەى موكەڕڕەمـە وەفاتى فەرمووە، وە گووتراويشە لە سەد بەدواوە بووە، و پاشان ئەوە كە لە پێش ئەمـەوە بووە لە مردندا (انس بن مالك)ە، كە لە ساڵـى (٩٣) نەوەدو سێ لـە (بەصـرە) وەفـاتى فەرمووە.

١٣.بەناو بانگترينى كتێب لەم بارەيەوە:

أ.(ألأصابة في تمييز الصحابة) ى (إبن حجر العسقلاني).

ب.(أسد الغابة في معرفة الصحابة)ى (علي بن محمد الجَزَري) كە بە (ابن ألأثير) ناسراوە.

جـ.(ألأستيعاب في أسماء ألأصحاب) دانراوى (إبن عبدالبر).

-٢-

ناسینی شوێنکەوتوان

١.پێناسەی شوێنکەوتە (التابعي):

أ.لەڕووی زمانەوە: (التابعون) کۆی (تابعی)یان (تابع)ە: وە (التابع) ئیسمی فاعیلەو لە (تَبِعَهُ)ەوە هاتووە، واتە: لە دوایەوە ڕۆیشت.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەو کەسەیە کە گەیشتبێت بەصەحابییەكو بەمسوڵمانێتیو هەر لەسەر مسوڵمانێتیش مردبێت، وەگوتراویشە ئەوەیە کە ڕەفیقایەتی صەحابی کردبێت.

٢.لە سوودەکانی:

جیاکردنەوەی (مرسل) ە، لە (مُتَّصِلْ).

٣.چینەکانی (تابعین):

ڕا جیایی هەیە لەسەر ژمارەی چینەکانیان، زانایان هەریەکەو بەگوێرەی تێڕوانینی خۆی دابەشی کردوون:

أ.(مسلم) کردوونی بە سێ چینەوە.

ب.(إبن سعد) کردوونی بە چوار چین.

جـ.(الحاکم) کردوونی بە پانزە چین، کە یەکەم چینیان ئەوەیە کە بە دەهاوەڵە کە گەیشتبن.

٤.باسی (المُخَضْرَمُون):

تاکەکەی (مُخَضْرَم) و (المُخَضْرَم)ە: ئەو کەسەیە کە سەردەمی نەفامی (الجاهلیة)ەی بینیبێ، و سەردەمی پێغەمبەریشی (ﷺ) دیبێ، وە مسوڵمان بوبێت، بەڵام خودی پێغەمبەری (ﷺ) نەدیبێ، وە لەسەر گوتەی صەحیح (المُخَضْرَمُون) لەسەر (تابعین) حیسابن، وە ژمارەی موخەزرەمەکان نزیکەی بیست (٢٠) کەسن، هەروەك (إمام مسلم) ژماردوونی، بەڵام گوتەی صەحیح لەسەر ئەوەیە کە لەو ژمارەیە زۆر ترن، و لەوانە (أبو

عثمان النهدي) و (ألأسود بن يزيد النخعي).

٥.حەوت شەرعزانەکە (الفقهاء السبعة):

لە کەسە گەورەکانی (تابعین) حەوت شەرعزانەکەن، کە لە گەورە زانایانی (تابعين)ن، وە هەموویان لە خەڵکانی مەدینەن کە ئەمانەن: (سعيد بن المسيب، و القاسم بن محمد، و عروة بن الزبير، و خارجة بن زيد، و أبو سلمة بن عبدالرحمن، و عبيد الله بن عبدالله بن عتبة، و سليمان بن يسار)[١].

٦.بەڕێز ترینی (تابعين):

چەند گوتەیەکی زانایان هەیە لەمەڕ بەڕێز ترینیان، بەڵام گوتەی مەشهور لەسەر ئەوەیە کە بەڕێز ترینیان (سعيد بن المسيب)ە، (أبو عبدالله بن محمد بن خفيف الشيرازى) دەڵێت:

أ.خەڵکی مەدینە گوتویانە: بەڕێز ترینی (تابعين)، (سعيد بن المسيب)ە.

ب.خەڵکی (کوفە) دەڵێن: (أوس القَرْني)یە.

جـ.خەڵکی (بصرة)دەڵێن: (الحسن البصرى)یە.

٧.بەڕێز ترینی ئافرەتی شوێنکەوتوان (التابعيات):

(أبو بكر بن ابو داود) دەڵێت: (حفصة بنت سيرين) و (عمرة بنت عبدالرحمن) گەورەی ئافرەتانی (تابعين)ن، و لەدوای ئەمانەوە (أم الدرداء)[٢]دێت.

٨.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

کتێبی (معرفة التابعين)ی (أبو المطرف بن فطيس الأندلسي)[٣]یە.

---

(١) (إبن المبارك)، (سالم بن عبدالله بن عمر)ی لە جیاتی (ابو سلمة) داناوە، وە (أبو الزناد) لە جیاتی (ابو سلمة)و (سالم) (ابو بكر بن عبدالرحمن) ی داناوە.

(٢) ئەم (أم الدرداء)ە، (ام الدرداء)ی بچوکە,کەناوەکەی (هجيمة)یان (جهيمة)ەیە، هاوسەری (أبو الدرداء) بووە، (أم الدرداء)ی گەورە دیسانەوە خێزانی (أبو الدرداء) بووە، ناوی (خيرة) بووە، بەڵام صەحابییە بووە.

(٣) بڕوانە (الرسالة المستطرفة) ص١٠٥.

-٣-

ناسینی براو خوشکەکان (معرفة الأخوة و الأخوات)

١.ڕێنخۆشکردن:

ئەم زانستە، یەکێکە لەو زانستە زانراوانەی ئەهلی فەرمودە، کە بایەخیان پێداوە و کتێبی سەربەخۆیشیان تیادا داناوە، کە ئەویش زانینی براو خوشکەکانە، لەو گێڕەرەوانە، و لە سەرجەم چینەکاندا، وە بەسەربەخۆ ڕاگرتنی ئەم جۆرە لە لێکۆڵینەوەو کتێب داناندا، بەڵگەیە لەسەر بایەخدانی زانایانی فەرمودە بە گێڕەرەوەکان (الرواة)،وە ناسینی ڕەچەڵەکیان و براو خوشکەکانیان و .....هتد، هەروەك لە جۆرەکانی دواییدا دێت.

٢.لە سوودەکانی:

بۆ ئەوەیە کە وا گومان نەبرێت بە دوو کەس کە ناوی باوکیان یەك بوو ئیتر بران، وەك (عبدالله بن دینار)و (عمرو بن دینار) کە بۆ کەسێك نەزانێت، وا گومان دەبات کە بران، کەچی برایش نین، هەرچەندە ناوی باوکیشیان یەکێکە.

٣.نمونەکەی:

أ.نمونەی دوکەس: لە هاوەڵاندا‌ ﷺ وەك (عمر)و (زید) کە کوڕی (خطاب)ن..

ب.نمونەی سێ کەس: لە هاوەڵاندا ﷺ (علی و جعفر و عقیل) کە کوڕی (ابو طالب)ن.

جـ.نمونەی چوار کەس: لە (تابعی تابعین)دا، (سهیل و عبدالله و محمد و صالح) ی کوڕانی (ابو صالح).

د.نمونەی پێنج کەس: لە (تابعی تابعین)دا، وەك: (سفیان و آدم و عمران و محمد و إبراهیم)ی کوڕانی (عُیینة).

هـ.نمونەی شەش کەس: لە (تابعين) دا، وەك: (محمد و أنس و يحيى و مَعْبَد و حفصة و كريمة)ی كوڕانی (سيرين).
و.نمونەی حەوت کەس: لە هاوەڵانداﷺ: (النعمان و معقل و عقيل و سويد و سنان و عبدالرحمن و عبدالله)ی كوڕانی (مُقَرِّن).
كە ئەم حەوت كەسە هەموويان صەحابین، و هیجرەتیشیان فەرمووە، وە هیچ كەسیش لەم پلە بەرزی و ڕێزەدا بەشداری نەكردوون، وە گوتراویشە كە هەموویان لە غەزوەی (خندق)دا ئامادەبوون[1].

٤.بەناوبانگ ترین كتێب تیایدا:

أ.كتێبی (ألأخوة) دانراوی (أبو المطرف بن فطيس ألأندلسي).
ب.كتێبی (ألأخوة)ی (أبو العباس السراج)[2].

١ واتە: حەوت برا لە هاوەڵانداﷺ، كە هەموشیان هیجرەتیان كردبێت، جگە لەم حەوت برایە زیاتر نەبووە.
(٢) (السراج) ئاماژەیە بۆ پیشەی چرا دروست كردن، كە لە باپیرانیدا كردوویانە، كە ناوی (ابو العباس محمد بن إسحاق بن إبراهيم الثقفي)یە، با پیریان فەرموودەناس (محدث)ی سەردەمی خۆی بووە لە (نیسابور) دا، كە هەردوو مامۆستایان (بوخاری و مسلم) ڕیوایەتیان لێوە كردووەو لەساڵی (٣١٣ هـ) دا كۆچی دوایی كردووە.

-٤-
باسی (المُتَّفِقُ و المُفتَرِقُ)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: (المتفق – رێك) ئیسمی فاعیلەو لە (ألأتفاق)ەوە هاتووە و(المفترق – جودا)یش ئیسمی فاعیلەو لە (ألأفتراق)ەوە هاتووە، کە دژی (ألأتفاق)ە.
ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کە ناوی گێڕەرەوەکان و ناوی باوکیان و بەرەو ژوورتریش وەك یەك بێت لەڕووی نوسینیش و دەربڕینیشەوە (خطاً و لفظاً) بەڵام کەسەکان جودان، وە هەر لەمەشە ئەگەر ناوی گێڕەرەوەکانو کونیەکانیان یان ناوی گێڕەرەوەکان و نیسبەت لێدانیان ......هتد، وەك یەك بێت[1].

٢.نمونە:

أ.خلیل بن احمد: کە شەش کەس ئەم ناوەیان هەبووە، کە یەکەمیان مامۆستای (سیبویە) بووە.
ب.(احمد بن جعفر بن حمدان): کە چوار کەس ئەم ناوەیان هەبووە، لەیەك سەردەمیشدا.
جـ.(عمر بن الخطاب) کە شەش کەس بوون[2].

٣.گرنگییەکەیو سودەکانی:

زانینی ئەم جۆرە زۆر گرنگە: کەسانێکی زۆر لە گەورە زانایان بەهۆی نەزانینی ئەم

(١) هاورێك بوون لە تەنها ناوێکدا کێشەتیایدا کەمو دەگمەنە، وە ناساندنی لێرەدا بۆ ئەوەیەکە بە زۆری سەری کێشەکانن، ئەمەش لە کتێبە درێژەکاندا (المطولات) دا باس دەکرێت، کە ئەمەش لە جۆری (مهمل) نزیکترە.

(٢) ئەمە لەلای من –د. محمود الطحان– نامۆ (غریب) ترین نمونەیە کە بینومە لە کتێبی (المتفق و المفترق) ی (الخطیب)دا، وە زۆرترین ژمارەیەك کە گێڕەرەوەکان لەناودا وەك یەك بووبن لەو کتێبەدا حەڤدە کەسییە.

بابەتەوە هەڵخلیسکاون، لە سوودەکانی:

أ.گومان نەبردن بەوانەی کە ناوەکانیان یەکێکە-بەوەی کە یەك کەسیانە- لە کاتێکدا کە کۆمەڵێکن کە ئەمەش پێچەوانەی (المهمل)ە، کە ئەمە ترسی ئەوەی لێ دەکرێ، کە ئەو تەنها کەسە دوانن[1].

ب.جیاکردنەوەی ئەوانەی کە ناوەکانیان وەك یەکە، چونکە جاری وا هەیە یەکێکیان متمانە پێکراو (ثقة)ەیەو، ئەوی تریان لاواز (ضعیف)ە، جا ئەوەی کە (صحیح)ە بە (ضعیف) دەردەکرێ‌و بە پێچەوانەشەوە – ئەگەر ئەم زانستە نەزانرێ.

٤.کەی زالینی –ئەم زانستە- چاك و جوانە؟

زانینەکەی کاتێك چاکە، کە دوو گێڕەرەوە یان چەندگێڕەرەوەیەك لەناوێکدا وەك یەکبن، وەلە یەك سەردەمیشدا بووبن، وەلە هەندێ ماملۆستادا یەك بوبن، وە لە هەندێ لەو کەسانەشدا کە شتیان لێ گێڕاونەتەوە هەریەك بوبن، بەلام ئەگەر لە چەند سەردەمێکی جیاوازدا بووبن، ئەوە کێشە لەناوە کانیان دا نییە.

٥.بەناوبانگ ترین کتێب تیایدا:

أ.کتێبی (ألمتفق و المفترق)ی (الخطیب البغدادي) یە، کە کتێبێکی پڕ بایەخ‌و بەنرخە[2].

ب.کتێبی (ألأنساب المتفقة)ی (حافظ محمد بن طاهر) کە لەساڵی (٥٠٧ هـ) کۆچی دوایی کردووە، کە ئەم کتێبە بۆ جۆرێکی تایبەت لە (المتفق) دانراوە.

---

(١) شرح النخبة، ص٦٨.

(٢) نوسخەیەکی دەست خەتی (ناکاملی) ئەم کتێبە لە (ئەستەمبوڵ) هەیە لە کتێبخانەی (أسعد افندی)دا ژمارە (٢٠٩٧) لە دووتوێی (٢٣٩) لاپەڕەدا کەلە سەرەتای بەشی دەیەمەوەیە تاکۆتایی بەشی هەژدەهەم کە کۆتاییە کەیە، وە بەشێکیشی لەلای (الشیخ عبدالله بن حمید) هەیە، کە لەسەرەتای بەشی سێیەمەوە یە تا کۆتایی بەشی نۆیەم.

-٥-

باسی (المؤتلف و المختلف)

١.پێناسەکەی:

ا.لە ڕووی زمانەوە: (المؤتلف) ئیسمی فاعیلەو لە (الأئتلاف) ەوە هاتووە، کە مانای (کۆبونەو پێك گەیشتن)ی هەیە، کە دژی (النُفرة) لێك ترازاوو لێك دور کەوتنەوەیە، وە (المختلف) ئیسمی فاعیلەو لە (ألأختلاف)ەوە هاتووە، کە دژی (الأتفاق - ڕێکبوون)ە.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کە ناو گەلێك یان چەند ناز ناو (القاب)و چەند کونیەو چەند ڕەچەڵەك (أنساب)ێك، وەك یەك بن ئەمەلەڕووی نوسینەوە،بەڵام لە ڕووی دەربڕین (لفظ)ەوە جیاوازبن[١].

٢.نمونەکەی:

أ.(سَلام) و (سَلاّم) کە یەکەمیان بەبێ شەددە لەسەر لامەکە، و دووەمیان بەشەددەوە.

ب.(مِسيْوَر) و (مُسَوَّر) یەکەمیان بە کەسرەی میمەکە و سکونی سینەکەو تەخفیفی واوەکە، وە دووەمیان بە زەممەی میمەکەو فەتحەی سینەکەو شەددەی واوەکە.

ج.(البَزَّاز) و (البَزَّار) کەیەکەمیان کۆتاییەکەی (زاء)ــە، و دووەمیان کۆتاییەکەی (راء)ــە.

د.(الثَّوْري) و (التَّوَّزي)، کە یەکەمیان بە پیتی (ثاء) و (راء) و دووەمیان بە پیتی (تاء) و (زاء)ــە.

٣.ئایا ئەمە یاسا (ضابط)ێکی هەیە؟

أ.زۆر تر یاسایەکی یەکلاکەرەوەی نییە، چونکە شتێکی بلاّوبوو، و زۆرە، بەڵکو

(١) ئیتر چونیەکە جیاوازیەکە تەنها لە لەفزدا بێت، یان لە شێواز (شکل)دا.

بەلەبەرکردن (حفظ) پشت ڕاست دەکرێتەوە و هەرناوەو بەو موفرەداتەی کە لەسەریەتی دەزانرێت.
ب.وە هەیانە کە (ضابط)ێکی هەیەو ئەمەش دووبەشە:
١.ئەوەی کە یاسایەکی تایبەتی هەیە، بەنیسبەت کتێبێکی تایبەت وەیان کۆمەڵە کتێبێکی تایبەتەوە، وەك ئەوەی کە بڵێیت: هەر (یَسار) ناوێك لە دوو کتێبە صەحیحەکەو (الموطأ) دا هات، ئەوە بە (یاء)ی دونوختەو پاشان (سین)ی بێ نوختەیە، تەنها (محمد بن بَشار) نەبێت، کە بە (باء)ی یەك نوختەو پاشان (سین)ی موعجەمە، واتە: نوختە دار دەبێت.
٢.ئەوەی کە بە شێوەیەکی گشتی یاسایەکی هەیە:
واتە: بەنیسبەت کتێبێکەوە یان کۆمەڵە کتێبێکی تایبەتە وە نەبێت، وەك ئەوەی کە بڵێیت: (سَلاّم) کە هەموویان شەددە دارن، تەنها پێنج کەس نەبێت، پاشان ئەو پێنج کەسە دیاری دەکەین و -لەبیردا دەیچەسپێنین.

٤.گرنگییەکەی و سودەکانی:

زانینی ئەم جۆرە لە زانستە گرنگەکانی پیاوانە،(علم الرِّجال) تا ئەوەی کە (علي إبن المديني) وتوویەتی (توندترین (تصحیف) شێواندنی نوختە دەکەوێتە ناوەوە (ألأسماء)، چونکە ئەمە شتێکە (قیاس)ی بۆناکرێت، وە لە پێش و دوایەوە شتێك نییە، کە ببێتە بەڵگە لەسەری[1]
وە سودەکەیشی لە دووری لە هەڵەو تێ نەکەوتن دا خۆی دەبینێتەوە.

٥.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

أ.(المؤتلف و المختلف)ی (عبدالغني بن سعید).
ب.(الأكمال)ی (إبن ماكولا) لەگەڵ پاشکۆیەکدا کە هی (ابو بكر بن نُقْطة)یە.

(١) النخبة ص٦٨

-٦-

لێك چوو (المتشابە)[1]

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: ئیسمی فاعیلەو لە (المتشابە)ەوە هاتووە، بەمانای لێکچوون (التماثل – هاو وێنە) دێت، وە مەبەست لە (ألمتشابە) لێرەدا (الملتبس)ـە، وە هەر لەمەشـەوە (المشابە من القرآن) وەرگیراوە، واتە: ئەو ئایەتانەی کە لەیەك دەچن و ـ مانا ئاڵۆزن–

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کە ناوی گێڕەرەوەکـان لـەڕوی دەربـڕین (لفـظ)و نوسـین (خط)ـەوە، لەیەك بچن، بـەڵام نـاوی باوکـە کانیـان لـەڕوی لـەفزەوە جـودابن، بـەڵام لەڕووی نوسینەوە وەك یەك بن یان بە پێچەوانەوە[2]

٢.نمونەکەی:

أ.(مُحَمد بن عُقَیل)بە زەممەی عەینەکەو (مُحَمـد بـن عَقیـل) بەفەتحـەی عەینەکـە، کـە نـاوی گێڕەرەوەکان یەکە، و ناوی باوکەکانیان جیایە.

ب.(شُریح بن النعمـان) و (سُـرَیح بـن النعمـان) کـەناوی گێڕەرەوەکـان جیـا یـەو نـاوی باوکەکانیان یەکە.

٣.سودەکەی:

سودەکەی لـە (ضبط)کردنی ناوی گێڕەرەوەکـان و لێـك نەچـوونیان لـە دەربـڕین دا، و نەکەوتنە نێو (تصحیف) و ڕوودانی وەهمدا خۆی دەبینێتەوە.

---

(١) ئەم جۆرە لە دوو جۆرەکەی پێشوو لە (المتفق و المفترق) و (المؤتلف و المختلف) پێك دێت.

(٢) وەك ئەوەی کە ناوی گێڕەرەوەکـان لـەرووی دەربڕینـەوە جیـابن، بـەڵام نـاوی باوکـەکانیان لـەڕوی نووسـین و دەربڕینیشەوە وەك یەك بن.

٤.چەند جۆرێکی تری (المتشابه):

لێرەدا چەند جۆرێکی تری (متشابە) هەیە، کەمن گرنگترینیان باس دەکەم، لەوانە:

أ.ئەوەیە کە وەك یەك بوون، لە ناوو ناوی باوکدا هەبێت، تەنها لەوشەیەك یان دوو ووشەدا نەبێت، وەك: (محمد بن حُنَیْنْ) و (محمد بن جُبَیْر).

ب.یان ئەوەیە کە لێکچوونەکەی لەناوو ناوی باوکدا لە ڕووی نوسینو دەربڕینەوە بێت، بەڵام جیاوازییەکەی لە پێشو دواکردن (التقدیم و التأخیر) دا بێت.

١.یان لە هەردوو ناوەکەدا بە گشتی، وەك (ألأسود بن یزید) و (یزید بن ألأسود)[1].

٢.یاخود –پێش و دواکە– لە هەندێ پیت دا بێت، وەك (ایوب بن سَیار) و (ایوب بن یَسار).

٥.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

أ.(تلخیص المتشابە في الرسم) و (حمایة ما أشكل منە عن بَوادر التصحیف و الوهم)ی دانراوی (خطیب البغدادي).

ب.(تالي التلخیص) کە دیسانەوە دانراوی (خطیب)ە، کە وەك تەواوکاری یان پاشکۆیەك وایە بۆ کتێبی پێشوو، کە دوو کتێبی پڕ بایەخن، و وێنەی ئەمانە لەم بابەتەوە دانەنراوە[2].

---

(١) ئەم جۆرە هەندێ لە زانایان بە (المشتبە المقلوب) ناوزەدیان کردووە، کە ئەمەیان هەڵەکە، لێك چوونە کە لە بیردا ڕوودەدات، نەك لە نووسین دا، وە جاری وا هەیە لەلای هەندێ گێڕەرەوەناوەکەی لە بەرچاویا دەگۆڕێت، وە (خطیب) لەم جۆرەدا کتێبێکی داناوە، ناوی ناوەتە (رافع الأرتیاب في المقلوب من الأسماء و الأنساب).

٢ دوو نوسخەی تەواویان لە (دار الكتب المصریة) دەست دەکەوێت، و وێنەی فۆتۆ کۆپی یان لای من –د. محمود الطحان– هەیە.

-٧-

وەلانراو (المُهْمَل)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: ئیسمی مەفعولەو لە (ألأهمال)ەوە هاتووە، بەمانای (وەلانان – الترك)، وەك ئەوەی كە گێڕەرەوە ناوەكەی وەلا نابێت و بەبێ ئەوەی شتێكی باس كردبێت كە لە غەیری خۆی جیای بكاتەوە.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەمەیە كە گێڕەرەوەكە لە دووكەسی هاو ناوەوە –تەنها لەناودا یەك بن– شت بگێڕێتەوە، یاخود لەناوی باوكیشدا هەریەك بن و ...هتد، بەلآم جیای نەكاتەوەو تایبەتمەندی هەریەكەیان نەڵێت.

٢.ئەم (أهمال) بوونە، كەی زیان دەگەیەنێت؟

ئەگەر یەكێكیان متمانە پێكراو (ثقة)و ئەوی تریان لاواز (ضعیف) بوو، چونكە نازانین كابرای لێ گێڕدراوە (المروي عنه)، لێرەدا كامیانە لەوانەیە لاوازەكە بێت و ئیتر فەرمودە كە لاواز بكات، بەلآم ئەگەر هەردوكیان متمانە پێكراو (ثقة) بوون، ئەوە ئەو ئیهمالە زیان ناگەیەنێت بەصەحیحیی فەرمودەكە، چونكە لێ گێڕدراوە (المروی عنه) هەركامیان بێت، هەر فەرمودەكە صەحیحە.

٣.نمونەكەی:

أ.ئەگەر هەردووكیان (ثقة) متمانە پێكراو بن، وەك ئەوەی كە (بخاری) تێی كەوتووە كە لە (أحمد)ـەوە، كە هیچ نیسبەتێكی لێ نەداوە، ئەویش لە (إبن وهب) ڕیوایەتی كردووە، جا ئەمەیان (أحمد بن صالح) یان (أحمد بن عیسی) یە، كە هەردووكیان (ثقة)ن.

ب.ئەگەر یەكێكیان متمانە پێكراو بێت و ئەوی تریان لاواز بێت،(سلیمان بن داود)و (سلیمان بن داود) ئەگەر (الخَولاني) بوو، ئەوە متمانە پێكراوەو ئەگەر (یَمامي) بوو، ئەوە لاوازە.

٤.جیاوازی نێوان (مهمل) و (مبهم):

جیاوازیان ئەوەیە (مُهْمَـل) ناوەکـەی درکێنـراوە، بـەڵام دیـاری کردنەکـەی لێکـچوونی تیادایە، بەڵام (مبهَم) ناوەکەی نەدرکێنراوە.

٥.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

کتێبی (المُكْمَل في بيان المُهمَل)ە، کە دانراوی (خطیب)ە، ڕەحمەتی خودای لـێ بێت.

-٨-

زانینی (المُبْهَمات)

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوانیەوە:(المبهمات) (جەمعی) (مُبْهَم)ـە، کە ئیسمی مەفعولەو لە (ألأبهام – نادیاری)یە وە، هاتووە، کە دژی (الإيضاح : ڕوونی)یە.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەو کەسەیە کە ناوەکەی لە مەتنەکـەدا یـاخود لـە سـەنەدەکەدا، ناڕوون و نادیار بێت لە نێو ئەو گێڕەرەوانەدا، یاخود لـەنێو ئەوانـەدا کـە پەیوەنـدیان بـە گێڕانەوەکەوە هەیە.

٢.لە سودەکانی لێکۆڵینەوەی ئەم بابەتە:

أ.ئەگەر نادیارییەکە لە سەنەددا بوو: ناسینی گێڕەرەوەکەیـە، ئەگـەر متمانـە پێکـراو یـان لاواز بێت، ئەمەش بۆ حوکم دان بەسەر صەحیحی یان لاوازی فەرمودەکەدا.

ب.ئەگەر لە مەتندا بوو: سوودی زۆری هەیە، لە دیارترینیان ناسینی خاوەنی چیرۆکەکەیە، یان ناسینی پرسیارکەرەکەیە، تا ئەگەر لە فەرمودە کەدا نیشانە (مناقب)ێکی هەبێت، ئەوا ئیتر فە ضلە کەییمان بۆ دەردەکەوێت، وە ئەگەر بە پێچەوانەی ئەمەوە بوو،

بەهۆی ناسینەکەیەوە پارێزراو دەبین لە گومان بردنی لە غەیری ئەو کەسە لەنێو هاوەڵە بەرێزەکاندا ﷺ .

٣.چۆن (مُبْهَم) دەناسرێت؟

بە یەکێك لەم دوو شتانە دەناسرێت:

أ.بە هاتنی لە هەندێ لە گێڕانەوەی تردا، بە ناوهێنراوی، واتە: ناوەکەی هاتبێت.

ب.بە هاتنی دەقی گوتەی زانایانی ژیان ناس (السِّيَر) لەسەری بە زۆری.

٤.بەشەکانی:

(المُبْهَم) بە گوێرەی زۆرو کەمی نادیاری (أبهام)ەکەی دابەش دەبێت بۆ چوار بەش، کە لە توندترینی (ابهام) یانەوە دەست پێ دەکەم.

أ.پیاو یان ژن: وەك فەرموودەکەی (إبن عباس): (أنّ (رجلاً) قال: يارسول الله الحج كلّ عام؟ واتە: کە پیاوێك وتی ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) حەج بۆ هەموو ساڵێکە، دەبێ بیکەیت؟ کە ئەو پیاوە (اقرع بن حابس) بوو.

ب.کوڕ یان کچ: کە براو خوشك و برازاو خوشکەزا چ کوڕ یان کچ دەگرێتەوە، وەك فەرموودەکەی (أم عطية) دەربارەی شۆردنی کچەکەی پێغەمبەر (ﷺ) بە ئاوو سابوون (سِدْر) کە ئەو کچە زەینەب ﷺبوو.

ج.مامو پور: کە خاڵ و پوری دایکیو کوڕو کچی مام (ئامۆزا)و کوڕ، وکچی خاڵ (خاڵۆزا) و کوڕو کچی پوری دایکی (پورزاش) دەگرێتەوە، وەك فەرموودەکەی (رافع بن خديجة) عن (عّمه) في النهي عن المخابرة)، کە ئەو مامەیەی ناوی (ظُهير بن رافع) بووە، وەك فەرمودەی پورەکەی (جابر) پوری باوکی، گریا بۆ باوکی کە لە غەزوەی ئوحودا شەهید بوو، کە ناوی ئەو پورەی (فاطمة بنت عمرو) بوو.

د.مێردو ژن: وەك فەرمودەکەی دوو کتێبە صەحیحەکە دەربارەی وەفاتی (زوج: مێردەکەی "سُبَيْعة") کە ناوی مێردەکەی(سعد بن خولة) بوو، وەك فەرمودەی (ژنەکەی)

(عبدالرحمن بن الزبير) كه لـه ژێر نيكاحی (رفاعة القرظي) دا بوو ئيتر تەڵاقی دا، كه نـاوی (تميمة بنت وهب) بوو.

٥.بەناو بانگترين كتێب تيايدا:

ژمارەيەك لـه زانايان لـەم جۆرەدا كتێبيان داناوە، لـەوانه (عبدالغنى بن سـعيد) و (الخطيـب) و (النـواوى)، كه جوانترين و كۆكەرەوە ترينيان، كتێبـی (المُـسْتَفاد مـن مُبهمـات المـتن و ألإسناد) ی (ولـي الدين العراقي)يه.

-٩-

ناسينی (الوُحْدان)

١.پێناسەكەی :

أ.لـەڕووی زمانەوە: (الوُحدان) به زەممەی واوەكه كۆی (واحد)ە، واته: يەكەكان .

ب.لـەڕووی زاراوەوە: ئـەو گێڕەرەوانـەن كـە تـەنها يـەك گێـڕەرەوە لـێيانـەوە ڕيوايـەتی كردووە.

٢.سوودەكەی:

ناسينی كەسی نادياره، وەگێڕانەوەكەيشی بەرپەرچ ئەدرێتەوە، ئەگەر صەحابی نەبێت.

٣.نموونەكەی:

أ.لـەنێو صەحابيدا (عروة بـن مُـضرس) كـە تـەنها (الـشعبى) شـتی لــێ گێڕاوەتـەوە، وە (المُسَيب بن حَزْن) كه تەنها (سعيد)ی كوڕی شتی لــێ گێڕاوەتەوە.

ب.لـەنێو (تابعين)دا: (ابو العُشراء) كه تەنها (حماد بن سلمة) شتی لــێ گێڕاوەتەوە.

٤.ئايا بوخاریو وموسليم لـه كتێبه صەحيحەكانياندا ڕيوايەتی (الوُحدان) يان هێناوە؟

أ.(حاكم) لـه (المَـدخَل)دا باسـی كـردووە، كـه ئـەو دوو پيـاوە، لــەم جـۆره ڕيوايەتـەيان

نەهێناوە.

ب.بەڵام جەماوەری فەرمودە ناسان وتویانە، کە لە دوو کتێبە صەحیحەکەدا، فەرمودەی زۆری (الوُحدان) هەن، بەڵام هی صەحابین لەوانە:

١.فەرمودەی (المُسَيَّبْ) دەربارەی مردنی (أبو طالب) کە (الشیخان) بوخاری‌و موسلیم هێناویانە .

٢.فەرمودەی (قیس بن ابی حازم) لە (مِرداس الأسلمي) کە (يذهب الصالحون الأول فالأول – واتە: پیاو چاکان یەك بەدوای یەکا ئەچن)، کە جگە لە (قیس) کەس لە (مرداس)ی نەگێڕاوەتەوە، کە ئەم فەرمودەیە (بخاری) هێناویەتی.

٥.بەناو بانگترین کتێب تیایدا:

کتێبی (المنفردات و الوُحدان)ی (إمام مسلم)ە.

-١٠-

ناسينى ئەوانەی كە بەناوو صیفاتی جیاجیا ناسراون.

١.پێناسەكەی:

ئەو گێڕەرەوەیە كە بە چەند ناوو ناز ناوو كونیەیەكی[1] جیاجیا وەصف كرابێت، ئیتر لە كەسێك بێت یان لە كۆمەڵێك.

٢.نمونەكەی:

(محمد بن السائب الكلبی) كە هەندێكیان بە (ابا النضر)، وە هەندێكیان بە (حماد بن السائب) و هەندێكیشیان بە (ابو سعید) ناویان بردووە.

٣.لە سودەكانی:

أ.تێكەڵ نەبوونی ناوەكانی كەسێك، وە گومان نەبردن بەوەی كە ئەوە كۆمەڵە كەسێك بن.

ب.ئاشكراكردنی بەدەمەوە هەڵبەستنی مامۆستاكان (تدليس الشيوخ) واتە: بەهۆیەوە ئەم كارە پوچەڵ دەكرێتەوە.

٤.زۆر بەكارهێنانی ئەم كارە لەناو هێنانی مامۆستاكانیدا لەلایەن (خطیب)ەوە:

لە كتێبەكانی یەوە دەگێڕدرێتەوە، بۆ نمونە:(عن أبي القاسم الأزهري) و (عن عبيدالله بن أبي الفتح الفارسي)و (عن عبيد الله بن أحمد بن عثمان الصيرفي) كە هەموویان یەكێكن.

٥.بەناوبانگترین كتێب تیایدا:

أ.(إيضاح ألأشكال) ی (حافظ عبدالغني بن سعيد).

ب.(مُوضِح أوهام الجمع و التفريق). دانراوی (الخطيب البغدادي).

---

(١) كونیە: لە عەرەبیدا ئەو ناوەیە كە بە (ابو) یان (ام) یان (أبن) دەست پێ بكات، وەك: (أبو بصير، ابو وائل، ابو مصعب، ابو عبدالله، أم درداء، أم بنان، أبن عمر، أبن آدم، و .....هتد).

-١١-

ناسینی موفرەداتی ناوو کونیەو ناز ناوەکان

١.مەبەست لە (المفردات):

ئەوەیە کە بۆ کەسێك لە هاوەڵانﷺیاخود گێڕەرەوەکان بە گشتی یان یەکێك لە زانایان، ناوێك یان کونیەیەك یان ناز ناوێك (لقب)ێکی هەبێت، کە کەس لە گێڕەرەوە یان زاناکان نەی بێت، وە زۆر جار ئەو موفرەداتانە ناو گەلێکی نامۆی وان کە دەربڕینیان گران بێت.

٢.سوودی زالینەکەی:

نەکەوتنە نێو (تصحیف – شێواندنی نوختە)و گۆڕانو لادان (التحریف)ە، لە ناو ئەو موفرەداتە نامۆیانەدا.

٣.نمونەکەی:

أ.لە ناوەکاندا:

١.لە نێو هاوەڵانداﷺ: (أجمد بن عُجبان) وەك (سفیان) یان (علیان) و (سندر) لەسەر وەزنی (جعفر).

٢.لە غەیری هاوەڵانﷺ: (أوسط بن عمرو) (ضریب إبن نُقیر بن سمیر)ەیە.

ب.لە کونیەدا:

١.لە هاوەڵانداﷺ: (أبو الحمراء) کە گزیری پێغەمبەر (ﷺ) بوو، کە ناوی (هلال بن الحارث) ە.

٢.لە غەیری هاوەڵان: (أبو العُبیدین) کە ناوی (معاویة أبن سبرة)یە.

ج.بە نازناو (القاب)دا:

١.لەنێو هاوەڵانداﷺ: (سفینة)ی گزیری (مولی) پێغەمبەری خودا (ﷺ)، کە ناوی

(مهران) بوو.

٢.لە غەیری هاوەڵان: (مَنْدَلْ) کە ناوی (عمرو بن علي الغزي الكوفي)یە.

٤.بەناوبانگترین دانراو تیایدا:

(الحافظ أحمد بن هارون البرديجي) لە کتێبێکی سەربەخۆدا –ئەم بابەتەی– نووسیوە، کە ناوی ناوە (ألأسماء المفردة)، وە هەروەها لە کۆتایی زۆربەی ئەو کتێبانەدا کە لە بابەتی ژیان نامەی گێڕەرەوان (تراجم الرواة) دا نوسراوە هەیە، وەك کتێبی (تقريب التهذيب)ی (إبن حجر).

-١٢-

(زانینی ناوی ئەو کەسانەی کە بە کونیەکانیان ناسراون)

١.مەبەست لە م باسە:

مەبەست لەم باسە ئەوەیە کە بەدوادا گەڕان بکەین بۆ ئەو ناوانەی کە بە کونیەکانیان زیاتر ناسراون، تا سەرجەم ئەو ناوە نادیارانەی کە هەیانە بیانزانین.

٢.لە سوودەکانی:

سوودی زانینی ئەم بابەتە ئەوەیە کەوا گومان نەبرێت کە ئەو تەنها کەسە دوانن، چونکە چەند ناوو کونیەیەکی هەیە، چونکە جاری وا هەیە کە ئەو کەسە بەناوە نادیارە (غیر مشهور)ەکەی باس دەکرێتو جاری وا هەیە بەو کونیەیەی کە پێی ناسراوە، ئەگەر کەسێك ئەم بابەتە نەزانێت کارەکەی لێ تێکەڵ دەبێت و دەشێوێت و وادەزانێت کە دووکەسن، کەچی یەك کەسیشە.

٣.ڕێبازی کتێب دانان تیایدا:

دانەری کتێبی (کونیەکان) کتێبەکەی (باب، باب) دەکات، بە گوێرەی ڕێکخستنی پیتەکان (حروف المعجم) بۆ کونیەکان و پاشان ناوی خاوەنەکانیان دەهێنێت، بۆنمونە: لەبابی (الهمزة) دا ناوی (أبا إسحاق) دەهێنێت، و ناوەکەیشی دەهێنێت، وە لە بابی (الباء) دا (أبا بشر) دەهێنێت، و ناوو کونیەکەیشی دەهێنێت.

٤.بەشەکان و نمونەی خاوەن کونیەکان:

أ.ئەو کەسەی کە ناوەکە و کونیەکەی یەکێکن و هیچ ناوێکی تری نەبێت، وەك: (أبو بلال ألأشعري) کە ناوەکەی‌و کونیەکەی هەریەکێکن.

ب.ئەو کەسەی کە بە کونیەکەی ناسراوە: وە نەزانراوە کە ئایا ناوی هەیە یان نا..؟ وەك (أبي أناس)ی صەحابی.

جـ.ئەوەی کەکونیەکەی بوەتە نازناو (لقب) بۆی، وە ناوو کونیەی تریشی هەیە، وەك (أبو تراب) کە ناز ناوی (علی) کوڕی (أبو طالب)ە، وە کونیەکەیشی (أبو الحسن)ە.

د.ئەو کەسەی کە دووکونیە زیاتری هەبێت:

وەك: (إبن جريج) کە کونیەی (أبو الوليد) و (أبو الخالد)ی، هەیە.

هـ.ئەو کەسەی کە جیاوازی هەیە لە کونیەکانیدا، وەك (أُسامة بن زيد) کە ووتراوە،(أبو محمد) کونیەکەیەتی، وە گوتراویشە (ابو عبدالله)، وە گوتراویشە (أبو خارجة) کونیەکەیەتی.

و.ئەو کەسەی کە کونیەکەی ناسراوە، بەڵام لە ناوەکەیدا جیاوازی (إختلاف) هەیە: وەك (أبو هريرة) کە جیاوازی هەیە لەناوی خۆی و باوکیدا، بەسی(٣٠) گوتە[١].

کە مەشهور ترینیان ئەوەیە کە (عبدالرحمن بن صخر)ە.

---

(١) سی(٣٠)نەك سیّ!

ز.ئەوەی کە لەناوو کونیەکەیشیدا جیاوازی هەیە: وەك (سفینة) کە گوتراوە ناوی (عمیر)ە، گوتراویشە ناوی (صالح)ە، وە گوتراویشە ناوی (مهران)ە، وە کونیەکەی گوتراوە کە (أبو عبدالرحمن)ە، گوتراویشە (أبو البحتری)یە.
ح.ئەوەی کە بە ناوو کونیەکەی ناسراوە، وە بەهەردووکیان پێکەوە ناسراوە: وەك (أبو عبدالله)کان، بۆ (سفیان الثوري) و (مالك) و (محمد بن أدریس الشافعي) و (أحمد بن حنبل) و (أبو حنیفة النعمان بن ثابت).
گ.ئەوەی کە بە کونیەکەی مەشهورە، بەڵام ناوەکەیشی زانراوە: وەك (أبو أدریس الخولاني) کە ناوی (عائذ الله)یە.
ی.ئەو کەسەی کە بەناوەکەی ناسراوە، بەڵام کونیەکەیشی زانراوە، وەك (طلحة بن عبید الله التیمي)، وە (عبدالرحمن بن عوف)، وە (الحسن بن علي بن أبي طالب) کە کونیەی هەموویان (ابو محمد)ە.

٥.بەناو بانگترین کتێب تیایدا:

زانایان دەربارەی (کونیەکانیان) کتێبی زۆریان داناوە، لەوانەی کە کتێبیان داناوە: (علي بن المدیني، مسلم، النسائي) وە لە ناسراو ترینی ئەو کتێبانە بە چاپکراوی ئەمەیە:
أ.کتێبی (الکنی و ألأسماء) دانراوی (أبو بشر محمد بن أحمد الدولابي) کە لە ساڵی (٣١٠ هـ) کۆچی دوایی کردووە.

-١٣-

ناسینی نازناوەکان (الألقاب)

١.پێناسە زمانەوالیەکەی:

(الألقاب – نازناوەکان) کۆی (نازناو – لقب)ە، (اللقب) ئەو وەصفەیە کە تیایدا بەرزی و نزمیەك هەست پێ دەکرێت، وە بەڵگەیە لەسەر پیادا هەڵدان (مدح)، یان سەر زەنشتکاری (الذم).

٢.مەبەست لەم باسە:

بریتی یە لە بەدوادا گەڕانو توێژینەوەی ناز ناوی فەرموودە ناس و گێڕەرەوەکانی فەرموودە، ئەمەش بۆناسینیان و (ضبط) کردنیان.

٣.سوودەکەی:

سودی زانینی نازناوەکان دوو شتە کە ئەمانەن:

أ.گومان نەبوون بەو ناز ناوانە کە ئەوانە چەند ناوێکن، وە دانانی ئەو کەسەی کە جارێك بەناوێکەوە باس دەکرێت، وە جارێك بە نازناوەکەی کەدووکەس بن، کەچی ئەوە تەنها کەسێکە.

ب.زانینی هۆکاری ناوزەدکردنی ئەو ڕاوییە بەو نازناوە، جا بۆیە مەبەستی حەقیقی لەو نازناوە دەزانرێت، چونکە زۆر جار ئەو نازناوە پێچەوانەی مانا دیارەکەیەتی.

٤.بەشەکانی:

نازناوەکان دووبەشن، کە ئەمانەن:

أ.دروست نییە، بەکاری بێنی، کە ئەوەیە کە کابرای نازناو بۆدانراو پێی نا خۆش بێت.

ب.دروسته كابراى پێ بناسێنىو بەكارى بهێنى، ئەوەيە كە كەسى نازناو بۆدانراو پێى ناخۆش نەبێت.

٥.نمونەكانى:

أ.(الضال – گومڕا): كە نازناوى (معاوية بن عبدالكريم الضالّ) بوو،كە ئەم لەقەبەى بۆ دانراوە، چونكە لە ڕێگاى مەككەدا ڕێگاى لێ وون بوو بوو.

ب.(الضعيف – لاواز): كە ناز ناوى (عبدالله بن محمد الضعيف) بوو، كە ئەم نازناوەى بۆ دانرا، لەبەر ئەوەى كە لەلاشەدا (ضعيف – لاواز) بوو، نەك لە فەرمودەدا (عبد الغنى أبن سعيد) دەڵێت: دوو پياوى خاوەن شكۆ، كە دوو نازناوى بێتاميان هەيە، كە (ضال) و (ضعيف)ن، كە مەبەستى ئەو دوو كەسەيە.

جـ.(غُنْدر – ئاژاوەچى): كە ماناى كەسى ئاژاوە گێڕى هەيە لە زمانى حيجازدا، كە نازناوى (محمد بن جعفر البصري)يە، هاوڕێى (شعبة)يە، وە هۆى ناوزەدكردنى بەم لەقەبە، ئەوەيە كە (إبن جريج) هاتە (بصرة)، جا لە (حەسەنى بەصرى)يەوە فەرمودەيەكى گێڕايەوە جا ئينكارى لێكرد، و دەستيان دايە پشێوى نانەوە، جا (محمد بن جعفر) زياتر ئاژاوەكەى لەسەر گێڕا، ئيتر(إبن جريج)يش ووتى: (أسكت يا غندر- بێدەنگ بە ئاژاوەچى).

د.(غُنْجار – كوڵم سوور): كە نازناوى (عيسى بن موسى التيمى) بوو، كە بەهۆى سوورى كوڵميەوە نازناوى (غنجار)ى بەسەردا درا.

هـ.(صاعقة – تريشقە): كە ناز ناوى (محمد بن إبراهيم الحافظ) بوو، كە (بخارى) شتى لێوە گێڕاوەتەوە، وە بەهۆى بەهێزى، هێزى لەبەر كردنو بيرى ئەم نازناوەى بۆدانراوە.

و.(مشكدانة – دەنكى ميسك يان قاپى ميسك): كە نازناوى (عبدالله بن عمر ألأموي) بوو، كە ماناكەى بەفارسى دەنكى ميسك يان قاپى ميسكە.

ز–(مُطَيَّن – كووڕە): كە نازناوى (أبو جعفر الحضرمي)يە، كە كاتێ بچووك بووە، كە

لەگەڵ منداڵان یاری کردووە لەناو ئاودا پشتیان شکاندووە، و کووڕیان کردووە، جا (أبو نعیم) وتویەتی: ئەی (مطـین) بۆ لە مەجلیسی زانستدا ئامـادە نابێـت، ئـیتر ئـەو نازنـاوەی بەسەردا بڕا.

٦.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

کۆمەڵێك لـە زانایـانی دێـرین و دوایینـە لـەم جـۆرەدا کتێبیـان دانـاوە، کـە چـاکترین و کورترینیان کتێبی (نزهة الألباب)ی (حافظ إبن حجر)ە.

-١٤-

ناسینی ئەوانەی کە بۆلای غەیری باوکیان نیسبەت دراون

١.مەبەست لەم باسە:

ناسینی ئەوانەیە کە بەنیسبەت لێدانەکەی بۆ لای غەیری باوکی ناسراوە، ئیتر نزیك بێـت، وەك (دایك و باپیر) یان (نامۆ – غریب) بێـت، وەك بـۆلای پەروەردەکەرەکـەی یـان،،، هتدو پاشان زانینی ناوی باوکەکەی.

٢.سوودەکەی:

جڵەوگیری کردن لەوەی کە لە کاتی نیـسبەت لێدانیانـدا بـۆلای باوکیـان –لـەخوێنـەر بشێوێت– و واگومان بەرێت، کە ئەوانە جیاوازن و چەند کەسێکن.

٣.بەشەکانی و نمونە بۆی:

أ.بۆ ئەوەی کە بۆلای دایکی نیسبەت دراوە: وەك (معاذ) و (معوذ) و (عود بنو عفـراء) و باوکیان (حارث)ـە، وەك (بلال بن حمامة) کە (رباح) باوکیەتی، وە (محمد بن الحنفية) کـە

(علي بن ابو طالب) باوكيەتی.

ب.بۆ ئەوەی کە بۆلای باپیری نیسبەت دراوە:

ئیتر باپیرەکە بەرز یان نزم –دوور یان نزیك– بێت، وەك (یعلی بن منیة) کە (منیة) دایکی باوکیەتی، وە (أمیة) باوکیەتی، وە (بشیر بن الخصاصیة) کە (خصاصیة) دایکی دایکی دایکی یەتی، وە (معبد) باوکیەتی.

جـ.ئەوەی کە بۆلای باپیری نیسبەتی لێ دراوە:وەك (أبو عبیدة بن الجراح) کە ناوەکەی (عامر بن عبدالله بن الجراح)ە، (أحمد بن حنبل) کە خۆی (أحمد بن محمد بن حنبل)ە.

د.ئەو کەسەی کە نیسبەتی لێ دراوە بۆ لای کەسێکی بێگانە بەهۆی هۆکارێکەوە:وەك (المقداد بن عمرو الکندی) کە پێی ئەوترێ، (المقداد بن الأسود)، چونکە لە ژێر سانسۆر (حجْر)ی (أسود بن عبد یغوث) دا بوو، وە ئەو گەورەی کردبوو.

٤.بەناو بانگترین کتێب تیایدا:

کتێبێکی تایبەت لەم بابەتەدا پێ نازانم! بەڵام کتێبەکانی ژیان نامەکان (التراجم) بەگشتی ڕەچەڵەك (النسب)ی هەموو گێڕەرەوەیەکی تیادایە، بەتایبەتی کتێبە فراوانەکانی (التراجم).

-١٥-

ناسینی ئەو نیسبەت لێدانانەی کە پێچەوانەی ڕووکەشی نیسبەت لێدانەکانن

١.ڕێخۆشکردن:

لێرەدا ژمارەیەك گێڕەرەوە هەن کە نیسبەتیان لـێ دراوە بۆ جێگایەك یان بۆ غەزایەك یـان بۆ عەشیرەتێك یان بۆ لای پیشەیەك، بەڵام ڕووکەشی ئەوەی کەلە بیردا دەردەکەوێت لەو نەسەبانەوە ئەوەیە کە ئەو نیسبەتانە وانین، وە مەبەست نین، کە لە واقیعدا کـە نیـسبەت دراون بۆ ئەو شتانە لەبەر شتێکی ڕۆتینی (عارض) ێك بووە، کە بەهۆی ڕۆشتنیان بۆ ئـەو جێگایە یان دانیشتنێکیان لەگەڵ ئەو پیشە کارانەداو ...هتد، بووە.

٢.سودی ئەم باسە:

سودی ئەم باسە زانینی ئەوەیە کە ئەو نیسبەت لێدانانە حەقیقی نین، بەڵکو ئـەو نیـسبەت لێدانە بۆ ئەو کەسانە (عارض)ێك بوون، وە هەروەها سودەکەیشی ناسینی ئـەو عـاریزە و هۆکارەکەیەتی، کە بە هۆیەوە ئەو نیسبەتەی لێدراوە.

٣.نمونەکەی:

أ.(**أبو مسعود البَدري**):کە غەزای (بدر)ی نەدیوە، بەڵکو چۆتە ئەو جێگایە،بۆیە نیـسبەتی لێدراوە بۆی.

ب.(**يزيد الفقير**): کە پشت کووڕ نەبووە و بەڵکو زنجیرە پشتی ئازاری گەیشتۆتێ.

جـ.(**خالد الحَذّاء**): کە پێڵاو دروستکەر نەبووە، بەڵکو لەگـەڵ پـێڵاو دروسـت کەرانـدا دانیشتووە.

٤.بەناوبانگترین کتێب لەسەر ڕەچەڵەکەکان (ألأنساب):

کتێبی (الأنساب)ی (السمعاني)، کە (إبن ألأثير) لە کتێبێکدا پوختی کردووە،وناوی ناوەتە (اللباب في تهذيب ألأنساب)، وە (سيوطي) ئەم پوختەکراوەی لە کتێبێکدا پوخت کردۆتەوە کە ناوی ناوەتە (لب اللباب).

-١٦-

زانینی مێژووی گێڕەرەوەکان
معرفة تواريخ الرواة

١.پێناسەکەی:

أ.لەڕووی زمانەوە: (تواريخ) کۆی (تأريخ – مێژوو)وە، کە چاوگی (أ رَّ خ)ەیە، کە دەربڕینی ئەو هەمزەیە تیایدا، بە ئاسانی خوێنراوەتەوە.

ب.لەڕووی زاراوەوە:بریتییە لە زانینی ئەو کاتەی کە بە هۆیەوە چۆنیەتی (ضبط)کردنی، کاتی لەدایکبوون (مواليد)و کاتی مردنو ڕووداوەکان و ...هتد، دەزانرێت.

٢.مەبەست لە –مێژوو– لێرەدا:

بریتییە لە: زانینی مێژووی لەدایك بوون و گوێ لێ گرتنی ئەو کەسانە لەمامۆستاکان، و گەیشتنیان بە هەندێ لە شارەکانو مردنیانە.

٣.گرنگیەکەی و سوودەکانی:

ئەمە هونەرێکی گرنگە،(سفيان الثوري) دەڵێت:کە گێڕەرەوەکان درۆیان خستە کار، ئێمەش مێژوومان بۆ بەکارهێنان، وە لە سودەکانی زانینی ڕشتە پەیوەستەکان (إسناد المتصل) و ڕشتە پچڕاوەکان (منقطع)ەکانە.

وە کۆمەڵێك بانگەشەی ئەوەیان کردووە، کە لە کۆمەڵێکی ترەوە، شتیان گێڕاوەتەوە، ئەوا سەیری مێژوو دەکرێت، جا ئەوە دەردەکەوێت کە ئەوانە بانگەشەی ئەو

گێڕانەوەیەیان کردووە لە مێژوویەکدا، ئەوانی تر لەو مێژووەدا، چەند ساڵ بووە مردوون!

٤.چەند نمونەیەك لە مێژوەوە:

أ.گوتەی ساغ لەسەر تەمەنی پێغەمبەر (ﷺ) و (أبوبکر)و (عمر)و هاوەڵانی ئەوەیە کە (٦٣) ساڵ بووە.

١.کە پێغەمبەر (ﷺ) لە چێشتەنگای ڕۆژی دووشەممە دوانزەی (ربیع الأول) دا لە ساڵی (١١هـ) کۆچی دوایی کردووە.

٢.وە (أبو بکر) رضي الله عنه لە مانگی (جمادي الأولى) ساڵی (١٣هـ) ڕۆحی کێشراوە.

٣.وە (إمام عمر) رضي الله عنه لە مانگی (ذي الحجة)ـە، ساڵی (٢٣ هـ) شەهید کراوە.

٤.وە (إمام عثمان) رضي الله عنه لە مانگی (ذي الحجة)ی ساڵی (٣٥هـ) شەهید کراوە، کە تەمەنی (٨٢) ساڵ بووە، وە گوتراویشە کە تەمەنی (٩٠) ساڵ بووە.

٥. (إمام علي) رضي الله عنه لە مانگی (رمضان)ی ساڵی (٤٠هـ) دا، شەهید کراوە، کە تەمەنی (٦٣) ساڵ بووە.

ب.ئەو دوو هاوەڵەی کە شەست ساڵ لە دەوری نەفامیو شەست ساڵ لە ئیسلامەتیدا ژیاون و لە (مدينة)دا ساڵی (٥٤هـ) وەفاتیان کردووە، ئەمانەن:

١.حکیم بن حزام.

٢.حسان بن ثابت.

ج.خاوەنی ئەو مەزهەبانەی کە پەیڕەویان لێوە کراوە:

ناو	ساڵی لەدایکبوون	ساڵی کۆچ کردنیان
١.النعمان بن ثابت (أبو حنيفة)	٨٠	١٥٠
٢.مالك بن أنس	٩٣	١٧٩
٣.محمد بن ادريس الشافعي.	١٥٠	٢٠٤
٤.أحمد بن حنبل	١٦٤	٢٤١

د.خاوەنی کتێبە بڕوا پێکراوەکانی فەرموده

ناو	ساڵی لەدایکبوون	ساڵی کۆچ کردنیان
١.محمد بن أسماعيل البخاري	١٩٤	٢٥٦
٢.مسلم بن الحجاج النيسابوري	٢٠٤	٢٦١
٣.ابو داود السجستاني	٢٠٢	٢٧٥
٤.أبو عيسى الترمذي[(١)].	٢٠٩	٢٧٩
٥. أحمد بن شعيب النسائي.	٢١٤	٣٠٣
٦.(إبن ماجة) القزويني	٢٠٧	٢٧٥

هـ.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

أ.کتێبی (الوفيات) ی (أبن زُبْر محمد بن عبيدالله الربعي) کە فەرموده ناسی (دمشق) بووه، کە لە ساڵی (٣٧٩ هـ) دا کۆچی دوایی کردووه، کە بە گوێرەی ساڵەکان ڕێکی خستووه.

ب.چەند پاشکۆیەك لەسەر ئەو کتێبەی پێشووه کە پاشکۆکان هی (کتانی) و پاشان (ألأكفاني) و پاشان (العراقي) و ...هتد...ن.

(١) لەسەر ساڵی لەدایك بوونی جیاوازی هەیە، وە زۆرینەی مێژوو نووسان ئەو ساڵەی کە تیایدا لە دایك بووه، دیاری یان نەکردووه، بەڵکو ئەوەیان باس کردووە کە لە دایك بونەکەی لەبەشی یەکەمی سەدەی سێیەمدا بووه، بەڵام هەندێ لە زانایانی دوایین باسی ئەوەیان کردووه، لە ساڵی (٢٠٩ هـ) دا لە دایك بووه، لەوانە ڕافیاری (الشمائل)، (محمد بن قاسم جسوس)ه، لە ج١/ ص٤.

-١٧-

ناسینی ئەو کەسە بڕوا پێکراوانەی کە شت تێکەڵ دەکەن

١.پێناسەی تێکەڵ کردن (ألإختلاط):

أ.لەڕووی زمانەوانیەوە: واتە: خراپ بوونی عەقڵ کە دەوترێ (أختلط فلان) واتە: عـەقڵ خراپ بووەو -شێواوە- هەروەك لە (قاموس)دا وایە.

ب.لەڕووی زاراوەوە: خراپ بوونی عەقڵە، یان بێ یاسایی و شێوان لە قسەکانیدا هەیە، بەهۆی پیری یان کوێری یان سوتانی کتێب یان......هتد.

٢.جۆرەکانی (المختلطين)، ئەوانەی تێکەڵ دەکەن:

أ.ئەوەی شت تێکەڵ دەکات، بەهۆی -پیریەوە- (الخَرَف)، وەك (عطاء بن السائب الثقفي الكوفي).

ب.ئەوەی کە بەهۆی کوێر بوونیەوە شت تێکەڵ دەکات و شێواوە، وەك (عبدالرزاق بن همام الصنعاني) کە دوای ئەوەی کوێر بوو، شتی بەسەردا دەخوێنرایەوە، ئیتر ئەویش بەسەر خەڵکیدا دەیخوێندەوە.

ج.ئەوەی کە بەهۆی هۆکاری ترەوە شت تێکەڵ دەکات، وەك سوتانی کتێبەکانی، وەك (عبدالله بن لهية المصري).

٣.حوکمی گێڕانەوەکانی کەسی شێواو (مختلط):

أ.ئەوەی کە لە پێش ئەو شێوانەدا گێڕاویەتیەوە لێی وەردەگیرێت.

ب.بەڵام ئەوەی کە لە دوای ئەو شت تێکەڵ کردنە گێڕاویەتیەوە لێی وەرناگیرێت، هەروەها ئەوەی کە گومانی تیایە کە ئایا پێش تێکەڵ کردنە کە گێڕاویەتیەوە یان لەدوای

تێکەڵ کردنەکە، هەر لێی وەرناگیرێ.

٤. گرنگیەکەی و سوودەکالی:

ئەمە هونەرێکی زۆر گرنگە، سوودەکەی لە جیاکردنەوەی فەرمودەی کەسانی بڕوا پێکراودایە، ئەوانەی کە لە دوای ئەم دەردی تێکەڵ کردنە شتیان وتوە، تا پەرچ بدرێتەوە، و لێیان وەرنەگیرێت.

٥. ئایا دوو شێخەکە -بخاری و مسلم- لە کتێبە صەحیحەکانیاندا شتیان لەو کەسە متمانە پێکراوانەوە هێناوە، کە توشی تێکەڵ کردن هاتوون؟

بەڵێ، بەڵام ئەوانەیان هێناون کەزانراوە، کە لە پێش ئەم تێکەڵ کردنە گێڕاویانەتەوە.

٦. بەناو بانگترین دانراوتیایدا:

ژمارەیەك لە زانایان کتێبیان تیایدا داناوە، وەك (العلائي) و (الحازمي)، وە لەو کتێبانەش کتێبی (ألأغتباط بمن رُمي بالإختلاط)، دانراوی (حافظ إبراهيم إبن محمد) کچە زای (إبن العجمی) کە لە ساڵی (٨٤١ هـ) دا، کۆچی دوایی کردووە.

-١٨-

ناسینی چینەکانی زانایان و گێڕەرەوەکان

١. پێناسەی چین (الطبقة):

أ. لەڕووی زمانەوە: واتە: کۆمەڵێکی لێك چوو، (القوم المتشابهون).

ب. لە ڕووی زاراوەوە: ئەوەیە کە کۆمەڵێ کەس کە لە تەمەن و (أسناد)دا لێك نزیکن، یاخود تەنها لە (أسناد) دا لێك نزیکن[1].

(١) تدريب الرّاوي ج٢/ ص٣٨١.

مانای نزیکی لە (أسناد)دا، ئەوەیە کە مامۆستاکانی ئەو کەسەو کەسەکەی تریەك بن، یاخود مامۆستا (شێخ)ـە کانیان، لێك نزیك بن.

٢.لە سوودەکانی زانینی ئەم بابەتە:

أ.پارێزراو بوون لە وەی کە کەسانێکی لێك چوو لەناوو کونیەو...هتد، تێکەڵ بن، چونکە جاری وا هەیە دووناو لە لەفزدا لێك دەچن، جا وا گومان دەبرێت بە یەکێك کە ئەوی تریان بێت، جا بە زانینی چینەکانیان ئەم جیاکاری یە دەزانرێت.

ب.سوودێکی تری، وەستانە لەسەر حەقیقەتی مەبەست لە (عنعنة)، واتە: عن فلان عن فلان...

٣.جاری واهەیە کە دوو گێڕەرەوە، بەگوێرەی تێڕوانینێك سەربە چینێکن و بە گوێرەی تێڕوانین (ألأعتبار)ێکی تر سەر بەچینێکی ترن ،

وەك (أنس بن مالك) و هاوڕێنەکانی لە کەسە تەمەن کەمەکانی هاوەڵانﷺ، ئەمانە لەگەڵ دەیانی تردا سەر بە چینێکن بەگوێرەی ئەوەی کە لە هاوەڵانن، و لەسەرووی ئەمەیشەوە هاوەڵانﷺ هەموویان چینێکن، وە بە گوێرەی زووهاتنە نێو ئیسلامەوە، هاوەڵانﷺ دەبنە (١٠) دە تا....ئەوەندە...چین، هەروەك لە باسی ناسینی هاوەڵانداﷺرابورد، جا (أنس بن مالك) و هاوڕێنەکانی لەم چینە نابن.

٤.چی لەسەر ئەو کەسە پێویستە کە تێڕامان لەم بابەتەدا دەکات؟

لەسەر ئەو کەسەی کە لە زانستی چینەکاندا تێڕامان دەکات، پێویستە زانا بێت بەساڵی لەدایك بوونو مردنیان، و ئەو کەسانەی ئەمان کە شتیان لێوە ڕیوایەت کردوونو ئەوانەی کە شتیان لەمان ڕیوایەت کردووە.

٥.بەناوبانگترین کتێب تیایدا:

أ.کتێبی (الطبقات الکبری)ی (إبن سعد).

ب.کتێبی (طبقات القرّأء)ی (ابي عمرو الداني).

جـ. كتێبی (طبقات الشافعية الكبرى)ی (عبدالوهاب السبكي).
د.(تذكرة الحفاظ)ی (إمام الذهبـي).

-١٩-

ناسینی گێڕەرەوە زانا کۆیلەکان

١.پێناسەی کۆیلە و گزیر (الموالـي):

أ.لەڕووی زمانەوە:(الموالـی)كۆی(مولـــی)یـە، وە(ألمولـــی)لـە وشـە دژەكانـە، كـە بـۆ موڵكـدار (مالــك) و بەنــدە (العبــد) و بەنــدە ئازادكــەر (الْمُعتِــق) و بەنــدەی ئــازادكراو (المعتَق)بەكاردێت.

ب.لەڕووی زاراوەوە: ئەو كەسە یە كە لە ژێر سانسۆر دا بێت (المحالَف) یـاخود بەنـدەی ئازاد كراو بێت، یاخود ئەوكەسەی كە لەسەر دەستی كەسانی تر مسوڵمان بووە.

٢.جۆرەكانی (الموالـي):

واتە: ئەو پەیوەندییەی كە بەهۆی كۆیلە ئازاد كردنەوە پەیدا دەبێت.

جۆرەكانی كۆیلە:

أ.كۆیلەیی بەهۆی پەیمان نامەوە، (مولـی الحِلف)، وەك (ألإمام مالـك بـن أنـس ألأصـبحي التیمي) كە لە پشتدا (ألأصبحي)یە، بەڵام (التیمی) بونەكـەی بـەهۆی پەیمانێكـەوە بـووە، چونكە هۆزی (أصبح)یەكان بوونە كۆیلەی (تیم)ە، قورەیشیەكان بە پەیمان.

ب.كۆیلەی ئازادكراو، واتە: بـە كۆیلــەی ئـەو كەسـە دراوەتـە قەڵــەم چـونكە ئـازادی كردووە، (مولـی العتاقة)، وەك (أبو البختري الطائي التابعي) كە ناوی (سعید بن فـیروز) ە، كە كۆیلەی (طیئ)بووە، چونكە گەورەكەی لە (طیـئ) یەكان بووە، كە ئازادی كردووە.

ج.كۆیلەی ئیسلامەتی، واتە: بەكۆیلەی ئەو كەسە ناوزەد كراوە، چونكە خۆی یـان بـاو باپیرانی لەسەر دەستی ئەو كەسە ئیسلام بوون، وەك:(محمد بن إسماعیل البخاری الجعفـی)، چونكە باپیری كە(موغیر)ەیە، ئاگر پەرست بووە، وە لەسەر دەسـتی (الیمـان بـن أخـنس

الجعفي) مسوڵمان بووە، ئیتر نیسبەتی بۆلای ئەم (الجعفي)یە دراوە.

٣.لە سودەکانی:

بێخەم بوون لە تێکەڵ کاری و لێك چوون (اللبس)و ناسینی کەسی نیسبەت لێدراوە بۆ هۆزەکەی، ئیتر بەرەچەڵەك بێت، یان بە هۆی (مولاء) بونەوە، وە هەر لەمە شەوە کە جیاکردنەوەی نیسبەت لێدراو بۆ هۆزو کۆیلایەتییە، ئەو کەسانەی کە لەناو دا لەنێو ئەو هۆزەدا بەرەچەڵەك یەکێکن -و ناوەکانیان یەکە- دەزانرێت.

٤.بەناوبانگ ترین کتێب تیایدا:

لەم بابەتەوە (ابو عمر الكندي) کتێبی داناوە، بەلاّم تەنها بەنیسبەت لێدانی میسرییەکانەوەیە.

-٢٠-

ناسینی گێڕەرەوە بروا پێکراوەکان لەنێو لاوازەکاندا
معرفة الثقات الضعفاء من الرواة

١.پێناسەی متمانە (ثقة) و لاوازێتی (الضعیف):

أ.لەڕووی زمانەوە: (الثقة): واتە: (المؤتمن) کەسی ئەمین و متمانەدار، وە: (الضعیف – لاوازە) دژی (القوي – بەهێزە)، وە (الضعف – لاوازی) دەبێت، کە بەجەستەیی بێت یان مەعنەوی بێت.

ب.لە ڕووی زاراوەوە: (الثقة) متمانەدار، بریتییە لە کەسێتی ڕاستاڵ (عادل)ی (ضابط)، وە (الضعیف) لاواز (ناوێکی گشتییە هەموو ئەوانە دەگرێتەوە کە تانە لە هێزی لەبەر کردن (ضبط)و ڕاستاڵ (عدل)ەکەی درابێت.

٢.سوودەکەی و گرنگی یەکەی:

ئەمە لە شکۆدارترینی جۆرەکانی زانستی فەرمودەیە، چونکە بەو هۆیەوە فەرمودەی صەحیحو زەعیف دەناسرێت.

٣.بەناوبانگترین کتێب تیایدا و لە جۆرەکالیشیدا:

أ.ئەو کتێبانەی کە بەسەر بەخۆیی لە متمانەدارەکان، (الثقات) دانراوە، وەك کتێبی (الثقات)ی (إبن حبان) و کتێبی (الثقات)ی(العجلي).

ب.ئەو کتێبە سەر بەخۆیانەی کە بەتەنها لە لاوازەکان (الضعفاء) دانراون: کە زۆر زۆرن، وەك کتێبی (الضعفاء)ی (إمام بخاری)و (نسائی)و (عقیلی)و (دار قطني) لەوانەش کتێبی (الکامل في الضعفاء)ی (إبن عدی) و کتێبی (المغني في الضعفاء) ی (الذهبی).

جـ.ئەو کتێبانەی کە بەهاوبەشی لەنێوان متمانە پێکراوان و لاوازەکان (الثقات و الضعفاء)دا دانراون، کە ئەمانیش دیسانەوە زۆرن، لەوانە کتێبی (تأريخ البخاری الکبیر) و لەوانە کتێبی (الجرح و التعدیل)ی)إبن ابی حاتم، کە کتێب گەلێکی گشتین بۆ گێڕەرەوەکان،

وە هەیانە کتێب گەلێکی تایبەتن، بە هەندێ لە کتێبەکانی فەرمودە، وەك کتێبی (الکمال في أسماء الرجال)ی (عبدالغني المقدسي) کە چەندەها پوختەکردن (تهذیبات)ی بۆ کراوە، لەلایەن (المزي) و (الذهبی)و (إبن حجر) و (الخزرجي)یەوە.

-٢١-

ناسینی ناوچەو شاری گێڕەرەوەکان
معرفة أوطان الرواة و بلدانهم

١.مەبەست لەم باسە:

(ألأوطان) کۆی (وطن – نیشتمان)ە، کە مەبەست تیایدا ئەو هەرێم یان ناو چەیەیە کە مرۆڤ تیایدا لەدایك بووە، یان نیشتەجێ دەبێت، وە (البلدان) کۆی (بلد – شارە)، مەبەست پێی ئەو شار یان گوندەیە کە مرۆڤی تیادا لە دایك بووە، یان تیایدا نیشتەجێ بووە.

وە مەبەست لەم باسە: بریتییە لە ناسینی هەرێمو شارەکانی ئەو گێڕەرەوانە، کە تیایدا لە دایك بوون و تیایاندا نیشتەجێ بوون.

٢.لە سوودەکانی:

جیاکردنەوەی دوو ناوی هاو لەفزە، ئەمە ئەگەر خەڵکی دوو شاری جودا بوون، کە ئەمەش زانایانی فەرمودە لە کار کردن و لێکۆڵینەوەو کتێبەکانیاندا پێویستیان پێی هەیە.

٣.هەریەکە لە عەرەبو ناعەرەب (عجم) بۆ چ شتێك نیسبەتیان دەدرێت؟

أ.بێگومان عەرەب لە کۆندا بۆ لای عەشرەتە کانیان نیسبەتیان دەدرا، چونکە زۆرینە یان دەشتەکی و گەڕیدە بوون، وە پەیوەست بونیان بە زەویەوە نەبووە، بەڵام کە ئیسلام هات و جێگیربونیان لە شارو گوندەکانیان زیاد بوو، ئیتر بۆ لای شارو گوندەکانیان نیسبەتیان لێدرا.

ب.بەڵام غەیری عەرەب (عجم) بۆ لای شارو گوندەکانیان لە کۆندا نیسبەتیان لێوە درا.

٤.کەسێك کە لە شارەکەی خۆی گواستیەوە، ئیتر چۆن نیسبەتی لێ دەدرێت؟

أ.ئەگەر نیازی کۆکردنەوەی هەردووکیانی هەبوو لە نیسبەت لێدانەکەدا، ئەوە بابە شاری یەکەم دەست پێ بکات، و پاشان ئەو شارەی کە گواستوویەتیەوە بۆی، باشتروایە کە پیتی (ثم / پاشان) بخاتە سەر دووەمیان، بۆ کەسێك کە لە (حلب) لە دایك بوو بێت، و

پاشان گواستبێتیەوە و کۆچی کردبێت بۆ مەدینە، دەوترێت (فلان الحلبي ثم المدني)، وە زۆرینەی خەڵکی کاریان بەمە کردووە.
ب.بەڵام ئەگەر نیازی کۆکردنەوەی نەبوو لە نێوانیاندا، ئەوە نیسبەت بۆ هەرکامێکیان کە پێی خۆشە با بیدات، کە ئەمەشیان کەمە.

٥.کەسێك کە خەڵکی گوندێك بێت و ئەو گوندە سەر بە شارێك بێت، چۆن نیسبەتی لێ دەدرێت؟

أ.بۆی هەیە کە خۆی نیسبەت بدات، بە سەر ئەو گوندەدا.
ب. بۆیشی هەیە کە خۆی نیسبەت بداتە سەر ئەو شارەی کە گوندەکەی ئەم سەربەو شارەیە.
ج. بۆیشی هەیە کە خۆی نیسبەت بداتە سەر ئەو ناوچەیەی کە شارەکەی ئەمی تیادایە، وە نمونەیش بۆ ئەمە، ئەگەر کەسێك لە گوندی (الباب) بوو، کە سەربە شاری (حلب)ەو حەڵەبیش سەر بە (شام)ە، ئەوا لە نیسبەت لێداندا بۆی هەیە بڵێت: (فلان البابي)یان (فلان الحلبي) یان (فلان الشامي).

٦.ئەو ماوەیە چەندە کە ئەگەر کەسێك لە شارێکدا بەسەری بەرێت، ئیتر نیسبەتی لێ دەدرێت بۆ لای ئەو شارە؟

*(٤٠) ساڵە، کە ئەمە گوتەی (عبدالله بن مبارك)ە.

٧.بەناوبانگ ترین کتێب تیایدا:

أ.دەتوانین کتێبی (ألأنساب)ی (السمعاني) کە باسکراو ڕابورد، لە کتێبەدانراوەکانی ئەم جۆرە دابنێین، چونکە باسی نەسەب و ناوچەو ...هتد، دەکات.
ب.لە پێگەو جێگای باس کردنی ناوچەو شارەکانی گێڕەرەوەکان کتێبی (الطبقات الکبری)ی (إبن سعد)ە.

هذا آخر ما يسره الله في هذا الكتاب وصلى الله على سيدنا و نبينا محمد وعلى آله و صحبه وسلم و الحمد لله رب العالمين.

(فەرهەنگۆکی زاراوەکانی فەرمودە)

که لەکتێبی (زاراوە وزالیاری یەکانی فەرمودە)ی،(مامۆستا حەسەن پێنجوێنی)وەرگیراوە.

١.(علم المصطلح): فەرموودە ناسی – زاراوە ناسی.
٢. (الحديث): فەرموودە.
٣. (الخبر) : هەواڵ
٤. (الأثر) : ڕێچکە.
٥. (السند) : ڕشتە.
٦. (المتن) : تێکست.
٧. (المحدث): فەرموودە ناس.
٨.(المشهور): بەناوبانگ.
٩. (المُستَفيض): بلاّوەوە بوو.
١٠. (العزيز): دەگمەن.
١١. (معمول به):کار پێ کراو.
١٢. (غير معمول به):کار پێ نەکراو.
١٣.(الصحيح): ساغ.
١٤. (ألاجماع): کۆڕا.
١٥.(الحسن) :جوان و شیرین.
١٦. (المحتف بالقرائن): وەرگیراوی نیشاندار.
١٧. (المقبول): وەرگیراو.
١٨.(ناسخ الحديث ومنسوخه): فەرمودەی سڕیارو فەرمودەی سڕراوە.
١٩. (الخبر المردود): فەرمودەی لادراو.
٢٠.(الضعيف): لاواز.
٢١.المرسل: بەرەڵاکراو.
٢٢.المعضل: ئاڵۆزاو.
٢٣.المنقطع: پچڕاو.
٢٤. (المعلق):هەڵپەسێراو.
٢٥. (المُدَلِّسْ): فەرمودەی فێڵ تیاکراو.
٢٦. (المرسل الخفى): بەرەڵلاکراوی شاراوە.
٢٧. (المردود بسبب الطعن في الرّاوي): بەرپەرچ دراوە بەهۆی تانەدان لە گێڕەرەوە.
٢٨. (الفسق) :خراپەکاری.

٢٩.(المبتدع): بيدعه چي.
٣٠. (الجهالة): نەفامی.
٣١. (فحشْ الغلط): هەڵەی زەق و زۆرو بێتام.
٣٢. (سوء الحفظ): خراپی هێزی لەبەر کردن .
٣٣. (الغفلة): بێ ئاگایی.
٣٤. (كثرة الأوهام): زۆری وەهم وخەیاڵ.
٣٥. (مُخالفة الثقات): پێچەوانە بونەوە لەگەڵ متمانە پێکراواندا.
٣٦. (الموضوع) :فەرموودەی هەڵبەستراو.
٣٧. (المنكر): فەرمودەی نەناسراو .
٣٨. (المعروف): فەرمودەی ناسراو.
٣٩. (المُعَلَلْ):فەرمودەی عەیبدار.
٤٠. (المخالفة للثقات): دژایەتی کردنی متمانە پێکراوان.
٤١. (المقلوب): فەرمودەی وەرگەڕاو.
٤٢. (المزيد في متصل الأسانيد): باسی زیادەلەسەنەدی پەیوەست دا.
٤٣.(المضطرب):فەرمودەی شڵەقاو.
٤٤. (المُصَحف): گۆڕینی وشەیەك لە نێوفەرمودەکەدا.
٤٥. (الشاذ و المحفوظ): فەرمودەی ناوێزەو پارێزراو.
٤٦. (الجهالة بالرّاوي): بێئاگا بون لە حاڵی گێڕەرەوە.
٤٧. (بدعة): داهێنان وزیادەچێتی.
٤٨.(سوء الحفظ): خراپی هێزی لەبەر کردن.
٤٩. (الحديث القدسي): فەرموودەی پیرۆزی خودا.
٥٠. (المَرْفوُع): فەرمودەی بەرز کراوە.
٥١. (الموقوف) : فەرمودەی وەستێنراو.
٥٢. (المقطوع): فەرمودەی بڕراو.
٥٣. (المتصل): فەرموودەی پەیوەست.
٥٤. (زيادات الثقات): زیادەی کەسانی بڕوا پێکراو.
٥٥.(العدالة): ڕاستاڵی.
٥٦. (من حدّث و نسي):کەسێك کە فەرمودەی گێڕاوەتەوە,ولە بیری چۆتەوە.
٥٧. (صيغ الأداء): شێوازەکانی گەیاندن ودانەوە.
٥٨. (صفة رواية الحديث): شێوازی گێڕانەوەی فەرمودە.
٥٩. (طُرُق التَحمُل و صِيَغ الأداء): ڕێبازەکانی وەرگرتن و شێوازەکانی دانەوە.
٦٠. (السماع من لفظ الشيخ): بیستن لە خودی دەربڕینی مامۆستاکە.

٦١. (القراءة على الشيخ): خوێندنەوە بەسەر مامۆستاکەدا.
٦٢. (الإجازة): مۆڵەت پـێ دان،
٦٣.(المناولة): پـێ بەخشین.
٦٤. (الكتابة): نوسینەوە.
٦٥. (الإعلام): پێ ڕاگەیاندن.
٦٦. (الوصية): وەسیەت پـێ کردن.
٦٧. (الوجادة): بینینەوە, ودەست کەوتن.
٦٨.(صفة رواية الحديث): شێوازی گێڕانەوەی فەرمودە.
٦٩. (غريب الحديث): دەستەواژە نامۆکانی نێو فەرموودە.
٧٠. (لطائف ألإسناد): جوانیەکانی ڕشتە.
٧١. (معرفة الرّواة): ناسینی گێڕەرەوەکان.
٧٢. (العالـي و النازل): سەنەدی بەرزی و نزمی.
٧٣. (المسلسل): زنجیرە یی و پەیوەند.
٧٤. (رواية ألأكابر عن ألأصاغر):گێڕانەوەی گەورە, لە بچووك .
٧٥. (رواية ألآباء عن ألأبناء):گێڕانەوەی باوك لە کوڕ .
٧٦. (رواية ألأبناء عن الآباء):گێڕانەوەی کوڕ لە باوك .
٧٧. (المُدَبج و رواية ألأقران):گێڕانەوەی هاوتەمەن لە هاوتەمەن .
٧٨. (معرفة الرواة): ناسینی گێڕەرەوەکان.
٧٩. .(معرفة الصحابة): ناسینی هاوەڵان.
٨٠. (معرفة التابعين): ناسینی شوێن کەوتوان.
٨١. (معرفة الأخوة و الأخوات): ناسینی براو خوشکەکان.
٨٢. (المتفق و المتفرق): وەك یەك و جودا.
٨٣. (المهمل): وەلانراو.
٨٤. (المبهمات): ناسینی شتە نادیارەکان.
٨٥. (لقب): ناز ناو.
٨٦. (معرفة تواريخ الرواة): ناسینی مێژووی گێڕەرەوەکان .
٨٧. (طبقات الرواة):چینەکانی گێڕەرەوەکان.
٨٨.(معرفة الثقات والضعفاء من الرواة): ناسینی گێڕەرەوە بڕوا پێکراوو لاوازەکان.
٨٩. .(معرفة أوطان الرواة وبلدانهم):ناسینی نیشتمان و شاری گێڕەرەوەکان.
٩٠.(المصَنَّف): کتێب.

نـــــاوەرۆك

الحمدالله والصلاة والسلام على رسول الله...

زانستی فەرموودەناسیی و ئاشنابوون
بەزاراوەکانی ئەم زانستە یەکێکە لەو
زانیارییانەی کە دەبێت فێرخوازان ئاشنابین.!
لەم بوارەدا پەرتووکی ((تیسیر مسطلح الحدیث))
زۆر بەکورتی و پوختی ئەم زاراوانەی ڕۆشن
کردۆتەوە.
بەهەمان شێواز برای بەڕێزم
((مامۆستا عبدالله مەلا ئەحمەد)) توانیویەتی
بە ووردی قەڵەمی بخاتە گەڕو وەریگێڕێتە
سەر زمانی شیرینی کوردی،
فێرخوازانی کوردی پێ ئاشنابکا،
وە کتێبخانەی ئیسلامیی کوردی لەڕووی ئەم
زانستەوە دەولەمەندتر کرد.
خواخێر بنووسێ و قەڵەمی بڕشت تربکا
و بیکاتە نووری گۆری.

بڵاوکراوەی کتێبخانەی
حاجی قادری کۆیی
بۆ فرۆشتن و چاپکردن و بڵاوکردنەوە
٠٦٦ ٢٢٣٣٨٦٨
عێراق - کوردستان - هەولێر